

AKDENİZ İİBF DERGİSİ

Akdeniz İİBF Journal
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aiiibfd>

e-ISSN 2667-7229

Yıl/Year: Kasım 2023

Cilt/Volume: 23

Sayı/Number: 2

Sosyal bilimler alanında, toplumsal oluşumları, gelişmeleri ve sorunları irdeleyen bilimsel çalışmaları yayımlar.

Publishes social formations, developments and subjects in the field of social sciences.

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi yayınıdır.

It is the publication of Akdeniz University Faculty of Economics and Administrative Sciences.

Mayıs ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir.

It is a peer-reviewed journal published twice a year, in May and November.

Akdeniz İİBF Dergisi

- TÜBİTAK ULAKBİM/TRDizin Sosyal Bilimler veri tabanına dâhildir.
- International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
- EBSCO
- EconLit

AKDENİZ İİBF Dergisi, genel anlamda sosyal bilimler, daha özelinde iktisat ve yönetim bilimleri alanında, özgün araştırmaya dayanan makaleler başta olmak üzere her sayıya ayrılacak belli bir bölümde rapor, derleme, konferans notları, örnek olay, kitap tanıtımı v.b. makale dışı yazılara da yer verir. Bu kapsamda dergi, iktisat, işletme, kamu yönetimi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, maliye ve ekonometri bilim alanlarından yazılara açıktır. Yazarlar, Akdeniz İİBF Dergisi yazım kurallarına uygun hazırlanmış, Türkçe veya İngilizce dillerinde çalışmalarını Dergi'ye katkıda bulunabilirler.

Akdeniz İİBF Dergisi yılda iki kez yayımlanır.

Dergide yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yazarlara aittir; Akdeniz İİBF Dergisi'ni bağlamaz.

Akdeniz İİBF Dergisi'nde yer alan yazılardan kaynak gösterilerek aktarma ve alıntı yapılabilir.

SAHİBİ/OWNER

Akdeniz Üniversitesi İİBF adına
Dekan Prof. Dr. Gökhan AKYÜZ

BAŞ EDİTÖR/EDITOR-IN-CHIEF

Prof. Dr. Mehmet Mert
Akdeniz Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü

EDİTÖR YARDIMCILARI/ASSISTANT EDITORS

Dr. İlyas ÖZKÖK - Dr. Yağmur ÖZ

YAYIN KURULU/ALAN EDİTÖRLERİ/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Hale BALSEVEN (Maliye)
Prof. Dr. Serkan AKINCI (İşletme)
Doç. Dr. Janset ÖZEN AYTEMUR (İşletme)
Doç. Dr. Mustafa Koray ÇETİN (İşletme)
Doç. Dr. Nuray ATSAN (İşletme)
Prof. Dr. Gülden BÖLÜK (İktisat)
Doç. Dr. Ceren KALFA ATAAY (Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi)
Prof. Dr. Emre İPEKÇİ ÇETİN (Ekonometri)
Prof. Dr. Pınar KAYA SAMUT (Ekonometri)
Dr. Öğr. Üyesi Zafer Barış GÜL (İktisat)
Dr. Öğr. Üyesi Serkan DORU (Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi)
Dr. Öğr. Üyesi Şerife DURMAZ (Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri)
Doç. Dr. Fulya ÖZKAN (Uluslararası İlişkiler)
Doç. Dr. Senem ATVUR (Uluslararası İlişkiler)

YABANCI DİL EDİTÖRÜ/LANGUAGE EDITOR

Prof. Dr. Sibel AYKIN

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Yener ALTUNBAŞ	Bangor Üniversitesi, İngiltere
Prof. Jose Maria Garcia Alvarez COQUE	Politecnica De Valencia Üniversitesi, İspanya
Prof. Alpaslan ÖZERDEM	Coventry Üniversitesi, İngiltere
Prof. Caroline SAUNDERS	Lincoln Üniversitesi, Yeni Zelanda
Prof. João Carlos Correia LEÍTÃO	Beira Interior Üniversitesi, Portekiz
Prof. Eyüp DOĞAN	Sharjah Üniversitesi, Dubai
Prof. Şaban NAZLIOĞLU	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. İlhan ÖZTÜRK	Nişantaşı Üniversitesi, Türkiye
Prof. Can Tansel TUĞCU	Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Cem KADILAR	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Tahir ALBAYRAK	Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Erol TAYMAZ	ODTÜ, Türkiye
Prof. Alanur ÇAVLİN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Erkan ERDOĞDU	EPDK, Türkiye

İLETİŞİM/CONTACT

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Dumlupınar Bulvarı, Kampus, 07058 Antalya-TÜRKİYE

Tel: +90 242 310 18 33 – Faks: +90 242 310 18 03

<http://dergipark.gov.tr/aiiibfd>

iibfdergi@akdeniz.edu.tr

İÇİNDEKİLER - CONTENTS

e-ISSN 2667-7229

Yıl/Year: Kasım 2023

Cilt/Volume: 23

Sayı/Number: 2

Mevduatlar Çerçevesinde Bankalarda Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat Hesaplarının Muhasebeleştirilmesi
Accounting of Currency-Protected TL Time Deposit Accounts in Banks Within the Framework of Deposits

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 152-162

Tolga Macit GÜSAR, Gülümser ÜNKAYA

Covid-19 Salgınının Çalışma Biçimine Etkisi: Hibrit Çalışma
The Impact of the COVID-19 Pandemic on Working Style: Hybrid Work

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 163-172

Yeliz POLAT

İnsanlığa Karşı Suçlar ve Küresel Eylemsizlik: Tigray Çatışması
Crimes Against Humanity and Global Inaction: Tigray Conflict

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 173-184

Asiye Gün GÜNEŞ-GÜLAL

Türk Dış Politikası'nda "Merkez Ülke" Kavramı ve Enerji Politikası İlişkisi: TürkAkım Boru Hattı Örneği
The Concept of Central Country in Turkish Foreign Policy and Its Relationship With the Energy Policy: The Case of Turkstream Pipeline

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 185-199

Dicle KORKMAZ

Critical Constructivism and "Nakhichevan Crisis": How did Türkiye Reconstruct its National Interest?
Eleştirel Konstrüktivizm ve "Nahçıvan Krizi": Türkiye Nasıl Ulusal Çıkarım Yeniden İnşa Etti?

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 200-210

Ayşe KÜÇÜK

Conflicts, Irregular Migration and Turkey's Security in the Context of Turkey-European Union Relations
Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Çatışmalar, Düzensiz Göç ve Türkiye'nin Güvenliği

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 211-218

Dilaver Arıkan AÇAR, Haldun YALÇINKAYA

Ekonomik Yaptırımlar ve Uluslararası Ticaretin Silahlaştırılması: Küresel Aktörlerden Örnekler
Economic Sanctions and Weaponization of International Trade: Examples from Global Actors

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 219-235

Veli Ahmet ÇEVİK

Türkiye ve Brezilya'da Talep Rejimlerinin Belirlenmesi: Ücret Çekişli mi Yoksa Kâr Çekişli mi: Post-Kaleckiyan Analiz
Determination of Demand Regimes in Turkey and Brazil: Wage-led or Profit-led: A Post-Kaleckian Analysis

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 236-250

Hatice ÜSTÜNDAĞ TUNC, Sayım IŞIK

Refugee Entrepreneurship in Türkiye: Opportunities, Challenges and Solutions
Türkiye'de Mülteci Girişimciliği: Fırsatlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 251-260

Nazlı KAZANOĞLU

Uluslararası Rekabet Gücünü Etkileyen Makroekonomik Faktörler: Türkiye Savunma Sanayi Üzerine Bir Uygulama
Macroeconomic Factors Affecting International Competitiveness: An Application on Turkish Defense Industry

Araştırma Makalesi – Research Articles

Pages-Sayfalar: 261-272

Muhammet Ali AVCI

Yazarlara Duyuru

Author Guidelines

Mevduatlar Çerçevesinde Bankalarda Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat Hesaplarının Muhasebeleştirilmesi

Accounting of Currency-Protected TL Time Deposit Accounts in Banks Within the Framework of Deposits

Tolga Macit GÜSAR^a, Gülümser ÜNKAYA^b

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	9 Ocak 2023
Kabul	14 Mart 2023
Yayın	9 Mayıs 2023
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Banka Muhasebesi,
Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat Hesapları,
Yurtiçi Yerleşiklerin Mevduatları,
Banka Finansal Tabloları.

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	9 January 2023
Accepted	14 March 2023
Available Online	9 May 2023
Article Type	Research Article

Keywords

Bank Accounting,
Currency Protected TL Time Deposits,
Local Residents Deposits,
Banks Financial Tables.

ÖZ

Mevduat bankaları gerçek ve tüzel kişilerin mevduatlarını toplamaya yetkili finansal kurumlardır. Mevduatların Türk Lirası (TL) ve yabancı para (YP) cinsinden gelişimi, kredi gelişimini ve eğilimini şekillendirmektedir. Mevduatların kalıcı ve ağırlıklı olarak döviz cinsinden gelişimi ise TL'nin YP'lar karşısında değer kaybına sebep olmaktadır. TL'nin kalıcı ve yüksek oranlı değer kaybı ise artan maliyetler ve kurdan TL cinsi fiyatlara geçiş sebebiyle enflasyon artışına sebep olmaktadır. 2021 yılının Aralık ayında yürürlüğe giren Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat ve Katılım Hesapları, ilgili yılın son aylarında, TL'nin YP'lar karşısında hızlı değer kaybı sonrası T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından uygulamaya alınmıştır. 21 Aralık 2021 tarihinden itibaren açılabilen Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat ve Katılım Hesapları Türkiye'de yerleşik gerçek kişilerin faydalanabileceği, birden fazla kez yararlanılabilecek ve alt ile üst limiti olmayan hesaplardır. Bu çalışmada bahsi geçen hesapların, katılım bankaları hariç mevduat bankalarının finansal tablolarında muhasebeleştirilmesi incelenecektir.

ABSTRACT

Deposit banks are financial institutions authorized to collect the deposits of real persons and legal entities. The development of deposits in TL and foreign currency shapes the credit development and trend. The permanent and predominantly foreign currency development of deposits causes the TL to depreciate against foreign currencies. Permanent and high rate of depreciation of TL causes an increase in inflation due to increasing costs and the pass through from exchange rate to TL prices. Currency Protected TL Time Deposits and Participation Accounts, which came into effect in December 2021, were started after the rapid depreciation of TL against foreign currencies in the last months of the year was implemented by the T.R. Ministry of Treasury and Finance. Currency Protected TL Time Deposit and Participation Accounts, which can be opened as of December 21, 2021, are accounts that can be used by real persons residing in Turkey, that can be used more than once, and that have no upper or lower limit. In this study, the accounting of the aforementioned accounts in the financial statements of deposit banks, excluding participation banks, will be examined.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

After a long period of relatively stable value against foreign currencies, Turkish Lira (TL) started to depreciate significantly between the years 2018 to 2021. This depreciation together with the increasing inflation due to the said so pass through effect, caused the local depositors to continuously switch from TL to foreign currencies. In the

last quarter of 2021, the mentioned depreciation trend accelerated significantly and on December 21, 2021 T. R. Ministry of Treasury and Finance declared a set of regulations to stabilize TL against foreign currencies.

In these set of precautions, the most important one was "Currency protected TL time deposits" which aimed to convince the local depositors to stay in TL or convert their savings in foreign currencies to TL. In order to convince the local depositors to prefer TL; in these mentioned TL time

✉ Sorumlu Yazar/Corresponding Author

^a Doktora Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Muhasebe ve Denetimi Programı, İstanbul, **E-Posta:** tolgamacitgusar@stu.aydin.edu.tr, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0001-9855-7111

^b Prof. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü, İstanbul, **E-Posta:** gulumserunkaya@aydin.edu.tr, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0003-2453-2223

⚠ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

deposits, the banks should be offering a fixed TL interest rate that is maximum 3% over the Central Banks funding rate and at the same time the T.R. Ministry of Treasury and Finance would be promising a kind of covered option to pay the difference if TL depreciates versus the selected foreign currency during the term of the currency protected TL time deposit.

Conceptual Framework

In this study, the accounting of these mentioned currency protected TL time deposits in the financial statements of deposit banks is examined with examples. But the content of the study is limited only with deposit banks so do not cover the participation banks and their financial statements.

The study starts with the definition and background of dollarization in Turkey and the effects of this dollarization on the macroeconomic indicators. The relationship of this phenomenon with the chronic inflation in the country and the volatility of TL versus foreign currencies are noted. The related regulations and the composition of total deposits in Turkish banking industry are also analyzed. The trend of local depositors to prefer foreign currencies versus TL between 2018 to 2021 and the reel depreciation of TL versus foreign currencies in this period are evaluated with the help of data provided by the Central Bank of Turkey. Due to the evaluation; the weight of foreign currencies had significantly increased both in real person and the legal person deposits between 2015 and 2022 and also real exchange rate of TL had decreased significantly between 2018 and 2022. Following the set of regulations to stabilize TL versus foreign currencies, the weight of TL in overall deposits has increased from 37,28% to 46,67% at the end of the first quarter of 2022.

In the following section, the basic of application in currency protected TL time deposits are detailed in reference to public sources. The mentioned deposits have predefined terms with 3, 6, 9 and 12 months. The foreign currencies that are applicable are defined by the Central Bank of Turkey, who also declares the implied FX/TL parities on daily basis. The mentioned deposits can be opened jointly and can be closed before the maturity. In order to favor these deposits regarding the taxation, the withholding tax is applied as zero percent.

Methodology

In the last section before the conclusion, the accounting of the mentioned deposits is explained in detail. The explanation of the accounting principles and applications of deposits in banks are followed by four examples of the accounting applications. These four accounting examples include no foreign currency gain in favor of the depositor at the maturity, currency gain in favor of the depositor at the maturity, TL depreciates versus foreign currency but the deposit is closed before the maturity and TL appreciates versus the foreign currency, but the deposit is closed before the maturity. These examples cover all the possible scenarios of a currency protected TL time deposit within the regulation and the real application of the mentioned deposits. If there is no TL depreciation at the maturity or TL depreciates but the deposit is closed before the maturity, the records do not have any Central Bank of Turkey leg. Whereas; if there is TL depreciation at the maturity or TL

appreciates but the deposit is closed before the maturity, the records have some Central Bank of Turkey leg.

Results and Conclusion

As a conclusion, long term and significant depreciation of TL versus foreign currencies may cause adverse effects on the macro economic balances. Especially, if this depreciation increases the inflation through a pass through effect, then it is almost inevitable to put a pressure on TL interest rates. So, the policy makers such as Ministry of Treasury and Finance or Central Bank of Turkey are sensitive to a significant depreciation of TL. On the other side, it is highly probable for the local depositors to prefer foreign currencies against TL in such a long term and permanent depreciation trend.

Regarding the set of regulations declared on December 21, 2021; policy makers aimed to stabilize TL against foreign currencies. The increase in the weight of TL deposits evaluated in the first quarter of 2022 in total deposits may be related with many independent variables including currency protected TL deposits. But the burden of the possible payments for these deposits from the Treasury are correlated with the pressure on the central budget of the government. Also a possible gap between these mentioned deposits and the conventional TL deposits may trigger the local depositors to switch back to conventional TL deposits or even foreign currency deposits as well.

1. Giriş

Dolarizasyon, bir ülkenin yerel para biriminin başka bir ülkenin para birimi ile değiştirilmesidir. Bu işlem hane halklarının varlıklarını YP olarak tutması şeklinde de ifade edilmektedir. Dolarizasyon genellikle ekonomik istikrarsızlığa ve yüksek enflasyona karşı hane halklarının varlıklarını çeşitlendirmek amacıyla verdikleri bir tepki şeklinde oluşmaktadır (World Economic Outlook, 1997, s.92).

Türkiye ekonomisi 2001 krizi öncesi yıllarca süren yüksek enflasyon ile artan dolarizasyonun etkisinde kalmıştır. Takip eden yıllarda ise; kamu bütçesinde sağlanan disiplin, düşen enflasyon ve TL cinsi faizler neticesinde TL'nin YP'lar karşısında oynaklığı azalmış ve bu da TL'ye olan güveni artmıştır. Neticesinde de ters dolarizasyon başlamıştır. Ancak 2018 yılından itibaren TL'nin YP'lar karşısında yeniden değer kaybetmeye başlaması ve takiben yükselen enflasyon oranları neticesinde tasarruf sahipleri yeniden YP'lara yönelmeye başlamıştır. Dolayısıyla yerel para birimi TL, değer biriktirme özelliğini bir ölçüde kaybetme sürecine girmiştir (Kolcu & Yamak, 2022, ss.481-500).

Ülkede enflasyon oranı artma eğilimine girince tasarruf sahipleri TL'nin olası değer kaybından kaçınmak amacıyla alım gücünü koruyabilme amacıyla YP'lara yönelirler. YP'ların bu şekilde ikamesi ülkede dolarizasyonun temelini oluşturur. Benzer şekilde, artan enflasyon TL'nin hesaplama birimi olarak değerlendirilmesinin de önüne geçmektedir. Takip eden süreçte ise yüksek seyreden enflasyon, dolarizasyonun devamında YP'lar TL'nin yerine hesaplama birimi olarak tercih edilmektedir. Mal ile hizmet fiyatlamaları YP'lar bazında belirlenmekte ve anlaşmalar ile sözleşmeler YP'lar cinsinden yapılarak, ticaretin reel değerinin korunmasına çabalanmaktadır. Sonuçta, yurtiçi

yerleşikler reel değeri daha istikrarlı YP'ları göreceli istikrarsız TL'nin yerine ikame etmektedirler (Berke, 2009, ss.129-130).

Yerel paranın işlevsizleşmesi ekonomilerde enflasyon dahil çeşitli makroekonomik sorunların doğmasına sebep oluşturmaktadır. Yurtiçi yerleşikler, göreceli istikrarlı gördükleri YP'ları, yerel paranın yerine kullanmaya başlarlar. Hatta yerel para birimlerinin yerine kullanılmasının ötesinde birikimlerini de YP'lar cinsinden oluştururlar. YP'ların birikim ve ödeme aracı olarak ikamesi ise makroekonomik problemlerin somut kanıtı olarak görülmektedir (Kaya & Açıdoğru, 2017, ss.325-326).

Ülke içerisinde fiyatlamaya unsurlarından enflasyon; mal ve hizmetlerin fiyatlamalarını, faizler; yerel paranın değerini, kur seviyesi ise YP'ların değerine işaret etmektedir. Bu ekonomik göstergelerin dengeli seyri, makroekonomik açıdan bir dengenin oluştuğunu gösterir. Fiyatlamaya unsurlarının dengesiz seyri ise makroekonomik açıdan farklı problemlere sebep oluşturmaktadır. İçlerinden birinde oluşan problemin diğer unsurlar üzerinde etkisinin tahmini ise istikrarlı makroekonomik politikaların tatbiki açısından önemlidir (Sever & Mızrak, 2007, ss.264-283).

Yüksek seyreden enflasyon, dalgalı kur ve makroekonomik belirsizliklerin neticesinde oluşan dolarizasyon, bazı ekonomistlere göre kur dalgalanmalarının de nedeni durumundadır. Ayrıca gelişmekte olan ekonomilerde uygulanan esnek kur politikaları neticesinde yaşanan kur oynaklığını dolarizasyonun sebebi olarak gören ekonomistler de vardır (Sever, 2012, ss.204-221).

2018 yılından itibaren değerlendirildiğinde tasarruf sahiplerinin YP'lara yönelik talebi artmıştır. Bu durum benzer makro ekonomik gelişmeleri yaşayan diğer gelişmekte olan ülkelerde de gözlemlenmektedir. Tasarruf sahiplerinin YP'lara yönelik eğilimi haricinde altın başta olmak üzere kıymetli madenlere yönelik tasarruf eğiliminin arttığı TCMB tarafından açıklanan net altın ithalatı rakamlarından teyit edilebilir. Hatta özellikle makro ekonomik belirsizliklerin arttığı dönemlerde, ekonomi basınında "Yastık altı birikim" olarak da sıklıkla ifade edilen ve bankacılık sisteminin dışında bir birikim alanı da gelişmektedir. Bu sistem dışında birikim eğilimi bir anlamda sistematik riske karşı tasarruf sahiplerinin aldığı önlem olarak da değerlendirilebilir. Ancak kayıt altında olmayan her türlü birikimin Merkez Bankalarının uyguladığı fiyat istikrarı görevinin sonuçlarını olumsuz etkileyebileceği ve para politikalarının etkilerini azaltabileceği açıktır.

2018 yılından beri TCMB'nin brüt ve net döviz rezervinin gerilediği gerçeği karşısında ekonomi bürokrasisinin arayışları sürmekteydi. Özellikle TCMB'nin eksi döviz rezervi tartışması da ülkede ekonomi gündemine oturmuştu. Ayrıca farklı ülkelerle swap anlaşmaları da yapılmıştı. Döviz rezervlerini destekleyen çeşitli önlemler hayata geçirilse de 2021 yılının ikinci yarısı bu rezerv tartışmaları ile sürdü (Bakova & Yüksel, 2022).

Sıklıkla kur seviyesinden ziyade oynaklık daha önemli olabilmektedir (Kal, 2019, ss.357-376). 2021 yılının son aylarında YP'ların TL karşısında beklenmedik şekilde ve hızla yükselmesi akabinde hükümet, TL'nin değer kaybının önünde geçebilmek amacıyla bir çözüm paketini devreye

almıştır (Gülerci, 2022, s.604). Bahsi geçen çözüm yollarının temel amacı TL'sine yeniden güven kazandırmak ve TL'nin YP birimleri karşısında yüksek değer kaybı neticesinde kurdan enflasyona geçişin de önüne geçebilmektir. Bu uygulamalardan tasarruf sahipleri açısından en yoğun ilgi göreni ise "Kur Korumalı TL Vadeli Mevduatlara ve Katılım Hesaplarına" yöneliktir. Bu hesaplara kısaca KKM veya KKH da denmektedir.

KKM hesapları, ülkemizde 1960'larda YP girişini cazip hale getirmek niyetiyle uygulamaya alınan Döviz Çevrilir Mevduat (DÇM) hesaplarının farklı bir çeşididir (Yayman, 2022, s.527). Uygulamaya alınan KKH ile açılacak TL cinsi Mevduat hesaplarına TL'nin YP birimlerine karşı olası değer kaybı durumunda ek bir ödeme yapılarak olası fark tasarruf sahibine kur farkı desteği olarak ödenecektir. Uygulamanın ikinci önemli adımı ise tasarruf sahiplerinin YP cinsinden tasarruflarının TL'ye dönüşümü ile oluşturulabilecek "Dövizden Dönüşümlü TL Mevduat Hesapları" olmuştur. İlgili düzenleme kapsamında açılacak hesapların, TL'nin YP birimlerine karşı yüksek oranda değer kaybına uğraması durumunda belirlenen TL cinsi faiz oranının üzerinde T.C Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından ödenmesi gerekecek ek faiz tutarının kamu bütçesi üzerinde yaratabileceği ek maliyet sebebiyle de önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat Hesaplarının, konvansiyonel bankaların muhasebe kayıtlarında gösterimini sağlamak ve sektöre katkı sağlamaktır. Çalışmanın amacına zemin hazırlamak amacıyla ilk olarak 2018 yılından 2022 yılı Mart ayı sonuna kadar geçen zaman aralığında tasarruf sahiplerinin YP mevduatlarına yönelik eğilimi incelenecektir. Devamında ise Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat Hesaplarının özelliklerine değinilecektir. Son olarak ise banka bilançosu içinde KKH hesaplarının muhasebe kayıtlarına yönelik dört örnekleme yer verilmiştir.

2. Genel Olarak Mevduatlar ve 2018 ile 2021 Yılları Arasında Görünümü

2.1. Genel Olarak Mevduatlar

Mevduat bankaları tarafından Bankalar Kanunu kapsamında TL ve YP cinsinden mevduat toplanabilmektedir. Özkaynaklar haricinde mevduat bankalarının aktiflerini fonlayabilmek noktasında ana pasif kalemini mevduatlar oluşturmaktadır. Vadeli ve vadesiz mevduat sahiplerinin tercihleri doğrultusunda TL veya YP cinsinden ve istediği vadede mevduat hesabı açabilmeleri mümkündür. TL ve YP cinsi mevduatların piyasa koşullarında belirlenen faizleri, enflasyon oranları, makro ekonomik beklentiler, yurtdışı piyasalar, jeopolitik gelişmeler ile kamu otoritesi tarafından belirlenen stopaj oranları tasarruf sahiplerinin tercihleri üzerinde etkili olmaktadır.

TL ve YP cinsi mevduatlar arasında vergisel açıdan TL mevduat stopajları YP mevduat stopaj oranlarına kıyasla düşük belirlenerek tasarruf sahiplerinin TL cinsinden tasarruflara yönlendirilmeleri esas alınmıştır. Benzer şekilde mevduatların vadeleri uzadıkça da stopaj oranları düşmekte ve uzun süreli tasarruf teşvik edilmektedir. Bankacılık sisteminde ortalama mevduat vade yapısının uzaması kredi piyasasının öngörülebilirliği ve sürdürülebilirliği açısından da faydalıdır.

Bankalar müşterilerden topladıkları mevduatın bir bölümünü, TCMB'nin tespit ettiği oranlarda, gelecekte yaşanması olası sorunlarda kullanabilmeleri amacıyla TCMB'de tutmakla mükelleftir. Uygulamaya zorunlu karşılık uygulaması ve belirleyen oranlara da zorunlu karşılık oranı denmektedir. Zorunlu karşılık oranlarını değiştirerek bankaların verebilecekleri kredi tutarını ve kredi fiyatlamalarını dolaylı şekilde yönlendirmesine ise karşılıklar politikası denmektedir (Eğilmez, 2016). Türkiye'de bankaların ana yükümlülüğün mevduat olması sebebiyle, zorunlu karşılık oranlarının değiştirilmesinin bankalar tarafında maliyetlere yansımaları, genel anlamda mevduat faizleri ile zorunlu karşılık oranının çarpımıyla hesaplanabilir (Başçı & Kara, 2011, s.6).

Bu bağlamda makro ekonomik istikrarın, fiyat istikrarının, TL cinsinden yurtiçi kredi genişlemesinin sürdürülebilirliğinin ve para politikalarının işlevinin sağlanabilmesi amacıyla mevduatların kompozisyonu kamu otoriteleri açısından önem arz etmektedir.

Bankalar açısından değerlendirildiğinde toplam mevduatlar içerisinde TL'nin payının azalması özellikle bireysel kredilerin sadece TL cinsi verilebilmesi sebebiyle olumsuz bir durumdur. YP mevduatların toplam mevduatlar içerisinde artan payı, bu YP mevduatların sadece kurumsal ile Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ) kredilerin finansmanında kullanılabilmesini mecbur kılmaktadır. YP mevduatların swap işlemleri vasıtasıyla TL'na çevrilerek TL kredilere kanalize edilmesi mümkün olmakla birlikte bankaların kur riskini kontrol altında tutabilmek amacıyla bu tür işlemleri sınırlı tuttuğu bilinmektedir. 2001 bankacılık krizi sonrası yurtiçi bankaların; mevduatlar ile krediler arasında oluşan vade uyumsuzluğunu yönetmeyi tercih ederken, mevduatlar ile krediler arasında kur uyumsuzluğuna kısıtlı ölçüde başvurdukları bilinmektedir. Bankacılık sektöründe "Açık pozisyon" olarak da tabir edilen bu kur uyumsuzluğu yöntemine, denetleyici kamu otoritelerinin de olumlu bakmadığı bilinmektedir. Ayrıca karlılık açısından da değerlendirildiğinde; TL krediler ile YP krediler kıyaslandığında bankaların karlılığı açısından büyük önem arz eden bilanço marjı (Aktif ve özkaynaklar harici pasifler arasında oluşan faiz farkı) üzerinde göreceli yüksek marj sebebiyle TL kredilerin daha yüksek katkı yaptığı açıktır. Bu sebeptendir ki TL'nin yüksek değer kaybettiği dönemlerde dahi sektörün karlılığı sürdürülebilir olmayı ve sermaye yeterlilik rasyosu ilgili mevzuat çerçevesinde belirlenen asgari seviyelerin üzerinde kalmayı başarmıştır. Bu çerçeveden değerlendirildiğinde Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat Hesaplarının, bankalar açısından özkaynaklar hariç bilançonun pasif dengesini TL lehine değiştirecek olması sebebiyle gerek bireysel kredilerin daha kolay fonlanabilmesi gerekse de TL kredilerin YP kredilere kıyasla göreceli yüksek bilanço marjı sebebiyle bankaların karlılığını diğer koşulların sabit kaldığı varsayımı altında, olumlu etkilemesi beklenir. Dolayısıyla ilgili hesaplar; tasarruf sahiplerinin TL'sında kalarak veya TL'na dönüştürerek hem bankaların TL bazında bilanço büyümesine yardımcı olurken diğer taraftan da TL'nda olası değer kayıplarının ek maliyetinin T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından karşılanacağı bir yapının oluşmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla KKM'ler bankaların döviz kuru riskini arttırmamaktadır.

KKM'ler; TCMB açısından değerlendirildiğinde ise tasarruf sahiplerinin TL'ye olan talebini artırarak uygulanacak para politikalarının etkinliğine hizmet etmesi olasıdır. TCMB açısından en etkin olarak kullanılan araçlar içerisinde sayılan; TL fonlama faizlerinin bankacılık sektörü üzerinde etkisinin, ilgili hesapların tutarı arttıkça TL'nin toplam yurtiçi tasarruflar içerisinde ağırlığının artması paralelinde artması da beklenir. Diğer taraftan TCMB'nin yurtiçinde sürdürülebilir büyümenin finansmanın sağlanması noktasında görevi düşünüldüğünde, ilgili hesapların etkisiyle bireysel kredilere kaynak oluşturan TL mevduatların artışı paralelinde bankacılık sektörü genelinde bireysel kredilerin hacminin artması da muhtemeldir. TL'nin YP'lar karşısında olası değer kaybının önlenmesi ise, TCMB'nin fiyat istikrarının temeli olan enflasyon hedefine yakınsaması noktasında elindeki para piyasalarına müdahale imkanlarını da kolaylaştıracaktır. Dolayısıyla, Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat Hesaplarının TCMB'nin fiyat istikrarı ve finansal istikrar hedefleri noktasında bankanın müdahale imkanlarını artırır. TL mevduatların toplam mevduatlar içerisinde payının artması, TCMB'nin TL cinsi mevduatlara yönelik zorunlu karşılık uygulamalarının etkinliği üzerinde de olumlu potansiyele sahiptir.

KKM hesapları ile TCMB'nin indirdiği faizler sebebiyle yükselecek kur seviyesini engellemek hedeflense de, bu uygulama bütçe açığını artırma ihtimali taşımaktadır (Öztaay, 2022).

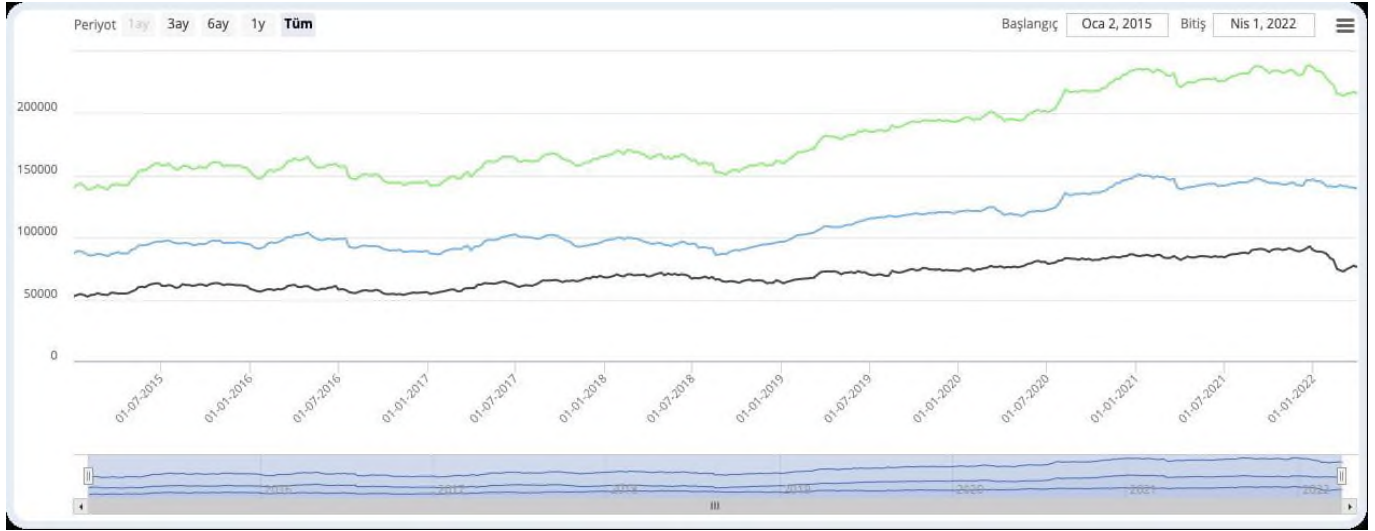
Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat Hesaplarının, T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı açısından etkisi ise TL'nin olası değer kayıplarında oluşacak kur farkı maliyetidir. Kamu bütçesinin yapılması ve yönetimi noktasında görev ile sorumluluk verilen Bakanlığın ilgili hesapların öngörülemez ölçüde kur farkına maruz kalması durumunda gerekli ek finansman kaynaklarını sağlaması gerekeceği aşikardır. KKM Hesapları; eş zamanlı olarak tasarruf sahiplerine korunaklı TL faizinden yararlanabilme imkanı sağlamakta, bankalara sağladığı TL bazlı bilanço büyüme esnekliği ile de TL cinsinden kredi büyümesi ve dolayısıyla karlarını artırma imkanı sağlamaktadır. Ancak KKM hesaplarının; TCMB'na para ve sermaye piyasalarının kontrolü noktasında sağladığı araç zenginliği ile avantajlar karşısında, kamu bütçesine TL'nin yüksek ve kalıcı olası değer kaybı karşısında ek borç yükü getirmesi kaçınılmazdır. İlgili hesapların uygulamaya alınması öncesi bankacılık sektöründe oluşan TL mevduat faizleri ile kamu bütçesinin finansmanı arasında doğrudan bulunmayan yeni bir ilişki meydana gelmiştir. Önümüzdeki yıllarda, Kamu bütçesinin gerek planlanması gerekse de finansmanı noktasında genel bütçe kalemlerine kıyasla öngörülmesi oldukça güç ek bir kalem eklenmiştir. İlgili hesapların, kamu bütçesi üzerinde ek yük yaratıp yaratmayacağı ve geçici mi kalıcı mı olacağı ise TL'nin YP'lar karşısında kalıcı ve sürdürülebilir değer kazancı bağlamında şekillenecektir. TL'nin değer kazanması durumunda ise kamu bütçesine ek bir yük doğmayacaktır.

2022 yılının ilk çeyrek dönemine ait bütçe sonuçları bir önceki yıl ilk çeyrek verileriyle mukayese edildiğinde; gerek giderler gerekse de gelirlerde artış, aralarındaki farkın düşük, en yüksek artışın ise faiz giderlerinde olduğu gözlemlenmektedir. Bu çerçevede, KKM hesaplarının 2022 ilk çeyrek itibarıyla bütçe üzerinde olumsuz etkisi

görülmemektedir. Takip eden dönemde de kur seviyelerinde yaşanan durgunluğun sürmesi halinde bu durumun devamı beklenebilir. Ancak kur farkının TCMB tarafından ödenmesi sebebiyle daha yüksek enflasyonla karşı karşıya kalınabilir ve açıklanan son enflasyon rakamları buna işaret etmektedir (Yayman, 2022, ss.533-534).

2.2. 2018-2022 Yılları Arasında Yurtiçi YP Mevduatlarına Yönelik Artan Tasarruf Eğilimi

Sebeplerine bu çalışma kapsamında yer verilmemekle birlikte 2018 yılı başından 2022 yılı mart ayı sonuna kadar geçen sürede yurtiçi yerleşiklerin döviz mevduatlarında artış olduğu gözlemlenmektedir (TCMB, 2022).

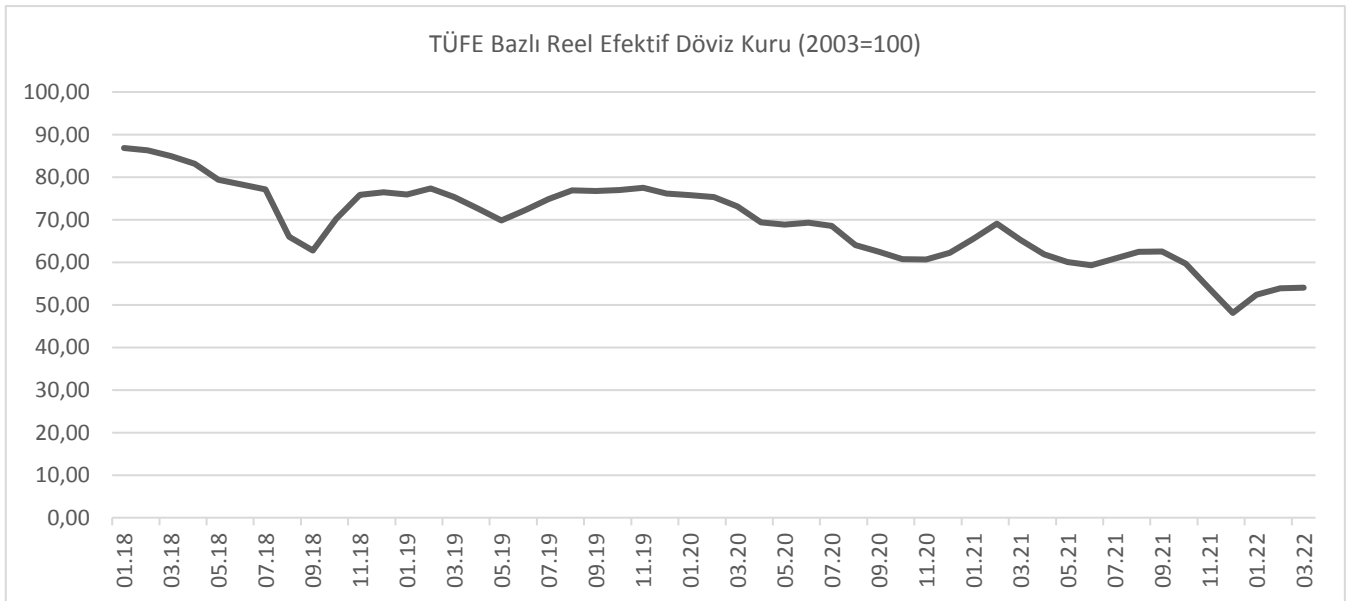

Şekil 1. Yurtiçi döviz mevduatları

Kaynak: TCMB, 2022

Şekil 1'de yeşil renk (En üstte) ile gösterilen çizgi toplam döviz mevduatlarını, mavi çizgi (Ortada) gerçek kişilere ait ve siyah çizgi (En altta) ise tüzeller için döviz mevduatlarının gelişimini göstermektedir. Bu çerçevede tasarruf sahiplerinin toplam döviz mevduatlarında görülen artış detaylı incelendiğinde hem gerçek kişiler hem de tüzel kişiler kırılımında benzer şekilde gerçekleşmiştir.

Yurtiçi yerleşiklerin döviz mevduatlarına yönelik bu eğilimleri esnasında TL'nin YP'lara karşı eş zamanlı değer kaybı da gerçekleşmiştir. TL'nin YP'lara birimlerine karşı 2018 ile 2022 Mart ayı arasında yaşadığı değer kaybı TCMB'nin açıkladığı TÜFE bazlı Reel Efektif Döviz Kuru Endeksinden gözlemlenebilir (TCMB, 2022).

Şekil 2. TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru (2003=100)

Kaynak: TCMB, 2022

Gerek tasarruf sahiplerinin döviz mevduatlarına yönelik artan talebi gerekse de eş zamanlı olarak TL'nin YP'lara karşı

reel değer kaybı neticesinde, toplam yurtiçi mevduatlarının ağırlıklı kısmı YP'lardan oluşur hale gelmiştir.

Tablo 1. Yurtiçi Yerleşiklerin Bankacılık Sektörü Mevduatları, Mevduat ve Katılım Bankaları Nisan 2021- Nisan 2022

Yurtiçi Yerleşiklerin Bankacılık Sektörü Mevduatları (Yurtiçi Şubeler, Bin TL)			
	1.04.2022	31.12.2021	2.04.2021
TL Mevduatlar	2.431.756.901	1.828.995.532	1.581.491.118
Mevduat Bankaları	2.219.180.310	1.687.908.131	1.472.877.523
Katılım Bankaları	212.576.591	141.087.401	108.613.595
YP Mevduatlar	3.161.361.066	3.076.577.015	1.807.367.926
Mevduat Bankaları	2.791.128.283	2.717.861.681	1.602.721.224
Katılım Bankaları	370.232.783	358.715.334	204.646.702
TL ve YP Toplam	5.593.117.967	4.905.572.547	3.388.859.044
TL Mevduatlar	43,48%	37,28%	46,67%
YP Mevduatlar	56,52%	62,72%	53,33%
	100,00%	100,00%	100,00%

Kaynak: TCMB, 2022

Tablo 1’de görüldüğü üzere yurtiçi yerleşiklerde, 2021 Nisan ayında %53,33 olan YP mevduatların payı 2021 Aralık ayı sonunda %62,72 seviyesine yükselmiştir. Çalışmaya konu olan Kur Korumalı Hesaplar ve ayrıca Döviz Dönüşümlü Hesapların tasarruf sahiplerine sunulması akabinde ise bu oran 2022 Nisan ayı başında %56,52’ye gerilemiştir. Bu gerilemeye rağmen halen YP mevduatların payı yarıdan fazladır.

Bir ülkede yerel para biriminin toplam yurtiçi tasarruflar içerisinde ağırlıklı payını kaybetmesi o ülkenin Merkez Bankasının uyguladığı ve uygulayacağı para politikalarının olası etkinliği üzerinde etkileri olacağı açıktır. TCMB’nin resmi sitesinde de belirtildiği üzere temel amacı fiyat istikrarını sağlamaktır. Bu bağlamda enflasyon, ödemeler dengesi ve finansal istikrar açısından TL cinsi mevduatların toplam mevduatlar içerisinde payının azalmasının getireceği riskler önemlidir.

3. Kur Korumalı TL Mevduat Hesapları Uygulama Esasları

Türkiye’de liralasma kapsamında hayata geçirilen KKH’lar, geleneksel olmayan para politikaları ile makro ihtiyati tedbirleri kapsayan yeni bir para politikasının uygulamaları olarak değerlendirilebilir (Öztürk, 2022, s.183).

21/12/2021 tarihli ve 31696 sayılı tebliğ ile yayımlanan ve 11/01/2022 tarihli ve 31716 sayılı ile 07/03/2022 tarihli ve 31771 sayılı Resmi Gazetelerde güncellenen “Mevduat ve Katılma Hesaplarına dönüşümün desteklenmesi hakkında tebliğ” ile yurtiçi gerçek kişilerin bu tebliğ kapsamında 21/12/2021 tarihinden itibaren açacakları TL Mevduat hesaplarına sağlanacak desteğe ilişkin usul ve esaslar düzenlenmiştir (Resmigazete, 2021).

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığının 18/01/2022 tarihli “10 soruda kur korumalı TL mevduat hesabı” basın açıklamasında yer aldığı üzere ilgili hesap sahibinin yurtdışında işçi, serbest meslek ve müstakil iş sahibi T.C. vatandaşı veya Türkiye’de kanuni yerleşim yeri bulunan gerçek kişi olması gerekmektedir (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2022).

KKH’lar sadece 3, 6, 9 ve 12 ay olmak üzere 4 farklı vadede açılabilecektir. Tasarruf sahiplerinin birden fazla bankada KKH açması da mümkün kılınmıştır. Uygulama kapsamında ilgili hesaplara bankalarca uygulanacak asgari faiz oranı 26 Ocak 2023 tarihine kadar; TCMB’ce belirlenen bir hafta vadeli repo ihale faiz oranının altında, azami faiz oranı ise asgari faiz oranının 300 baz puandan fazla üzerinde belirlenmemiştir ancak bu tarihten itibaren KKM hesaplarında üst faiz sınırı kaldırılmıştır. Gerek vade başında gerekse de vade sonunda hesaplamaya baz teşkil edilecek referans döviz kurları ise TCMB’nin her gün saat 11:00’da açıklayacağı USD/TRY, EUR/TRY, GBP/TRY ve XAU/TRY döviz alış kurları olarak belirlenmiştir. Vade sonunda gerektiği hallerde kur farkı desteğinin tamamı hesap sahibine aynı gün içerisinde ödenecektir. Ayrıca bu tür hesapların müşterek olarak açılmasında da gerekli kriterlerin sağlanması durumunda bir engel görülmemiştir. İlgili hesabın tasarruf sahibi tarafından vadesinden önce kapatılmasında bir engel olmamakla birlikte hesabın açıldığı tarih ile hesabın kapatılacağı tarihten hangisinde TCMB alış kuru düşük ise hesap bakiyesi o kurdan güncellenecektir. Bu hesaplardan kısmı çekim işlemi ise mümkün değildir. KKH’lara yönelik vergisel teşvik kapsamında da uygulanacak stopaj oranı sıfır olarak belirlenmiştir.

İlk aşamada sadece yurtiçi yerleşik gerçek kişiler tarafından açılması mümkün olan KKH’ların sonradan yapılan düzenleme ile tüzel kişileri de kapsama alması sağlanmıştır (Kaya, 2022, s.130).

4. Kur Korumalı TL Vadeli Mevduatların Muhasebeleştirilmesine İlişkin Uygulama

İlk olarak 1 Ocak 1986 tarihinde yürürlüğe giren ve takiben BDDK tarafından hazırlanan “Tekdüzen Hesap Planı ve İzahnamesi” adıyla 26 Ocak 2007 tarihinde 26415 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan tebliği ile yürürlüğe giren Tekdüzen Hesap Planı; ülkemizde faaliyet gösteren bankaların gereksinimlerine uygun şekilde oluşturulmuştur. İlgili hesapların detayları ise, gereksinimlere uygun şekilde ilgili yönetmelik hükümlerine uyumlu olmak şartıyla bankalarca da oluşturulabilir (Eken & Selimler, 2016, ss.40-41).

Bu çalışmada KKH’ların gerek açılan hesabın vade sonunda kur kaybı yaşandığı ve kur kaybı yaşanmadığı, erken çıkış durumunda anapara kaybının yaşandığı ve yaşanmadığı toplam dört örnek üzerinden banka muhasebesi kayıtları incelenmiştir.

Faiz tahakkuku ile ilgili yapılacak yevmiye kayıtları hesap sahibi ve hesabın vadesine göre değişmektedir (Altuğ & Ünkaya, 1991, ss.175-176). Uygulamaya alınan kur korumalı TL vadeli hesaplar esasları itibarıyla hesabın açıldığı gün vade sonunda bilinmeyen bir getiriye haiz olabileceğinden muhasebesi açısından da farklı bir uygulamaya tabidir. Bu tür hesaplar tasarruf sahiplerine olası ek bir getiriden faydalanma imkanı sunarken; bankalar açısından da hesabın açıldığı gün tasarruf sahibine belirtilen faizin üzerinde ilgili dönemde kur farkı oluşması durumunda, T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından ödenecek tutarın TCMB tarafından da bankalara ödenmesi sebebiyle ek muhasebe kayıtları oluşturmaktadır. KKH’ların muhasebe kayıtları açısından en kritik husus gerçeğe uygun değerinin tespit edilmesidir. Bu değer ise

dönem ve vade sonlarındaki YP değerine göre değişmektedir (Akgemci, 2022, s.1349).

4.1 Kur Korumalı TL Vadeli Hesabın Vade Sonunda Müşteri Lehine Kur Farkı Oluşmaması Durumunda Banka Muhasebe Kayıtlarına Yönelik Uygulama Örneği

Örnek: 02.01.2022 tarihinde Bay “C”, bir bankanın şubesine gitmiş ve 100,000 TL karşılığı 3 ay vadeli kur korumalı TL vadeli hesap açmak istediğini belirtmiştir. Bahsi geçen 100,000 TL Bay C'nin aynı şubedeki TL vadesiz hesabında bulunmaktadır. Açılan %17 faizle 3 ay vadeli kur korumalı TL vadeli hesabın açıldığı gün TCMB tarafından açıklanan USD/TL kur seviyesi ise 13.2006 ve

vade dönüşünde ise açıklanan kur seviyesi ise 12.9815'dir. Bu sebeple vade sonunda kur farkı oluşmayacak ve vade sonunda ilgili hesap kapatılarak tüm vade sonu tutarı Bay C'nin aynı şubedeki TL vadesiz hesabına aktarılacaktır.

Buna göre bankanın kayıtları; müşteri TL vadesiz hesabından çekim ve kur korumalı TL vadeli hesaba, vade sonunda da anapara ve faizin TL vadesiz hesaba aktarımından ibarettir. Vade sonunda ise USD/TL seviyesi hesabın açılış gününe kıyasla gerilediğinden ve kur farkı oluşmadığından TCMB tarafından bankaya ödenen bir tutar ve ilgili işlem kaydı oluşmayacaktır.

Tablo 2. İşlemin Kayıtları

TL faizi geliri: $100,000 \times 0.17 / 365 \times 90 = 4,191.78$ TL

Toplam anapara ve faiz geliri: $100,000 + 4,191.78 = 104,191.78$ TL

Kur korumalı vadeli mevduat hesabı açılması (Kur: 13.2006, Faiz Oranı: %17)

300 TASARRUF MEVDUATI (Y.İ.Y GERÇEK KİŞİLER) – VADESİZ		
30000 SABİT FAİZLİ	100,000.00	
310 TASARRUF MEVDUATI (Y.İ.Y. GERÇEK KİŞİLER) - VADELİ		
31000 SABİT FAİZLİ		
310001 BİR AYDAN ÜÇ AYA KADAR VADELİ (3 AY DAHİL)		100,000.00
Müşteri talimatı ile vadesiz mevduat hesabından virman yapılarak kur korumalı vadeli hesap açılması (7.575.41 USD)		

Vade Sonu Kur: 12,9815 (Kur düştü)

610 TÜRK PARASI MEVDUATA VERİLEN FAİZLER (Y.İ.Y.K)		
61000 TASARRUF MEVDUATINA (GERÇEK KİŞİLER) – SABİT		
610002 BİR AYDAN ÜÇ AYA KADAR VADELİ (3 AY DAHİL)	4,191.78	
310 TASARRUF MEVDUATI (Y.İ.Y. GERÇEK KİŞİLER) – VADELİ		
31000 SABİT FAİZLİ		
310001 BİR AYDAN ÜÇ AYA KADAR VADELİ (3 AY DAHİL)		4,191.78
Kur korumalı vadeli mevduat vade sonu faiz tahakkuku		

310 TASARRUF MEVDUATI (Y.İ.Y. GERÇEK KİŞİLER) – VADELİ		
31000 SABİT FAİZLİ		
310001 BİR AYDAN ÜÇ AYA KADAR VADELİ (3 AY DAHİL)	104,191.78	
300 TASARRUF MEVDUATI (Y.İ.Y GERÇEK KİŞİLER) – VADESİZ		
30000 SABİT FAİZLİ		104,191.78
Kur korumalı vadeli mevduat hesap kapanışı		

4.2 Kur Korumalı TL Vadeli Hesabın Vade Sonunda Müşteri Lehine Kur Farkı Oluşması Durumunda Banka Muhasebe Kayıtlarına Yönelik Uygulama Örneği

Örnek: 02.01.2022 tarihinde Bay “C”, bir bankanın şubesine gitmiş ve 100,000 TL karşılığı 3 ay vadeli kur korumalı TL vadeli hesap açmak istediğini belirtmiştir. Bahsi geçen 100,000 TL Bay C'nin aynı şubedeki TL vadesiz hesabında bulunmaktadır. Açılan %17 faizle 3 ay vadeli kur korumalı TL vadeli hesabın açıldığı gün TCMB tarafından açıklanan USD/TL kur seviyesi ise 13.2006 ve vade dönüşünde ise açıklanan kur seviyesi ise 14.7151'dir.

Bu sebeple vade sonunda TL kur farkı oluşacak ve vade sonunda ödenecek kur farkı ödemesi dahil tüm tutar ilgili hesap kapatılarak Bay C'nin aynı şubedeki TL vadesiz hesabına aktarılacaktır.

Buna göre bankanın kayıtları; Müşteri TL vadesiz hesabından çekim ve kur korumalı TL vadeli hesaba aktarımı, vade sonunda ise kur farkı oluştuğundan TCMB tarafından bankaya ödenen dahil tüm tutarın TL vadesiz hesaba aktarımından ibarettir.

Tablo 3. İşlemin Kayıtları

TL faiz geliri: $100,000 \times 0.17 / 365 \times 90 = 4,191.78$ TL
Açılış günü USD tutarı: $100,000 / 13.2006 = 7,575.41$ USD
1 USD bazında TL kur farkı: $14.7151 - 13.2006 = 1.5145$ TL
Faiz geliri ve kur farkı geliri toplamı: $7,575.41 \times 1.5145 = 11,472.96$ TL
TCMB'den talep edilecek kur farkı: $11,472.96 - 4,191.78 = 7,281.18$ TL
Toplam anapara ve faiz geliri: $100,000 + 11,472.96 = 111,472.96$ TL
Kur korumalı vadeli mevduat hesabı açılması (Kur: 13.2006, Faiz Oranı: %17)

300 TASARRUF MEVDUATI (Y.İ.Y GERÇEK KİŞİLER) – VADESİZ		
30000 SABİT FAİZLİ	100,000.00	
310 TASARRUF MEVDUATI (Y.İ.Y. GERÇEK KİŞİLER) – VADELİ		
31000 SABİT FAİZLİ		
310001 BİR AYDAN ÜÇ AYA KADAR VADELİ (3 AY DAHİL)		100,000.00
Müşteri talimatı ile vadesiz mevduat hesabından virman yapılarak kur korumalı vadeli hesap açılması (7.575.41 USD)		

Vade Sonu Kur: 14,7151 (Kur yükseldi)

610 TÜRK PARASI MEVDUATA VERİLEN FAİZLER (Y.İ.Y.K)		
61000 TASARRUF MEVDUATINA (GERÇEK KİŞİLER) – SABİT		
610002 BİR AYDAN ÜÇ AYA KADAR VADELİ (3 AY DAHİL)	4,191.78	
310 TASARRUF MEVDUATI (Y.İ.Y. GERÇEK KİŞİLER) – VADELİ		
31000 SABİT FAİZLİ		
310001 BİR AYDAN ÜÇ AYA KADAR VADELİ (3 AY DAHİL)		4,191.78

278 MUHTELİF ALACAKLAR - T.P.		
27899 DİĞER MUHTELİF ALACAKLAR		
278999 TCMB'DEN TALEP EDİLECEK KUR FARKLARI	7,281.18	
310 TASARRUF MEVDUATI (Y.İ.Y. GERÇEK KİŞİLER) – VADELİ		
31000 SABİT FAİZLİ		
310001 BİR AYDAN ÜÇ AYA KADAR VADELİ (3 AY DAHİL)		7,281.18
Kur korumalı vadeli mevduat, vade sonu faiz ve kur farkı destek tahakkuku		

310 TASARRUF MEVDUATI (Y.İ.Y. GERÇEK KİŞİLER) – VADELİ		
31000 SABİT FAİZLİ		
310001 BİR AYDAN ÜÇ AYA KADAR VADELİ (3 AY DAHİL)	111,472.96	
300 TASARRUF MEVDUATI (Y.İ.Y GERÇEK KİŞİLER) – VADESİZ		
30000 SABİT FAİZLİ		111,472.96
Kur korumalı vadeli mevduat hesap kapanışı		

4.3 Kur Korumalı TL Vadeli Hesabın Döviz Kurunun Yükseldiği ve Vadesinden Önce Kapanması Durumunda Banka Muhasebe Kayıtlarına Yönelik Uygulama Örneği

Örnek: 02.01.2022 tarihinde Bay “C”, bir bankanın şubesine gitmiş ve 100,000 TL karşılığı 3 ay vadeli kur korumalı TL vadeli hesap açmak istediğini belirtmiştir. Bahsi geçen 100,000 TL Bay C'nin aynı şubedeki TL

vadesiz hesabında bulunmaktadır. Açılan %17 faizle 3 ay vadeli kur korumalı TL vadeli hesabın açıldığı gün TCMB tarafından açıklanan USD/TL kur seviyesi ise 13.2006 ve vadesinden erken kapamanın gerçekleştiği gün açıklanan kur seviyesi ise 14.7151'dir. Erken kapama sebebiyle vade sonunda; ilgili vadeli hesap kapatılarak anapara tutarı Bay C'nin TL aynı şubedeki TL vadesiz hesabına aktarılacaktır.

Tablo 4. İşlemin Kayıtları

Kur korumalı vadeli mevduat hesabı açılması (Kur: 13.2006, Faiz Oranı: %17), erken kapama kur: 14,7151 (Kur yükseldi)

300 TASARRUF MEVDUATI (Y.İ.Y GERÇEK KİŞİLER) – VADESİZ		
30000 SABİT FAİZLİ	100,000.00	
310 TASARRUF MEVDUATI (Y.İ.Y. GERÇEK KİŞİLER) - VADELİ		
31000 SABİT FAİZLİ		
310001 BİR AYDAN ÜÇ AYA KADAR VADELİ (3 AY DAHİL)		100,000.00
<i>Müşteri talimatı ile vadesiz mevduat hesabından virman yapılarak kur korumalı vadeli hesap açılması (7.575.41 USD)</i>		

310 TASARRUF MEVDUATI (Y.İ.Y. GERÇEK KİŞİLER) – VADELİ		
31000 SABİT FAİZLİ		
310001 BİR AYDAN ÜÇ AYA KADAR VADELİ (3 AY DAHİL)	100,000.00	
300 TASARRUF MEVDUATI (Y.İ.Y GERÇEK KİŞİLER) – VADESİZ		
30000 SABİT FAİZLİ		100,000.00
<i>Kur korumalı vadeli mevduat, erken kapama anapara iadesi</i>		

4.4 Kur Korumalı TL Vadeli Hesabın Döviz Kurunun Düştüğü ve Vadesinden Önce Kapanması Durumunda Banka Muhasebe Kayıtlarına Yönelik Uygulama Örneği

Örnek: 02.01.2022 tarihinde Bay “C”, bir bankanın şubesine gitmiş ve 100,000 TL karşılığı 3 ay vadeli kur korumalı TL vadeli hesap açmak istediğini belirtmiştir. Bahsi geçen 100,000 TL Bay C’nin aynı şubedeki TL vadesiz hesabında bulunmaktadır. Açılan %17 faizle 3 ay vadeli kur korumalı TL vadeli hesabın açıldığı gün TCMB

tarafından açıklanan USD/TL kur seviyesi ise 13.2006 ve vadesinden erken kapamanın gerçekleştiği gün açıklanan kur seviyesi ise 12.9815’dir. Erken kapama sebebiyle vade sonunda; ilk olarak ilgili vadeli hesap kapatılarak anapara tutarı Bay C’nin TL aynı şubedeki TL vadesiz hesabına aktarılacaktır, sonrasında ise başlangıçtaki YP tutarının erken kapama tarihindeki kurdan TL karşılığını aşan kısım TL vadesiz hesaptan TCMB’ye iletilmek üzere tahsil edilecektir.

Tablo 5. İşlemin KayıtlarıAçılış günü USD tutarı: $100,000/13.2006=7,575.41$ USD1 USD bazında TL kur farkı: $13.2006-12.9815=0.2191$ TLTCMB’ye iletilecek tutar: $7,575.41*0.2191=1,659.77$ TL

Kur korumalı vadeli mevduat hesabı açılması (Kur: 13.2006, Faiz Oranı: %17), erken kapama kur: 12,9815 (Kur düştü)

300 TASARRUF MEVDUATI (Y.İ.Y GERÇEK KİŞİLER) – VADESİZ		
30000 SABİT FAİZLİ	100,000.00	
310 TASARRUF MEVDUATI (Y.İ.Y. GERÇEK KİŞİLER) - VADELİ		
31000 SABİT FAİZLİ		
310001 BİR AYDAN ÜÇ AYA KADAR VADELİ (3 AY DAHİL)		100,000.00
<i>Müşteri talimatı ile vadesiz mevduat hesabından virman yapılarak kur korumalı vadeli hesap açılması (7.575.41 USD)</i>		

310 TASARRUF MEVDUATI (Y.İ.Y. GERÇEK KİŞİLER) – VADELİ		
31000 SABİT FAİZLİ		
310001 BİR AYDAN ÜÇ AYA KADAR VADELİ (3 AY DAHİL)	100,000.00	
300 TASARRUF MEVDUATI (Y.İ.Y GERÇEK KİŞİLER) – VADESİZ		
30000 SABİT FAİZLİ		100,000.00
<i>Kur korumalı vadeli mevduat, erken kapama anapara iadesi</i>		

300 TASARRUF MEVDUATI (Y.İ.Y GERÇEK KİŞİLER) – VADESİZ		
30000 SABİT FAİZLİ	1,659.77	
390 MUHTELİF BORÇLAR - T.P.		
39099 DİĞER MUHTELİF BORÇLAR		
390999 TCMB’YE TRANSFER EDİLECEK KUR FARKLARI		1,659.77
<i>Kur korumalı vadeli mevduat, erken kapama anapara kur farkı tahsilatı</i>		

5. Sonuç

TL’nin uzun süreli ve yüksek oranda değer kaybı ülkenin makro ekonomik dengeleri üzerinde olumsuz etkiler gösterebilir. Özellikle bu değer kaybının kur geçişkenliği sebebiyle enflasyon ve yurtiçi TL faiz seviyeleri üzerinde

değişen vadelerde yukarı yönlü baskı yaratması da kaçınılmazdır. Bahsi geçen baskının nedenleri arasında faizlerin üretim üzerinde artan maliyeti, ithal malların TL bazında artan maliyetleri, TL bazında artan enerji maliyetleri, yüksek oranlı zamlar ve yüksek oranlı maaş

zamları gösterilebilir. Bu noktada, TL'nin YP birimleri karşısında değer kaybının önüne geçilmesi önem arz edecektir. Ekonomi yönetimi ve TCMB bu sebeple TL'nin YP'lar karşısında uzun süreli ve yüksek oranlı değer kaybı hususunda temkinlidir.

Diğer yandan tasarruf sahiplerinin TL'nin YP'lar karşısında uzun süreli ve kalıcı değer kaybı konusunda beklentilerinin kuvvetlenmesi durumunda birikimlerini YP'lar lehine kaydırması da olasıdır. Temel görevi fiyat istikrarı olan TCMB ise TL'nin YP'lar karşısında değerini, olası değer kaybının enflasyon rakamları ve beklentilerinde yaratacağı bozulma sebebiyle takip etmektedir. 21 Aralık 2021 tarihinde açıklanan ve Resmi Gazetede yayınlanan ilgili kararların amacı da TL'nin YP'lar karşısında istikrara kavuşturulması ve korunmasıdır.

Bu çalışmayla kısaca KKH olarak adlandırılan "Kur Korumalı TL Vadeli Mevduatlara ve Katılım Hesaplarına" ait uygulama esasları ve KKH'ların farklı senaryolar için konvansiyonel banka muhasebelerinde uygulama örneklerinin verilmesi amaçlanmıştır. Gerçekleştirilen analizde, 2018 ile 2022 yılı mart ayı arasında yurtiçi yerleşiklerin döviz cinsi mevduatların ve TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru gelişimi; 2022 yılı mart ayı sonu itibarıyla son bir yıllık ve üç ay vadeli toplam yurtiçi mevduatların değişimi ile toplam yurtiçi mevduatların kompozisyonundaki değişim incelenmiştir. Bu analize göre; 2018 ile 2022 yılları arasında yurtiçi YP mevduatları yüksek oranda artmış, TL'nin TÜFE bazlı reel efektif kur endeksi verileri dayanak alındığında belirgin ve trend halinde değer kaybettiği belirlenmiştir. Ayrıca yine analize göre; yurtiçi yerleşiklerin toplam mevduatları 2022 mart ayı sonu itibarıyla yılbaşına kıyasla gerek TL gerekse de YP toplamlarında sırasıyla %32,96 ve %2.76 artmış ancak toplam kompozisyonunda TL lehine %37.28'den %43.48'e gelişim tespit edilmiştir.

Tasarrufların toplam kompozisyonu içerisinde yerel para birimlerinin YP birimlerine karşı payının artışı birden fazla değişkene bağlı olabilir. Bu çalışma kapsamında incelenen KKH'ların uygulanmaya başlandığı tarihten itibaren özellikle 2022 yılının ilk çeyreğinde gözlemlenen TL mevduatların toplam içerisindeki payının artması, uygulamaya alınan KKH'ların etkisine işaret edebilir.

KKH'ların kamu bütçesine olası faiz yükü dikkate alındığında bu tür hesaplara uygulanan azami faizin düşmesi, Hazinesinin faiz yükünün de düşmesi anlamına gelmektedir. Ancak; KKH'lara uygulanan azami faiz ile güncel TL mevduatları ile arasındaki farkın, KKH'lar aleyhine açılması durumunda ise tasarruf sahiplerinin KKH'lar yerine TL mevduatları tercih etmesi beklenmelidir. Ayrıca; TL mevduatların ortalama vadesinin, KKH'ların ortalama vadesinden düşük olması ise tasarruf sahiplerinin TL mevduatlarını öne çekilmiş temdit dönemlerinde YP'lara dönmeleri ihtimalini doğurmaktadır.

Kaynakça

Akgemci, A. (2022). *Kur Korumalı Mevduat Hesabının TFRS 9 Kapsamında Muhasebeleştirilmesi*. International Social Sciences Studies Journal, Vol 8, Issue 97, 1347-1352.

Altuğ, O. & Ünkaya, G. (1991). *Banka İşlemleri ve Muhasebesi*. T.C Marmara Üniversitesi Muhasebe Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayın No:91/2, ISBN: 975-400-057-3, 175-176.

Bakova, R. & Yüksel, Ş. (2022, 12 Şubat). *Kur korumalı mevduat ve kambiyo mevzuatı*. 11 Aralık 2022 tarihinde <https://acikerisim.iku.edu.tr/entities/publication/2008a248-0bd5-4a50-9cce-73f935505966/full> adresinden alındı.

Başçı, E. & Kara, H. (2011, Mayıs). *Finansal istikrar ve para politikası*. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/cd30fe0c-4b4c-47cf-a3a4-e3fd5670ab0e/wp1108.pdf?mod=ajperes&cacheid=rootworkspacecd30fe0c-4b4c-47cf-a3a4-e3fd5670ab0e>

Berke, B. (2009). *Tam Dolarizasyonun Makroekonomik Politika Yansımaları*. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (27), 129-130. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/70082>

Eğilmez, M. (2016, 10 Ağustos). *Zorunlu karşılıklar niçin indirildi*. 11 Aralık 2022 tarihinde <http://www.mahfiiegilmez.com/2016/08/merkez-bankas-zorunlu-karsilk-oranlar.html> adresinden alındı.

Eken, H. & Selimler, H. (2016) *Temel Banka Muhasebesi*. DR Kitabevi Yayınevi ve Dağıtım Paz. Ltf. Şti., Yayın No:431, ISBN: 978-975-353-398-0, 40-41.

Gülerci, A. F. (2022). *Kur ve Fiyat Farkı Korumalı Banka Hesapları ile Fiziki Altınların Kaydileştirilmesine İlişkin Düzenlemelerin Hukuki Açısından Değerlendirilmesi*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 5 Sayı 2, 603-628.

Kal, S. H. (2019). *2003-2018 Dönemi Türk Ekonomisinde Dolarizasyon, Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ve Kur Oynaklığı İlişkisi*. İstanbul İktisat Dergisi, 69, 2019/2, 357-376.

Kaya, H. P. (2022). *Döviz Dönüşümlü Kur Korumalı Türk Lirası Mevduat Hesaplarının Vergi Usul Kanunu Kapsamında Muhasebeleştirilmesi*. Mali Çözüm Dergisi, 32(172), 117-132.

Kaya, E. & Açıdoğuran, B. (2017). *Finansal Dolarizasyon Unsurları Olarak Kredi Dolarizasyonu ve Mevduat Dolarizasyonu İle Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişki*. Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7 (14), 325-326.

Kolcu, F. & Yamak, R. (2022). *Döviz Kurunun Mevduat Dolarizasyonu Üzerindeki Asimetrik Etkisi*. İzmir İktisat Dergisi, Cilt 37, 481-500.

Öztaş, F. (2022, 23 Mart). *%19'u beğenmeyip %48'e razı olmak*. 11 Aralık 2022 tarihinde <https://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/7042> adresinden alındı.

Öztürk, N. (2022, 25-26 Şubat). *TCMB'nin Liralasma Stratejisi Adımları*. İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü, 5'inci Uluslararası İzmir İktisat Kongresi, 177-188. 11 Aralık 2022 tarihinde https://www.researchgate.net/profile/Nurettin-Oeztuerk-3/publication/359191976_TCMB'nin_Liralasma_Stratejisi_Adimlari/link/s/622c9c0ea39db062db970d2b/TCMBnin-Liralasma-Stratejisi-Adimlari.pdf adresinden alındı.

Sever, E. (2012). *Türkiye'de Dolarizasyon Süreci ve Döviz Kuru Belirsizliği İlişkisi*. Sosyo Ekonomi Dergisi, Ocak-Haziran 2012-1, 204-222.

Sever, E. ve Mızrak, Z. (2007). *Döviz Kuru, Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki İlişkiler: Türkiye Uygulaması*. SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Volume 7, Issue 13, 264-283.

Yayman, D. (2022). *Kur Korumalı Mevduat Hesabına Tanınan Vergi Ayrıcalıklarının Bütçeye Etkileri*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 31 No 2, 526-535.

Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2022, 18 Ocak) *10 Soruda Kur Korumalı TL Mevduat Hesabı*. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2022/01/10-Soruda-Kur-Korumali-TL-Mevduat-Hesabi.pdf> (erişim tarihi: 11.12.2022)

Uluslararası Para Fonu. (1997) *Exchange Rate Arrangements and Economic Performance in Developing Countries*, World Economic Outlook, s. 92. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/weo1097/pdf/octweo04.pdf> (erişim tarihi: 11.12.2022)

TCMB. (2022). *Türkiye'de yerleşik gerçek ve banka dışı tüzel kişilerce mevduat ve katılım bankalarında tutulan yabancı para mevduat düzeyi*. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/portlet/2IAXXnZosuo%3D/tr> (erişim tarihi: 11.12.2022)

TCMB. (2022). *Reel Efektif Döviz Kuru*. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/>

Istatistikler/Doviz+Kurlari/Reel+Efektif+Doviz+Kuruu/ (erişim tarihi:11.12.2022)

TCMB. (2022). *Haftalık Para ve Banka İstatistikleri*.
https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/173b7dec-d6c6-4727-9f51-82e0f4138560/Para_Banka.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTW-ORKSPACE-1 (erişim tarihi:11.12.2022)

Covid-19 Salgınının Çalışma Biçimine Etkisi: Hibrit Çalışma

The Impact of the COVID-19 Pandemic on Working Style: Hybrid Work

Yeliz POLAT^a

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	14 Nisan 2023
Kabul	28 Temmuz 2023
Yayın	15 Ağustos 2023
Makale Türü	
Araştırma Makalesi	

Anahtar Kelimeler

Hibrit Çalışma,
Hibrit Çalışma Modelleri,
Uzaktan Çalışma,
Covid-19 Salgını.

ÖZ

Covid-19 salgını esnasında çalışanların sağlığını korumak ve işlerin devamını sağlamak amacıyla işgücü piyasalarında beklenmedik bir hızla ve zorunlu olarak uzaktan çalışmaya geçilmiştir. Salgına karşı geliştirilen aşılardan dolayı kısıtlı bir biçimde olsa dahi kişilerin bir araya gelebilmesi, işyerinden ve uzaktan çalışmanın birlikte uygulandığı karma bir model olan hibrit çalışmaya yaygınlaştırmıştır. Ne var ki, yapılan çalışmalar, yeni normal haline gelen hibrit çalışmanın çalışan hakları bakımından mevcut ve olası sorunlar taşıdığı göstermektedir. Bu sorunlara, kanuni düzenlemelerin olmamasının ya da yetersizliğinin yol açtığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hibrit çalışmayla yönelik ulusal ve uluslararası düzeyde düzenlemeler yapılmalıdır. Makalede, hibrit çalışma kavramı ile özellikleri, modelleri, olumlu ve olumsuz yanları üzerinde durularak, birtakım önerilerde bulunulmuş, böylece genel bir çerçeve çizilmiştir. Ulusal literatürde konuya yönelik çalışmaya rastlanılmamış olup, çalışmanın bu yönüyle de literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışma, literatür taraması yapılarak ve konuya ilişkin mevcut araştırmaların sonuçlardan yararlanılarak hazırlanmıştır. Hâlihazırda hibrit çalışmaya yönelik kanuni düzenlemenin olmadığı ülkemizde de düzenleme yapılması halinde çalışmanın, yol gösterici bir nitelik taşıyacağı beklenmektedir.

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	14 April 2023
Accepted	28 July 2023
Available Online	15 August 2023
Article Type	
Research Article	

Keywords

Hybrid Work,
Hybrid Work Model,
Remote Work,
Covid-19 Epidemic.

ABSTRACT

In order to protect the health of employees and ensure the continuation of work during the Covid-19 pandemic, remote working has been adopted in a way of unexpected speed and compulsion in the labour market. Thanks to the vaccines developed against the pandemic, the ability of people to come together, even if it is limited, has expanded hybrid work, which is mixed model where workplace and remote work are applied together. However, studies show that hybrid work, which has become normal, has current and possible problems in terms of employee rights. It is understood that these problems are caused by the lack and inadequacy of legal regulations. Therefore, arrangements should be made at national and international level of hybrid work. In the article, a number suggestions were made by suggestions were made by focusing on the concept of hybrid work and its features, models, positive and negative aspects, thus drawing a general framework. There has been study the subject in the national literature, and it is thought that the study will contribute to the literature in this respect. The study was prepared by scanning the literature and using the results of the existing researches on the subject. It is expected that if arrangements are made in our country, where there is no legal regulation for hybrid work at the moment, the study will have a guiding quality.

EXTENDED SUMMARY

Introduction

In order to protect the health of employees and ensure the continuation of work during the Covid-19 pandemic, remote working has been adopted in a way of unexpected speed and compulsion in the labour market. Thanks to the vaccines developed against the pandemic, hybrid working style, in which both workplace and remote working are applied together, has become widespread, as people can come

together even if it is in a limited way. However, the absence or the insufficiencies of legal regulations for this type of work in general leads to negative working conditions. As stated in the Telework Framework Convenient 2002, hybrid work which merely changes the work is done shouldn't affect the employment status of the employee and hybrid employees should have the same rights as other employees of the employer. This study has been prepared by conducting literature review and utilizing the results of existing research on the subject. It is

^a Dr., İş Başmüfettişi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İstanbul Rehberlik ve Teftiş Grup Başkanlığı, İstanbul, E-Posta: yeliz-plt@hotmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6126-5294

anticipated that this study will have a guiding role if legal regulations are legislated in our country. Moreover, no any other studies have been found in the national literature. By means of that, this study is also thought that will contribute to the literature.

In order to prevent Covid-19 pandemic, remote working has been adopted within the scope of social distancing measures in labour market. Through remote working, which has become widespread in a very short period of time and rapidly in the labour market, it has been ensured that some employees can continue their work and hereby job losses are diminished. (ILO, 2020a:1) Remote working, which has been in existence since the 1970's, has made its greatest leap with the pandemic. Due to restrictions and prohibitions brought by the public power, the workplace of the worker has become their homes. In this process, working from home and working remotely have become identical concepts. Within the scope of this study, the concept of "remote working" was used, including the concepts of teleworking and working from home.

Results and Conclusion

The relaxation or removal of social distance measures together with vaccines developed against the virus has enabled a return to the workplace, and popularized the hybrid form of work in which workplace and remote work are applied together in the labor market. According to the European Working Conditions Survey, hybrid workers in the EU increased from 14% in the summer of 2020 to 18% in 2021 and remained at the same level in 2022 (Ahrendt et al. 2021:2). It is predicted that this rate will increase as some remote workers turn to hybrid work. In this context, it is necessary to investigate the effects of the hybrid working style, which will become one of the dominant working styles in the labor market, on working life. This study has been prepared by reviewing the literature and utilizing the results of existing research on the subject.

Hybrid working style is a mixed model in which workplace and remote working are applied together. The most important feature of this model is that it has a semi-flexible structure. Namely, it combines the workplace, which is an inflexible organized structure, and remote work, which is an autonomous structure where the employees are not together with their managers, especially a flexible workplace. The prerequisite for the implementation of the hybrid working style is the fulfillment of the work/service through information and communication technologies. In addition, employees must be willing and ready for this work. The length of time employees will work from the workplace and remotely varies depending on the preferred hybrid working model. These models are determined on the basis of general criteria such as the line of business in which the workplace operates, how much information and communication technologies are used in the work, and individual criteria such as age, gender, marital status. In this case, the general criteria that are objective, then the individual criteria that are subjective should be taken into account. Shaping these models with practice is a necessity in terms of providing the flexibility that hybrid work will bring. However, in order to

prevent arbitrary practices and to protect workers, it would be appropriate to determine the hybrid working model when establishing an employment contract, and to make legal arrangements to obtain written approval of the changes to be made in this model later, if it is against the employee.

Hybrid working style is important in terms of minimizing the inconveniences of working from the workplace and remotely. In this direction, in terms of employees, heavy workload in case of continuous remote work, overwork, always being available, blurring of the work-private life boundary, burdening the employees with the costs of doing the work, social isolation; in case of continuous work in the workplace, it is important in terms of reducing the negative effects such as increasing the time spent on commuting and disrupting the work-life balance.

Due to the reduction of the physical space of the workplace and the decrease in consumption such as electricity, water, natural gas, cleaning, tea and coffee with the hybrid working style, employers save on general expenses. However, the fact that there are two different working places, the workplace and the remote work area in this working style, imposes additional obligations on the employers. Within the scope of worker protection debt, employers are required to take the necessary measures in terms of occupational health and safety in the field of remote work. As a rule, the employer must provide the necessary materials and work tools for the employee to fulfill his obligation to work remotely. Even if the employees are outside the employer's physical dominance, they can be easily monitored and controlled remotely through information and communication technologies. In this case, employers should avoid practices that can be considered as a violation of private life as a rule.

The inadequacy or lack of legal regulations for hybrid working style, which is becoming more and more widespread in labor markets, brings with it a series of problems in terms of workers' rights. In this context, making legal arrangements for the hybrid working style will make significant contributions to the elimination of existing and potential problems. However, in order to provide the flexibility brought by the work, the parties should be given an area of freedom.

1. Giriş

Covid-19 salgınıyla birlikte işgücü piyasalarında, virüsün bulaşmasını önlemek ve ekonomik devamlılığı sağlamak amacıyla acil bir çözüm olarak uzaktan çalışmaya başvurulmuştur (Corbetta, 2020:5). Salgınla uzaktan çalışma, yeni normal haline gelmiştir (Weber et al. 2021:11). Yaşanan süreçte kafe, kütüphane gibi alternatif çalışma alanlarına yönelik kısıtlamalar ve yasaklamalar neticesinde uzaktan çalışma mekânı, evler olmuştur. Diğer bir ifadeyle çalışanın işyeri ile evi birleşmiştir. Evden çalışma¹, çalışma hayatında "home-ofis" olarak adlandırılan hibrit bir kategori yaratmıştır (Katsabian, t.y.:5). Söz konusu kategoride çalışanların sayısı salgınla birlikte hızla artmıştır. Örneğin, AB'de de salgın sırasında evden çalışanların oranı, %44,6 olmuştur (Samek Lodovici et al.

¹ Covid-19 salgınında özellikle çalışanların işyeri dışındaki çalışma alanının ev olmasıyla birlikte evden çalışma ile uzaktan çalışma kavramları birbirlerinin yerine kullanılmaya başlanmıştır.

2021:32). Benzer biçimde, ABD işgücü piyasalarında da yaygınlaşmıştır. ABD’de de 2020 yılı Şubat ve Mayıs ayları arasında çalışanların üçte birinden fazlası evden çalışmaya geçmesiyle birlikte çalışanların yaklaşık yarısı, uzaktan çalışır hale gelmiştir (Brynjolfsson et al. 2020:24). Çoğu hükümette, çalışanların evden çalışmasını teşvik etmiştir. Örneğin Hollanda hükümeti, merkezi işveren ve işçi örgütleri tarafından Covid-19 salgınıyla mücadele tedbirleri kapsamında 15 Mart 2020 tarihinden itibaren çalışanların mümkün olduğunca evden çalışması tavsiyesinde bulunulmuştur. Finlandiya’da 2020 yılı Ekim ayında hükümet tarafından bir sonraki duyuruya kadar geçerli olan ulusal uzaktan çalışma tavsiyesi yayınlanmıştır. Sonuç olarak, işi işyerinde yapması gerekmeyen çoğu çalışan, bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla evden çalışmaya başlamıştır (Syndicat European Trade Union, BusinessEurope, SMEunited ve SGI Europe, 2021:16, 29). AB tarafından yapılan bir ankette Covid-19 salgınında evden çalışanların %54’ünün daha önce de evden çalıştıkları, %46’sının ise ilk kez evden çalıştıkları belirlenmiştir ((Ahrendt et al. 2020:33). AB’de 2020 yılı yaz döneminde tamamen evden çalışanlar %34’ten, 2021 yılı bahar döneminde %24’e düşerken, evden çalışılan saatlerin ortalaması 2020 yılı yaz döneminde %35’ten, 2021 yılı bahar döneminde %36’ya yükselmiştir (ILO, 2021:2). Evden çalışanların oranı düşerken evden çalışılan saatlerin ortalamasının artmasının nedeni, hibrit çalışma biçiminin yaygınlaşmasıdır. Avrupa Komisyonu tarafından yapılan bir çalışmaya göre katılımcıların çoğunluğu çalışma arkadaşlarıyla sosyal bağlarını sürdürebilmek için *iş görme borcunun yalnızca bir bölümünü uzaktan çalışarak yerine getirmeyi tercih ettiklerini* belirtmişlerdir (Fana et al. 2020:27).

İşgücü piyasalarında düzenli, bürokratik ve “fabrika bazlı” çalışmadan, daha esnek bir çalışma modeline yönelik bir geçiş süreci yaşanmaktadır (Vargas Llave et al. 2020a:3). Diğer bir ifadeyle işveren tarafından mal veya hizmet üretmek amacıyla hiyerarşik bir düzen içerisinde örgütlenmiş ve kendine özgü kuralları bulunan bürokratik bir yapıdan, çalışanların birbirlerinden ve işverenlerinden fiziken ayrı oldukları ve kendi seçtikleri mekânda çalışabildikleri esnek bir yapıya geçilmektedir. Salgın sürecinde bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla toplumlar, sektörler, işyerleri ve çalışanlar fiziksel olarak ayrı kalarak faaliyetlerine devam ettikleri bir “zorunlu deney”den geçmektedirler (OECD, 2020:2). Bazı çalışanların işlerini uzaktan yapabileceklerini fark etmeleri, teknolojiyi kullanma konusunda onları rahatlatmıştır. Buna ilaveten uzaktan çalışmaya karşı olan birçok yöneticinin, çalışmayı başarılı bir biçimde deneyimlemeleri, bu çalışmayı desteklemelerini sağlamıştır (ILO, 2021:13).

Uzaktan çalışmanın, gelecekte iş organizasyonlarının kilit bir özelliği olacağı öngörülmektedir (Predotova et al. 2021). Zira hem işverenler hem de çalışanlar masa, sandalye gibi eşyalar ile laptop, yazıcı, telefon gibi ekipmanları satın alarak sabit maliyet harcamaları yaptıklarından dolayı uzaktan çalışmayı sürdürmek istemeleri muhtemeldir (Brynjolfsson et al. 2020:23). Çoğu çalışan arada sırada olsa da uzaktan çalışmaya devam etmek istemektedir. Eurofound tarafından 2020 yılı Temmuz ayında yapılan anket sonuçlarına göre Covid-19 kısıtlamaları olmasa dahi AB çalışanlarının dörtte üçünden fazlası, ara sırada uzaktan çalışmayı istemektedirler. Şöyle ki, çalışanların %78’i hibrit

çalışmayı tercih etmektedirler (Ahrendt et al. 2020:34). Google çalışanlarına yapılan bir ankette, çalışanların %20’si işyerinden çalışmaları gerekmediğini, %62’si işlerini iyi yapmak için bazen işyerinden çalışmaları gerektiğini belirtmişlerdir (Forbes, 2020). Genel olarak çalışanlar, hibrit çalışmayı tercih ederek, haftada birkaç gün uzaktan çalışmayı istemektedirler (Ahrendt et al. 2021).

Covid-19 salgını sonrası uzaktan çalışmaya yönelik düzenlemelerin, hibrit çalışma modellerini içerecek bir biçimde yeniden revize edileceği öngörülmektedir (ILO, 2021:2). Hibrit çalışma biçimi, yalnızca bu çalışma biçimini benimseyen işyerlerini ve çalışanları etkilemekle kalmayacak, aynı zamanda işgücünün ulusal ve uluslararası hareketliliğini teşvik ederek ekonomiyi ve toplumun tamamını etkileyecektir (Grzegorzczek et al. 2021:2). Diğer yandan etkiler, uzaktan çalışma potansiyeline bağlı olarak ülkeden ülkeye farklılık gösterecektir. Söz konusu potansiyeli belirleyen faaliyet gösterilen işkollarıdır. Örneğin ekonomisinde ticaret ve finans işkollarının büyük bir paya sahip olduğu Birleşik Krallık’ın, uzaktan çalışma bakımından yüksek bir potansiyeli mevcuttur (Lund et al. 2020:6).

Uzaktan çalışma, çalışan hakları bakımından birtakım sorunlar taşımakta olup, söz konusu sorunlar politika yapımcılar tarafından göz ardı edilmemelidir (Katsabian, t.y.:5). Covid-19 salgınında uzaktan çalışmaya yönelik araştırmalar gösteriyor ki, genel olarak uzaktan çalışmanın nasıl yapılacağına ilişkin *düzenleyici bir çerçevede olmaksızın* birçok ülkede ve işyerinde uzaktan çalışmaya çok hızlı bir geçiş yaşanmıştır. Uzun çalışma saatleri, sosyal izolasyon başta olmak üzere ortaya çıkan sorunları, bu çerçeveden yokluğuyla açıklayabilmek mümkündür (ILO, 2021:7). *Hibrit çalışma biçiminin kanuni bir çerçevesinin olması*, mevcut ve olası sorunların giderilmesinde önemli rol oynayacaktır.

2. Covid-19 Salgını Öncesi Uzaktan Çalışma

Sanayi Devrimi öncesi işler, ağırlıklı olarak aile içerisinde ve evlerde yapılmaktaydı (EFI, 2020:2). Örneğin, Fransa’da 1900’lerin başında her üç kadından biri, giysi ve bazı tüketim mallarını üretmek üzere evden çalışmaktaydı (ILO, 2020a:5). Sanayi Devrimi sonrası ise üretim süreci evlerden büyük fabrikalara, çalışanlar da ev eksenli işyerlerinden fabrikalara taşınmıştır. Söz konusu olgu, iki yüz yıldan fazla bir süre devam etmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojisinin kullanılmasıyla insanlar tekrar işten, eve dönmeye başlamıştır (EFI, 2020:2). Yani, ekonomide artan dijitalleşme ile bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı, iş organizasyonlarının dönüştürülmesine katkı sağlamıştır (Vargas Llave et al. 2020a:3). İş görme ediminin işyeri dışında yerine getirilebilmesi, Covid-19 salgınından çok önce ortaya çıkmıştır. İş, işyeri dışında ve uzaktan yürütmenin farklı yolları bulunmakta olup, bu yollardan biri de “uzaktan çalışma”dır (Katsabian, t.y.:7). Bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla uzaktan çalışma, 1970’lerde Kaliforniya’da bilgi ve teknolojileri endüstrisinde ortaya çıkmıştır. (Messenger aktaran ILO, 2020a:5). Uzaktan çalışmanın baskın bir çalışma biçimi haline geleceğine yönelik tahminler, 1980’lere dayanmaktadır (Ahrendt et al. 2020:31). 1980’lerin ve 1990’ların ortalarından itibaren *kişisel bilgisayarların internete bağlanmaları*, uzaktan çalışmanın daha geniş bir alana yayılmasını sağlamıştır (Sostero et al. 2020:5). Ne var

ki, uzaktan çalışma dünyanın her yerinde aynı hızla yayılmamıştır. Bu durum, 2020 yılı baharına kadar sürmüştür (Syndicat European Trade Union, BusinessEurope, SMEunited ve SGI Europe, 2021:16). Covid-19 salgını öncesi uzaktan çalışmanın düşük olmasının farklı sebepleri bulunmakta olup, söz konusu sebepler üç başlık altında aşağıda sıralanmıştır (Grzegorzczk et al. 2021:4).

- İşlerin ve görevlerin yapıları ile özellikleri
- Gerekli teknolojinin ve ekipmanın olmaması/yetersizliği
- Uzaktan çalışmanın neden olabileceği ikilem

Bir işyerinde uzaktan çalışmanın uygulanabilmesinde belirleyici olan faaliyet konusudur. Örneğin uzaktan çalışmaya, müşterilere yüz yüze hizmetin sunulduğu otelcilik faaliyeti uygun değilken; müşterilere telefonla hizmetin sunulduğu çağrı merkezi faaliyeti uygundur. Çalışan özelinde iş görme borcunun konusu da uzaktan çalışmanın uygulanıp uygulanmamasında bir gösterge olmaktadır. Örneğin uzaktan çalışma banka çalışanları için genel olarak uygunken, bankaların para taşıyan özel güvenlik görevlileri için uygun değildir. Belirtmek gerekir ki, salgınla birlikte sokağa çıkma yasağı başta olmak üzere kamu gücüyle getirilen kısıtlamalar ve yasaklamalar ile sosyal izolasyon neticesinde tüketicilerin online alışverişe yönelmesi gıda, meyve, sebze, giyim eşyaları, ayakkabı gibi ürünlerin satışı yapan mağazacılık sektörünün, uzaktan çalışma potansiyelini hem fark etmesini hem artırmasını sağlamıştır. Salgın öncesi birçok işyeri (banka, eğitim kurumları gibi) ve çalışan, e-imza, internet bağlantısı, laptop, yazıcı gibi gerekli teknoloji ve ekipmanın olmaması ya da yetersizliği nedeniyle uzaktan çalışmayı uygulanamamıştır. Uzaktan çalışmanın düşük olmasının diğer bir sebebi ise uzaktan çalışmanın neden olabileceği ikilem olarak gösterilen “ahlaki tehlikeler” ve “verimlilik” tir. Çalışanların, iş görme borcunu işverenin fiziki hakimiyeti dışında yerine getirdiği ve izlenemediği hallerde ortaya çıkması muhtemel ahlaki tehlikeler ile uzaktan çalışanların işyerinde çalışanlara göre terfi/kariyer olanaklarından yeterince yararlanamayacakları endişesi nedeniyle yaşanması muhtemel verimlilik kaybı olarak açıklanabilir (Grzegorzczk et al. 2021:8).

Uzaktan çalışma, tele çalışma ile evden çalışma kavramları birbirlerinin yerine kullanılmaya başlanmıştır. Bundan dolayı tele çalışma (telework/Avrupa literatüründe), evden çalışma (homeworking), uzaktan çalışma (remote working) aynı anlamda olup, birbirlerinin yerine kullanılabilir (Baruch, 2001:114). Bu çalışmada da söz konusu kavramlarla eş anlamlı olacak bir biçimde “uzaktan çalışma” kavramı kullanılmıştır.

3. Hibrit Çalışma

3.1. Hibrit Çalışma Kavramı ve Özellikleri

Hibritin kelime anlamı “melez; iki farklı güç kaynağının bir arada bulunması” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, Genel Türkçe Sözlük, 2023). İşgücü piyasalarında bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının artması, işyeri ile uzaktan (ev/başka bir yer) çalışmanın birlikte uygulandığı karma bir kategori ortaya çıkmıştır (Katsabian, t.y.:5). Hibrit çalışma olarak adlandırılan bu kategori, özellikle Covid-19 salgınıyla birlikte işgücü piyasalarında yaygınlaşmıştır. Bahsi geçen çalışma biçiminde, çalışanlar bireysel veya

toplu iş sözleşmeleri uyarınca belirlenen çalışma sürelerinin bir kısmını işyerinden, bir kısmını uzaktan çalışmak suretiyle yerine getirmektedir (Grzegorzczk et al. 2021:11). Hibrit çalışma, *dönüşümlü tele çalışma* (alternating telework) (ETUC, 2003:10) ile *programlanmış uzaktan çalışma* (the scheduled remote work) (ILO ve EU, 2020:9) olarak da adlandırılmaktadır.

İşyerinden çalışmaya kıyasla hibrit çalışmada çalışanlar, *nerede çalışılacağı* konusunda daha fazla özgürlüğe sahiptirler (Ro, 2020). Çalışanlar, iş görme borcunun yalnızca bir kısmını işyerinde yerine getirdiklerinden, her çalışan için ayrı bir çalışma masasına ihtiyaç duyulmamaktadır (Grzegorzczk et al. 2021:12). Bu durum, *sıcak masa* kavramıyla açıklanmaktadır. Sıcak masa, çalışanların kendilerine ait çalışma masalarının bulunmadığı, kendilerine ayrılmış bölümde/alanda kullandıkları herhangi bir masayı veya boş bir masayı ifade etmektedir (Sangarandeniya et al. 2020:108). Böylelikle esnek bir işyeri alanı elde eden işverenler, işgücü değişimiyle ilgili risklere karşı da kendilerini korumaktadırlar (Grzegorzczk et al. 2021:12). Diğer yandan sabit masalar, telefonlar ve bilgisayarlar olmadan çalışanların uzaktan çalışabilmesi, onları günlük faaliyetlerinde *göçebe* haline getirmiştir (Bean et al. 2006:332, 333). Böylelikle işgücü piyasalarında dijital göçebe (Yang et al. 2019:324, 325), mobil bilgi işçisi (Erickson et al. 2014), mobil çalışma (Samek Lodovici et al. 2021:18), göçebe çalışma (Bean et al. 2006), sıcak ofis (Messenger et al. 2017:2), telemerkezler, telekotajlar (ETUC, 2003) gibi birçok yeni kavram kullanılmaya başlanmıştır.

Hibrit çalışma, karşılıklı *gönüllülük* esasına dayalı olmalıdır (Baruch, 2001:117). Gönüllülük, çalışanın hem memnuniyetini hem de verimliliğini artırmaktadır. Zira çalışanların uzaktan çalışmaya istekli ya da hazır olmamaları durumunda çalışanlardan beklenen olumlu sonuçlar alınamamaktadır (Baruch, 2001:117, 118, 120). Çalışma hayatında esas olan işin, işyerinde görülmesidir. Diğer bir ifadeyle kural olarak tüm işler, işyerinde görülebilir. Ancak, tüm işlerin uzaktan yerine getirilmesi mümkün değildir. Bu nedenle hibrit çalışmanın uygulanabilmesinde belirleyici olan yapılan işin/hizmetin, uzaktan çalışmaya uygun olmasıdır (ILO, 2020a:5). Bunun için işin/hizmetin taşınması gereken ilk özellik, bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla yerine getirilmesidir. Uzaktan çalışmanın uygulanabilirliği faaliyet gösterilen işkoluna göre farklılık göstermektedir. AB ülkelerinde uzaktan çalışmanın en yüksek olduğu işkolları sırasıyla finans (çalışanların %93’ü), bilgi ve iletişim teknolojileri (%79), gayrimenkul, profesyonel bilimsel faaliyetler, kamu yönetimi ve eğitim (%60-70); en düşük olduğu işkolları sırasıyla sağlık (%30), perakende satış (%27), konaklama/yemek hizmetleri (%16), imalat ve inşaat (%10-20) olduğu belirtilmektedir (Samek Lodovici et al. 2021:28). Öyleyse bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla uzaktan çalışabilirliği çok düşük olan konaklama, hastane, taşımacılık ve inşaat gibi bazı sektörlerin (Ahrendt et al. 2022:3) hibrit çalışmaya uygun olmadığı söylenebilir.

Hibrit çalışmanın başarılı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi, işin/hizmetin ne kadar teknolojik olduğuna bağlıdır (Katsabian, t.y.:28). Diğer bir ifadeyle işyerinin faaliyet konusunun hibrit çalışmaya uygunluğu arttıkça, çalışmadan

sağlanan verimlilikte artmaktadır. Örneğin uzaktan çalışma potansiyeli yüksek olan finans işkolunda harcanan zamanın dörtte üçü, verimlilik kaybı olmaksızın uzaktan gerçekleştirilebileceği belirtilmektedir. Hibrit çalışmada, işin/hizmetin uzaktan görülebilmesi için gerekli teknolojik altyapı ile malzemenin ve iş araçlarının sağlanması gerekmektedir. Teknolojik altyapının kalitesinin de verimlilik üzerinde önemli etkisi bulunmaktadır. Örneğin güvenilir ve hızlı internet bağlantısı, verimliliği artırmaktadır. Diğer yandan, bilgilerin gizliliği ve olası güvenlik ihlalleri gerekçesiyle uzaktan çalışma uygulaması sınırlanabilmektedir (ILO, 2020a:5).

Hibrit çalışma düzenlemeleri yer ve zaman bakımından esneklikle ilgili aşağıdaki hususları içermelidir: (Grzegorzcyk et al. 2021:11,12)

a) Çalışma alanlarının esnekliği: işyerinden veya uzaktan çalışma alanında harcanan minimum ve/veya maksimum sürelerin düzenlenmesi

b) Çalışma sürelerinin esnekliği: çalışma saatleri içinde veya dışında harcanan minimum ve/veya maksimum sürelerin düzenlenmesi

c) Yer ve zaman esnekliğini belirlemek ve izlemek için çerçeveler: uzaktan veya senkronize olmayan (haftalık, aylık, üç aylık veya yıllık) çalışma sürelerini hesaplamak için zaman dilimleri ve ekipler, departmanlar veya tüm organizasyon için işyerinde çalışılan günler dâhil olmak üzere bireyin dikkate alması gereken kısıtlamaların belirlenmesi

d) Uzaktan çalışan yerle ilgili düzenlemeler: uzaktan çalışılan alanın sağlıklı ve güvenli olmasının sağlanması

e) İş yaşam dengesine yönelik düzenlemeler: iş yaşam dengesinin sağlanması

3.2. Hibrit Çalışma Modelleri

Hibrit çalışma modelleri, işyerinin faaliyet konusu, fiziki alanı, çalışanların vasıf düzeyi gibi birden fazla faktöre bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Böylelikle uygulamada farklı hibrit çalışma modelleri ortaya çıkmaktadır. Bu modellerin tarafların isteklerine göre şekillenmesi gerek işverenlerin gerekse çalışanların ihtiyaçlarının karşılanması bakımından önemlidir. Zira hibrit çalışma modellerinin sayma yöntemiyle kanunla düzenlenmesi, hibrit çalışmanın getireceği esnekliği sınırlandırabilir. Bu çalışma modellerine ilişkin farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Buna göre Hibob (t.y.) hibrit çalışma modellerini; *isteğe bağlı/ihliyaca bağlı, bölünmüş haftalar, vardiyalı çalışma ve hafta hafta çalışma modeli* olmak üzere dörde ayırarak incelemiştir. Söz konusu sınıflandırma, *uzaktan ve/veya işyerinde çalışılan süre* esas alınarak yapılmıştır.

a) İsteğe bağlı/ihliyaca bağlı çalışma modeli: çalışanlar diledikleri bir günde uzaktan çalışmayı seçebilmektedirler. Özellikle birisiyle buluşacakları gün işyerine gelmek isteyenler veya gün boyunca sessiz bir yere ihtiyaç duyanlar için uygundur. Covid-19 salgınında sosyal mesafe önlemlerine uyulması amacıyla bazı işverenler, işyerinden çalışmak isteyenler için bir talep süreci oluşturmuştur. Böylelikle işyerlerinde oluşabilecek olası kalabalıkların önüne geçilmiştir.

b) Bölünmüş haftalar modeli: çalışanların haftanın iki ile üç günü uzaktan çalıştığı ve iki ile üç günü işyerinde çalıştığı modeldir. Bu modeli kullanan işverenler, işyerinin kullanımını bir hafta içerisinde farklı departmanlara ayırmaktadır. Örneğin işyerine pazarlama departmanı pazartesi ve çarşamba günleri; bilgi işlem departmanı salı ve perşembe günleri gelmektedir. Karma bir model olan bölünmüş haftalar modeli, yöneticilerin ekipleriyle iletişim halinde kalmasını sağlamak ve yüz yüze toplantılara imkân tanımaktadır.

c) Vardiyalı çalışma modeli: çalışanlar uzaktan çalışma ile işyerinde sabah veya akşam olmak üzere farklı vardiyalarda çalışmaktadırlar. Diğerlerine göre, daha zor bir modeldir. Çünkü çoğunlukla çalışanlar, sabahın erken saatlerinde veya geç saatlerde çalışmayı zor bulduğundan vardiyalar halinde çalışmayı tercih etmemektedirler.

d) Hafta hafta çalışma modeli: çalışanların haftalık olarak uzaktan veya işyerinden çalıştığı modeldir. Böylelikle, büyük ekipler aynı anda işyerini kullanabilmektedirler.

Başka bir çalışmada (Lenka, 2021:2688, 2689) hibrit çalışma modelleri; uzaktan çalışma, işyeri merkezli çalışma ve öncelikli işyeri, uzaktan çalışma izinli olmak üzere üç ayırarak incelenmiştir. Bahsi geçen sınıflandırma, *çalışılan yer* esas alınarak yapılmıştır.

a) Uzaktan çalışma modeli: genellikle uzaktan çalışılmakla beraber ihtiyaç duyulan hallerde ya da acil bir durumda işyerine ay içerisinde birkaç gün gelmektedir. Fiziki bir işyeri olmakla beraber çalışanlar işyerini sık kullanmamaktadırlar.

b) İşyeri merkezli çalışma modeli: çalışanlar ile yöneticilerin çalışma düzenleri birbirinden farklıdır. Çalışanlar haftada iki veya üç gün işyerine gelirken, yöneticiler ve üst düzey yöneticiler genellikle işyerinden çalışmaktadırlar.

c) Öncelik işyeri, uzaktan çalışma izinli model: ağırlıklı olarak işyerinde çalışılmakla beraber uzaktan çalışma da mevcuttur. Çoğu çalışan, düzenli olarak işyerine gelmektedir. Ne var ki uzaktan çalışanlar, kendilerini dışlanmış hissedebilmekte ve çalışanlar arasında iletişim azalabilmektedir. Yöneticiler, toplantı veya buna benzer hallerde/durumlarda herkesin sanal olarak katılmasını sağlayarak, uzaktan çalışanların dışlanmış hissetmelerini engelleyebilirler.

Hibrit çalışma potansiyeli, işyeri ve çalışan düzeyinde farklılık gösterebilmektedir. Çalışan düzeyinde hibrit çalışma potansiyelinin tespiti, genellikle çalışanların organizasyonda üstlendikleri rollerin belirlenmesiyle başlamaktadır. Buna ilaveten kişisel özellikler (bireysel koşullar, yaş, kıdem gibi), uzaktan çalışmayı organize etmek için ek kriterler olabilmektedir (Grzegorzcyk et al. 2021:15). Böylelikle çalışanların memnuniyeti de sağlanmaktadır. Kısmen esnek çalışmaya ihtiyaç duyan 50 yaş üstü çalışanlarında, hibrit çalışmaktan memnun oldukları görülmektedir. Aynı zamanda bu yaş grubundaki bazı çalışanlar için işi daha sürdürülebilir hale getirerek, daha uzun süre çalışma hayatında kalmalarına katkı sağlamaktadır (Predotova et al. 2021).

Hibrit çalışma modelinin doğru belirlenmemesi halinde ne yüz yüze çalışmanın etkileşimine ne de çalışanların arzulanığı uzaktan çalışmanın eşitlikçiliğine sahip

olunabilecektir (Ro, 2020). Dolayısıyla optimum toplu esneklik, bireysel esneklikten önce uygulanmalıdır. Zira bireysel esneklik, ekiplerin ve departmanların işleyiş üzerinde negatif dışsallıklara yol açabilmektedir. Bu dışsallıklar yalnızca verimliliği olumsuz etkilememekte, aynı zamanda ekip üyelerinin işbirliğini de olumsuz etkileyerek çalışanların stresini artırmaktadır (Grzegorzcyk et al. 2021:15).

3.3. Hibrit Çalışmanın Olumlu ve Olumsuz Yanları

Hibrit çalışma, işyerinden ve uzaktan çalışmanın olumlu yanlarını bir araya getirmektedir. Şöyle ki, çalışanlara bir yandan organize bir yapı ve sosyallik, diğer yandan bağımsızlık ve esneklik sunmaktadır (Ro, 2020). Söz konusu olumlu yanların ortaya çıkması için doğru hibrit çalışma modelinin belirlenmesi önemlidir. Örneğin modelin ağırlıklı olarak uzaktan çalışacak şekilde belirlenmesi, iş-yaşam arasındaki sınırın bulanıklaşmasına neden olabilmektedir (ILO, 2020b:17). Aynı zamanda çalışanların normal çalışma saatleri dışında telefon, e-posta veya mesajlar aracılığıyla sürekli erişilebilir hale gelmesine de yol açabilmektedir. “Her zaman ulaşılabilir olma” hali, ağır iş yükleri ve fazla çalışmayla birlikte durumu daha da ağırlaştırabilmektedir (Vargas Llave et al. 2020b). Zira çoğu araştırmada uzaktan çalışanların, genellikle işyerinden çalışanlara göre iş sözleşmelerinde belirlenen normal çalışma saatlerinden daha fazla çalıştıkları belirlenmiştir (ILO, 2021). Ne var ki, yapılan fazla çalışmalar ücretlendirilmediği için kayıtdışı fazla çalışmaya neden olmaktadır (Vargas Llave et al. 2020a:26). Eurofound tarafından yapılan bir araştırmada, uzaktan çalışanlar arasında iş yaşam dengesinin bozulmasının, uzun çalışma saatlerinin ve yetersiz dinlenmenin çok yaygınlaştığı belirtilmektedir (Vargas Llave et al. 2020b).

Hibrit çalışma, bahsi geçen olumsuzlukların en aza indirilmesi bakımından görece daha iyidir. Gerek işe gidip gelme için harcanan sürenin azaltılması gerekse sürekli ulaşılabilir olma halinin daha aza indirilmesi sayesinde, iş yaşam dengesi sağlanabilmektedir. Çalışmanın sosyal boyutunun içerisinde çalışanların yeni ilişkiler kurmaları ve bunları geliştirmeleri, diğer çalışanlarla etkileşim içinde olmaları, birbirlerinden yeni şeyler öğrenmeleri ve gerektiğinde birbirlerini desteklemeleri yer almaktadır (Ahrendt et al. 2020:40). Dolayısıyla sürekli uzaktan çalışma, sosyal izolasyona neden olabileceği potansiyeline sahiptir (Baruch, 2001:116). Aynı zamanda çalışanların, yöneticileri ve çalışma arkadaşlarıyla arasında sosyal kopukluklara yol açabilmektedir (Fana et al. 2020:30). İzolasyon hissi de çalışanların performansını, verimliliğini ve memnuniyetini olumsuz etkilemektedir (Samek Lodovici et al. 2021:61). Hibrit çalışma ise çalışanların sosyal izolasyonu önleyebilmekte veya önemli ölçüde azaltabilmektedir. Zira çalışanlar, hem evin sakin atmosferinde çalışabilmekte hem de işyerindeki çalışma arkadaşlarıyla ilişkilerini koruyabilmektedirler (Baruch, 2001:116,120). Aynı zamanda işyerinden çalışma çalışanların, kendi aralarında fikir alışverişi yapmalarına da imkân tanımaktadır.

Sürekli uzaktan çalışma, genellikle çalışanlar üzerinde baskı oluşturmaktadır. Örneğin işyerinden çalışan biri, sağlık nedeniyle bir veya iki gün izin alarak dinlenebilmektedir. Ne var ki, bu ayrıcalıktan sürekli uzaktan çalışanlar yararlanamamaktadırlar (Baruch,

2001:124). Hibrit çalışmayla birlikte çalışanlar, bundan tekrar faydalanabilirler. Bilindiği üzere işyerinden çalışanların, terfi ve kariyer gelişiminde, uzaktan çalışanlara göre daha avantajlıdır. Zira işyerinden çalışanlar, uzaktan çalışanlara göre bilgi akışı üzerinde daha fazla kontrole sahiptirler ve ne kadar iş yaptıklarını yönetime daha kolay aktarabilmekte, ayrıca kariyer gelişimlerine yardımcı olabilecek gayri resmi ağlar kurabilmektedirler (Grzegorzcyk et al. 2021:9). Böylelikle hibrit çalışma aracılığıyla çalışanlar, terfi ve kariyer olanaklarından yeterince yararlanabilirler. Yeni işe başlayan ve deneyimsiz kişilerin, sürekli uzaktan çalışma halinde işi nasıl öğreneceği sorunu ortaya çıkmaktadır (EFI, 2020:3). Bu sorunun, hibrit çalışmayla çözülebileceği mümkündür.

Hibrit çalışma, işverenlere de birtakım olumlu katkılar sağlamaktadır. Bu katkılardan en somutu, işyeri alanında sağlanan tasarruftur (Baruch, 2001:118). İşyeri tamamen ortadan kalkmayacağından işverenlerin ne kadar büyüklükte bir işyeri tutacakları ve uzaktan yönetimi nasıl sağlayacakları önemlidir. İşyerinin büyüklüğüne de kısmen veya tamamen işyerinden yürütülmesi gereken işler göz önünde bulundurularak belirlenebilir. Ayrıca çalışanların yüz yüze iletişimlerini artırmak amacıyla çalışma alanları dışında kahve köşeleri ve oturma grupları gibi alanlarda oluşturulabilirler (Grzegorzcyk et al. 2021:12). Çalışanların dönüşümlü olarak işyerinden çalışmasıyla birlikte elektrik, su, doğalgaz, temizlik, çay, kahve gibi giderlerin azalması, işverenlerin tasarruf etmesini sağlamaktadır. Örneğin Covid-19 salgınından önce yapılan anketlerde de ABD’deki on işverenden yaklaşık altısı uzaktan çalışmayla birlikte maliyet tasarrufu yaptıklarını belirtmişlerdir (Global Workplace Analytics aktaran Samek Lodovici et al. 2021:63). Çalışanların memnuniyetinin ve verimliliğinin artması, işyerinin performans göstergelerini de iyileştirmektedir (OECD, 2020:11).

Uzaktan çalışmayla birlikte çalışanların mahremiyetinin ihlal edilebileceği belirtilmektedir. İşverenler, genellikle çalışanları hakkında bilgi sahibi olmak istemektedirler (Katsabian, t.y.:13). Dolayısıyla çalışanların mahremiyetini ihlal eden izleme sistemleri, kurabilirler (Vargas Llave et al. 2020b). Hibrit çalışmayla çalışanların sürekli izlenmesinin yaratacağı olası baskılar ve mahremiyet ihlalleri sınırlanabilir ancak yeterli olmayabilir. Dolayısıyla konuya ilişkin kanuni düzenlemeler yapılması yerinde olacaktır.

Hibrit çalışmanın olası olumsuzluklarından biri de çalışanların uzaktan çalıştıkları günlerde işin görülmesinden kaynaklı giderlerin işverenler tarafından karşılanmamasıdır. Yapılan bir çalışmada, evden bir yıl çalıştıktan sonra çalışanların %42’sinin evde temel ofis malzemelerinin bulunmadığını ve her on kişiden birisi işlerini yapmak için yeterli internet bağlantısına sahip olmadığını ifade etmişlerdir. Yine çalışanların %46’dan fazlası, işverenlerin uzaktan çalışma masrafları konusunda kendilerine yardım etmediklerini belirtmişlerdir (Microsoft, 2021). Bundan dolayı hibrit çalışmada işin görülmesinden kaynaklı giderlerin çalışanlara yüklenmemesi için kanuni düzenlemeler yapılması gerekmektedir.

4. Hibrit Çalışmaya İlişkin Öneriler

Hibrit çalışmaya yönelik kanuni düzenlemelerin mevcudiyeti, çalışan haklarının korunması ve güvence altına alınması bakımından önemlidir. Bununla beraber

hibrit çalışmanın sağladığı avantajlardan hem çalışanların hem işverenlerin yararlanabilmesi için taraflara bir seçim alanının da tanınması gerekmektedir (Predotova et al. 2021). Öncelikli olarak kanuni düzenlemeler aracılığıyla hibrit çalışanlar ve hibrit çalışmayanlar eşit şekilde korunmalı, işyerinde çalışanların fiziksel ile sanal mevcudiyetinin sağlıklı bir şekilde harmanlanması için asgari koşullar oluşturmalıdır (Grzegorzcyk et al. 2021:18). İşverenler, çalışanların işyerinden ve uzaktan çalışmalarını kolaylaştırmak için rehberlik hizmeti sunacak ve onların özel ihtiyaçlarını karşılayacak düzenlemeleri yönetim

hakları dâhilinde yapılmalıdır. Örneğin, kişisel tercihlerin yaratacağı kaotik durumlardan kaçınmak için ekiplerin ve departmanların görevleri dikkate alınarak uzaktan çalışmaya ilişkin kurumsal yönergeler oluşturabilirler (Grzegorzcyk et al. 2021:15, 18).

Hibrit çalışmanın beraberinde getirdiği birtakım zorluklar bulunmaktadır. Bahsi geçen zorluklar dört ana başlıkta altında toplanarak, bunlara ilişkin çözümlerle birlikte aşağıdaki tabloda özet halinde yer verilmiştir.

Hibrit Çalışma Alan(lar)ı	Hibrit Çalışma Araçları	Hibrit Çalışma Kültürü	İnsanların, görevlerin ve rollerin planlanması ve koordinasyonu
<ul style="list-style-type: none"> • İşyerini yeniden düzenlemek • Sağlıklı ve güvenli bir uzak çalışma alanı sağlamak 	<ul style="list-style-type: none"> • İşin görülmesi için gerekli olan iş araçlarını ve malzemelerini tam ve doğru bir biçimde sağlamak • İş araçlarının ve malzemelerinin sağlık kurallarına uygun kullanılmasını sağlamak 	<ul style="list-style-type: none"> • Kontrollden ve izlemeyen, güvene dayalı işbirliğine geçişi sağlamak • Uzaktan çalışanları adil bir şekilde süreçlere dahil etmek 	<ul style="list-style-type: none"> • Optimum toplu esneklik potansiyelini belirlemek • Bireysel esneklik potansiyelini belirlemek

Şekil 1. Hibrit Çalışmanın Zorlukları ve Bunlara Yönelik Çözüm Yolları

Kaynak: Grzegorzcyk et al. 2021 adlı çalışmadan yararlanılarak (tarafimca) hazırlanmıştır.

Hibrit çalışma alanı, işyeri ve uzaktan (ev/başka bir yer) çalışılan alan olmak üzere en az iki ayrı mekândan oluşmaktadır. Söz konusu alan, farklı fiziki mekânların teknolojik araç ve gereçler aracılığıyla bir araya getirilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Eş zamanlı olarak uzaktan ve işyerinden çalışanların gerek görünümlü gerekse sesli konuşabildikleri alandır. İşyerinden çalışanlar ile uzaktan çalışanların kolaylıkla ve hızlıca iletişim kurabilecekleri *hibrit alanlar* oluşturulmalıdır. Çalışanlar dönüşümlü bir biçimde işyerinde çalıştıklarından, ihtiyaç duyulan işyeri alanı genel olarak küçülmektedir. Bununla beraber işyerinin büyüklüğü belirlenirken bir arada çalışması gereken departmanlar olup olmadığı, çalışanların sosyalleşmesine imkân verecek alanlara ihtiyaç duyulup duyulmadığı gibi hususları da göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Grzegorzcyk et al. 2021:18). Çalışanın iş görme borcunun bir kısmını işverenin fiziki hâkimiyeti dışında yerine getirmesi, işverenin uzaktan çalışılan alana ilişkin sorumluluğunu ortadan kaldırmamaktadır. Bu doğrultuda işin niteliğini dikkate almak suretiyle çalışanları iş sağlığı ve güvenliği önlemleri konusunda bilgilendirmek, eğitim vermek ve sağladığı ekipmanlarla ilgili gerekli iş güvenliği tedbirleri almalıdır (4857 S. K. m.14/6).

Hibrit çalışmanın gerçekleştirilmesinin ön koşullarından biri de işin görülmesi için ihtiyaç duyulan araç ve gereçlerin tam ve doğru bir biçimde sağlanmasıdır. Çalışanların, uzaktan çalışma için uygun araçlar sağlanması halinde uzaktan çalışma yapmaya daha istekli olduğu bilinmektedir (Statista, 2021). Ayrıca üretim maliyetinin zorunlu olması ilkesine dayalı olarak işveren tarafından uzaktan çalışmanın, maliyetlerinin karşılanması (Corbetta, 2020) uygun olacaktır. Söz konusu araç ve gereçler ihtiyaç analizi yapılarak tespiti edilmesi ve kural olarak işveren tarafından karşılanması gerekmektedir. Daha sonra işverenler

tarafından iş araçlarının ve malzemelerinin çalışanların beden ve ruh sağlığına uygun bir biçimde kullanılması için gerekli önlemler alınmalıdır.

Çalışanların performanslarını ve davranışlarını izlemek için kullanılan teknolojik yöntemler karşısında kişilerin mahremiyetlerini koruyacak düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Söz konusu düzenlemelerle siber saldırılara karşı korumadan, çalışanlardan veri toplama konusunda şeffaf standartları belirlemeye kadar bir dizi değişen güvenlik ve gizlilik ihtiyaçları karşılanmalıdır (OECD, 2020:15,16). Çalışanların sürekli olarak kontrol edilmesinin ve izlenmesinin, psikolojik baskıya yol açması muhtemeldir. Bu kapsamda işverenlerin de çalışanları kontrol etmek ve izlemek yerine onlarla güvene dayalı işbirliği yaparak, onları adil bir şekilde süreçlere dâhil edecekleri uygulamaları tercih etmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla hibrit çalışma kültüründe çalışanlarla güvene dayalı ilişki kurulması bir gerekliliktir.

Hibrit çalışma modelinin belirlenmesinde ana unsur, işyerinin faaliyet konusudur. Ancak işyeri genelinde uygulanan hibrit çalışma modeli, optimum esnekliği sağlamak için departmanlar ve çalışanlar özelinde farklılaşabilir. Bu halde de ek organizasyon yükümlülükleri ortaya çıkarabilmektedir. Özellikle çalışanların, görevlerin ve rollerin planlanmasında ile koordinasyonunda, toplu esneklik potansiyeli belirlendikten sonra çalışmamemnunyeti sağlamak amacıyla bireysel esneklik potansiyelinin de değerlendirilmesi önemlidir².

Uzaktan çalışma, hem ulusal hem de bireysel düzeyde insanlar ile çevre arasındaki ve özellikle yerel ekonomiyle olan ilişkinin uyumlaştırılmasına yardımcı olabilir (Baruch, 2001:119). Dolayısıyla insana yakışır uzaktan çalışmayı

² “Hibrit Çalışma Modelleri” başlığı altında bireysel ve toplu esneklik hususuna yer verilmiştir. Bkz. s.5.

teşvik edecek politikaların geliştirilmesi gerekmektedir (ILO, 2020b:14). Uzaktan çalışma halinde çalışanların, iş yüklerinin azaltılacağı ve ara dinlenmelerini rahatlıkla kullanabildiği bir kültür yaratılmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Microsoft, 2021).

5. Sonuç

Hibrit çalışma, işyerinden ve uzaktan çalışmanın bir arada uygulandığı yarı esnek bir çalışma biçimidir. Bu çalışma biçimini, birçok işyeri ve çalışan ilk kez salgınla birlikte deneyimlemiştir. Dışsal etkilerden kaynaklı ve ihtiyaç nedeniyle yaygınlaşan hibrit çalışma biçimine yönelik gerek ulusal gerek uluslararası düzenlemelerin olmadığı görülmektedir. Her ne kadar bazı ülkelerde uzaktan çalışmaya yönelik düzenlemeler mevcut olsa da, söz konusu düzenlemeler hibrit çalışma biçimini içerecek biçimde güncellenmesi gerekmektedir. Zira hukuki düzenlemelerin yokluğu ya da yetersizliği olumsuz çalışma koşullarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Üstelik hibrit çalışmayla birlikte çalışma hayatında bireysellik öne çıktığı için kamu eliyle yapılan düzenlemelerin önemi bir kat daha artmaktadır. Bu kapsamda Avrupa 2002 tarihli Tele Çalışma Çerçeve Sözleşmesinde uzaktan çalışmayla ilgili belirtildiği üzere, yalnızca işin yapılma şeklini değiştiren hibrit çalışma, çalışanın istihdamı durumunu etkilememeli ve hibrit çalışanlar işverenin diğer çalışanlarıyla aynı haklara sahip olmalıdırlar. Hibrit çalışma biçiminin ilk uygulamada ortaya çıkması ne tür düzenlemelere ihtiyaç duyulduğunu göstermesi bakımından yol göstericidir. Öncelikli olarak keyfi uygulamaları önlemek amacıyla hibrit çalışma modelinin iş sözleşmesi kurulurken belirlenmesi, daha sonra bu modelde yapılmak istenen değişikliklerin çalışanın aleyhine ise yazılı onayının alınması, çalışana uzaktan çalışan günlerde bağlantıyı kesme hakkının tanınması ve ara dinlenmelerin kullanılmasının sağlanması gibi hususlara yönelik düzenlemelerin yapılması yerinde olacaktır. Diğer yandan hibrit çalışmanın amacına hizmet edebilmesi için esneklik ile çalışan hakları arasındaki denge gözetilerek çalışanlara ve işverenlere bir seçim alanının da bırakılması gerekmektedir.

Hibrit çalışma, esneklikle ilgili çalışan kesimi başta olmak üzere kamuoyundaki mevcut kaygıların giderilmesinde rol model olabilir. Hibrit çalışma biçimi, sürekli uzaktan çalışma ve sürekli işyerinden çalışmanın sakıncalarının en aza indirilmesi bakımından önemlidir. Öncelikli olarak çalışanlar açısından sürekli uzaktan çalışma halinde ağır işyükü, fazla çalışma, her zaman ulaşılabilir olma, iş-özel yaşam sınırının bulanıklaşması, işin görülmesinden kaynaklı maliyetlerin çalışanlara yüklenmesi, sosyal izolasyon; sürekli işyerinde çalışma halinde ise işe gidip gelme için harcanan sürenin artması, iş yaşam dengesinin bozulması gibi olumsuzlukların ortadan kaldırılması ya da azaltılmasını sağlayabilir. Hibrit çalışma işverenlere de birtakım avantajlar sağlamaktadır. İşyerinin fiziki alanının küçülmesi başta olmak üzere elektrik, su, doğalgaz, temizlik, çay, kahve gibi tüketimlerin azalmasına bağlı olarak genel giderlerden tasarruf etmelerini sağlamaktadır. Ne var ki, uzaktan çalışmayı ilk kez uygulayan işverenlerin teknolojik araç ve gereçler ile altyapı için harcamalar yapması, maliyet artışına neden olabilmektedir. Hibrit çalışmayla birlikte işin görülmesi esnasında yöneticiler ile çalışanların fiziksel olarak daima bir arada olmaması,

yönetim hakkının içeriğinde de değişikliklere yol açmaktadır. Bu halde işverenlerin, çalışanları daha fazla izlemek ve denetlemek yerine güvene dayalı bir yönetim anlayışı benimsemeleri gerekmektedir.

Hibrit çalışma, işverenlere iş sağlığı ve güvenliği bakımından ek yükümlülükler getirmektedir. Şöyle ki, işverenlerin yalnızca işyerine yönelik değil, aynı zamanda uzaktan çalışılan alana ilişkin yerine getirmesi gereken iş sağlığı ve güvenliği sorumlulukları ve yükümlülükleri bulunmaktadır. Benzer biçimde çalışanların kendi iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanmasındaki rolleri ve etkinlikleri artmaktadır. İki farklı fiziki mekânın olması neticesinde parçalı bir görünüm arz eden işyerlerindeki, iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının devlet tarafından izlenmesi ve denetlenmesi asli unsur haline gelmektedir. Bu nedenle etkin bir denetim mekanizmasını sağlayacak kanuni düzenlemeler yapılmalıdır.

İşgücü piyasalarında esneklikle birlikte çalışanların elde edebilecekleri en önemli avantajların arasında iş yaşam dengesinin sağlanması gösterilmektedir. Ne var ki, Covid-19 salgınıyla birlikte sürekli bir biçimde uzaktan çalışmanın, beklenenin tam aksine iş yaşam dengesini olumsuz etkileyebileceği görülmüştür. Dolayısıyla hibrit çalışma modelinin iş yaşam dengesinin üzerindeki etkisinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Uygulamada farklı hibrit çalışma modellerinin olduğu görülmektedir. Hem işyeri hem de çalışan düzeyinde uygun hibrit çalışma modelinin belirlenmesi için belli kriterlerin esas alınması gerekmektedir. İşyerinin faaliyet gösterdiği işkolu, yapılan işte ne kadar bilgi ve iletişim teknolojileri kullanıldığı gibi genel kriterler ile yaş, cinsiyet, medeni durum gibi bireysel kriterler göz önünde bulundurulmalıdır. Böylelikle bireysel ve toplu esneklik potansiyeli de optimize edilmektedir. Aynı zamanda bireysel kriterlerin dikkate alınması çalışanların memnuniyetini, verimliliğini ve işyerine bağlılığını artırabilmektedir. Ne var ki, çalışan özelinde farklı çalışma biçimlerinin varlığı, işverenler için ek organizasyon yükümlülüklerine neden olabilmektedir.

Gittikçe yaygınlaşacağı öngörülen hibrit çalışmanın işgücü piyasaları üzerindeki orta ve uzun vadeli etkileri henüz bilinmemektedir. Bu yönüyle de araştırılması ulusal ve uluslararası işgücü piyasalarında izlenecek politikalar bakımından yol gösterici olacaktır.

Kaynakça

- Ahrendt, D., Cabrita, J., Clerici, E., Hurley, J., Leonçikas, T., Mascherini, M., Riso, S., & Sandor, E. (2020). COVID-19, Living, working and COVID-19. https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef20059en.pdf (erişim tarihi: 10.10.2021).
- Ahrendt, D., Mascherini, M., Nivakoski, S., & Sándor, E. (2021). Living, working and COVID-19, Mental health and trust decline across EU as pandemic enters another year. https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef21064en.pdf (erişim tarihi: 10.04.2022).
- Ahrendt, D., Cabrita, J., Clerici, E., Hurley, J., Leonçikas, T., Mascherini, M., Riso, S., & Sandor, E. (2022). Fifth round of the Living, working and COVID-19 e-survey: Living in a new era of uncertainty https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef22042en.pdf (erişim tarihi: 10.10.2022).
- Baruch, Y. (2001). The Status of Research on Teleworking and An Agenda for Future Research. *International Journal of Management Review*, 3(2), 113-129.

- Bean, C. J., & Eisenber, E. M. (2006). Employee sensemaking in the transition to nomadic work. *Journal of Organizational Change Management*, 19(2), 210-222. <https://doi.org/10.1108/09534810610648915>.
- Bean, C. J., & Hamilton, F. E. (2006). Leader framing and follower sensemaking: Response to downsizing in the brave new workplace. *Human Relations*, 59(3), 321–349. <https://doi.org/10.1177/00187267060604177>.
- Brynjolfsson, E., Horton, J., Ozimek, A., Rock, D., Sharma, G., & TuYe, H. (2020). COVID-19 and Remote Work: An Early Look at US Data. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w27344/w27344.pdf (erişim tarihi:10.10.2021).
- Corbetta, M. (2020). Exploring policy options on teleworking: Steering local economic and employment development in the time of remote work. OECD Local Economic and Employment Development (LEED) Papers 2020/10. https://www.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/exploring-policy-options-on-teleworking_5738b561-en (erişim tarihi:10.10.2021).
- EFI. (Employers' Federation of India) (2020). Work From Home (A Policy Prescription). https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/-act_emp/documents/newsitem/wcms_755686.pdf (erişim tarihi: 20.12.2021).
- Erickson, I. Jarrahi, M. H., Thomson, L., & Sawyer, S. (2014). More Than Nomads: Mobility, Knowledge Work, and Infrastructure. http://www.jarrahi.com/publications/EGOS_Erickson_Subtheme52.pdf (erişim tarihi: 12.12.2021).
- ETUC (European Trade Union Confederation). (2003). Voluntary agreement on Telework. https://resourcecentre.etuc.org/sites/default/files/201909/Telework_ETUC%20interpretation%20guide%20-%20EN.pdf (erişim tarihi: 12.12.2021).
- Fana, M., Milasi, S., Napierała, J., Fernandez-Macias, E., & González Vázquez, I. (2020). Telework, work organisation and job quality during the COVID-19 crisis (JRC Working Papers Series on Labour, Education and Technology). https://joint-research-centre.ec.europa.eu/publications/telework-work-organisation-and-job-quality-during-covid-19-crisis-qualitative-study_en (erişim tarihi:04.10.2021).
- Forbes. (2020). Google CEO Sundar Pichai Calls for 'Hybrid' Work-From-Home Model. <https://www.forbes.com/sites/jackkelly/2020/09/28/google-ceo-sundar-pichai-calls-for-a-hybrid-work-from-home-model/?sh=2252e661e9cf> (erişim tarihi:02.10.2021).
- Grzegorzczak, M., Mariniello, M., Nursk, L., & Schraepen T. (2021). Blending the physical and virtual: a hybrid model for the future of work. *Policy Contribution*, 14 (21), 1-22.
- Hibob, (t.y.). The advantages of the Hybrid Work Model. <https://www.hibob.com/guides/hybrid-working-model-advantages/> (erişim tarihi:20.04.2022).
- ILO (International Labor Organization) & EU (Europe Union). (2020). Telework (Online training series International and EU Labour Standards Background paper). https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_753334.pdf (erişim tarihi:10.10.2021).
- ILO (International Labor Organization). (2020a). Working from Home: Estimating the worldwide potential. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/briefingnote/wcms_743447.pdf (erişim tarihi:10.10.2021).
- ILO (International Labor Organization). (2020b). Teleworking During the COVID-19 Pandemic and Beyond, A Practical Guide. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/instructionalmaterial/wcms_751232.pdf (erişim tarihi:10.10.2021).
- ILO (International Labor Organization). (2021). Teleworking arrangements during the COVID-19 crisis and beyond. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---ddg_p/documents/publication/wcms_791858.pdf (erişim tarihi:10.11.2021).
- Katsabian, T. (t.y.). The Telework Virus: How The Covid-19 Pandemic has Affected Telework and Exposed Its Implications for Privacy and Equality. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3684702. (erişim tarihi:04.10.2021).
- Llave Vargas, O., Mandl, I., Weber, T., & Wilkens, M. (2020a). Telework and ICT-based mobile work: Flexible working in the digital age. New forms of employment series, Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2806/337167>.
- Llave Vargas, O., & Weber, T. (2020b). Telework and the 'right to disconnect'. <https://socialeurope.eu/telework-and-the-right-to-disconnect> (erişim tarihi:15.11.2021).
- Lund, S., Madgavkar, A., Manyika, J., & Smit, S. (2020). What's next for remote work: An analysis of 2,000 tasks, 800 jobs, and nine countries. (Editör: Stephanie Strom). McKinsey Global Institute. <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/whats-next-for-remote-work-an-analysis-of-2000-tasks-800-jobs-and-nine-countries> (erişim tarihi:05.10.2021).
- Messenger, J., Llave Vargas O., Gschwind, L., Boehmer, S., Vermeylen, G., & Wilkens, M. (2017). Working anytime, anywhere: The effects on the world of work. Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2806/425484>.
- Microsoft. (2021). The Next Great Disruption is Hybrid Work are We Ready. <https://www.microsoft.com/en-us/worklab/work-trend-index/hybrid-work> (erişim tarihi:20.12.2021).
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2020). Productivity gains from teleworking in the post COVID-19 era: How can public policies make it happen? OECD Tackling the Coronavirus (Covid-19), Contributing to the Global Effort. https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=135_135250-u15liwp4jd&title=Productivity-gains-from-teleworking-in-the-post-COVID-19-era. (erişim tarihi:04.10.2021).
- Samek Lodovici, M. vd. (2021). The impact of teleworking and digital work on workers and society (Special focus on surveillance and monitoring, as well as on mental health of workers). Publication for the committee on Employment and Social Affairs, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, European Parliament. <https://doi.org/10.2861/691994>.
- Predotova, K., & Vargas L., O. (2021). Workers want to telework but long working hours, isolation and inadequate equipment must be tackled. <https://www.eurofound.europa.eu/publications/article/2021/workers-want-to-telework-but-long-working-hours-isolation-and-inadequate-equipment-must-be-tackled> (erişim tarihi:19.12.2021).
- Ro, C. (2020). Why the future of work might be 'hybrid'. <https://www.bbc.com/worklife/article/20200824-why-the-future-of-work-might-be-hybrid> (erişim tarihi:10.12.2021).
- Sangarandeniya, Y.M. S.W.V., & Ranasinghe, V. (2020). Flexible Working and Work Life Balance. Contemporary Developments in Human Resource Management. (97-111). Sri Lanka: Department of Human Resource Management, University of Kelaniya. https://www.researchgate.net/publication/340983177_Flexible_Working_and_Work-Life_Balance (erişim tarihi:10.10.2021).
- Sostero, M., Milasi, S., Hurley, J., Fernandez-Macias, E., & Bisello, M. (2020). Teleworkability and the COVID-19 crisis: a new digital divide?. European Commission. https://joint-research-centre.ec.europa.eu/publications/teleworkability-and-covid-19-crisis-new-digital-divide_en (erişim tarihi:10.10.2021).
- Statista (The Statistics Portal for Market Data). (2021). <https://www.statista.com/statistics/1111394/attitudes-on-remote-work-for-employees/> (erişim tarihi:20.04.2022).
- Syndicat European Trade Union, BusinessEurope, SMEunited ve SGI Europe. (2021). Implementation of the ETUC/BusinessEurope/SMEunited/SGI Europe Framework agreement on Digitalisation. https://resourcecentre.etuc.org/sites/default/files/202201/Implementation%20of%20the%20Digitalisation%20agreement_1st%20Joint%20report.pdf (erişim tarihi:10.01.2022).
- Taylor, H., Florisson R., & Hooper, D. (2021). Making Hybrid Inclusive-A Guide For Employers. <https://www.lancaster.ac.uk/media/lancaster-university/content-assets/documents/lums/work-foundation/EmployersGuide.pdf> (erişim tarihi:20.01.2022).
- TDK (Türk Dil Kurumu). (2023). Genel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi:04.01.2023).

Yang, E., Bisson, C., & Eaton Sanbor, B. (2019.) Coworking space as a third-fourth place: changing models of a hybrid space in corporate real estate, *Journal of Corporate Real Estate*, 21(4), 324-345.

Weber, T., Hurley, J., & Adăscăliței, D. (2021). Employment and labour markets COVID-19: Implications for employment and working life. Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2806/160624>.

İnsanlığa Karşı Suçlar ve Küresel Eylemsizlik: Tigray Çatışması

Crimes Against Humanity and Global Inaction: Tigray Conflict

Asiye Gün GÜNEŞ-GÜLAL^a

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	2 Eylül 2023
Kabul	19 Eylül 2023
Yayın	6 Ekim 2023
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Etiyopya,
Tigray Çatışması,
Koruma Sorumluluğu,
Uluslararası Toplum.

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	2 September 2023
Accepted	19 September 2023
Available Online	6 October 2023
Article Type	Research Article

Keywords

Ethiopia,
Tigray Conflict,
Responsibility to Protect,
International Society.

ÖZ

Etiyopya federal hükümeti ve Tigray Halk Kurtuluş Cephesi arasında Kasım 2020’de başlayan olaylar zamanla diğer bölgelere de sıçrayarak ülke içinden ve dışından birçok farklı aktörün de dahil olduğu bir çatışmaya dönüşmüştür. Çatışan tüm tarafların savaş suçu, insanlığa karşı suç ve etnik temizliğe varan eylemler yürüttüğü tespit edilmiş ancak uluslararası toplum zamanında ve kararlı tepki vermemiş ve yaşananlara seyirci kalmıştır. Devletlerin kendi vatandaşlarını etnik temizlik, soykırım, savaş suçu ve insanlığa karşı suçlardan koruyamadığı durumlarda uluslararası toplumun koruma sorumluluğu olduğu kabul edilmesine ve bu yaklaşımın uygulandığı örnekler bulunmasına rağmen Etiyopya’da koruma sorumluluğu gündeme gelmemiş ve uluslararası toplum bir kez daha eylemsizliği tercih etmiştir. Çalışmada koruma sorumluluğunun Etiyopya’da uygulanmamasının ve uluslararası toplumun eylemsizliğinin şiddetin artmasında etkili olduğu savunulmaktadır.

ABSTRACT

The events that began in November 2020 between the Ethiopian federal government and the Tigray People’s Liberation Front have extended to other regions over time and evolved into a conflict involving several local, regional and international. All parties to the conflict have been found to have committed war crimes, crimes against humanity and acts amounting to ethnic cleansing, but the international community has not reacted in a timely and decisive manner and has remained a bystander. Although it is accepted that the international community has a responsibility to protect when states fail to protect their own citizens from ethnic cleansing, genocide, war crimes and crimes against humanity, and there are examples where this approach has been applied, the responsibility to protect has not come to the fore in Ethiopia and the international community has once again preferred inaction. The study argues that the failure to implement the responsibility to protect in Ethiopia and the inaction of the international community have been instrumental in the escalation of violence.

EXTENDED SUMMARY

The Ethiopian conflict, which began in November 2020 between the federal government of Ethiopia, and the Tigray People’s Liberation Front, has evolved into a multifaceted regional crisis, involving several local, regional, and international actors. Reports of the Ethiopian Human Rights Commission, Human Rights Watch, and Amnesty International have indicated that the conflict has resulted in large-scale human suffering, including widespread war crimes, crimes against humanity, and acts that can be categorized as ethnic cleansing, yet the international society has remained largely inactive. The lack of a timely and decisive response by the international society is arguably more unsettling than the alarming nature of the situation. The limited nature of action raises significant concerns regarding the effectiveness and ethical standards of global

mechanisms designed to prevent such acts. The principle of the Responsibility to Protect advocates that states have an inherent duty to protect their people from atrocity crimes – war crimes, genocide, ethnic cleansing, crimes against humanity. According to the 2005 World Summit Outcome Document, all the states must protect its own people and where the state demonstrates an unwillingness or incapacity to fulfill its obligations, the international society has the responsibility to employ diplomatic, humanitarian, and other means to protect the people. This study aims to critically examine the role of the international society in responding to this humanitarian crisis in the Tigray region with a particular emphasis on the concept of the responsibility to protect. In the Tigray case, the international community failed to act swiftly, allowing the conflict to escalate and extend into other regions. Despite a consensus,

^a Dr., Bağımsız Araştırmacı, E-Posta: a.gungunes@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2353-5679

outlined in former United Nations Secretary-General Ban Ki-moon's 2012 report, that sovereignty should not act as a shield for states committing atrocities, this principle has been broadly ignored in the Ethiopian context. The study identifies state sovereignty as one of the major obstacles to the implementation of the responsibility to protect and argues that the selective application of the responsibility to protect undermines the essence of the principle. The international community has largely remained a bystander, adopting a wait-and-see approach, thus abdicating its responsibility under the responsibility to protect the framework. No serious actions, such as sanctions or legal repercussions, have been imposed on the parties committing mass atrocities in Ethiopia. The study highlights a glaring lapse in the international community's moral and legal obligations under the responsibility to protect framework. The international community's failure to act in a timely and decisive manner in Ethiopia serves as a case study of the shortcomings of the responsibility to protect principle and calls for urgent reform in how this principle is operationalized globally. The absence of political determination constitutes another significant impediment to the implementation of the responsibility to protect. Although United Nations Secretary-General Antonio Guterres has expressed cooperation with regional bodies like the African Union, no concrete actions have been taken. The study argues that the lack of responsibility to protect implementation has contributed to an escalation in violence and human suffering in Ethiopia. The absence of international intervention or even adequate humanitarian aid has worsened the humanitarian crisis on the ground in Ethiopia. The international community's failure to invoke the responsibility to protect in Ethiopia, particularly in a timely and decisive manner, reflects a broader crisis of international governance and normative failure. The principle of the responsibility to protect should serve as an instrument for diplomatic and humanitarian action beyond mere rhetoric. The study emphasizes that the responsibility to protect is not an usurpation of state responsibility but a collaborative effort to help states fulfill their duties. The international community must revisit its obligations under the responsibility to protect and be prepared to act in a timely and decisive manner to prevent further atrocities and human suffering. The international community's inaction and limited use of available tools under the framework of responsibility to protect have exacerbated the humanitarian crisis in Ethiopia. The lack of collective will, both at regional and global levels, has impeded the effective deployment of economic sanctions, humanitarian aid, and other diplomatic measures. The study argues that the failure to implement the responsibility to protect has contributed to the escalation of human distress and violence in Ethiopia. As a result, the ongoing conflict continues to result in grave human rights violations, emphasizing the need for immediate and cohesive international action. The study employs a quantitative methodology to analyze primary resources, such as United Nations resolutions, reports, and international laws relating to the responsibility to protect. Additionally, it incorporates an extensive examination of scholarly publications, comments, and policy papers.

1. Giriş

Ulusal ve uluslararası sorumluluğu içeren koruma sorumluluğu devletlerin vatandaşlarını koruma görevini

destekleyen ve halen gelişmekte olan bir yaklaşımdır. 2005 Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi'nde kabul edildiği üzere tüm devletler vatandaşlarını vahşet suçlarından (soykırım, etnik temizlik, savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar) koruma sorumluluğuna sahiptir. Bu sorumluluklarını yerine getir(e)medikleri durumda uluslararası toplumun ilgili devletleri destekleme, kapasitelerini artırmalarına yardım etme; diplomatik, insani ve diğer yöntemleri uygulama, barışçıl ve/veya zora dayanan zamanında ve kararlı tepki verme sorumluluğu bulunmaktadır.

Kasım 2020'de Etiyopya'nın Batı Tigray bölgesinde başlayan olaylar zamanla diğer bölgelere sıçramış ve Etiyopya Federal Güçleri, Tigray Halk Kurtuluş Cephesi, Eritre Devlet Güçleri dahil olmak üzere birçok farklı milis grup da çatışmalara dahil olmuştur. Çatışmalar süresince binlerce insan hayatını kaybetmiş, insanlık dışı uygulamalara maruz kalmış ve göçe zorlanmıştır. Birleşmiş Milletler (BM) kuruluşları, bağımsız araştırma komisyonları, Uluslararası Af Örgütü gibi hükümet dışı uluslararası kuruluşlar çatışan tüm tarafların savaş suçu, insanlığa karşı suç ve etnik temizlik uyguladığına ilişkin deliller ve raporlar sunmuşlardır. Hükümetin kendi vatandaşlarını koru(ya)madığı durumlarda uluslararası toplum sorumluluğunu yerine getirmekle yükümlüdür. Ancak Etiyopya'da yaşananlar karşısında uluslararası toplum harekete geçmemiş ve koruma sorumluluğunu zamanında ve kararlı bir şekilde uygulamamıştır. BM Genel Sekreteri Antonio Guterres çatışmanın barışçıl yollarla çözülmesi için Afrika Birliği başta olmak üzere bölgesel örgütlerle işbirliği içinde olunacağını söylemişse de BM Güvenlik Konseyi konuya ilişkin herhangi bir somut adım atmamıştır.

Çalışmada koruma sorumluluğunun Etiyopya'da uygulanmamasının ve uluslararası toplumun eylemsizliğinin şiddetin artmasında etkili olduğu savunulmaktadır. Koruma sorumluluğu normu, uluslararası toplumun devletlerin yerine sorumlulukları üstlenmelerini değil onları bu çerçevede desteklemeyi hedefleyen ve yalnızca askeri müdahaleyi değil diğer birçok diplomatik ve insani araç içeren bir normdur. Bu bağlamda ilk bölümde koruma sorumluluğunun askeri müdahale ve devlet egemenliği tartışması içine sıkıştırılmaması gerektiği üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde Etiyopya'nın siyasi yapısından söz edilmekte, Batı Tigray'da yaşanan çatışma ve ihlaller incelenmektedir. Son bölümde ise uluslararası toplumun çatışmaların durdurulması için hangi araçlara başvurdukları ve bunların ne kadar etkili oldukları üzerinde durulmaktadır.

2. Koruma Sorumluluğu

Koruma Sorumluluğu önleme, tepki ve yeniden inşaa sorumlulukları üzerine kurulu olan; egemenliği iç ve dış işleyişte kontrolden çok sorumluluk olarak değerlendiren bir normdur. Buna göre sorumluluk olarak egemenlik uygulamada üç yönlü bir öneme sahiptir: (1) devletlerin vatandaşlarının güvenliklerini, yaşamlarını koruma ve refahlarını artırma sorumluluğunu, (2) ulusal siyasi otoritelerin içeride vatandaşlarına, dışarıda ise BM aracılığıyla uluslararası topluma karşı sorumluluğunu, (3) devlet görevlilerinin eylemlerinden kaynaklanan sorumluluğu ifade etmektedir (International Commission on Intervention and State Sovereignty [ICISS], 2001). 2005 Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi'ne göre soykırım, savaş

suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlar karşısında, BM Güvenlik Konseyi'nin onayı ile diplomatik, insancıl, diğer barışçıl yollar kullanılabilir (UN General Assembly [UNGA], 2005). Devletler, nüfuslarını korumada açıkça başarısız oldukları durumlarda BM Şartı uyarınca ve ilgili bölgesel kuruluşlarla uyumlu şekilde işbirliği içinde zamanında ve kararlı adımlar atmaya hazır olduklarını beyan etmiştir.

Dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan A/63/677 sayılı raporda normu, önleme ve tepki ayaklarını kapsayan “devletin koruma sorumluluğu, uluslararası yardım ve kapasite artırımı, zamanında ve kararlı tepki” olmak üzere üç sütun stratejisi temelinde ele almıştır (UNGA, 2009). Buna göre I. Sütun olan devletin koruma sorumluluğu, Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi'nin 138. maddesinde belirtildiği gibi her devletin, tüm halkı soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlardan ve bu suçların teşvikinden koruma sorumluluğuna dayanmaktadır. II. Sütun uluslararası toplumun, yardım ve kapasite artırımı yoluyla devletlerin sorumluluklarını etkili şekilde yerine getirmelerine destek olmasını öngörmektedir. Buna göre uluslararası toplum, devletleri I. sütundaki sorumluluklarını karşılamaları için teşvik etmek, sorumluluklarını yerine getirmelerine ve kapasitelerini geliştirmelerine yardım etmek, kriz ve çatışmalar ortaya çıkmadan önce devletleri desteklemek ile yükümlüdür (UNGA, 2009). Bu sütun politika, prosedür ve uygulama oluşturmak için kritik öneme sahiptir ve uluslararası toplum ve devlet arasında aktif bir ortaklık anlamına gelmektedir. Gallagher'in (2015) de vurguladığı gibi II. Sütunun bir diğer önemi de devletlerin koruma sorumluluklarını yerine getirmede başarılı olmaları için birbirlerine yardım etmeyi taahhüt etmeleri, dolayısı ile koruma sorumluluğunun egemenliğe zarar vermeyi değil egemenliği güçlendirmeyi amaçladığını hatırlatmasıdır.

III. sütun olan zamanında ve kararlı tepki ise devletlerin vatandaşlarını korumada açıkça başarısız olduğu durumlarda uluslararası toplumun, BM Güvenlik Konseyi kararı ile, BM Şartı'nın VI. Bölümündeki gibi barışçıl ve/veya VII. Bölümündeki gibi zora dayanan, bölgesel veya yerel işbirlikleri içeren zamanında ve kararlı tepki verme sorumluluğudur (UNGA, 2014). Üye devletler arabuluculuk, gözlem misyonları, soruşturma komisyonları gibi askeri olmayan ve barışı koruma misyonları, askeri harekate izin verilmesi gibi askeri araçlar kullanabilmektedir. BM Güvenlik Konseyi'nin 1973 sayılı kararı ile 19 Mart 2011 tarihinde Libya'ya yapılan askeri müdahale, koruma sorumluluğunun suistimal edilebileceğine ilişkin tartışmayı yeniden başlatmış olsa da normda öncelikli olan önlemektir. Tüm önleyici yöntemlerin tüketilmesi, bunların yetersiz kaldığı durumdaysa diplomatik, ekonomik, askeri prosedürlerin devreye sokulması öngörülmektedir. Buna göre suçun bağlamına, faillerine ve kurbanlarına bağlı olarak, üç sütun altında tüm önlemler alınabilir; üç sütun art arda veya eşzamanlı uygulanabilir ve birbirlerini destekleyebilirler (Koç, 2021: 73). Benzer şekilde ilgili çözüm eyleminin hangi sütuna ait olduğunu belirlemek her zaman mümkün ve de gerekli değildir. Örneğin koruma sorumluluğu ile

ilgili suç ve ihlallerin faillerini tespit etmek için oluşturulan uluslararası soruşturma komisyonu daha fazla suç ve ihlalin önlenmesine katkıda bulunarak II. Sütun, zamanında ve kararlı bir yanıt vererek de III. Sütun kapsamında bir eylem olabilmektedir (UNGA, 2012).

A/69/981-S/2015/500 kararda açıkça belirtildiği gibi koruma sorumluluğunun birincil amacı, devletlerin Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkında Sözleşme ve Cenevre Sözleşmeleri kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlamaktır. Bunun yanı sıra koruma sorumluluğu devlet egemenliğini, halkların bu dört suçtan daha etkili bir şekilde korunması yoluyla pekiştirmekte ve egemenliğin müttefiki rolünü üstlenmektedir (UNGA, 2015). BM, devletlerin sorumluluklarını onlar adına yerine getirmekle yükümlü değildir. Amaç, devletlerin kendi sorumluluklarını başarılı bir şekilde yerine getirmelerine yardımcı olmaktır (UNGA, 2012).

Uluslararası toplum bu süreçte vahşet suçlarının tekrar edilmesinin önlenmesinde başarılı adımlar atmıştır. Örneğin Fildişi Sahili'nde zamanında ve kararlı tepki verilmiş; ambargo, diplomasi ve sınırlı güç kullanımı uygulanmıştır. Kenya ve Gine'de de II. ve III. sütunlar kapsamında soruşturma komisyonu kurulmuş, önleyici diplomasi uygulanmış ve şiddetin önüne geçilmiştir (Koç, 2021: 68). Ancak Etiyopya'da koruma sorumluluğu uygulanmamış, hatta BM Güvenlik Konseyi'nin bu bağlamda gündemine dahi girememiştir.

3. Etiyopya'da Siyasal Aktörler ve Değişimler

Günümüzde federal parlamenter sistemle yönetilen Etiyopya çok dilli, çok dinli ve çok etnikli bir yapı arz etmektedir. Ülke nüfusu Oromo (%35,8), Amhara (%24,1), Somali (%7,2), Tigray (%5,7)¹, Sidama (%4,1), Guragie (%2,6), Welaita (%2,3), Afar (%2,2), Silte (%1,3), Kefficho (%1,2) ve diğer etnik gruplardan (%13,5) oluşmaktadır. Bu yapıyla bağlantılı olarak ülkede farklı diller kullanılmakta; Amhara, Oromo, Tigrayna, Somalia ve Afar resmi dil olarak kabul edilmektedir (Central Intelligence Agency [CIA], 2023).² Tarihsel adaletsizlikleri düzeltmek ve siyasi birliği beslemek amacıyla yönetim sistemi coğrafi değil etnik temelli uygulanmakta ancak bu durumun kimi etnik gruplar arasındaki bağılılığı derinleştirirken kimi gruplar arasındaki nefreti yoğunlaştırdığı ve yeni çatışmalara zemin hazırladığı ileri sürülmektedir (Fessha, 2010: 3).

Geçmişte farklı bölgesel siyasi merkezlere bölünmüş olan ülkede merkezi devlet inşası modeli ilk kez II. Tewodros tarafından denenmiş, 19. yüzyılın son çeyreğinde güçlü bir merkezileşmiş üniter devlet yapısı ortaya çıkmıştır (Fiseha, 2019: 154). II. Tewodros'un ardından başa geçen IV. Yohannes daha farklı bir yol izlemiş ve kontrollü bölgeselcilik politikası uygulamıştır. Buna göre hükümdarlığını tanıdıkları sürece yönetici elitlerin (hereditary rulers) de yönetimde yer almasına izin vererek değişen düzeylerde özerklik sağlamıştır (Gedamu, 2022: 156). İmparator Selassie döneminde merkezleşme daha da pekiştirilmiş, ilk yazılı anayasa kabul edilmiş, modern parlamento kurulmuş ve ülke uluslararası sisteme uyum sağlamıştır. Bu süreçte homojenleştirme politikası

¹ Tigraylar, görece az nüfuslarına rağmen 1991-2020 yılları arasında yönetimi elinde bulunduran EPRDF iktidarı süresince siyasi alanda etkili etnik grup olmuştur (BBC, 2021).

² Büyük çoğunluğu Ortodoks Hıristiyan veya Müslüman olan ülkede Protestanlar, Katolikler ve yerel dinlere mensup kişiler bulunmaktadır.

çerçevesinde “tek din (Ortodoks Hıristiyanlık) ve tek dil (Amharca)” sloganı benimsenmiş ve yarı-özerk krallıklar tasfiye edilmiştir (Fiseha, 2019: 154). 1974 yılında Selassie yönetiminin devrilmesinin³ ardından iktidara gelen askeri-sosyalist rejim (Dergler - Provisional Military Administrative Council) devleti laikleştirmiş, kilisenin baskın rolüne son vermiş ve tüm milliyetlerin eşit olduğu vurgusu yaparak tüm grupları kapsayıcı tutum sergilemeyi hedeflemiştir. 1987 Anayasası ile 24 yönetim bölgesi ve beş özerk bölgeyi içeren üniter devlet kurulmuştur (Keller, 1998: 112).

1991 yılında Eritre Halk Kurtuluş Cephesi (Eritrean People Liberation Front) ve Tigray Halk Kurtuluş Cephesi (Tigrean Peoples Liberation Front - TPLF) güçlerini birleştirmiş, askeri rejimi devirmiş (Mengistu, 2015: 95) ve Etiyopya Halkları Devrimci Demokratik Cephesi (Ethiopian Peoples' Revolutionary Democratic Front - EPRDF) geçiş hükümetini kurmuştur. 1995 yılında Etiyopya bir kez daha federalizmi benimsemiş⁴ ve bu çerçevede 80'in üzerinde etnik grubu bir arada tutmayı hedefleyerek etnik federalizm uygulamaya başlamıştır. Uzun süre gücün merkezileşmiş elitin elinde olmasına tepki olarak siyasette dönüşüm yaşanmış ve bölgeselcilikten etnik temelli siyasete geçilmiştir (Fiseha, 2018: 336). 1995 Anayasası'nda etnik köken, etnik çeşitlilik ve genel olarak etnisitenin önceliği vurgulanmış (Gebeye, 2023:160), dokuz eyalet (Tigray, Amhara, Afar, Oromia, Somali, Benishangul Gumuz, Güney Milletleri-Milliyetleri ve Halkları, Gambela Halkları ve Harar Halkı) ve iki şehir yönetimi (Addis Ababa ve Dire Dawa) kurulmuştur. EPRDF, ülkedeki siyasi krizin etnik tahakkümden kaynaklandığını; uluslar, milliyetler ve halkların (nations, nationalities and peoples) kendi kaderini tayin ve kendi kendini yönetme hakkı olduğunu savunmuş, oluşturulan Anayasa da bu fikirden etkilenmiştir (Fiseha, 2012: 440). Bu bağlamda ülke Tigray Halk Kurtuluş Cephesi, Amhara Milli Demokratik Hareketi, Oromo Halklarının Demokratik Teşkilatı ve Güney Etiyopya Halkları Demokratik Hareketi'nden oluşan siyasi ittifak – EPRDF– tarafından yaklaşık 30 yıl yönetilmiştir. Self-determinasyonun, ademimerkeziyetçiliğin ve ayrılma hakkının (secession) anayasal güvenceye alınması devleti bir arada tutmanın yegâne yolu kabul edilmişse de bu yöntem EPRDF'nin öngördüğü şekilde etnik gerilimleri azaltmamıştır (Mengistu, 2015: 95).

Hükümet karşıtı protestoların ardından 15 Şubat 2018 tarihinde Başbakanlığı ve EPRDF başkanlığını bırakan Hailemariam Desalegn'in yerine Mart ayında Abiy Ahmed geçmiştir. Ahmed'in iktidara gelmesiyle birlikte dengeler değişmiş ve TPLF, diğer üç koalisyon partisiyle birlikte Ahmed'in başkanlığında yeni kurulan Refah Partisi

(Prosperity Party) çatısı altında birleşmeyi reddettiğinde EPRDF'den ayrılmış ve yeni koalisyonda yer almamıştır (Badwaza ve Temin, 2018).⁵

4. Tigray Çatışması: Güç Mücadelesinden İnsani Krize

Abiy Ahmed'in 2018 yılında iktidara gelmesinin ardından Tigraylı liderler üst düzey pozisyonlardan uzaklaştırıldıkları, günah keçisi ilan edildikleri, haksız yere yolsuzluk soruşturması geçirdikleri ve askeri pozisyonlardan tasfiye edildikleri gerekçeleriyle seslerini yükseltmiştir. Aynı dönemde, sınır güvenliği nedeniyle Etiyopya federal güçlerinin ve askeri teçhizatının en yoğun olduğu Tigray'da bunları kimin kontrol ettiğine ilişkin gerilimler de ortaya çıkmıştır.⁶ Bunun dışında Covid-19 pandemisi gerekçesiyle Ağustos ayında yapılması gereken ulusal seçimler ertelenmiş, Tigray yönetimi Eylül ayında bölgesel seçime gitmiş, taraflar birbirlerini yasadışı ilan etmiş ve askeri çatışma planlamakla suçlamıştır (Al Jazeera, 2020b). Ekim ayında federal hükümet Tigray ile bağlarını ve Tigray'a fon desteğini kestiğinde gerilim büyümüş ve Tigray yönetimi bunun “savaş ilanı” olduğunu söylemiştir (BBC, 2021).

4 Kasım 2020 tarihinde Batı Tigray'da başlayan çatışmalar Tigray güçlerini (Tigray Özel Güçleri ve Tigray Savunma Kuvvetleri), Etiyopya Ulusal Savunma Kuvvetleri (ENDF) ve Amhara bölgesel kolluk kuvvetleri de dahil olmak üzere Amhara bölgesinden müttefik kuvvetlerle (Amhara milisleri ve “Fanos” olarak bilinen düzensiz milisler, özel polis kuvvetleri) karşı karşıya getirmiştir (Human Rights Watch [HRW], 2022a). Etiyopya Başbakanlık Ofisi'nin yaptığı açıklamaya göre TPLF'nin Tigray'da bulunan Etiyopya Ulusal Savunma Birlikleri'ne ait kampa saldırması üzerine harekete geçilmiştir (Office of the Prime Minister, 2020). Yaşanan gelişmeler üzerine Etiyopya Başbakanı Ahmed, çizginin aşıldığını, halkı ve ülkeyi kurtarmak için güç kullanılacağını belirtmiş ve bölgede altı aylık olağanüstü hâl ilan etmiştir (Burke, 2020). Çatışma çoğunlukla Tigray'da meydana gelmiş ancak farklı taraflar da (Eritre Savunma Kuvvetleri⁷, Somali birlikleri, Birleşik Arap Emirlikleri, Türkiye ve İran) çatışmaya dahil olmuştur (Mukwege Foundation, 2022)⁸.

7 Kasım'da Tigray'daki askeri hedeflere hava saldırıları başlamıştır. Ordu dahil olmak üzere, hava yolları çalışanlarından taksicilere kadar Tigraylıların tasfiye sürecine gidilmiştir. Etiyopya Parlamentosu Tigray'ın seçilmiş hükümetini kendi seçeceği yönetimle değiştirmek için oylama yapmış ve sonrasında Etiyopya hükümeti TPLF'yi terör örgütü ilan etmiştir (Plaut, 2021). Çatışmalar başladıktan kısa süre sonra Tigray'da bulunan insani yardım kuruluşları gıda ve yakıt (ve dolayısıyla su) sıkıntısı

³ Devrimin arkasındaki öğrenci hareketi için bkz L. Aalen, (2002). Ethnic federalism in a dominant party state: The Ethiopian experience 1991-2000. *CMI Report 2*, 1-153.

⁴ Etiyopya ilk olarak 1950'lerde federalizmi deneyimlemiştir. Federasyonun dağılması Tigray, Oromo, Somali gibi etnik kurtuluş hareketlerine de ilham veren Eritre Kurtuluş Savaşı'na neden olmuştur (Gebeye, 2023: 158).

⁵ EPRDF'nin dağıldığı süreçte TPLF bunu merkezileşme adımı olarak görmüş, federal hükümet TPLF'yi insan hakları ihlalleriyle suçlarken TPLF de Refah Partisi'ni merkeziyetçi rejim olmakla itham etmiştir (Fiseha, 2023: 286).

⁶ Örneğin Tigray yönetimi, Abiy Ahmed'in atadığı bir generalin görevlendirmesini kabul etmemiştir (Al Jazeera, 2020a).

⁷ Eritre birliklerinin Etiyopya'da bulunduğunu hem Etiyopya hem de Eritre tarafları reddetmiş olsa da Mart 2021 tarihinde Abiy Ahmed (uluslararası

toplumun baskısı ve olası yaptırımları ile karşılaşınca) savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve soykırma ilişkin soruşturmaları ertelemiş, Eritre güçlerinin sınırı geçtiğini itiraf etmiş ve hemen ardından Eritre birliklerinin çekileceğinin garantisini vermiştir. Ancak Eritre birliklerinin Etiyopya'dan çıkmadığı bilinmektedir (The Organization of World Peace [OWP], 2023).

⁸ Türkiye ve Etiyopya uzun yıllara dayanan ekonomik ve ticari ilişkilerini 2021 yılında genişletmiş ve kalkınma, savunma, su ve bilimi kapsayan birtakım yeni anlaşmalar imzalamıştır. Özellikle Türkiye'nin Etiyopya sınırında yaşanan krizlerde arabulucu rolü üstlenebileceği, söz konusu yeni anlaşmaların Tigray krizinde etkili olabileceği iddia edilmiştir (EPC, 2021). Birleşik Arap Emirlikleri'nin de Etiyopya ordusuna askeri destek sağladığı tespit edilmiştir (Al Jazeera, 2021). İran'ın da Etiyopya federal hükümetine askeri drone temin ettiği bilinmektedir (CFR, 2023).

çektiklerini, bir ay içinde Sudan'a geçen mülteci sayısının 50 bini aştığını bildirmiştir (Security Council Report, 2020). Olaylar mültecilerin yoğun olarak yaşadığı Shire bölgesine, Amhara ve Afar'a da sıçramış (UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs [OCHA], 2020), bölge genelinde yerleşim yerleri yok edilmiş; işkence, keyfi gözaltı, yargısız infaz, zorla yerinden etme, tecavüz ve diğer cinsiyet temelli şiddet türleri içeren savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar işlenmiştir (International Development Committee, 2021).

Abiy Ahmed Kasım 2020'de, yaşananların kolluk kuvveti operasyonundan fazlası olmadığını söylemişse de olaylar Eritre ve Somali birliklerini, Amhara özel kuvvetlerini de içeren bölgesel çatışmaya dönüşmüştür. Kısa sürede Tigray'ın başkenti Mekelle ve bölgenin büyük bir kısmı Etiyopya ve Eritre birliklerinin eline geçmiş, 18-28 Haziran 2021 tarihleri arasında Tigraylar Mekelle'yi geri almıştır. Bu süreçte Tigray'da bulunan Eritre mülteci kampları saldırıya uğramıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) benzer vahşet olaylarının yaşanması durumunda harekete geçeceklerini açıklamış ve Eritre birliklerinin ülkeden çekilmesini, yardımların engellenmeden ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmasının sağlanması için çağrı yapmıştır (Plaut, 2021). 28 Haziran 2021'de Etiyopya federal hükümeti, bölgedeki insani kriz nedeniyle, tek taraflı ateşkes ilan etmişse de tarafların çatışmayı durdurmasını sonucunda girişim başarısız olmuştur. Hükümet Mekelle'den çıkarken bölge ile olan iletişimi ve bölgeye yönelik temel hizmetleri (elektrik, telefon, internet, bankacılık hizmetleri) kesmiştir. BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi, Afar ve Batı Tigray arasındaki temel bağlantı noktalarından biri olan Tekeze nehri üzerindeki önemli bir erişim köprüsünün yıkıldığını ve gıda yardımı taşıyan 29 kamyonun Tigray'a gidişinin engellendiğini bildirmiştir (HRW, 2021). Bu süreçteki aksaklıklar nedeniyle, tüm olumlu ilerlemelere rağmen çatışmanın başladığı zamanki duruma dönüldüğüne ilişkin endişeler dile getirilmiştir (The New Humanitarian, 2021).⁹

2022 verilerine göre çatışmalar sonucunda beş yaşın altındaki çocukların %14'ünden fazlası, hamile ve emziren kadınların neredeyse 1/3'ü yetersiz beslenme ile karşı karşıya kalmış ve Tigray'da toplam 4,6 milyon insan (nüfusun %83'ü) gıda güvencesizliğiyle mücadele noktasına gelmiştir (World Food Programme [WFP], 2022). Ülke genelinde sekiz milyondan fazla kadın ve kız çocuğu da koruma hizmetlerine ihtiyaç duymaktadır (UN Population Fund [UNFPA], 2022). Kuraklık ve sel gibi aşırı hava olayları ve pandemi nedeniyle güney ve güneydoğu bölgelerinde milyonlarca insanın geçim kaynakları zarar görmüştür. Gıda, su ve tarım kaynaklarının azalması nedeniyle ülke içi göç tetiklenmiş ve bu durum da gıda güvensizliğinin derinleşmesiyle sonuçlanmıştır. 2022 itibarı ile 2,6 milyon insan yerinden edilmiş, binlerce Etiyopyalı çevre ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Çatışmalar başlamadan önce dahi Etiyopya'da iki milyonu Tigray bölgesinde olmak üzere 15,2 milyon insanın yardıma muhtaç durumda olduğu; yaklaşık bir milyon insanın kıtlık benzeri koşullarda yaşadığı ve Tigray'daki 6 milyon kişiden 5,2 milyonunun şiddetin doğrudan bir sonucu olarak akut gıda güvensizliği ile karşı karşıya kaldığı belirlenmiştir (European Parliament, 2021). Etiyopya genelinde insani

yardıma ihtiyaç duyan kişi sayısı yaklaşık 20 milyona ulaşmıştır (UNFPA, 2022).

24 Mart 2022 tarihinde Etiyopya federal hükümeti acil ateşkes ilan etmiş (FDRE Government Communication Service, 2022), aynı gün TPLF de bu ateşkesi kabul etmiş (Tigray External Affairs Office, 2022) ancak ateşkes anlaşması kısa sürmüştür. Ağustos 2022 tarihinde Tigray'da bulunan bir kreşe Etiyopya federal güçlerinin gerçekleştirdiği hava saldırısında siviller hayatını kaybetmiş ve BM bu saldırıyı kınamıştır. Buna karşılık federal hükümet iddiaları kabul etmemiş ve sivil ölümlerden TPLF'yi sorumlu tutmuştur (Le Monde, 2022b). Eylül 2022'de TPLF Afrika Birliği'nin barış önerilerini kabul edeceklerini açıklamıştır (Reuters, 2022). Ekim 2022'de Afrika Birliği Başkanı Musa Faki Mahamat, Etiyopya federal hükümeti ve TPLF arasında barışçıl siyasi çözüm bulunması amacıyla (devam eden sürecin bir parçası olarak) ilk doğrudan görüşmelerin başladığını açıklamıştır. Afrika Birliği Etiyopya'daki çatışmaları durdurmak, barışçıl ve istikrarlı bir Etiyopya için tarafları destekleme taahhüdünü yinelemiştir (African Union [AU], 2022). Kasım ayında da taraflar Afrika Birliği liderliğinde yürütülen bu görüşmelerde düşmanlıkların kalıcı olarak durdurulması kararı almıştır. Arabulucu, Nijerya eski devlet başkanı, Olusegun Obasanjo barış görüşmelerinin ilk ayağında tarafların düzenli ve koordineli silahsızlanma, düzenin yeniden tesisi, insani yardım malzemelerine engelsiz erişim konularında anlaşacağını söylemiştir. Tigray tarafı da anlaşmayı memnuniyetle karşıladıklarını, uygulamaya hazır olduklarını, halkın iyiliği için taviz verdiklerini belirtmiştir (Al Jazeera, 2022). 2 Kasım'da yapılan Etiyopya'da Kalıcı Barış İçin Düşmanlıkların Kalıcı Olarak Durdurulmasına Dair Anlaşma'da nefret söylemi dahil her türlü düşmanlığa son verilmesi; silahsızlandırma, silahsızlanma, terhis ve yeniden entegrasyon programı uygulanması; insani yardıma sınırsız erişim sağlanması; başta kadınlar ve çocuklar olmak üzere sivillerin korunması konularında uzlaşılmıştır (Mabera, 2023; CFR, 2023). Barış anlaşması imzalandıktan sonra yaptığı açıklamada arabulucu Obasanjo çatışmalar süresince yaklaşık 600 bin insanın hayatını kaybettiğini ve barış anlaşması ile bir günde ortalama bin insanın hayatını kurtardıklarını açıklamıştır (Pilling and Schipani, 2023).

10 Ocak 2023'te Tigray Savunma Kuvvetleri ağır silahları federal hükümete teslim etmeye başlamıştır. Yardım çalışanları, barış anlaşmasına rağmen Eritre ve bölgesel Amhara güçleri tarafından sivil mülklerin yağmalanması, adam kaçırmaya ve toplu gözaltılar da dahil olmak üzere Tigray'da devam eden ihlalleri bildirmiştir. Bu nedenle barış anlaşmasının bir parçası olmamasına rağmen Eritre birliklerinin Tigray'dan çekilmesi, TPLF için önemli bir konu olmaya devam etmiştir. Barış anlaşmasını daha da ilerletmek için 22 Mart'ta Etiyopya Parlamentosu, TPLF'yi terörist statüsünden çıkarmış ve liderlerine yönelik suçlamaları düşürmüştür (Global Centre for the Responsibility to Protect [GCR2P], 2023).

⁹ Kimileri Amharalı milisleri suçlarken Abiy Ahmed Tigray Savunma Kuvvetleri'ni suçlamıştır.

5. Uluslararası Toplumun Sorumluluğu: Uluslararası Yardım ve Kapasite Artırımı – Zamanında ve Kararlı Tepki

Koruma sorumluluğunun uluslararası yardım ve kapasite artırımı ayağı, suçları önlemede ve özellikle dezavantajlı grupların korunmasında güçlü bir araç olarak kabul edilmektedir (UNGA, 2009). Uluslararası yardım ve kapasite artırımının temel amacı devletlerin vatandaşlarını soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlardan koruma sorumluluğunu yerine getirmelerine yardımcı olmaktır. Bunun yetersiz kaldığı ve/veya başarısız olduğu durumda ise uluslararası toplumun zamanında ve kararlı bir tepki verme sorumluluğu bulunmaktadır. Bu çerçevede arabuluculuk ve siyasi yaptırım (tehdidi) gibi diğer diplomatik faaliyetler, bilgi toplama, insani yardım, ekonomik yaptırım, yasal işlemler, güç kullanımı veya kullanma tehdidi gibi bir dizi araç kullanılabilir. Üye devletler “Koruma Sorumluluğunun Uygulanması” başlıklı kararda bu sorumluluklarını kabul etmiş, BM Şartı’na ve BM Güvenlik Konseyi kararlarına uygun olarak harekete geçeceklerini beyan etmiştir (A/63/677). Kasım 2020 tarihinde Batı Tigray’da başlayan, zamanla diğer bölgelere de yayılan ve farklı aktörlerin dahil olmasıyla şiddetin boyutunun değiştiği çatışmalarda uluslararası toplumun üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmediği, koruma sorumluluğu çerçevesinde uygulanabilecek araçların çok azına başvurduğu görülmektedir.

Afrika Birliği, çatışmalar başladıktan kısa süre sonra askeri ve zorlayıcı olmayan seçeneklerin başında gelen arabuluculuk faaliyetlerine başlamıştır. Afrika Birliği Başkanı Cyril Ramaphosa gerilimi azaltmak amacıyla başkent Addis Ababa’ya üç üst düzey elçi göndermiş ancak Etiyopya Başbakanı Abiy Ahmed elçilerin Tigray’a geçişine ve TPLF ile görüşmelerine izin vermemiş (De Waal, 2020), askeri operasyonların devam edeceğini söylemiş, Birliğin ateşkes ve arabuluculuk önerisini reddetmiştir (Reuters, 2020). Afrika Birliği’nin Ağustos 2021’deki arabuluculuk girişimleri de Tigray yönetimi tarafından Etiyopya federal yönetimi lehine taraf tutmakla eleştirilmiştir. BM Güvenlik Konseyi üyeleri olan Kenya, Nijer ve Saint Vincent ve Grenadinler Tigray’daki durumun dünya çapında resmi olarak tartışılmasına karşı çıkmış, çatışmanın Etiyopya’nın iç meselesi olduğunu, uluslararası çabaların Afrikalı liderler ve/veya Afrika Birliği aracılığı ile yürütülmesi gerektiğini ileri sürerek devlet egemenliği vurgusu yapmışlar, bu çerçevede Çin ve Rusya’nın da desteğini almışlardır (The Guardian, 2021). Haziran 2021’de Afrika Birliği, uluslararası insan hakları ve insancıl hukuk ihlallerini araştırmak, cinsiyet temelli şiddet ve diğer insan hakları ihlallerini soruşturmak ve raporlamak, kanıt toplamak, gelecekteki ihlalleri önlemek amacıyla eylem planı hazırlamak, yetkililer ve diğer tüm paydaşlar arasında iletişim sağlamak, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı kapsamındaki hak ihlallerinin failerini tespit etmek amacıyla Soruşturma Komisyonu kurmuştur (The African Commission on Human and Peoples’ Rights [ACHPR], 2021).¹⁰ Arabulucu Obasanjo sonraki dönemde ülke içinde TPLF, Oromia ve Amhara temsilcileri, ülke dışında ise

Kenya, Uganda, Cibuti, Güney Sudan, Somali ve Sudan liderleri ile görüşmüş; çatışmanın diyalogla sona erdirileceğini ve askeri çözümün söz konusu olmadığını vurgulamıştır (AU, 2021).

Patrick Wight (2021) Etiyopya’da yaşananlara doğrudan müdahale etmenin ve ulusal bir diyalog için ateşkes anlaşmasına aracılık etmenin ötesinde uluslararası toplumun üstlenebileceği birtakım roller önermiştir: Tigray’a sınırsız insani erişime izin vermesi için Etiyopya federal hükümetine baskı yapmak, Eritre birliklerinin Tigray’dan çekilmesini ve uluslararası hukuk yoluyla hesap verebilirliği sağlamak. Etiyopya’da bu önerilerden bazıları denenmiş ancak hepsinden başarılı sonuç alınamamıştır. Örneğin bu üç önerinin hayata geçirilmesinde de etkili olabilecek ekonomik yaptırım seçeneği BM Güvenlik Konseyi’nde ele alınmamış, tek taraflı yaptırımlar ise sınırlı düzeyde kalmıştır. Etiyopya federal ve bölgesel yetkilileri iddiaları reddetse de ABD Dışişleri Bakanı Antony Blinken Etiyopya’da yaşananları etnik temizlik olarak tanımlamış, yaşananların kabul edilemez olduğunu söylemiş (Reuters, 2021; HRW, 2022a) ve bu çerçevede birtakım yeni adımlar atılmasını sağlamıştır. Ağustos 2021’in sonlarında ABD, Tigray’daki rolü nedeniyle Eritre’ye yönelik yaptırımları artırmış ve Etiyopya’da devam eden insani krizden sorumlu veya suç ortağı olduğu düşünülen kişileri kapsayacak şekilde genişletmiş (Council on Foreign Relations [CFR], 2023); insan hakları ve insani yardım krizi nedeniyle bazı isimlere vize yasağı, varlıkların dondurulması gibi yaptırımlar uygulama kararı almıştır (Bader, 2021).¹¹ 1 Ocak 2022 tarihinde ABD, Tigray’da işlenen ağır insan hakları nedeniyle Etiyopya’yı Afrika Büyüme ve Fırsat Yasası (AGOA) kapsamında uygulanan ticaret programından çıkarmıştır (Office of the US Trade Representative [USTR], 2022). Tek taraflı yaptırımları gündemine alan bir diğer aktör de Avrupa Birliği (AB) olmuş ancak savaş suçları ve/veya insanlığa karşı suçlar işleyenlere herhangi bir yaptırım uygulamamış, savaşan taraflar arasında arabuluculuk yapmak için önemli bir girişimde bulunmamış, Afrika Birliği ile işbirliğine devam edeceklerini ve “Afrika sorunlarına Afrika çözümleri” çağrılarını yinelemiştir (Borrell, 2021). Avrupa Parlamentosu (2021) üye devletlere, Etiyopya ile sürdürülen –sivillere yönelik saldırıları kolaylaştırmak ve insan hakları ihlallerini gerçekleştirmek için kullanılan– silah ve gözetleme teknolojisi ihracatını durdurma çağrısında bulunmuştur. Bu süreçte AB üye ülkelerinden Almanya sesini biraz daha yükseltmiş, Etiyopya’ya yönelik kalkınma yardımının barışı zorlamak için kullanılabilirliğinin ve düşmanlıkların acilen durdurulması gerektiğinin altını çizmiştir (Pelz, 2021). AB, Etiyopya’ya verilen 107 milyon dolarlık bütçe desteğini dondurmanın ötesine geçmemiştir (Fox, 2021a). Diğer uluslararası aktörler gibi Çin tarafların şiddeti sonlandırması ve diyalog çağrısı yapmış ancak Abiy Ahmed’in kendi vatandaşlarını koruyabileceğinden emin olduklarını da vurgulamıştır. Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi, Abiy Ahmed’e yönelik baskıyı doğru bulmadığını ve aynı baskının TPLF’ye yapılmadığını, Çin’in dış güçlerin Etiyopya’nın iç işlerine karışmasına karşı olduğunu söylemiştir (Mutambo, 2021).

¹⁰ Hemen ardından Etiyopya Dışişleri Bakanlığı, Afrika Birliği’nin açıklamasının üzücü ve yasal dayanaktan yoksun olduğunu söylemiştir (Addis Standard, 2021).

¹¹ Donald Trump yönetimi döneminde ABD, TPLF’ye karşı Abiy Ahmed’i desteklemiş ancak Joe Biden döneminde daha eleştirel yaklaşmıştır. Bu süreçte Abiy Ahmed, Çin ve Rusya’nın desteğini pekiştirmek için dış müdahale ve ABD emperyalizmi kozunu oynamıştır (Wight, 2021: 19).

Rusya, BM Güvenlik Konseyi oturumlarında “BM’nin insani acil yardıma ilişkin yol gösterici ilkelerini” hatırlatarak “devletlerin egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve ulusal birliğine” tam saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Security Council Report, 2021a). Sonuç olarak koruma sorumluluğunun zorlayıcı önlemlerinden biri olan ekonomik yaptırım aracı kolektif olarak işletilememiştir.

Çatışmaların başlangıcından itibaren insani yardımların düzenli geçişi ve ambulansların kullanımı engellenmiş, sağlık hizmeti veren tesisler ve altyapı yok edilmiş, insani yardım çalışanlarına yönelik şiddet eylemleri gerçekleştirilmiştir. BM Güvenlik Konseyi’nin, sağlık ve insani yardım personeline ve faaliyetlerine yönelik suistimallerin önlenmesini ve meydana geldiklerinde hesap sorulmasını amaçlayan, 2286 sayılı kararı Etiyopya’da uygulanmamıştır (Burns, 2021). Etiyopya federal hükümeti, dezenformasyon yaydıkları gerekçesiyle Ağustos 2021’de Tigray’da görev yapan en büyük iki uluslararası yardım kuruluşunun çalışanlarını üç ay süreyle yasaklamıştır (Kleinfeld, 2021).¹² Eylül ayında BM İnsani Yardım Sorumlusu Martin Griffiths, Etiyopya federal hükümetinin yardımları engellemesinin ülkede kıtlığa neden olduğunu açıklamıştır (Quach, 2021). Ekim ayında ise Etiyopya hükümeti iç işlerine karıştıkları nedeniyle aralarında UNICEF’in Etiyopya temsilcisi Adele Khodr, BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi İnsani İşler Koordinatörü Grant Leaity’nin de bulunduğu yedi BM çalışanını istenmeyen kişi ilan etmiş ve ülkeyi terk etmelerini istemiştir (France24, 2021). Leaity, Etiyopya federal hükümetine bölgeye ilaç ve gıdanın ulaşmasını engelleyen insani ve ekonomik ablukanın kaldırması çağrısı yaparken, federal yönetim Tigray’a yönelik yardımların engellendiği ve açlığın bir araç olarak kullanıldığı iddialarını reddetmiştir (Gerth-Niculescu, 2021). BM İnsani İşlerden Sorumlu Genel Sekreter Yardımcısı Mark Lowcock, Tigray’da tarım alanlarının yakılması, gıda yardımının engellenmesi yoluyla insanların zorla aç bırakıldıklarını ve açlığın bir savaş silahı olarak kullanıldığını ifade etmiştir (Paravicini ve Hourel, 2021). Bununla birlikte Etiyopya’da yalnızca federal hükümetin değil çatışan tüm tarafların bu tür ihlallerde bulunduğu da bildirilmiştir (Le Monde, 2022a). BM yardım kuruluşlarına göre, çatışmaların etkisi nedeniyle, Tigray’a gıda, gıda dışı ürünler ve yakıt tedariki için her gün ortalama 100 yardım tırının girişi gerekmektedir. Ancak 12 Temmuz-22 Ağustos 2021 tarihleri arasında yalnızca 335 yardım tırı ülkeye giriş yapabilmeye (Reliefweb, 2021a), 22 Ağustos tarihinden sonra ise yardımların girişi sona ermiştir (Reliefweb, 2021b). Etiyopya federal hükümetinin Tigray’a yönelik gıda yardımını engellemesi, açlığı bir savaş silahı olarak kullanması insanlığa karşı suç teşkil etmektedir. Araçların geçişine izin verilmemesi, güvenlik endişesi yaşayan sürücülerin bölgeye gitmek istememesi ve giden araçların yakıt sıkıntısı nedeniyle geri dönememesi tedarik zincirini sekteye uğratmıştır (Mwai, 2021). Yakıt sıkıntısı nedeniyle yardım tırlarının geri dönemediği iddiasını reddeden Etiyopya hükümeti yaşananlardan TPLF’yi sorumlu tutmuşsa da BM İnsani Yardım Koordinasyon

Ofisi akaryakıt tankerlerinin Afar bölgesi yetkilileri tarafından engellendiğini açıklamıştır (Reliefweb, 2021a). Dünya Gıda Programı temsilcisi de Tigray’daki yakıt sorunu nedeniyle bazı bölgelerdeki faaliyetlerin askıya alındığını, ilaç ve sağlık ekipmanlarının yokluğu nedeniyle insanların hayatını kaybettiklerini açıklamıştır (Gerth-Niculescu, 2021).

Batı Tigray’da başlayan çatışmaların şiddetlenmesinin ardından Etiyopya İnsan Hakları Komisyonu (EHRC) ve BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (OHCHR) ortak soruşturma yürütmüş ve çatışmalarda insanlığa karşı suçun ve savaş suçlarının işlendiğini tespit etmiştir (Metekia, 2022). İnsan Hakları İzleme Örgütü ve Uluslararası Af Örgütü’nün raporlarına göre de Etiyopya’da insanlığa karşı suç, savaş suçu (öldürme, zorla yerinden etme, işkence, sınır dışı etme, tecavüz, cinsel kölelik dahil diğer cinsel şiddet olayları, yasadışı hapis/tutuklama, imha, çocuk asker kullanımı) işlendiğine ve Amhara yetkililerinin ve özel kuvvetlerin, milislerin, federal güçlerin ortaklığıyla Tigraylara karşı etnik temizlik uyguladığına ilişkin bulgular bulunmaktadır (HRW, 2022b; Amnesty International, 2021). BM İnsan Hakları Konseyi’nin Aralık 2021 tarihli raporuna göre Tigray güçleri Ağustos ve Eylül aylarında Amhara’da sivillere yönelik geniş çaplı cinayet, tecavüz ve diğer cinsel şiddet eylemleri gerçekleştirmiş; Kobo ve Chenna’da sivil mülklerin yaygın şekilde yağmalanması ve yok edilmesi dahil olmak üzere savaş suçları ve insan hakları ihlalleri işlemiştir. Komisyon ayrıca, çatışma başladığından beri tecavüz ve cinsel şiddet suçlarının “şaşırtıcı ölçekte” işlendiğini, Tigraylı kadınların ve kız çocuklarının Etiyopyalı ve Eritreli güçler ve bölgesel milisler tarafından özellikle hedef alındığını tespit etmiştir (Office of the UN High Commissioner for Human Rights, 2022). BM Güvenlik Konseyi’nin, silahlı çatışmalarda ve sonrasında kadınlara yönelik her türlü cinsel şiddetin önlenmesine ilişkin aldığı 1820 (2008), 1888 (2008), 1960 (2010), 2106 (2013) ve 2467 (2019) sayılı bağlayıcı kararlar bulunmaktadır. Bu kararlarda genel olarak çatışmayla bağlantılı cinsel şiddetin analizinin yapılması ve raporlanması, cinsel şiddet faillerinin yargılanması (cezalandırılması), mağdurların adalete erişiminin sağlanması, uluslararası hukuka uygun yasal reformlar gerçekleştirilmesi ve hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (UNSC, 2009).¹³ BM Güvenlik Konseyi aldığı 1960 sayılı kararda silahlı çatışma durumlarında yaygın ve sistematik cinsel şiddeti önlemek ve bunlara yanıt vermek için atılacak etkili adımların uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına önemli ölçüde katkı sağlayabileceğini ve bunun için Konsey’in uygun adımları atmaya hazır olduğunu ifade etmiştir (UNSC, 2010). BM Genel Sekreteri’nin Çatışmalarda Cinsel Şiddet Konusunda Görevlendirdiği Özel Temsilcisi Pramila Patten Güvenlik Konseyi’ni bilgilendirirken Tigray’da “kadın ve kız çocuklarının akıl almaz bir gaddarlıkla cinsel şiddete maruz kaldığını” söylemiş (HRW, 2021), BM uzmanlar grubu kadınlara yönelik cinsel şiddetin durdurulması için acil eylem çağrısında bulunmuştur (OHCHR, 2021a). Aralık 2021’de

¹² Çalışanları öldürüldüğü için bazı bölgelerdeki çalışmalarını askıya alan Sınır Tanımayan Doktorlar, federal hükümetin getirdiği üç aylık yasak sonrasında Tigray, Gambella, Amhara ve Somali bölgelerinde de çalışmalarını sonlandırmak zorunda kalmıştır. Sınır Tanımayan

Doktorlar’ın yasağı Ekim ayında sona ererken Norveç Mülteci Konseyi’ne yönelik yasağın süresi uzatılmıştır (Ahmed, 2022).

¹³ Söz konusu kararlar dışında kadınların, barışın inşasına etkin ve aktif katılımını düzenleyen 1325, 1889, 2122, 2242 ve 2493 sayılı kararları da bulunmaktadır (Aydın Koyuncu, 2022).

BM İnsan Hakları Konseyi, Etiyopya'da çatışan tüm taraflarca işlenen uluslararası insan hakları, insani yardım ve mülteci hukuku ihlalleri iddialarını, "bu tür ihlallerin olası toplumsal cinsiyet boyutları da dahil olmak üzere" araştırmakla görevli uluslararası insan hakları uzmanları komisyonu kurulmasını öngören bir kararı kabul etmiştir. BM Güvenlik Konseyi üyeleri Çin, Hindistan ve Rusya olumsuz oy kullanırken; Fransa, İrlanda, Meksika ve Birleşik Krallık olumlu oy kullanmıştır. Kararın ardından Etiyopya hükümeti oturumu kınayan bir basın açıklaması yayınlamış ve "rızası dışında kendisine dayatılan yerleşik mekanizmalarla işbirliği yapmayacaklarını" söylemiştir (Security Council Report, 2021b). Ancak uluslararası toplum şiddetin önlenmesine ilişkin Etiyopya federal hükümeti başta olmak üzere tarafların eylemlerini önleyecek herhangi bir önlem almamıştır.

2020'de BM Genel Sekreteri Guterres Etiyopya'nın istikrarının Afrika Boynuzu bölgesi için çok önemli olduğunu, acilen barışçıl çözüme ulaşılması gerektiğini vurgulamış, BM'nin (bölgedeki ortaklarıyla birlikte) barışçıl çözüm ve halkın geleceğini güvence altına alma konusunda Etiyopya hükümetinin reformlarını destekleme taahhüdünü yinelemiştir (Guterres, 2020). Buna ek olarak BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri Michelle Bachelet Etiyopya'da yaşanan olası savaş suçlarını araştırmaları için bağımsız soruşturma çağrısı yapmıştır (OHCHRb, 2021).¹⁴ BM Genel Sekreterliği 2020 yılında yaptığı basın açıklamasında Etiyopya'da yaşanan etnik gerilim ve Tigray'daki askeri çatışmalara ilişkin endişelerini dile getirmiş; nefret söylemi, keyfi tutuklama, öldürme, zorla yerinden etme, mülke zarar vermeye ilişkin birçok rapor aldıklarını açıklamıştır (Dujarric, 2020). Etiyopya federal hükümetinin kendi halkını korumaması, BM'ye bağlı ve diğer uluslararası yardım kuruluşu personelinin sınır dışı etmesi, yardım personelinin güvenliğini sağlayamaması, insani yardımların erişimini kısıtlaması karşısında uluslararası toplum gerekli adımları zamanında atmamış; Etiyopya'da vahşet suçları işlendiğine ilişkin raporlar olmasına, başta BM ve ona bağlı kurumlar olmak üzere devlet yetkililerinin konuya ilişkin açıklamaları ve kınamalarına rağmen koruma sorumluluğu etkili bir şekilde uygulanmamıştır.¹⁵

2006 – 2023 yılları arasında BM Güvenlik Konseyi koruma sorumluluğuna referans veren 90 karar almıştır. Etiyopya-Tigray çatışmasının başladığı Kasım 2020'den Nisan 2023'e kadar koruma sorumluluğuna referans veren 12 karar almış ancak hiçbirinde Etiyopya'da koruma sorumluluğunun işletilmesine değinilmemiştir. Benzer şekilde BM Genel Kurulu da aynı tarihler arasında Etiyopya'yı içermeyen 12 karar almış hatta 2009 yılından sonra ilk kez koruma sorumluluğuna ilişkin 75/L.82 sayılı "Koruma Sorumluluğu ve Soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçların önlenmesi" başlıklı kararı kabul etmiştir. BM İnsan Hakları Konseyi ise 27 karar almış ancak yalnızca üç kararda (13 Temmuz 2021 tarihli A/HRC/47/L.20/Rev.1, 17 Aralık 2021 tarihli S-33/1 ve 7 Ekim 2022 tarihli A/HRC/51/L.19) Etiyopya'da yaşanan insani krize değinmiştir (GCR2P, 2023). Mart

2021'de BMGK'dan Etiyopya'daki şiddeti sonlandırmaya ilişkin İrlanda'nın onay alma girişimi Hindistan, Rusya ve Çin'in itirazları nedeniyle başarısız olmuştur. Yaptırım veya dış müdahaleden söz edilmemiş, öneri şiddetin sonlandırılması çağrısıyla sınırlanmıştır. Çin, Tigray'daki şiddete atıf yapılmadan sadece insani duruma dikkat çekilmesini istemiş, Rusya da Çin'i desteklemiştir (Lederer, 2021). Çatışmaların başladığı tarihten itibaren başta Çin ve Rusya'nın itirazları olmak üzere Hindistan, Kenya, Nijer, Tunus ve Saint Vincent ve Grenadinler'in isteksizliği nedeniyle BM Güvenlik Konseyi konuyu yalnızca kapalı oturumda gündemine almış, talepler genel olarak Batılı devletlerden gelmiştir. Temmuz 2021'de İrlanda, İngiltere ve ABD'nin talebi doğrultusunda toplanan BM Güvenlik Konseyi'nin konuyu açık oturumda ele alması gündeme gelmiş; Kenya, Nijer, Tunus ve Saint Vincent ve Grenadinler (A3+1), Çin ve Rusya, açık oturumun konuyu tartışmak için uygun bir format olmadığını savunarak bu girişimi desteklememiştir. İtiraz eden bu ülkeler yaşananları Etiyopya'nın iç meselesi olarak görme eğiliminde oldukları için konunun Konsey tarafından tartışılmaması gerektiğini de ileri sürmüşlerdir (Security Council Report, 2021c). Oturumdan birkaç gün sonra ise Abiy Ahmed, parlamentoda yaptığı konuşmada Etiyopya'nın 60 büyükelçiliğinin yarısını kapattığını duyurmuştur (De Waal, 2021). Dolayısı ile BM Güvenlik Konseyi Etiyopya'da yaşananlarla ilgili olarak aktif bir girişimde bulunmamıştır.

6. Sonuç

Etiyopya'da koruma sorumluluğunun devreye girebileceği vahşet suçlarının işlendiğine ilişkin raporlar ve deliller bulunmaktadır. Devletlerin kendi vatandaşlarını bu dört suçtan koruyamadığı durumda uluslararası toplum öncelikle devletlerin bu sorumluluklarını yerine getirmelerine yardımcı olmakla yükümlüdür. Uluslararası toplumun görevi sorumluluğu devlet yerine karşılamak değil, devletlerin sorumluluklarını yerine getir(ebil)melerine yardımcı olmaktır (UN General Assembly, 2012). Bunun yetersiz kaldığı ve/veya başarısız olduğu durumda ise uluslararası toplum zamanında ve kararlı bir tepki verme sorumluluğu bulunmaktadır. Bu çerçevede arabuluculuk ve siyasi yaptırım (tehdidi) gibi diğer diplomatik faaliyetler, bilgi toplama, insani yardım, ekonomik yaptırım, yasal işlemler, güç kullanımı veya kullanma tehdidi gibi bir dizi önlem alınabilecektir. Üye devletler bu sorumluluklarını kabul etmiş, ancak Etiyopya'da olduğu gibi kimi durumlarda harekete geçmekte geç kalmış veya isteksiz davranmış ve barışçıl çözüme ulaştırabilecek adımları atmamışlardır.

Çatışmanın olduğu bölgelere yönelik insani yardımların erişiminin engellenmesi, yardım kuruluşlarının faaliyetlerinin kısıtlanması ve çalışanlarının hedef alınması, BM Güvenlik Konseyi'nin daha önce aldığı kararların dikkate alınmaması gibi bir dizi ihlal yaşanmıştır. Batı Tigray'da yaşanan insanlığa karşı suçlar uluslararası toplumun isteksizliği ve harekete geçmemesi nedeniyle BM Güvenlik Konseyi'nin gündemine çok az gelmiş ve herhangi bir karar alınamamıştır.

¹⁴ Bachelet Etiyopya'da yaşanan insan hakları ihlalleri ile ilgili olarak çatışan tüm tarafları kınamış ve insani yardımın erişimine izin vermeye çağırmıştır (The National Tribune, 2022).

¹⁵ AB'nin Etiyopya özel temsilcisi Pekka Haavisto Etiyopyalı yetkililerin kendisine Tigraylıları yok edeceklerini ve temizleyeceklerini söylediğini ve

bunun da etnik temizlik gibi görüldüğünü bu nedenle tepki vermeleri gerektiğini söylemiş (Anna, 2021) buna karşılık Etiyopya'nın AB temsilcisi Hirut Zemene Haavisto'nun açıklamalarının gerçekleri yansıtmadığını ileri sürmüştür (Fox, 2021b).

Etiyopya'da koruma sorumluluğunun uygulan(a)mamasında etkili olan en temel iki unsur devlet egemenliği kalkını ve siyasi irade eksikliğidir (Wight, Cowper-Smith, 2022: 35; D'Costa, 2022: 9). Koruma sorumluluğu, uluslararası hukukun temel prensiplerine dayalı bir kavramdır ve devlet egemenliğinin müttefidir. BM eski Genel Sekreteri Ban Ki-moon Koruma Sorumluluğu: Zamanında ve Kararlı Tepki başlıklı rapora dair açıklamalarında, egemenlik ve koruma sorumluluğu ilişkisi bağlamında ve işbirliğinin önemi konusunda tartışmalar olsa da belli bir uzlaşımın sağlandığını belirtmiş ve "devlet egemenliğinin kendi vatandaşlarına karşı suç işleyen devletlerin arkasına saklanabilecekleri bir kalkan olmaması gerektiğini" söylemiştir (UN Secretary General, 2012).

Koruma sorumluluğu insancıl müdahalenin ötesinde önlemleri de içeren bir uluslararası hukuk normudur. Buna karşın devletlerin vatandaşlarını koruyamadığı, vahşetin arttığı ve insanlığa karşı işlenen suçların açıkça tespit edildiği durumlarda siyasal güç mücadelelerinin ön planda tutulduğu ve egemenlik ilkesinin arkasına saklanıldığı görülmektedir. Tigray çatışmasında da şiddetin artan dozu ve işlenen suçlara karşın ne uluslararası yardımlar yeterli derecede ulaştırılmış ne de etkili yaptırımlar uygulanabilmiştir. Sonuç olarak küresel eylemsizlik, insani krizin derinleşmesi şeklinde yansımaları bulmuştur.

Kaynakça

Aalen, L. (2002). *Ethnic federalism in a dominant party state: The Ethiopian experience 1991-2000*. CMI Report (2), 1-153. <https://www.cmi.no/publications/769-ethnic-federalism-in-a-dominant-party-state>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Addis Standard. (2021, Haziran 17). *News: Ethiopia calls on AU commission on rights abuse in Tigray to stop inquiry; says commission set up outside scope of agreement, lacks legal basis*. <https://addisstandard.com/news-ethiopia-calls-on-au-to-stop-commission-of-inquiry-on-rights-abuse-in-tigray-says-outside-scoop-of-agreement-lacks-legal-basis/>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

African Union [AU]. (2021, Kasım 14). *Statement on the Prospects for Peace in Ethiopia by H.E. Olusegun Obasanjo High representative of the Chairperson of the African Union Commission for the Horn of Africa*. <https://au.int/en/pressreleases/20211114/statement-prospects-peace-ethiopia-he-olusegun-obasanjo-high-representative>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

African Union [AU]. (2022, Ekim 25). *AU launches peace talks to end the conflict in the Tigray Region of Ethiopia*. <https://au.int/en/pressreleases/20221025/au-launches-peace-talks-end-conflict-tigray-region-ethiopia>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Ahmed, K. (2022, Ocak 6). Ethiopia lifts five-month suspension of Norwegian Refugee Council's aid work. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/global-development/2022/jan/06/ethiopia-lifts-five-month-suspension-of-norwegian-refugee-councils-aid-work>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Amnesty International. (2021, Ağustos 10). *Ethiopia: Troops and militia rape, abduct women and girls in Tigray conflict – new report*. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2021/08/ethiopia-troops-and-militia-rape-abduct-women-and-girls-in-tigray-conflict-new-report/>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Anna, C. (2021, Haziran 18). EU envoy: Ethiopian leadership vowed to 'wipe out' Tigrayans. *Associated Press*. <https://apnews.com/article/europe-ethiopia-africa-ffd3dc3faf15d0501fd87cafe274e65a>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Al Jazeera. (2020a, Kasım 4). Ethiopian PM Abiy accuses TPLF of camp 'attack', vows response. <https://www.aljazeera.com/news/2020/11/4/pm-ahmed-vows-response-after-deadly-attack-in-northern-ethiopia>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Al Jazeera. (2020b, Kasım 4). Ethiopia declares state of emergency in

opposition-ruled Tigray. <https://www.aljazeera.com/news/2020/11/4/ethiopia-declares-state-of-emergency-in-opposition-tigray-region>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Al Jazeera. (2022, Kasım 2). Ethiopia: Government, Tigrayan forces agree to end two-year war. <https://www.aljazeera.com/news/2022/11/2/ethiopia-warring-sides-agree-cessation-of-hostilities-au>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Al Jazeera. (2021, Kasım 25). UAE air bridge provides military support to Ethiopia gov't. <https://www.aljazeera.com/news/2021/11/25/uae-air-bridge-provides-military-support-to-ethiopia-govt>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Aydın-Koyuncu, Ç. (2022). Feminizm Bağlamında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Kadın, Barış ve Güvenlik Gündemi Kararlarının Analizi. *JEES*, 4(2), 135-145. <http://dx.doi.org/10.46959/jees.1186195>

Bader, L. (2021, Eylül 17). *US Authorizes Sanctions in Ethiopia's Tigray Conflict*. Human Rights Watch. Erişim adresi: <https://www.hrw.org/news/2021/09/17/us-authorizes-sanctions-ethiopia-tigray-conflict>

Badwaza, Y., Temin, J. (2018, Eylül). Reform in Ethiopia: Turning Promise into Progress. *Freedom House*. Erişim adresi: <https://freedomhouse.org/report/policy-brief/2018/reform-ethiopia-turning-promise-progress>

BBC. (2021, Haziran 29). Ethiopia's Tigray war: The short, medium and long story. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/news/world-africa-54964378>

Borrell, J. (2021, Ocak 15). *We need humanitarian access to Tigray as urgent first step towards peace in Ethiopia*. EU External Action. https://www.eeas.europa.eu/eeas/we-need-humanitarian-access-tigray-urgent-first-step-towards-peace-ethiopia_en. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Burke, J. (2020, Kasım 4). Fighting reported in Ethiopia after PM responds to 'attack' by regional ruling party. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2020/nov/04/ethiopia-on-brink-as-pm-orders-military-response-to-attack>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Burns, D. C. (2021, Temmuz 14). *Tigray: Time for the UN to Report on Attacks on Humanitarian Facilities and Personnel*. World Peace Foundation. <https://sites.tufts.edu/reinventingpeace/2021/07/14/tigray-time-for-the-un-to-report-on-attacks-on-humanitarian-facilities-and-personnel/>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Central Intelligence Agency [CIA]. (2023). Ethiopia. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/ethiopia/summaries>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Council on Foreign Relations [CFR]. (2023, Haziran 8). Conflict in Ethiopia. <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/conflict-ethiopia>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

D'Costa, B. (2022). Tigray's Complex Emergency, Expulsions and the Aspirations of the Responsibility to Protect. *Global Responsibility to Protect*, 14, 5-11. https://brill.com/view/journals/gr2p/14/1/article-p5_3.xml?language=en

De Waal, A. (2020, Kasım 29). Viewpoint: How Ethiopia is undermining the African Union. *BBC*. <https://www.bbc.com/news/world-africa-55099908>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

De Waal, A. (2021, Temmuz 19). July 2021 Employee of the Month: Abiy Ahmed. *World Peace Foundation*. <https://sites.tufts.edu/reinventingpeace/2021/07/19/july-2021-employee-of-the-month-abiy-ahmed/>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Dujarric, S. (2020, Kasım 13). *Daily Press Briefing by the Office of the Spokesperson for the Secretary-General*. <https://press.un.org/en/2020/db201113.doc.htm>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Emirates Policy Center [EPC]. (2021, Eylül 4). *Can Turkey Tilt the Balance of Ethiopian Conflicts?*. <https://epc.ae/en/details/brief/can-turkey-tilt-the-balance-of-ethiopian-conflicts>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

European Parliament. (2021, Ekim 7). *European Parliament resolution of 7 October 2021 on the humanitarian situation in Tigray*. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0421_EN.pdf. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

FDRE Government Communication Service [@FdreService]. (2022, Mart 24). Declaration of a Humanitarian Truce by the Government of Ethiopia.

- Twitter.
<https://twitter.com/FdreService/status/1507001573586595848?s=20&t=JlR7eKp3yViW72q8ZjdJ6w>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- Fessha, Y. T. (2010). *Ethnic Diversity and Federalism: Consitution Making in South Africa and Ethiopia*. Surrey: Ashgate Publications.
- Fiseha, A. (2012). Ethiopia's Experiment in Accommodating Diversity: 20 Years' Balance Sheet. *Regional & Federal Studies*, 22(4). 435-473.
- Fiseha, A. (2018). Federalism and development: the Ethiopian dilemma. *International Journal on Minority and Group Rights*, 25(3). 333-368.
- Fiseha, A. (2019). Federalism, development and the changing political dynamics in Ethiopia. *International Journal of Constitutional Law*, 17(1). 151-176.
- Fiseha, A. (2023). Ethiopia's Contested Federalism: How to Deal with Cleavages? <https://hrp.law.harvard.edu/wp-content/uploads/2023/02/pp-281-332.pdf>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- Fox, B. (2021a, Aralık 14). Failure on Ethiopia sanctions 'my biggest frustration' this year, says EU's top diplomat. *Euractiv*. <https://www.euractiv.com/section/africa/news/failure-on-ethiopia-sanctions-my-biggest-frustration-says-eus-top-diplomat/>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- Fox, B. (2021b, Mart 1). EU-Ethiopia diplomatic feud intensifies over Tigray criticism. *Euractiv*. <https://www.euractiv.com/section/africa/news/eu-ethiopia-diplomatic-feud-intensifies-over-tigray-criticism/>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- France24. (2021, Eylül 30). Ethiopia to expel senior UN staff following criticism of Tigray aid blockade. <https://www.france24.com/en/africa/20210930-ethiopia-to-expel-senior-un-staff-following-criticism-of-tigray-aid-blockade>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- Gallagher, A. (2015). The promise of pillar II: analysing international assistance under the Responsibility to Protect. *International Affairs*, 91(6). 1259-1275. <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12459>
- Gebeye, B. A. (2023). The Four Faces of Ethiopian Federalism. *Faculty of Laws University College London Law Research Paper*, 4. 157-190. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4392205>
- Gedamu, Y. (2022). *The Politics of Contemporary Ethiopia: Ethnic Federalism and Authoritarian Survival*. London and New York: Routledge, 2022.
- Gerth-Niculescu, M. (2021, Ekim 11). Expulsions, blockade thwart Tigray relief as fresh offensive launched. *The New Humanitarian*. <https://www.thenewhumanitarian.org/news/2021/10/11/humanitarian-expulsions-blockade-relief-thwarted-Tigray-offensive-launched>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- Global Centre for the Responsibility to Protect. (2023, Mayıs 31). Ethiopia. <https://www.globalr2p.org/countries/ethiopia/#:%7E:text=The%20Ethiopian%20Human%20Rights%20Commission,Kadra%20on%209%20November%202020>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- Guterres, A. (2020, Kasım 4). *Secretary-General Expresses Alarm over Reported Clashes in Ethiopia's Tigray Region, Calls for Immediate De-escalation of Tensions (SG/SM/20396)*. <https://press.un.org/en/2020/sgsm20396.doc.htm>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- Human Rights Watch [HRW]. (2021, Temmuz 2). *UN Security Council: End Inaction on Ethiopia*. <https://www.hrw.org/news/2021/07/02/un-security-council-end-inaction-ethiopia>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- Human Rights Watch [HRW]. (2022a, Nisan 6). *"We will erase you from this island": Crimes against humanity and ethnic cleansing in Ethiopia's Western Tigray Zone*. <https://www.hrw.org/report/2022/04/06/we-will-erase-you-land/crimes-against-humanity-and-ethnic-cleansing-ethiopia>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- Human Rights Watch [HRW]. (2022b, Nisan 6). *Crimes against Humanity and Ethnic Cleansing in Ethiopia's Western Tigray Zone*. <https://www.hrw.org/news/2022/04/06/crimes-against-humanity-and-ethnic-cleansing-ethiopia-western-tigray-zone>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- International Commission on Intervention and State Sovereignty -ICISS. (2001). *The Responsibility to Protect: The Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*. The International Development Research Centre. Ottawa.
- International Development Committee. (2021, Nisan 27). *The Humanitarian situation in Tigray: Tenth Report of Session 2019-21*. <https://committees.parliament.uk/publications/5722/documents/56559/default/>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- Keller, E. (1998). Regime Change and Ethno-regionalism in Ethiopia: The Case of the Oromo. Asafa Jalata (Ed.). *Oromo Nationalism and the Ethiopian Discourse* içinde (109-124). Lawrenceville, NJ: Red Sea Press.
- Kleinfeld, P. (2021, Ağustos 9). Tigray aid response hit by suspensions, blockade. *The New Humanitarian*. <https://www.thenewhumanitarian.org/news/2021/8/9/tigray-aid-response-hit-by-suspensions-blockade>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- Koç, E. N. (2021). Kenya and Guinea: Preventive Strategies in R2P. Pınar Gözen Ercan (Ed.). *The Responsibility to Protect Twenty Years On: Rhetoric and Implementation* içinde (s. 55-80). Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Le Monde. (2022b, Ağustos 27). UN condemns air strike that hit kindergarten in Tigray. https://www.lemonde.fr/en/international/article/2022/08/27/un-condemns-ethiopia-air-strike-that-hit-kindergarten-in-tigray_5994950_4.html. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- Le Monde. (2022a, Eylül 20). Ethiopia rejects UN report warning of crimes against humanity in Tigray. https://www.lemonde.fr/en/international/article/2022/09/20/ethiopia-rejects-un-report-warning-of-crimes-against-humanity-in-tigray_5997687_4.html. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- Lederer, E. M. (2021, Mart 6). Diplomats: UN fails to approve call to end Tigray violence. *Associated Press*. <https://apnews.com/article/russia-violence-india-humanitarian-assistance-ethiopia-f93a9a6bc7c0845a37cf7e3e3757e1e7>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- Mabera, F. (2023, Şubat 15). Ethiopia's Tigray Conflict Peace Deal Showcased the African Union's Peace Diplomacy, but Several Sticking Points Remain. *Wilson Center Africa Up Close*. <https://africaupclose.wilsoncenter.org/ethiopia-tigray-conflict-peace-deal-african-union/>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- Mengistu, M. M. (2015). Ethnic federalism: A means for managing or a triggering factor for ethnic conflicts in Ethiopia, *Social Sciences*, 4(4). 94-105. doi: 10.11648/j.ss.20150404.15
- Metekia, T. S. (2022, Haziran 21). Prosecuting crimes against humanity in Ethiopia: where is the law?. *Institute for Security Studies*. <https://issafrica.org/iss-today/prosecuting-crimes-against-humanity-in-ethiopia-where-is-the-law>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- Mukwege Foundation (2022). *Understanding Conflict Related Sexual Violence in Ethiopia Research Report 2022*. https://www.mukwegefoundation.org/wp-content/uploads/2022/10/ETH_CRSV-in-ETH-Report_221012_FINAL.pdf. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- Mutambo, A. (2021, Aralık 2). China says Ethiopia capable of handling Tigray conflict. *The East African*. <https://www.theeastafrican.co.ke/tea/rest-of-africa/china-says-ethiopia-capable-of-handling-tigray-conflict-3639072>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- Mwai, P. (2021, Eylül 27). Ethiopia's Tigray crisis: Why are hundreds of aid trucks stranded?. *BBC*. <https://www.bbc.com/news/58681797>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- Office of the Prime Minister – Ethiopia [@PMEthiopia]. (2020, Kasım 4). TPLF attacks Ethiopian National Defense Forces Base in Tigray. The Ethiopian National Defense Forces, under the direction of a Command Post, have been ordered to carry out their mission [Tweet]. Twitter. https://twitter.com/PMEthiopia/status/1323832961209229317?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1323832961209229317%7Ctwgr%5E44cd434cd3188a9ee637511e25376f4830e16327%7Ctwcon%5E1_c10&ref_url=https%3A%2F%2Fwww.aljazeera.com%2Fnews%2F2020%2F11%2F4%2Fpm-ahmed-vows-response-after-deadly-attack-in-northern-ethiopia. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- Office of the UN High Commissioner for Human Rights [OHCHR]. (2022, Eylül 19). *UN experts warn of potential for further atrocities amid resumption of conflict in Ethiopia*. <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/09/un-experts-warn-potential-further-atrocities-amid-resumption>

conflict#:~:text=The%20commission%20found%20reasonable%20ground%20and%20September%202021. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Office of the UN High Commissioner for Human Rights [OHCHR]. (2021b, Mart 4). *Ethiopia: Persistent, credible reports of grave violations in Tigray underscore urgent need for human rights access – Bachelet*. <https://www.ohchr.org/en/2021/03/ethiopia-persistent-credible-reports-grave-violations-tigray-underscore-urgent-need-human>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Office of the UN High Commissioner for Human Rights [OHCHR]. (2021a, Aralık 3). *Tigray conflict: UN experts call for urgent action to stop violence against women*. <https://www.ohchr.org/en/2021/12/tigray-conflict-un-experts-call-urgent-action-stop-violence-against-women>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Office of the US Trade Representative [USTR]. (2022, Ocak 1). *U.S. Terminates AGOA Trade Preference Program for Ethiopia, Mali and Guinea*. <https://ustr.gov/about-us/policy-offices/press-office/press-releases/2022/january/us-terminates-agoa-trade-preference-program-ethiopia-mali-and-guinea>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Paravicini, G. ve Houeild, K. (2021, Haziran 15). EXCLUSIVE UN official accuses Eritrean forces of deliberately starving Tigray. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/africa/exclusive-un-official-accuses-eritrean-forces-deliberately-starving-tigray-2021-06-11/>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Pelz, D. (2021, Şubat 22). German-Ethiopian ties suffer over Tigray. *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/en/german-ethiopian-relationships-suffer-over-tigray/a-56655824>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Pilling, D. ve Schipani, A. (2023, Ocak 15). War in Tigray may have killed 600,000 people, peace mediator says. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/2f385e95-0899-403a-9e3b-ed8c24ad4e7>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Plaut, M. (2021). The Tigray War and Regional Implications Vol I. <https://eritreahub.org/the-tigray-war-and-regional-implications-full-report>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Quach, G. (2021, Ekim 1). Ethiopia expels ‘meddling’ UN staff as famine deepens in Tigray without aid. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/global-development/2021/oct/01/ethiopia-expels-meddling-un-staff-as-famine-deepens-in-tigray-without-aid>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Reliefweb. (2021a, Eylül 2). Ethiopia - Tigray Region Humanitarian Update Situation Report, 2 Sep 2021. <https://reliefweb.int/report/ethiopia/ethiopia-tigray-region-humanitarian-update-situation-report-2-sep-2021>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Reliefweb. (2021b, Eylül 2). Statement by Acting Humanitarian Coordinator for Ethiopia, Grant Leaity, on the operational constraints and de facto humanitarian blockade of Tigray, 2 September 2021. <https://reliefweb.int/report/ethiopia/statement-acting-humanitarian-coordinator-ethiopia-grant-leaity-operational>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Reuters. (2020, Kasım 21). Ethiopia rejects African mediation, pushes toward rebel-held Tigray capital. <https://www.reuters.com/article/ethiopia-conflict-idINKBN28108V>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Reuters. (2021, Mart 13). Ethiopia rejects U.S. allegations of ethnic cleansing in Tigray. <https://www.reuters.com/article/uk-ethiopia-conflict/ethiopia-rejects-u-s-allegations-of-ethnic-cleansing-in-tigray-idUSKBN2B50ES>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Reuters. (2022, Eylül 12). Tigrayan forces say ready to accept an AU-led peace process in Ethiopia. <https://www.reuters.com/world/africa/tigrayan-forces-say-ready-accept-an-au-led-peace-process-ethiopia-2022-09-11/>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Reuters. (2023, Ocak 29). Eritrea troops still on Ethiopian soil, U.S. says. Erişim adresi: <https://www.reuters.com/world/africa/eritrea-troops-still-ethiopian-soil-us-2023-01-28/>

Savaş-Cazala, M. (2021). Côte D’Ivoire: A Timely and Decisive R2P Action? Pinar Gözen Ercan (Ed.). *The Responsibility to Protect Twenty Years On: Rhetoric and Implementation* içinde (s. 107-131). Switzerland: Palgrave Macmillan.

Security Council Report. (2020, Aralık 13). *Ethiopia (Tigray): Discussion of the humanitarian situation under “Any Other Business”*. [https://www.securitycouncilreport.org/whatsinblue/2020/12/ethiopia-tigray-discussion-of-the-humanitarian-situation-under-any-other-](https://www.securitycouncilreport.org/whatsinblue/2020/12/ethiopia-tigray-discussion-of-the-humanitarian-situation-under-any-other-business.php)

[business.php](https://www.securitycouncilreport.org/whatsinblue/2020/12/ethiopia-tigray-discussion-of-the-humanitarian-situation-under-any-other-business.php). (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Security Council Report. (2021a, Mart 3). *Ethiopia (Tigray) Meeting under “Any Other Business”*. <https://www.securitycouncilreport.org/whatsinblue/2021/03/ethiopia-tigray-meeting-under-any-other-business.php>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Security Council Report. (2021b, Aralık 19). *Ethiopia: Meeting under “Any Other Business”*. <https://www.securitycouncilreport.org/whatsinblue/2021/12/ethiopia-meeting-under-any-other-business.php>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Security Council Report. (2021c, Temmuz 2). *Ethiopia (Tigray): Open Briefing*. <https://www.securitycouncilreport.org/whatsinblue/2021/07/ethiopia-tigray-open-briefing.php>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

The African Commission on Human and Peoples’ Rights [ACHPR]. (2021). *Resolution on the Fact-Finding Mission to the Tigray Region of the Federal Democratic Republic of Ethiopia- ACHPR/Res. 482 (EXT.OS/XXXII) 2021*. <https://inquiry.achpr.org/resolution/>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

The Guardian. (2021, Ağustos 29). Tigray rebels accuse AU of bias as mediation efforts grow. <https://guardian.ng/news/tigray-rebels-accuse-au-of-bias-as-mediation-efforts-grow/>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

The National Tribune. (2022, Mart 8). Human Rights Council Discusses Situation of Human Rights in Afghanistan and in Tigray Region of Ethiopia. <https://www.nationaltribune.com.au/human-rights-council-discusses-situation-of-human-rights-in-afghanistan-and-in-tigray-region-of-ethiopia/>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

The New Humanitarian. (2021, Temmuz 12). Aid access to Tigray remains stalled, despite ceasefire. <https://www.thenewhumanitarian.org/news/2021/7/12/aid-access-to-tigray-remains-stalled-despite-ceasefire>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

The Organization of World Peace [OWP]. (2023). *Tigray Conflict*. https://theowp.org/crisis_index/tigray-conflict/. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Tigray External Affairs Office [@TigrayEAO]. (2022, Mart 24). Statement by the Government of Tigray on Cessation of Hostilities. Twitter. <https://twitter.com/TigrayEAO/status/1507108987107430407?s=20&t=JI R7eKP3yViW72q8ZjdJ6w>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

UN Population Fund [UNFPA]. (2022, Kasım 2). *Ethiopia: From conflict to climate shocks*. <https://www.unfpa.org/ethiopia-conflict-climate-shocks-women-and-girls-are-disproportionately-affected>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

UN General Assembly. (2005). *Resolution Adopted by the General Assembly on 16 September 2005 (A/RES/60/1)*. BM. New York.

UN General Assembly. (2009). *Implementing the responsibility to protect, Report of the Secretary General (A/63/677)*. BM. New York.

UN General Assembly. (2012). *Responsibility to protect: timely and decisive response. Report of the Secretary General (A/RES/66/874-S/RES/2012/578)*. BM. New York.

UN General Assembly. (2014a). *Fulfilling our collective responsibility: international assistance and the responsibility to protect. Report of the Secretary General (A/68/947-S/2014/449)*. BM. New York.

UN General Assembly. (2015). *A vital and enduring commitment: implementing the responsibility to protect Report of the Secretary-General (A/69/981-S/2015/500)*. BM. New York.

UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs [OCHA]. (2020, Kasım 2021). *Ethiopia: Tigray Region Humanitarian Update – Situation Report No. 4*. <https://reliefweb.int/report/ethiopia/ethiopia-tigray-region-humanitarian-update-situation-report-no-4-20-november-2020>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

UN Secretary General. (2012). *Secretary-General’s remarks to General Assembly Informal Interactive Dialogue on “The Responsibility to Protect: Timely and Decisive Response”*. <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2012-09-05/secretary-generals-remarks-general-assembly-informal-interactive>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

UN Security Council. (2009). *Resolution 1888. S/RES/1888*. <https://www.un.org/shestandsforpeace/sites/www.un.org/shestandsforpea>

ce/files/unscr_1888_2009.pdf. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

UN Security Council. (2010). *Resolution 1960. S/RES/1960*. https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/SCResolutionWomen_SRES1960%282010%29%28en%29_0.pdf. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Wight, P. (2021, Haziran 27). Ethiopia's sovereignty and the Responsibility to Protect in Tigray. *Ethiopia Insight*. <https://www.ethiopia-insight.com/2021/06/27/ethiopias-sovereignty-and-the-responsibility-to-protect-in-tigray/>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Wight, P., Cowper-Smith, Y. (2022). Mass Atrocities in Ethiopia and Myanmar: The Case for 'Harm Mitigation' in R2P Implementation. *Global Responsibility to Protect*. https://brill.com/view/journals/gr2p/14/3/article-p339_008.xml

World Food Programme [WFP]. (2022, Ocak 28). *Severe hunger tightens grip on northern Ethiopia*. <https://www.wfp.org/news/severe-hunger-tightens-grip-northern-ethiopia>. (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Türk Dış Politikası'nda “Merkez Ülke” Kavramı ve Enerji Politikası İlişkisi: TürkAkım¹ Boru Hattı Örneği

The Concept of Central Country in Turkish Foreign Policy and Its Relationship With the Energy Policy: The Case of Turkstream Pipeline

Dicle KORKMAZ^a

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi	
Başvuru	14 Nisan 2023
Kabul	18 Eylül 2023
Yayın	10 Ekim 2023

Makale Türü	Araştırma Makalesi
-------------	--------------------

Anahtar Kelimeler

Merkez Ülke,
TürkAkım Boru Hattı,
Karşılıklı Bağımlılık,
Türkiye-Rusya İlişkileri,
Doğal Gaz.

ARTICLE INFO

Article History	
Received	14 April 2023
Accepted	18 September 2023
Available Online	10 October 2023

Article Type	Research Article
--------------	------------------

Keywords

Central Country,
Turkstream Pipeline,
Interdependence,
Türkiye-Russia Relations,
Natural Gas.

ÖZ

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) yürüttüğü dış politikanın temellerinden biri “merkez ülke” kavramıdır. Türkiye'den geçen/geçecek doğal gaz boru hatlarının Türkiye'nin “merkez ülke” olmasına katkı sağladığı ve bölgedeki önemini artırdığı iddiası AKP anlatısında önemli bir yer tutmaktadır. Merkez ülke kavramı, AKP Hükümetleri'nde Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık yapmış olan Ahmet Davutoğlu tarafından ortaya atılmış olsa da AKP anlatısında süreklilik taşımaktadır. Bu çalışma, merkez ülke kavramını işlemselleştirerek Rusya'dan Türkiye'ye doğal gaz taşıyan TürkAkım Boru Hattı örneğinde söz konusu iddiayı sorgulamaktadır. İlk olarak TürkAkım Boru Hattına ilişkin Anlaşma hükümlerini ve Boru Hattı'ndan geçen doğal gaz kontratlarına ilişkin müzakere sonuçlarını incelemiş ve “güç edinimi” ve “ekonomik aktarım hatları üzerinde kurulu olma” değişkenlerinde artış olup olmadığını tespit etmiştir. İkinci olarak, Robert Keohane ve Joseph Nye'in (2012) karşılıklı bağımlılıkta asimetrik gücü ölçmek için geliştirdikleri “kırılganlık” ve “hassasiyet” kriterlerini kullanarak Türkiye'nin “bölgesel politikaları belirleyebilme kapasitesi”ni analiz etmiştir. Bu çalışma, TürkAkım müzakerelerinin başladığı ve sona erdiği 2014-2016 yıllarında taraflar arasındaki asimetrik karşılıklı bağımlılığı tespit etmekte ve müzakerelerdeki dengesizliği ortaya koymaktadır. Makale, merkez ülke kavramını işlemselleştirerek ve AKP anlatısında merkez ülke ile doğal gaz boru hatları arasında kurulan ilişkiyi sorgulayarak alanyazına katkı yapmayı amaçlamaktadır.

ABSTRACT

The concept of “central country” has been one of the foundations of the foreign policy of the Justice and Development Party (JDP). The argument that the natural gas pipelines passing/to pass through Türkiye contribute to Türkiye's becoming a central country and increase its significance in the region has been important in the JDP's narrative. Although the concept of central country was introduced by Ahmet Davutoglu who served as the Minister of Foreign Affairs and the Prime Minister in the JDP governments, it has a continuity in the JDP narrative. Operationalizing the concept of central country, the research questions this argument in the case of the TurkStream Pipeline, which carries natural gas from Russia to Türkiye. First of all, it examines the related articles of the Agreement on the TurkStream Pipeline and the results of negotiations on natural gas contracts passing through the Pipeline and determines the extent to which there is an increase in the variables of “acquisition of power” and “to be located within the economic transmission lines”. Secondly, it analyses Türkiye's “capacity to determine regional policies” by utilizing the criteria of “vulnerability” and “sensitivity”, which were developed by Robert Keohane and Joseph Nye (2012) to measure the asymmetrical power in an interdependence. This study identifies the asymmetrical interdependence between the parties in 2014-2016, when the TurkStream negotiations started and ended, and portrays the imbalance in the negotiations. The article aims to contribute to the literature by operationalizing the concept of central country and questioning the relationship between this concept and natural gas pipelines in the JDP narrative.

¹ Makalede boru hattının ismi, Rusya ile Türkiye arasında yapılan Anlaşma'da yer alan şekliyle kullanılmaktadır.

^a Dr. Öğr. Üyesi, Antalya Bilim Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Antalya, E-Posta: dicle.korkmaz@antalya.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3736-1910

Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

EXTENDED SUMMARY

Problem and the Research Question: The concept of “central country” has been one of the foundations of the foreign policy of the Justice and Development Party (JDP). A direct linkage between being a central country and projects in the sphere of energy is present in the JDP’s narrative. Within this context, it is argued that all natural gas pipelines passing Türkiye contribute to the goal to be a central country. Not only the former Prime Minister and Minister of Foreign Affairs Ahmet Davutoglu who introduced the concept to Turkish foreign policy but also other JDP-affiliated politicians have referred to this linkage. To question the validity of this argument, we first need to explore the variables of the concept of the central country and then measure whether there is an increase in each of the variables regarding a specific pipeline. Accordingly, this article answers the question on the extent to which the TurkStream Pipeline contributes to Türkiye’s being a central country.

Literature Review: There are studies in the literature, in line with the JDP’s argument, arguing that natural gas pipelines increase Türkiye’s regional importance (Furuncu, 2018a; Furuncu, 2018b; Kim ve Blank, 2016) and contribute to Türkiye being a central country and natural gas trading hub (Karagöl ve Kaya, 2014; Karagöl et.al., 2016; Frackel, 2013; Karagöl ve Kızılkaya, 2015) and claiming that Türkiye to become an energy center in case the country reaches natural gas fields around (Atesoglu Guney, 2016). However, there are also studies critical of this narrative. They highlight the requirements to become a natural gas trading hub, such as the establishment of a liberal market and the removal of restrictive clauses in natural gas contracts (Bilgin, 2011; Soysal et.al., 2012; Akturk 2010; Kakisim 2020; Tagliapietra 2014; Yilmaz Bozkus, 2019; Cevikoz, 2016; Karan vd., 2014; Winrow, 2014; Roberts, 2010; Ersen ve Celikpala, 2019; Eminoglu, 2015). Regarding the question of the impact of natural gas pipelines on Türkiye’s importance, some studies underline the need of energy companies active in regional and global exploration fields (Kolbay, 2010; Petroturk, 2010; Global Enerji, 2011). Additionally, there are also arguments on Türkiye’s poor record of negotiations on natural gas pipelines (Ozdemir, 2017; Dastan, 2018).

This study derives from the necessity to identify the variables of the concept of the central country and to measure the increase in each of the variables when making an argument on the linkage between natural gas pipelines and the importance of Türkiye. The article contributes to the literature by operationalizing the concept of “central country” with the utilization of Davutoglu’s speeches and declarations on the concept of the central country and measuring the variables in the case of the TurkStream Pipeline.

In its efforts to measure these variables, the article utilizes Keohane and Nye’s (2012) concept of asymmetric interdependency and the criteria of vulnerability and sensitivity to measure power asymmetries. There are some other studies in the literature (Kakisim, 2019; Demiryol, 2018; Kostem, 2018; Furuncu, 2018a) employing the concept of asymmetric interdependency and applying the same criteria, however, this article differentiates from the

others by applying the criteria to the TurkStream Pipeline negotiations to measure the power asymmetry.

Methodology: The article conducts a content analysis of Davutoglu’s speeches and declarations for the period of 2004-2013 on the concept of central country. It identifies three variables, which are, “acquisition of power”, “to be located within the economic transmission lines” and Türkiye’s “capacity to determine regional policies”. To understand whether there is an increase in each of the variables regarding the TurkStream Pipeline, the article examines the provisions of the Intergovernmental Agreement and results of the negotiations on natural gas contracts passing through this Pipeline, and applies the criteria to measure asymmetric interdependency developed by Keohane and Nye (2012). The article derives from their claim that one of the parties that is less dependent in an asymmetric interdependency has more power to have an impact on the result of negotiations. Within this scope, the article utilizes the residual supply index to measure the vulnerability criterion. For the criterion of sensitivity, it examines the impact of Russian sanctions against Türkiye by analyzing the changes in Türkiye’s foreign trade with Russia and its efforts to diversify suppliers.

Results and Conclusions: There is an increase in the variable of “to be located within the economic transmission lines” since the second onshore section of the TurkStream Pipeline carries 15.75 bcm of natural gas to the European Union.

Examination of the Intergovernmental Agreement and results of the negotiations on natural gas contracts passing through the Pipeline demonstrates that there is no increase in the “acquisition of power” variable. The fact that the first onshore section transports natural gas to Türkiye is significant in terms of the security of supply rather than the acquisition of power. The Agreement foresees the second onshore section to be constructed by a joint venture consisting of BOTAS and Gazprom with equal shares. This company would have the exclusive right to determine the operation rules and the tariffs. It is stated in the Agreement that the first and second onshore sections would be transporting only Russian gas, and the second section to be exempted from Turkish national transmission lines and Türkiye’s liberal market rules for third-party access and unbundling. In addition, any kind of activities regarding construction, repair, operation and transportation would be excluded from taxes and fees. These articles of the Agreement demonstrate the weakness in terms of this variable. Moreover, the construction of the second onshore section rather than utilizing the Turkish transmission lines to transport Russian gas to the European border does not increase the power of Türkiye. These findings are in line with Ozdemir (2017), who argues that Türkiye becomes an energy corridor rather than a transit state or a natural gas trading hub. Furthermore, there has not been any change in the restrictive clauses of natural gas contracts, which are one of the barriers for Türkiye to be a trading natural gas hub, in three negotiation rounds between Turkish companies and Gazprom. Such a change would contribute to Türkiye acquiring power as spot and futures prices would be determined at the trading natural gas hub.

Regarding the third variable of “capacity to determine regional policies”, the article questions whether Türkiye

was successful in having an influence on the TurkStream Pipeline negotiations. Within this scope, it measures the power asymmetry in the negotiations by utilizing Keohane's and Nye's (2012) criteria of vulnerability and sensitivity. Accordingly, it questions whether Türkiye had alternative gas suppliers and the extent to which it was affected when Russia made changes in the interdependency. It finds out that Türkiye was able to meet 83,52 percent of its consumption in case of a lack of Russian supplies in 2016. The impact of Russian sanctions on the Turkish economy, and Türkiye's energy diplomacy for alternative suppliers demonstrate the country's sensitivity when there is a change in interdependency. The article identifies the asymmetrical interdependence between Türkiye and Russia in 2014-2016, when the TurkStream negotiations started and ended. As a result of the power asymmetry during the negotiations, Türkiye was not successful in influencing the outcome of the negotiations as the content of the Intergovernmental Agreement shows. This is in line with Dastan's (2018) argument for Türkiye's inability to use its leverage in negotiations. Bearing all these in mind, it is not possible to claim that the TurkStream Pipeline led to an increase in Türkiye's capacity to determine regional policies.

One of the important findings of the article is that the asymmetrical interdependence among the parties caused weakness for Türkiye in the negotiations, reduced its capacity to determine regional policies, and led to lack of provisions that would increase the acquisition of power. This is in line with Keohane and Nye's (2012) approach that the less dependent party in an asymmetric interdependence is stronger in negotiations and able to influence the result of the negotiations. This finding is complementary to Dastan's (2018) claim that Türkiye could not manage the TurkStream negotiations well.

Bearing in mind the variables of the concept of central country and all the findings, the article has two impacts on future academic studies and policy-making processes. First of all, the variables of the concept of the central country which has a continuity in the JDP's narrative can be used in all situations where the concept is used. Secondly, it is obvious that Türkiye may experience similar consequences with whom it has asymmetrical interdependence. Therefore, any moves that will reduce or eliminate asymmetry will strengthen Türkiye's hand in negotiations and increase its acquisition of power.

1. Giriş

Dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Berat Albayrak, 2017 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen Dünya Petrol Kongresi'nde Türkiye'nin enerji politikasının sadece ticari çıkarlarla yürütülmediğini, barışı sağladığını ve refahı destekleyici olduğunu ifade etmişti. Konuşmasında Türkiye'nin "Barış için Paylaş" sloganını benimseyerek "bölgesel enerji projeleri için bir oyun kurucu ve güvenilir bir ortak olarak en önemli bölgesel aktörlerden" (World Energy TV, 2017) olduğunun altını çizmişti.

Albayrak'ın vurguladığı "oyun kuruculuk", Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) 2002 yılından itibaren

yürüttüğü dış politikanın temellerinden "merkez ülke" kavramına dayanmaktadır. Kavram, "çok taraflı manevra kabiliyeti sayesinde kurucu, yapıcı ve düzen kurucu bir ülke" (Yeşiltaş ve Balcı, 2011: 3) anlamında kullanılmaktadır. Her ne kadar Türk Dış Politikası'nda merkez ülke kavramı, AKP Hükümetleri'nde Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık yapmış olan Ahmet Davutoğlu tarafından ortaya atılmış olsa da, AKP anlatısında bu kavram süreklilik taşımaktadır. Bu kapsamda, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Türkiye'nin "diplomaside merkez ülke konumunu güçlendirmekte" (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2022) olduğu söylemi, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun "Etke[li]n bir ülkeyiz, oyunu da kuruyoruz, ülkemizin hilafına kurulan oyunları da bozuyoruz" (Dışişleri Bakanlığı, 2022) ifadesi ve Türkiye'nin önemli kararların şekillendiği "ağırlık merkezi"ne (Bingöl Valiliği, 2022) dönüştüğü iddiası örnek olarak gösterilebilir. Enerji politikasıyla ilişkili olarak ise Çavuşoğlu'nun "enerjide de oyun kurucu oluyoruz" (Çavuşoğlu, 2020) ifadesi ve yine Erdoğan'ın ülkeyi "küresel enerji merkezlerinden biri haline getirme" (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, t.y.) hedefi örnek verilebilir. Bu anlayışın bir yansıması olarak, Türkiye'den geçecek boru hatlarının Türkiye'nin önemini artıracığı ve merkez ülke olmasına katkı sağlayacağı söz konusu anlatıda yerini bulmaktadır (Korkmaz, 2021: 120-126).

Alanyazında AKP anlatısına benzer şekilde boru hatlarının Türkiye'nin önemini artırdığını (Furuncu, 2018a; Furuncu, 2018b; Kim ve Blank, 2016), Türkiye'nin merkez ülke ve doğal gaz ticaret merkezi² (*natural gas trading hub*) olmasına katkı sağlayacağını (Karagöl ve Kaya, 2014; Karagöl vd., 2016; Frackel, 2013; Karagöl ve Kızılkaya, 2015) ve Türkiye'nin çevresindeki gaz kaynaklarına erişimin sağlanması halinde enerji ticaret merkezi olabileceğini (Ateşoğlu Güney, 2016) iddia eden çalışmalar bulunmaktadır. Buna karşılık, ülkeden geçen doğal gaz boru hatlarının Türkiye'nin doğal gaz ticaret merkezi olması için yeterli olmadığını savunan çalışmalar da alanyazında önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmalarda Türkiye'nin enerji ticaret merkezi olabilmesini engelleyen faktörler ve alınması gereken önlemler ele alınmaktadır (Bilgin, 2011; Soysal vd., 2012; Aktürk 2010; Kakışım 2020; Tagliapietra 2014; Yılmaz Bozkuş, 2019; Çeviköz, 2016; Karan vd., 2014; Winrow, 2014; Roberts, 2010; Erşen ve Çelikpala, 2019; Eminoğlu, 2015). Ayrıca, Türkiye'nin doğal gaz boru hatlarına ilişkin müzakerelerde elindeki kartları iyi kullanmadığı (Daştan, 2018) ve Azerbaycan ve Rusya için koridor haline geldiğini (Özdemir, 2017) savunan çalışmalar da mevcuttur. Türkiye'nin bölgesel önemiyle ilgili olarak da, Türkiye'nin enerji alanında gücünü artırmasının bölgesel ve küresel düzeyde arama ve üretim faaliyetlerinde aktif yer alacak enerji şirketlerinin varlığıyla mümkün olduğu yönünde görüşler bulunmaktadır (Kolbay, 2010; Petrotürk, 2010; Global Enerji, 2011).

Bu makale, merkez ülke kavramını işlemselleştirerek Türkiye'den geçen doğal gaz boru hatlarının Türkiye'nin merkez ülke olmasına ne derece katkı sağladığı sorusuna yanıt vermeyi amaçlamakta ve yıllık 31,5 milyar m³ Rus gazını Avrupa'ya ve Türkiye'ye taşıma kapasitesine sahip

² Doğal gaz ticaret merkezi, doğal gazın kolaylıkla giriş ve çıkış yapabildiği, çok sayıda oyuncunun yer aldığı, rekabetçi fiyatların oluştuğu, fiyata ve hacme ilişkin risklerin yönetilebildiği, finansal ticaretin

yapılabildiği, şeffaflığın ve esnekliğin hüküm sürdüğü fiziksel veya sanal noktalar (Soysal vd., 2012: 56; International Energy Agency, 2008: 46).

TürkAkım Boru Hattı³ (Figür 1) örneğinde incelemektedir. Makale, merkez ülke kavramının teorik bir çerçeve sunup sunmadığı ya da siyasi olup olmadığı tartışmalarına girmemektedir. Bunun yerine, Davutoğlu'nun 2004-2013 yıllarındaki söylemlerini analiz ederek merkez ülke kavramını işlemsel hale getirmektedir. AKP anlatısında süreklilik gösteren kavramı ölçülebilir hale getirmek için bu yöntem benimsenmiştir. Merkez ülke kavramının işlemselleştirildiği alt bölümde de belirtildiği üzere, söz konusu kavram doğal gaz ticaret merkezinin ötesine geçen bir anlamda kullanılmaktadır. Dolayısıyla makale ekonomiyle ilgili bir terim olan doğal gaz ticaret merkezi olmak için gereken kriterlerin (Heather, 2015: 5-9) ne derece karşılandığı tartışmasını yapmamaktadır. Kavramın işlemselleştirilmesiyle elde edilen değişkenlerde artış olup

olmadığını tespit etmek için Türk Akım Boru Hattı Anlaşması ve Boru Hattı'ndan geçen gazla ilişkin kontratların müzakere sonuçları incelenmiş ve Robert Keohane ve Joseph Nye (2012) tarafından iki taraf arasındaki karşılıklı bağımlılıkta asimetrik gücü⁴ ölçmek için geliştirilen kriterler ve artık arz endeksi kullanılmıştır. Karşılıklı bağımlılık tespit edilirken TürkAkım Boru Hattı'na ilişkin müzakerelerin başladığı, askıya alındığı ve sonlandığı 2014, 2015 ve 2016 yıllarına ait veriler dikkate alınmıştır. Bu yaklaşımla alanyazına katkı yapmayı amaçlamaktadır. Böyle bir analiz, TürkAkım Boru Hattı ile merkez ülke arasında ilişki kuran AKP anlatısının geçerliliğini anlamak ve Türkiye'nin gaz tedarik ettiği ülkelerle olan ilişkilerinin boyutunu ve var olan tehditleri ya da fırsatları kavramak için önem taşımaktadır.

Figür 1. Türkakım Boru Hattı

Kaynak: BOTAŞ, (t.y.).

2. Merkez Ülke Kavramının İşlemselleştirilmesi

AKP anlatısında yer alan merkez ülke kavramının işlemselleştirilmesi için Davutoğlu'nun çizdiği arka planı anlamak önem taşımaktadır⁵. Davutoğlu (2013a), 1991'de Sovyetler Birliği'nin yıkılmasını "jeopolitik deprem", 11 Eylül 2001 saldırılarını "güvenlik depremi", 2008 finansal krizini ve 2010 Arap Baharı'nı ise "ekonomi politik deprem" olarak nitelendirmiştir (Davutoğlu, 2013a). 11 Eylül'den sonraki süreçte üç aşamanın yaşandığını iddia etmiştir. Buna göre, ABD'nin merkezde olduğu geniş bir koalisyonun oluştuğu psikolojik aşamadan sonra yeni dünya düzeninin esasları belirlenecek, sonrasında ise yeni bir uluslararası düzen oluşana kadar tüm aktörlerin gücünü

artırmaya çalışacağı aşamaya geçilecektir (Davutoğlu, 2004). Davutoğlu, Türkiye'nin yeni dünya düzeninin kuruluşunda yer alması gerektiğini şu şekilde açıklamıştır: "Türkiye'nin bu süreçten kârlı çıkması dış politikada etkin ve dinamik bir vizyon benimsemesine ve gücünü temerküz edebilmesine bağlıdır" (Davutoğlu, 2004).

Etkin ve dinamik vizyondan kastedilen, Türkiye'nin köprü ülke statüsünden merkez ülke statüsüne geçiş yapmasıdır. Davutoğlu, köprü ülkenin görevini "iki entite arasında irtibat kurmak ve bir tarafı diğer tarafa taşımak" (Davutoğlu, 2004) olarak tanımlamış, dolayısıyla köprü ülkenin "kendi bağımsız varlığı olan bir aktör" (Davutoğlu, 2004) olarak değerlendirilemeyeceğini ifade etmiştir.

³ TürkAkım Boru Hattı, Rus gazını Ruskaya kompresör istasyonundan Kırklareli'nin Kiyıköy beldesine taşıyan ve Karadeniz altından geçen iki deniz hattı ile Lüleburgaz'da Türkiye'nin mevcut doğal gaz şebekesine bağlanan ve Türkiye-Avrupa sınırına ulaşan iki kara hattını ifade eder. Denizdeki ve karadaki her bir boru hattı 15,75 milyar m³ gaz taşıma kapasitesine sahip olup toplam kapasite 31,5 milyar m³'tür. TürkAkım Boru Hattı, Rusya'nın Ukrayna'yı dışlayarak Avrupa'ya gaz ulaştırma projelerinin ikincisidir. İlk proje, Karadeniz'in altından geçerek Rusya'dan Bulgaristan'a 63 milyar m³ Rus gaz taşıması planlanan Güney Akım Boru Hattı'ydı. Ancak, boru hattına ilişkin hükümetlerarası anlaşmaların AB mevzuatına aykırı olduğu gerekçesiyle özellikle Avrupa Komisyonu'ndan gelen itirazlar ve üye ülkelerin tavırları nedeniyle Rusya bu projeden vazgeçmiştir. 1 Aralık 2014 tarihinde Türkiye'de yaptıkları konuşmalarda, Putin Güney Akım Boru Hattı'nı iptal ettiğini, Gazprom CEO'su Alexey

Miller ise 63 milyar m³'lük yeni bir boru hattının Türkiye'den geçeceğini ifade etmiştir. Dönemin Enerji Bakanı Taner Yıldız aynı ay içerisinde yeni boru hattını Türk Akım olarak isimlendirmiştir (TRT Haber, 2015).

⁴ Alanyazında, asimetrik karşılıklı bağımlılık kavramının veya asimetrik gücü ölçmek için kullanılan kriterlerin kullanıldığı çalışmalar mevcuttur (Kakışım, 2019; Demiryol, 2018; Köstem, 2018; Furuncu, 2018a). Bu makale ise, söz konusu kriterleri Türkiye-Rusya ilişkilerinde karşılıklı bağımlılığın aksadığı durumlarda bağımlı tarafın müzakere gücünü ölçmek için kullanmakta ve TürkAkım Boru Hattı müzakerelerine uygulamaktadır.

⁵ Bu gereksinim, yazarın Davutoğlu'nun çizdiği arka planı ve merkez ülke kavramını desteklediği anlamına gelmemektedir. AKP anlatısında önem taşıyan merkez ülke kavramının ölçülebilir hale getirilmesi için değişkenlerin tespit edilmesi ve kavramın kullanımındaki arka planın aktarılması gerekmektedir.

Merkez ülke kavramını ise “üzerinde tarihi bakımdan birçok dönüşümler yaşanmış, ekonomik ve kültürel aktarım hatları üzerinde kurulu, çevresini etkileyen ve büyük siyasi entitelere beşiklik etmiş bir ülke” (Davutoğlu, 2013b: 172) şeklinde tanımlamıştır.

Merkez ülke kavramını işlemselleştirirken kullanılacak üç değişkenden biri tanımda yer alan “ekonomik aktarım hatları üzerinde kurulu olmak” özelliğidir. Davutoğlu (2013b: 338-340), merkez ülkenin coğrafi derinlik, tarihi süreklilik ve derinlik, kültürel geçişgenlik ve etkileşim ve ekonomik ünitelerle irtibat şeklinde dört özelliğinin bulunduğunu ifade etmektedir. Ekonomik irtibat kapsamında Türkiye’nin enerji aktarımını bir dış politika aracı olarak kullanmasına değinmektedir. Türkiye’nin yakın çevresinde etkili olabilmesi için ekonomik karşılıklı bağımlılıkların ve Enerji Bakanlığı’nın da “sürecin içinde olduğu bir dış politika yapısı”nın (Davutoğlu, 2013b: 137) önemini vurgulamıştır.

İkinci değişken için yine tanımda yer alan “çevresini etkilemek” ifadesi kullanılacaktır. Davutoğlu (2012a: 4), bölgesel politikaların başka ülkelerce belirlendiği, ülkenin kendisine başka ülkelere biçilen rolleri oynadığı durumlarda otonom dış politikadan söz edilemeyeceğini vurgulamıştır. Merkez ülke kavramını açıklarken tarihin parçası değil öznesi olarak tarihin akışını şekillendirmeye değinmiştir (Davutoğlu, 2013a). Bu kapsamda, statükoyu koruyucu davrananların ve savunmacı tepkiler verenlerin tarihin akışını şekillendiremeyeceklerini ifade etmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2010). Türkiye’nin coğrafi konumu ve tarihsel bağları nedeniyle “birçok şeyi kendisine çekebilecek, kendisi bunu şekillendirebilecek bir potansiyele sahip” (Davutoğlu, 2013b: 135) olduğunu vurgulamıştır.

Davutoğlu’nun açıklamalarında yer alan ve “çevresini etkilemek”le ilgili olabilecek bazı ifadeler şu şekildedir: bağımsız varlığı olan aktör (Özyılmaz Kiraz, 2021: 506), dışarıdan müdahale olmadan kendi projesini gerçekleştirerek bölgesinde dönüşüm yaratabilme (Davutoğlu, 2013b: 128), düzen kurucu olma (Davutoğlu, 2013b: 351), “büyük potansiyelleri harekete geçirme” (Davutoğlu, 2013b: 230), tarihin akışını şekillendirme (Davutoğlu, 2013a) ve “etrafındaki bölgede belirleyici aktörlerden biri olma” (Davutoğlu, 2013b: 394). Bu ifadeler düşünüldüğünde çevresini etkilemek, “bölgesel politikaları belirlemek” olarak nitelendirilebilir. Bu değişkenin enerji alanına yansımaları, Türkiye’nin enerji projelerini şekillendirmesi olarak somutlaşmakta olup Davutoğlu tarafından Bakü’de aşağıdaki gibi dile getirilmiştir:

...hem enerji hem ulaşım hatlarının Türkiye ile Azerbaycan’ın omurgasını teşkil ettiği bir eksenin gelişmesini arzuluyoruz..... bu coğrafya üzerinde akan petrol ya da doğalgaz ... Türkiye ile Azerbaycan’ın merkezini oluşturduğu bir omurga etrafında şekillensin (Evrensel, 2015).

Üçüncü değişken kapsamında yeni küresel sistem kurulurken Türkiye’nin aktif rol alması için gerekli görülen “gücün temerküzü” (Davutoğlu, 2004) ya da güç edinimi

düşünülmelidir. Davutoğlu, “sahip olduğu etki gücüyle küresel, siyasi, ekonomik, küresel krizlere müdahil olabilen, bu krizlerde etkin bir rol alabilen bir Türkiye” (Özyılmaz Kiraz, 2021: 507) tasavvur etmektedir⁶. Bu durumu “*merkez ülkeden küresel güce geçişin ön aşamaları*” (Davutoğlu, 2013b: 355; orjinal italik) olarak değerlendirmiştir. Türkiye’nin uluslararası sistemin istikrara kavuşmasını beklemek ya da kendini uluslararası dinamizme kaptırmak yerine “kendi dinamizminin potansiyelini uluslararası dinamizmin potasında bir güç parametresi haline dönüştürebilme çabası” (Davutoğlu, 2012b: 10) içine girmesi gerektiğini ifade etmiştir. Davutoğlu, merkez ülke ile güç edinimi arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koymuştur: “Türkiye dış politikasını etkin kılacak biçimde güç temerküz etmelidir” (Davutoğlu, 2013b: 16). Gücü oluşturan etmenler kapsamında tarih, coğrafya, nüfus ve kültürün yanısıra ekonomik, teknolojik ve askeri kapasiteyi içeren potansiyel kapasiteyi saymış ve enerji konusunun “potansiyel kapasitenin en stratejik unsurları arasında” (Davutoğlu, 2012b: 46) olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde, merkez ülke-köprü ülke ayrımını aktör-yapı ilişkisinde “belirleyen ve belirlenen devlet” kavramları üzerinden açıklayan Ali Aslan (2018: 20) da gücün artırılmasının materyal kapasiteye bağlı olduğunu ifade etmiş ve kapasitesi artan ülkelerin failliğinin arttığını ve belirleyen devlete dönüştüğünü iddia etmiştir. Bu kapsamda, askeri güç ve ekonomik ve teknolojik kalkınmışlık seviyesine ek olarak yeraltı kaynakları ve enerji ağları gibi sabit faktörlerin de önemli olduğunu belirtmiştir.

Davutoğlu, her ne kadar enerji politikaları söz konusu olduğunda güç ediniminin ayrıntılarına değinmese de, AKP anlatısına göre merkez ülkenin gücünü artıracak unsurlar içerisinde Karadeniz ve Doğu Akdeniz’de yapılan hidrokarbon keşifleri, nükleer ve yenilenebilir enerjiye yapılan yatırımlar, kurulacak bir enerji merkezi ve Türkiye’den geçecek doğal gaz boru hatları sayılabilir (Ertem, 2017; Aslan, 2018). AKP anlatısında enerji merkezi, “Ceyhan ve Aliğa teslimli ürünlerin işlem gördüğü, Karadeniz ve Akdeniz’de referans fiyat oluşturma gücüne sahip bir enerji ticaret merkezi” (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2017: 84) anlamında kullanılmaktadır. Enerji merkezinin doğal gaz alanındaki yansımaları ise doğal gaz ticaret merkezidir. Ülkeden geçen doğal gaz boru hatlarının Türkiye’nin doğal gaz ticaret merkezi kurmasına katkı yaptığı iddiası AKP anlatısında yaygın olarak görülmektedir. Bu anlatının en iyi örneklerinden biri için Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Azeri gazını Türkiye’ye ve Avrupa’ya taşıyan Trans Anadolu Boru Hattı’nın (*Transanatolian Pipeline-TANAP*) açılışında Türkiye’nin “bölgesel enerji hatlarının merkezi yani hub’ı olma vizyonuna TANAP’la bir adım daha yaklaştığı” ifadesi verilebilir (Vatan, 2018). Dönemin Enerji Bakanı Albayrak da Azeri gazını Türkiye-Yunanistan sınırından İtalya’ya taşıyan Trans Adriatik Boru Hattı’yla birlikte TANAP projesinin “bölgede gaz-gaza [gazın gazla] rekabetinin daha da artırılması ve etkin, güvenilir piyasaların inşa edilmesi anlamında bir başarı öyküsü” (Star, 2016) olarak değerlendirmiştir. Albayrak,

⁶ Davutoğlu’nun açıklamalarında yer alan “büyük potansiyelleri harekete geçirme” (Davutoğlu, 2013b: 230) ve düzen kurucu ülke olma aynı zamanda küresel güce erişmeye de atıf yapmaktadır. Davutoğlu, merkez ülkenin “küresel ilişkilerini bölgesel misyonları içinde” (Davutoğlu,

2013b: 83) kurduğunu vurgulamış ve Türkiye’nin “küresel konularda devrede olmaya gayret eden; bütün uluslararası platformlarda varlığını gösteren bir ülke” (Davutoğlu, 2013b: 355) olduğunu ifade etmiştir.

benzer şekilde, Rus gazını Rusya'dan Kıyıköy'e taşıyan TürkAkım Boru Hattı'nın da Türkiye'yi enerji ticaretinde merkez ülke konumuna getirme hedefinin "önemli yapıtaşlarından" (Yeni Asır, 2018) olduğunu dile getirmiştir.

Boru hatlarının Türkiye'nin bölgedeki önemini artırarak merkez ülke olmasına katkı sağladığı iddiasının en iyi örneklerinden biri "enerji sektörünün gücüne güç katacak" (TANAP, t.y.) proje olarak tanıtılan TANAP hakkında Enerji ve Tabii Kaynaklar Eski Bakanı Taner Yıldız'ın sözleridir: "boru hatları Türkiye'den ne kadar fazla geçerse Türkiye'nin stratejik önemini o kadar artacağını biliyoruz, bu şüphesiz önemli bir gerçek" (Türkiye Büyük Millet Meclisi Dışişleri Komisyonu, 2012: 11). Benzer şekilde, Rus gazını Türkiye aracılığıyla Avrupa'ya taşıyan TürkAkım Boru Hattı'nın Rusya ile Türkiye arasındaki karşılıklı bağımlılığı artırdığı AKP anlatısında vurgulanan bir husustur. Meclis tutanaklarında geçen "projenin taraflar için karşılıklı bir fayda getirmesi, fayda üretmesi" (Türkiye Büyük Millet Meclisi Dışişleri Komisyonu, 2016) ve "Rusya bize bağımlı hale geliyor" (Türkiye Büyük Millet Meclisi Dışişleri Komisyonu, 2016: 16) ifadeleri bu kapsamda örnek olarak verilebilir⁷. Yeni doğal gaz tedarikçilerinin ortaya çıktığı ve "hidrolik kırılma" gibi teknolojilerin geliştiği bir dönemde, Rus gazının AB'ye ulaştırılmasında Türkiye'nin önemli bir aktör olduğu, AKP'ye yakın çevrelerce de dile getirilmektedir (Korkmaz, 2021: 120-127; Ateşoğlu Güney, 2018: 45-52; Karagöl, 2016; Karagöl, 2017).

AKP anlatısına göre, merkez ülke kavramının değişkenleri düşünüldüğünde, boru hatları ile merkez ülke ilişkisinin üç boyutu vardır. Söz konusu anlatı, boru hatlarının Türkiye'nin ekonomik aktarım hatlarının üzerinde kurulu olmasına katkı sağladığı, boru hatları müzakerelerinde Türkiye'nin bölgesel politikaları belirlediği ve Türkiye'den geçen boru hatlarının ülkenin gücünü artırdığı önermelerine dayanmaktadır. Dolayısıyla, AKP anlatısına göre ekonomik aktarım hatları üzerinde kurulu olma ile güç edinimi değişkeni arasında bir ilişki mevcuttur. Güç edinimi boru hatlarıyla sınırlı değildir ve doğal gaz ticaret merkezini de içermektedir. Öte yandan, bölgesel politikaları belirleme değişkeni merkez ülke kavramının jeopolitik bir anlam taşıdığını göstermektedir.

TürkAkım Boru Hattı örneğinde söz konusu üç önermenin doğruluğunu sorgulayabilmemiz için ekonomik aktarım hatlarının üzerinde kurulu olma ve güç edinimi değişkenlerinde artış olup olmadığını tespit etmemiz ve bölgesel politikaları belirleme değişkeni kapsamında TürkAkım Boru Hattı müzakerelerindeki Türkiye'nin gücünü incelememiz gerekmektedir. Ekonomik aktarım hatları üzerinde olma ve güç edinimi değişkenlerinde artış olup olmadığını tespit etmek için TürkAkım Boru Hattına İlişkin Hükümetlerarası Anlaşma'yı ve TürkAkım Boru Hattı'ndan geçen doğal gaz kontrat müzakerelerinin sonuçlarını incelememiz yeterli olacaktır. Türkiye'nin merkez ülke/oyun kurucu olarak müzakerelere yön verebilme gücünü anlayabilmek için ise makalede Robert Keohane ve Joseph Nye (2012) tarafından geliştirilen

"karşılıklı bağımlılık (*interdependence*)" kavramı kullanılacaktır.

Keohane ve Nye (2012: 7-8), karşılıklı bağımlılık terimini taraflar arasında gerçekleşen uluslararası işlemlerde karşılıklı etkinin yaşandığı durumlar için kullanmaktadır. Karşılıklı bağımlılık hareket serbestisini kısıtladığı için bağımlılığın olduğu ilişkilerde her zaman bir maliyetin olduğunu, dolayısıyla maliyetin olmadığı durumların karşılıklı bağımlılık yerine "bağlantılılık/bağlılık (*interconnectedness*)" olarak adlandırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Keohane ve Nye, karşılıklı bağımlılıkta karşılaşılabilecek fayda ve maliyet hususunda iki konunun altını çizmektedir. Birincisi, faydanın mı maliyetin mi öne çıkacağı ilişkinin niteliğine ve tarafların bağlı olduğu değerlere göre değişebilir. Dolayısıyla, karşılıklı fayda her koşulda gerçekleşmeyebilir. İkinci olarak, karşılıklı bağımlılık dengeli olmayabilir. Buna göre, asimetric ilişki, güç dağılımındaki asimetriclikle ilgili olmayıp bağımlılığın asimetric olmasıdır (Arı, 2004: 423). Bağımlılıktaki asimetric, taraflardan daha az bağımlı olanın müzakerelerde daha güçlü olmasına imkan vermektedir. Güçlü olmaktan kastedilen, kaynaklar üzerinde kontrol veya sonucu etkileme potansiyelidir (Keohane ve Nye, 2012: 8-9). Keohane ve Nye'in yaklaşımı, makalenin amacı göz önüne alındığında, karşılıklı bağımlılığın asimetric olup olmadığını ve Türkiye'nin müzakere sonucunu etkileyip etkilemediğini anlayabilmek için önem taşımaktadır.

Keohane ve Nye (2012: 10), karşılıklı bağımlılıkta tarafların gücünü anlayabilmek için iki kavramın önemli olduğunu altını çizmektedir. Birinci kavram olan "kırılganlık (*vulnerability*)", bağımlılık aksadığında dezavantajlı durumda olan tarafın alternatiflerinin olup olmaması ve bu alternatifleri gerçekleştiriminin maliyetinin boyutuyla ilgilidir (Keohane ve Nye, 2012: 10). Makale kırılganlık kriterini kullanarak Türkiye'nin Rusya'dan doğal gaz ithalatı kısıtlandığında ya da kesildiğinde alternatifleri olup olmadığını incelemektedir. İkinci kavram olan "hassasiyet (*sensitivity*)", karşılıklı bağımlılık ilişkisindeki değişikliklere yanıt verebilme derecesini ifade etmektedir. Başka bir deyişle, taraflardan biri için bağımlılık aksadığında söz konusu tarafın doğan maliyetlerden ne derece etkilendiğiyle ilgilidir (Demiryol, 2018: 1452). Bu kavram, iki temel soruyu yanıtlamaktadır: Değişikliğin diğer ülkede maliyet yaratan etkisinin büyüklüğü nedir? Değişikliğin diğer ülkede maliyet yaratan değişiklikler gerektirme hızı nedir? Aynı şekilde bu makale de hassasiyet kavramını kullanarak Rusya'nın bağımlılık ilişkisini sektöre uğratabilecek herhangi bir hamlesinde Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı maliyetin büyüklüğünü ve Türkiye'yi etkileme hızını analiz etmektedir (Köstem, 2018: 13; Keohane ve Nye, 1989: 12-13). Makale, söz konusu iki kriterin kullanımıyla TürkAkım Boru Hattı örneğinde Türkiye ile Rusya arasındaki karşılıklı bağımlılıktaki güç ilişkisini analiz etmektedir.

⁷ TürkAkım Boru Hattı henüz plan aşamasında dahi değilken, dönemin Enerji Bakanı Yıldız Türkiye'nin Rusya'yla olan ilişkilerinde karşılıklı bağımlılık yaratmanın temel hedeflerden biri olduğunu ifade etmiştir: "Rusya Federasyonu'yla, açıkça söylemem lazım ki, temel

hedeflerimizden bir tanesi karşılıklı bağımlılık oluşturmaktır; tek tarafı değil, karşılıklı bağımlılık oluşturmaktır. Bunu biz açık açık söylüyoruz" (Türkiye Büyük Millet Meclisi Dışişleri Komisyonu, 2012: 8).

3. TürkAkım Boru Hattı Örneğinde Değişkenlerin İncelenmesi

3.1. Ekonomik Aktarım Hatları Üzerinde Olma ve Güç Edinimi Değişkenlerinin Ölçümü

TürkAkım Boru Hattı'nın Avrupa'ya gaz taşıyan 15,75 milyar m³ kapasitesindeki ikinci kara hattı düşünüldüğünde boru hattının “ekonomik aktarım hatlarının üzerinde kurulu olma” değişkeninde artışa neden olduğu açıktır. TürkAkım Boru Hattı 2016 yılında faaliyete geçmeden önce, Türkiye'ye ithal edilen Azeri gazının sınırlı bir miktarı⁸ (624 milyon m³) Yunanistan'a ihraç edilmekteydi. Ayrıca, yılda 10 milyar m³ Azeri gazının transit olarak TANAP Boru Hattı'yla taşınmasına ilişkin Hükümetlerarası Anlaşma 2012 yılında imzalanmıştı⁹. Dolayısıyla, TürkAkım Boru Hattı aracılığıyla Avrupa'ya gaz aktarımında miktarsal olarak artış yaşanmıştır.

Güç edinimi değişkeninde bir artış olup olmadığını ölçebilmek için öncelikle Hükümetlerarası Anlaşma hükümlerinin incelenmesi ve boru hattının inşasına ve işletimine dair maddelerin Türkiye'nin gücünde artış yapıp yapmadığının araştırılması gerekmektedir. İkinci olarak, TürkAkım boru hattından geçecek doğal gaza dair kontrat¹⁰ müzakerelerinin Türkiye'nin doğal gaz ticaret merkezi olmasına katkı sağlayıp sağlamadığının incelenmesi gerekmektedir. Zira, ülke topraklarından geçen boru hatlarının söz konusu ülkenin gücünü artırdığı iddiası ilgili boru hattından geçen doğal gaza ilişkin kontratların doğal gaz ticaret merkezi kurulmasına katkı verdiği sürece mümkündür. Doğal gaz ticaret merkezlerinde mevcut ve ileriye yönelik fiyat tespiti yapılması ve bölgesel referans fiyat belirleme potansiyeli nedeniyle güç edinimi elde edilmektedir. Ek olarak, enerji alanında güç ediniminden bahsedildiğinde AKP anlatısında sıklıkla doğal gaz ticaret merkezine atıf yapılmaktadır (Korkmaz, 2021: 120-127). Bununla birlikte, merkez ülke kavramının özellikle bölgesel politikaları belirleme değişkeni hesaba katıldığında söz konusu kavramın ekonomik bir terim¹¹ olan doğal gaz ticaret merkezinin ötesine geçtiği açıktır. Dolayısıyla, makale Türkiye'nin doğal gaz ticaret merkezi olmak için serbest bir piyasanın kurulması gibi ekonomik gerekleri ne derece yerine getirdiğini ölçmemektedir. Bunun yerine, Boru Hattı'ndan geçen doğal gaz kontrat müzakerelerinin doğal gaz ticaret merkezi olmasına katkı yapıp yapmadığını sorgulamaktadır.

3.1.a. Hükümetlerarası Anlaşma

TürkAkım Boru Hattı'nda sahiplik, işletim hakkı ve boru hattına uygulanacak kurallar Hükümetlerarası Anlaşma'da belirlenmektedir. Karadaki hatlardan Türkiye'ye gaz sağlayacak birinci hattın BOTAS tarafından inşa edilmesi ve işletilmesi öngörülmüştür. Karadaki birinci hattın Rusya'dan Türkiye'ye doğrudan gaz ulaşımına imkan verdiği düşünüldüğünde Türkiye'nin arz güvenliği açısından önemli olduğu açıktır. Zira, 2006 ve 2008 yıllarında Rusya ile Ukrayna arasındaki gaz ihtilafları nedeniyle AB'de yaşanan gaz kesintilerinde görüldüğü

üzere tedarikçi ülke ile ithalatçı ülke arasında doğrudan ulaşımın sağlanması önem taşımaktadır. Ancak, bu durumu “güç edinimi” yerine arz güvenliği kapsamında değerlendirmek uygun olacaktır.

Anlaşma, Avrupa'ya taşınacak gaz için Türkiye'den geçecek ancak Türkiye'nin iletim sistemine dahil olmayacak yeni bir hattın yapımını öngörmektedir. Kara hattı 2 olarak adlandırılan bu hattın BOTAS ve Gazprom'un yüzde 50 ortaklığında kurulan TürkAkım şirketi tarafından inşa edilmesi ve işletilmesi öngörülmüştür. Bu hatta ilişkin işletim kuralları, hattın kullanımından kaynaklı tarifeler de dahil olmak üzere, TürkAkım şirketinin münhasıran yetkisinde olacaktır. Söz konusu hattın üçüncü tarafların erişimine açık olmayacağı ve ayrıştırma kurallarının geçerli olmayacağı 8. Maddede hükme bağlanmıştır. Ayrıca, 5. Madde'yle Türkiye'deki iletim sistemine bağlanacak ve Türkiye'ye gaz taşıyacak birinci hat ile Avrupa'ya gaz taşıyacak ikinci hattın sadece iki deniz hattından gelen gazı, başka bir ifadeyle Rus gazını, taşıyacağı öngörülmüştür (Türkiye Büyük Millet Meclisi Dışişleri Komisyonu, 2016: 17).

İkinci hattın işletimine dair kısıtlayıcı hükümler, Rusya'nın Avrupa'ya gaz taşıyacak boru hatlarındaki kontrolü bırakmak istemediği şeklinde yorumlanabilir. Birinci hattan sadece Rus gazının taşınması hükmü ise yine Türkiye'ye bir sınırlama getirmektedir. Ayrıca, Anlaşma'nın 7., 9. ve 10. Maddeleriyle TürkAkım Boru Hattı'na ilişkin inşaat, onarım, işletim ve gaz geçişinde Rus şirkete vergi ve ücretlerden muafiyet tanınmaktadır (Türkiye Büyük Millet Meclisi Dışişleri Komisyonu, 2016: 11-15). Bu koşullarda, kara hattı 2'nin inşasıyla Türkiye'nin ulusal iletim sistemini kullanmak yerine yüzde 50 Rusya ortaklığıyla yeni bir hattın inşası ve işletimi söz konusudur. Kara hattı 1'deki sınırlama ve vergi ve ücretlerden muafiyet de göz önüne alındığında Anlaşma'nın Türkiye'nin güç ediniminde artış yaratmadığı açıktır. Özdemir (2017: 119) bu durumu “enerji koridorluğu” olarak nitelendirmiş ve Anlaşma'nın Türkiye'nin transit ülke olmasına dahi izin vermediğini ifade etmiştir.

3.1.b. Doğal Gaz Kontratları

Hükümetlerarası Anlaşma, TürkAkım Boru Hattı'nın inşası ve işletimine ilişkin olup söz konusu Boru Hattı'ndan geçecek doğal gaza ilişkin kontratlarda herhangi bir değişiklik getirmemektedir. Bununla birlikte, Rusya'yla yapılan kontrat müzakereleri Türkiye'nin güç edinimine ilişkin fikir verdiğinden ve kontratlardaki hükümlerin ülkenin doğal gaz ticaret merkezi olmasına katkı sağlama potansiyeli olduğundan doğal gaz kontratlarına ilişkin müzakere sonuçları kısaca ele alınacaktır.

2002 yılında iktidara gelen AKP döneminde 14 milyar m³ gazın taşınmasına ilişkin Rusya'yla üç ayrı müzakere yürütülmüştür. Bunlardan ilki, 2005 yılında yapılan sözleşme devridir. 2001 tarihli 4646 sayılı Doğal Gaz Piyasası Kanunu, BOTAS'ın piyasadaki payını azaltmak

⁸ BOTAS'ın ve doğal gaz ithal eden şirketlerin tedarikçilerle yaptıkları kontratlardaki ihracat yasağı enerji aktarımının miktar olarak çok sınırlı olmasının nedenlerinden biridir.

⁹ TANAP'ın Avrupa'ya gaz taşınması 2019 yılında başlamıştır.

¹⁰ TürkAkım Boru Hattı'ndan Türkiye'nin iç tüketimi için taşınan gaz kontratları 1986 yılında 25 yıllığına imzalanan yılda 6 milyar m³ gaz ithalatına ilişkin Anlaşma'ya ve 1998 yılında imzalanan ve yıllık 8 milyar

m³lük gaz ithalatına ilişkin 23 yıllık ikinci bir Anlaşma'ya dayanmaktadır. Söz konusu Anlaşmalar, Rus doğal gazının Ukrayna üzerinden Rusya-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı (Batı Hattı) aracılığıyla Türkiye'ye taşınmasını öngörmekteydi. Rusya'nın Ukrayna'yı gaz hatlarının dışında bırakma isteği Batı Hattı'ndan akan gazın TürkAkım yoluyla Türkiye'ye taşınması yolunu açmıştır.

¹¹ Bkz. 2. dipnot.

amacıyla özel sektöre sözleşmelerin devrini öngörmüştür (Resmi Gazete, 2001), ancak bu devrin gerçekleşebilmesi için tedarikçiden ön onay alınması gerekmektedir. Azerbaycan ve İran sözleşme devirlerine sıcak bakmadıkları için bu ülkelerin şirketleri ile BOTAŞ arasındaki sözleşmeler devam etmiştir. BOTAŞ'ın Rus doğal gaz şirketi Gazprom'la olan 1998 tarihli Anlaşma'ya dayalı 4 milyar m³'lük sözleşmesi ise 2005 yılında Shell Enerji, Bosphorus Gaz, Enerco Enerji ve Avrasya Gaz firmalarına devredilmiştir. Gazprom'un Shell Enerji dışındaki diğer firmalarda ortaklığının bulunması nedeniyle şirketin Türkiye'de doğal gaz piyasasındaki rolünün güçlendiği ve tedarikçi rolünün dışında ithalatçı ve toptan satıcı kimliği kazandığı çeşitli çevrelerce dile getirilmiştir (Korkmaz, 2021: 194). Rekabet Kurumu, bu yöntemin "ulusal piyasanın rekabetçi yapısının tasarımının tedarikçi ülkelerin şirketleri tarafından belirlenmesi" (Rekabet Kurumu, 2013: 7) riski yarattığına dikkat çekmiştir. Devredilen kontratlar uzun dönemli, petrol fiyatına endeksli, al ya da öde ve ihracat yapmama yasağına ilişkin hükümler içeren kontratlar olup çok sayıda alıcının çok sayıda satıcıyla buluşturulduğu ve fiyatın tespit edildiği doğal gaz ticaret merkezi olmaya katkı yapmamaktadır. Sözleşme devirleri esnasında kontratlarda herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

İkinci müzakere, 2011 sonunda süresi dolan 1986 tarihli 6 milyar m³'lük kontratın yenilenmesi hususunda gerçekleşmiştir. Müzakerelerde Türkiye'nin talepleri, ithal edilecek gaz miktarının artırılarak kontratın yenilenmesini ve fiyat indirimi yapılmasını içermektedir. Yeniden müzakere edilen kontratlarda fiyat mekanizmasının değişmesi sonucu gaz fiyatında yüzde 15'lik indirim alan Avrupalı şirketler gibi Türkiye de benzer bir değişiklik talep etmekteydi (Ediger, t.y.). Dönemin Enerji Bakanı Yıldız, Ekim 2011'de, BOTAŞ'ın "istenilen indirim oranlarının oluşmaması" (Meclis Haber, 2011) nedeniyle kontratı sonlandıracağını açıklamıştır. Yıldız, Gazprom'un özel sektörle yapacağı kontratlarla gaz akışına devam edileceği beklentisini taşıdığı da eklemiştir (Meclis Haber, 2011). Bu açıklamadan yaklaşık üç ay sonra 27 Aralık 2011 tarihinde Türkiye ile Rusya arasında varılan uzlaşmaya göre gaz miktarında artış öngörülmemiş, BOTAŞ yerine özel sektörle yenilenecek 6 milyar m³'lük gazla ilgili anlaşmaların daha sonra tamamlanması kararlaştırılmıştır (Gorst ve O'Bryne, 2011). Türkiye'nin 63 milyar m³ Rus gazının Karadeniz altından Avrupa'ya taşıyacak Güney Akım Boru Hattı'nın karasularından geçmesi iznine karşılık gaz fiyatında indirim yapılmasına karar verilmiştir. İndirimin oranı açıklanmamış (Gorst ve O'Bryne, 2011), ancak Türkiye'nin beklediğinden az olduğu iddia edilmiştir (Ediger ve Durmaz, 2011; Ediger t.y.). Bununla birlikte, Türkiye'nin karasularından Güney Akım Boru Hattı'nın geçmesine dair verdiği izin Başkan Vladimir Putin tarafından "yeni yıl hediyesi" olarak nitelendirilmiştir (Hacıoğlu, 2011). Ayrıca, Batı Hattı'nın al ya da öde hükmü gereğince parası ödenen ancak henüz alınmayan 3 milyar m³'lük gazın alımı için bir zeyilname de imzalanmıştır.

Rusya'nın Ukrayna'yı dışlayarak Avrupa'ya gaz ileteceği Güney Akım projesinin Rusya için önemi düşünüldüğünde, Batı Hattı'ndan gelecek gaz kontratlarının yenilenmesine ilişkin müzakereler, Türkiye'nin kontrat maddelerinde değişiklik yapabilmesi için bir fırsat niteliği taşımaktaydı. Ancak müzakere sonucu, ithal edilecek gaz miktarında

artışa ilişkin Türkiye'nin beklentisini karşılamamış ve fiyat indirimleriyle sınırlı kalmıştır. Avrupa'yla olduğu gibi fiyat mekanizmasında bir değişiklik yapılmasını ya da kontratlarda al ya da öde hükümleri ve gaz ihraç etmeme kuralı gibi konularda esneklik getirilmesini içermemiş ve Türkiye'de doğal gaz ticaret merkezi kurulmasına katkı yapmamıştır.

Üçüncü müzakere, 2021 yılı sonunda biten 1998 tarihli Anlaşma'da öngörülen 8 milyar m³'lük kontratın yenilenmesi konusundadır. Söz konusu miktarın 4 milyar m³'ü kontrat yılı sonuna kadar BOTAŞ tarafından ithal edilmiş, kalan 4 milyar m³'lük kısmına ilişkin sözleşme ise, daha önceden de belirtildiği üzere, özel sektöre 2005 yılında devredilmişti. Gazprom'un Avrupalı şirketlere uyguladığı farklı fiyat mekanizmaları ve kontrat şartları Türkiye'deki özel şirketlerin ve BOTAŞ'ın da kontratlarında değişiklik taleplerini doğurmuştur (Suphi, 2019: 26-27). 2021 yılı sonunda sona eren kontratlara ilişkin Türkiye'nin pozisyonu Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakan Yardımcısı Alpaslan Bayraktar tarafından "daha esnek kontrat şartları, süreleri ve fiyatlama yapısı" (Hürriyet, 2019) olarak belirtilmiştir. Karadeniz'de bulunan 540 milyar m³'lük doğal gaz rezervi Türkiye'nin pozisyonunu güçlendirirken pandemi sonrası artan talep ve yaşanan arz kısıntıları nedeniyle doğal gaz ticaret merkezlerindeki fiyatların artması Türkiye'nin elini zayıflatmıştır. 2021 yılı sonunda BOTAŞ'la yapılan yeni kontratın süresi kısalmış ve ithalat miktarında artırım kararı verilmiştir. BOTAŞ'ın yıllık 5.75 milyar m³'lük gazı 4 yıl boyunca ithal edeceği kararlaştırılmıştır (Diken, 2022). Özel sektörle yapılan yeni kontratlarda yüzde 70 oranında Hollanda doğal gaz ticaret merkezi fiyatına ve yüzde 30 oranında dokuz ay gecikmeli petrol ürünleri fiyatına endekslenen hibrit fiyatlamaya geçildiği haberleri (Haberrus, 2022) gözönünde bulundurulduğunda benzer bir mekanizmanın BOTAŞ için de geçerli olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, gazı ihraç edebilme hakkının elde edilmesi ve kontratlara al ya da öde koşulları ve günlük sevkiyat hacminin artırılması (Diken, 2021) gibi konularda esneklik kazandırılması hususlarında BOTAŞ'ın taleplerinin ne derece karşılandığı hakkında basına yansıyan bilgi bulunmamaktadır.

TürkAkım Boru Hattı'ndan geçen doğal gaza ilişkin kontratlardaki kısıtlayıcı hükümlerin Türkiye'nin doğal gaz ticaret merkezi olmasına katkı sağlamadığı açıktır. Dolayısıyla, doğal gaz ticaret merkezi olma hedefi düşünüldüğünde güç edinimi değişkeninde bir artış yaşanmamıştır.

3.2. Bölgesel Politikaları Belirleyebilme Değişkeninin Ölçümü

Her ne kadar TürkAkım Boru Hattı'na İlişkin Anlaşma'nın hükümleri üçüncü değişken olan Türkiye'nin bölgesel politikaları belirleme kapasitesinin sınırlarını gösterse de Türkiye'nin müzakerelerdeki gücünü ayrıntılı olarak incelememiz gerekmektedir. Bu kapsamda, Keohane ve Nye'in (2012) karşılıklı bağımlılık kavramı ve karşılıklı bağımlı olunan ilişkide asimetrik gücü ölçmek için belirledikleri hassasiyet ve kırılabilirlik kriterleri kullanılacaktır. Daha önce de ifade edildiği üzere, karşılıklı bağımlılık asimetrik ise, bağımlı olunan tarafın daha güçlü olduğu, müzakere sonuçlarını etkileme potansiyeli ve kaynaklar üzerinde kontrolü olduğu anlamına gelir (Keohane ve Nye, 2012: 8-9). Bu da bağımlı olunan tarafın

müzakerelere yön verdiği ve bölgesel politikaları belirlediğini gösterir.

Tablo 1. Türkiye ve Rusya Arasında Karşılıklı Bağımlılık

	Türkiye'nin Rusya'ya Bağımlılığı			Rusya'nın Türkiye'ye Bağımlılığı			
	2014	2015	2016		2014	2015	2016
Doğal Gaz İthalatı (EPDK, 2022a: 11)	%54.76	% 55.31	%52.94	Doğal Gaz İhracatı	%13 (Energy Information Administration, 2015: 14)	%13 (Energy Information Administration, 2016: 19)	% 9.4 (Gazprom Group, t.y.: 82)
Petrol İthalatı	%9.67 (EPDK, 2015b: 2)	%17.72 (EPDK, 2016b: 6)	%19.38 (EPDK, 2017b: 8)	Ham Petrol ve Rafine Petrol İhracatı (OEC World, t.y.a; t.y.b.)	%4.51	%4.54	%4.92
Kömür İthalatı (Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, t.y.a.; t.y.b; t.y.c.; t.y.d: 41)	%29.31	%33.03	%34.31	Kömür İhracatı	%5 (Energy Information Administration, 2015: 20)	%7 (Energy Information Administration, 2016: 27)	%7 (Energy Information Administration, 2017: 28)
Türkiye'de yerleşik Rus yatırımı (Milyon \$) (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, t.y.)	723	747	723	Rusya'da yerleşik Türkiye yatırımı (Milyon \$) (Köstem, 2018: 21)	135	292	26
Türkiye'nin Rusya'dan Toplam İthalatı (Milyar \$) (Türkiye İstatistik Kurumu, t.y.)	25.2	20.4	15.1	Rusya'nın Türkiye'den Toplam İthalatı (Milyar \$) (Türkiye İstatistik Kurumu, t.y.)	5.9	3.5	1.7
Türkiye'ye gelen Rus turist sayısı (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, t.y.)	4.482.388	3.652.430	855.714	Coğrafya	Rus petrolünün ulaşımında Türk Boğazlarının kullanımı Türk Akım- ikinci kara hatıyla Türkiye üzerinden 15,75 milyar m ³ AB'ye ihracat kapasitesi		
Nükleer Enerji	Dünyada ilk "yap-işlet-sahip ol" yöntemiyle inşa edilmekte olan 4800 MWe kapasitesindeki nükleer santral projesi. Gerekli ekipman ve ileri teknoloji Rusya tarafından karşılanmaktadır. Farklı ülkelerden şirketler ile Türk şirketlerinin montaj ve inşaat işlerine katılım sağlaması öngörülmüştür (Akkuyu Nükleer, t.y.).			-	-		
Doğal Gaz Piyasası	Bosphorus Gaz, Akfel, Enerco ve Avrasya Gaz şirketlerinde Gazprom Germania ve Gazprombank'ın ortaklıkları			-	-		

Kaynak: Yazarın derlemesi.

Tablo 1, Türkiye ile Rusya arasındaki karşılıklı bağımlılığı özetlemektedir. Tablo, Anlaşma'nın fikir olarak ortaya çıktığı, müzakerelerin başladığı, askıya alındığı ve sonlandığı 2014, 2015 ve 2016 yıllarını kapsamaktadır. Tablodan da görüleceği üzere, Rusya Türkiye'nin enerji piyasası için önemli bir aktördür. 2014-2016 döneminde Türkiye'nin doğal gaz ithalatının yarısından fazlası Rusya'dan yapılmıştır. Türkiye'nin doğal gaz tüketiminde ithalatın oranının yüzde 99 düzeyinde olduğu ve doğal gazın elektrik üretiminde de kullanıldığı¹² hesaba katıldığında Rusya'nın önemi daha iyi anlaşılabilir. Türkiye'nin Rus

petrolü ve kömürü ithalat payında da artış görülmektedir. Rusya, Türkiye'nin kömür ithalatında ilk sırada yer alırken (Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, t.y.a; t.y.b; t.y.c), petrol ithalatında 2014 yılında Irak ve İran'dan sonra üçüncü sırada 2015 ve 2016 yıllarında ise ikinci sırada yer bulmuştur (Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu [EPDK], 2015b: 2; 2016b: 6; 2017b: 8). Ek olarak, Türkiye'nin ilk nükleer santrali Rosatom tarafından inşa edilmekte olup, yüzde 100 oranından Rusya'nın sahipliğindedir. Nükleer santralden üretilen elektriğe 15 yıl boyunca 12.25 sent/MW üzerinden alım garantisi verilmiştir. Ayrıca,

¹² 2014, 2015 ve 2016 yıllarında elektrik üretiminde doğal gazın payı sırasıyla şu şekilde gerçekleşmiştir: % 47.9, % 37.81, % 32.16 olmuştur (EPDK, 2015a: 5; 2016a: 5; 2017a: 5).

BOTAŞ'ın kontratlarının özel sektöre devredildiği Bosphorous Gaz, Enerco ve Akfel şirketlerinde Gazprom'un Gazmprombank ve GazpromGermania aracılığıyla ortaklıkları ilgili yıllarda mevcuttur. Dolayısıyla, Gazprom kontrat devirleri aracılığıyla Türkiye'deki doğal gaz iç piyasasında 2014-2016 yıllarında aktif olmuştur.

Karşılıklı bağımlılığın diğer tarafında ise Rusya'nın petrol ve doğal gaz taşımacılığında Türkiye'nin jeopolitik önemi ve özellikle doğal gazda Rusya için önemli bir ihracat pazarı olması karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, tablodan da görüleceği üzere Rusya'nın doğal gaz ihracatında Türkiye'nin payı ilgili yıllarda düşmüştür. Petrol ve doğal gaz ihracatının Rusya'nın federal bütçesinin 2016 yılında yüzde 36'sını (Organisation for Economic Development and Cooperation, 2020) oluşturduğu düşünüldüğünde Türkiye'nin önemi daha iyi anlaşılabilir. Bununla birlikte, 2005 yılında Finlandiya Körfezi'nde Primorsk limanının açılmasından sonra petrol tankeri trafiğinin önemli bir kısmı Baltık Denizi'ne kaydığında Türk Boğazları'ndan geçen Rus petrolünün miktarı azalmıştır. Dolayısıyla, 2004 yılında taşınan günlük 3.4 milyon varil petrol rakamı bir daha gerçekleşmemiştir. 2016 yılından örnek verecek olursak, Türk Boğazları'ndan geçen petrol ve petrol ürünü günlük 2.4 milyon varil olmuştur (Villar ve Hamilton, 2017; Energy Information Administration, 2017). Bununla birlikte, tabloda yer alan doğal gaz, petrol ve kömür ticaretine, doğrudan yabancı yatırım miktarına ve dış ticaret dengesine ilişkin istatistikler karşılaştırıldığında Türkiye'nin bağımlılığının daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır.

Rusya, Güney Akım ve TürkAkım Boru Hatları'nda görüldüğü üzere, doğal gazın taşınmasında rakip boru hatlarıyla rekabette Türkiye'nin işbirliğine ihtiyaç duymaktadır (Barmin, 2017: 131). Sonradan iptal edilen Güney Akım Boru Hattı'nın Türk karasularından geçecek olması o dönemde Türkiye'nin izninin alınmasını gerektirmişti. TürkAkım projesinde ise deniz hattı Türk karasularından geçmektedir. İkinci kara hattı iki tarafın şirketleri tarafından oluşturulan ortak girişim tarafından inşa edilmiş ve işletilmektedir. Her ne kadar TürkAkım Boru Hattı'yla taşınan doğal gaz miktarı AB'nin Rusya'dan ithalatının yüzde 7,4'üne (Elliott, 2021; International Energy Agency, 2022) karşılık gelmekte ise de Rusya'nın Avrupa piyasasına olan kontrat yükümlülüklerini yerine getirmek açısından da önem taşımaktadır (Pirani, 2018).

3.2.a. Hassasiyet ve Kırılganlık Kriterlerinin Kullanımı

TürkAkım müzakerelerinde Türkiye'nin bölgesel politikaları belirleme kapasitesini analiz edebilmemiz için ilk olarak Türkiye ile Rusya arasındaki doğal gaz bağımlılığı aksadığında Türkiye'nin alternatiflerinin olup olmadığını ve varsa alternatiflerinin maliyetini tespit etmemiz, başka bir deyişle kırılganlığını ölçmemiz gerekmektedir. Bu kapsamda, artık arz endeksi (*Residual Supply Index-RSI*) kullanılacaktır. En büyük tedarikçiye olan bağımlılığı ölçen ve AB Gaz Hedef Modeli'nde kullanılan kriterlerden biri olan endeks, en büyük tedarikçi dışındaki tüm gaz sağlayıcılarının arz kapasitelerinin talebin

en az yüzde 110'una (Agency for the Cooperation of Energy Regulators, 2015: 4) karşılık gelmesini esas alır. LNG ve depolama kapasitesine artan yatırımlar nedeniyle sadece 2016 yılına dair istatistiki bilgilere yer verilmiştir. Tablodan da görüleceği üzere, Rusya dışındaki tedarik alternatiflerini düşünürken İran'dan ve Azerbaycan'dan alınacak boru gazı ve spot piyasadandan ve uzun dönemli gaz kontratlarıyla satın alınacak LNG kapasitesi ile depolama ve üretim kapasitelerinin hesaba katılması gerekmektedir.

Tablo 2. Doğal Gaz Tüketimi ve Rusya Hariç Gerçekleşen Arz Miktarı

	2016 yılı (milyar m ³)
İran gazı kapasite	9.6
Azerbaycan gazı kapasite	6.6
LNG kapasitesi ¹³	19.34
Depolama kapasitesi	2.84
Üretim	0.367
Rusya hariç toplam arz kapasitesi	38.747
Tüketim	46.39

Kaynak: EPDK, 2017c.

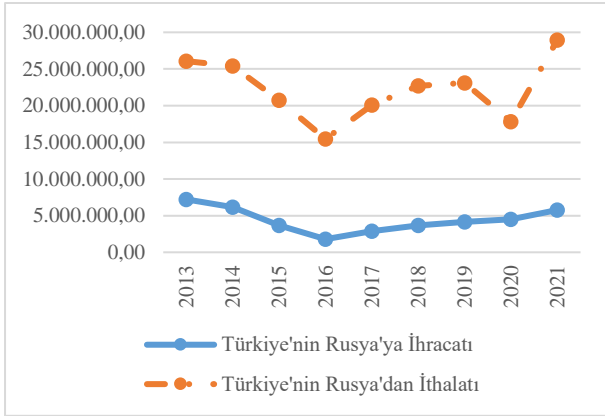
Buna göre, 2016 yılında LNG terminali ve depolama kapasitesi için artan yatırımlara rağmen artık arz endeksi yüzde 83,52 oranında gerçekleşmiş olup Türkiye'nin Rusya gazında arzda yaşanacak bir duruma karşı kırılgan olduğunu, alternatiflerin toplam talebi karşılamaktan uzak olduğunu göstermektedir. Bu rakama da Rusya dışındaki tüm arz kaynaklarının, LNG terminallerinin ve depoların yüzde 100 kapasiteyle kullanıldığı varsayımıyla ulaşılmakta olduğu unutulmamalıdır. 2016 yılında doğal gazın yüzde 36,6'sının elektrik üretiminde, yüzde 30,38'inin (EPDK, 2017c: 56-57) sanayi sektöründe tüketildiği hesaba katıldığında alternatiflerin toplam talebi karşılamamasının getireceği maliyetin büyüklüğü ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin bölgesel politikaları belirleme kapasitesini ve Türk Akım Boru Hattı müzakerelerindeki gücünü ölçmek için kullanılacak kriterlerden hassasiyet kriterine en iyi örnek, Kasım 2015'te Türkiye'nin Rus jetini düşürdüktan sonra Rusya'nın uyguladığı yaptırımlardır. Yaptırımlar, Rusya'nın karşılıklı bağımlılığa etki edecek politika değişikliğinde Türkiye'nin ne derece ve ne hızda etkilendiğini anlamamızı mümkün kılmaktadır. Söz konusu yaptırımlar kapsamında, TürkAkım Boru Hattı müzakerelerinin askıya alınması ve Rus gazı ithal eden özel şirketlere Ocak 2015 tarihinden geçerli olmak üzere uygulanmakta olan yüzde 10,25 oranındaki fiyat indiriminin iptal edilmesi kararlaştırılmıştı (Kaçmaz, 2015). Yaptırımlar, bazı Türk mallarının ithalatının kısıtlanmasını, Türkiye'ye düzenlenen Rusya kalkışlı turların sonlandırılmasını, Rusya ile Türkiye arasındaki tarifersiz uçak seferlerinin durdurulmasını ve Rusya'da yerleşik şirketlerde çalışan Türk vatandaşları ve Rusya'daki Türk şirketlerle ilgili sınırlandırmaları içermektedir (The Guardian, 2015). Dolayısıyla, yaptırımlar Türkiye'nin bağımlılığında aksama yaratmıştır.

Yaptırımların Türkiye'yi ne derece ve ne hızda etkilediğini anlamak için Türkiye'nin Rusya'yla dış ticaretindeki ve Rusya'dan gelen turist sayısındaki değişiklikleri incelemek gerekmektedir. Rusya, Türkiye'nin ihracatında ilk beş ülke içerisinde yer almasa da (2014 yılında yüzde 4) (Türkiye

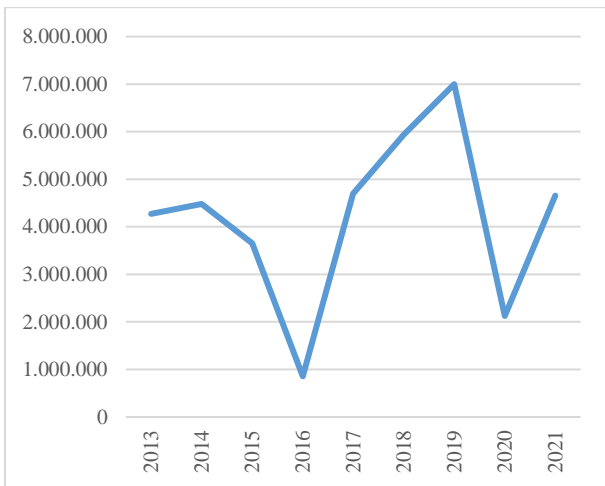
¹³ Etki FSRU Aralık 2016'da devreye girmiş ve Türk Akım müzakereleri 2016 Kasım ayında bitmiş olsa da Etki FSRU da hesaplamalara dahil edilmiştir.

İhracatçılar Meclisi, t.y.), uygulanan yaptırımların Türkiye'ye ekonomik etkisi büyük olmuştur. Türkiye'nin Rusya'ya olan ihracatı 2014 yılında 6,1 milyar Dolar'dan 2016 yılında 1,7 milyar Dolara (Türkiye İstatistik Kurumu, t.y.) (Grafik 1), Türkiye'ye gelen Rus turist sayısı da 2014 yılında 4.5 milyon'dan 2016 yılında 855 bine (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, t.y.) düşmüştür (Grafik 2).

Grafik 1. Türkiye'nin Rusya'yla Dış Ticareti (Bin \$)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (t.y.).

Grafik 2. Türkiye'ye Gelen Rus Turist Sayısı

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, (t.y.).

Yaptırımların Türkiye'yi etkileme hızına ilişkin başka bir kanıt, Türkiye'nin özellikle doğal gazda arz güvenliğini sağlamak ve arz sağlayıcılarını çeşitlendirmek için attığı adımlardır. Her ne kadar yaptırımlar Rusya'dan Türkiye'ye yapılan enerji ihracatını içermese de, Türkiye'nin Rusya'ya doğalgaz ithalatındaki yüksek bağımlılığı, arz güvenliği konusunda endişe duyulmasına neden olmuştur. Bu kapsamda, dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu Putin'in yaptırımları içeren beyanından 5 gün sonra Azerbaycan'a gitmiş ve yapılan ortak açıklamada 2018 yılından önce TANAP'ın bitirileceğini duyurmuştur (Dünya, 2015). Aynı hafta Katar'dan LNG ithali için bir ön anlaşma imzalanmıştır (Karagöz, 2015). Aynı dönemde İsrail ile Türkiye arasında yakınlaşma hızlanmış ve bu durumu Doğu Akdeniz'de İsrail'e ait doğal gaz kaynaklarıyla ilişkilendiren yorumlar medyada yer almıştır (Girit, 2015). Türkiye'nin resmi makamları da bunu doğrulamış ve Türkiye'nin Rus jetini düşürmesinin Türkiye-İsrail ilişkilerinde "yumuşama için taze bir itici güç sağladığı" (Pitel, 2015) ifade etmiştir.

Görüldüğü üzere, yaptırımlar Türkiye'yi ekonomik olarak etkilemiş ve doğal gaz arz güvenliği konusunda kaygıların artmasına yol açmıştır. Bu durum, Türkiye'nin karşılıklı bağımlılığın sektöre uğramasına hassasiyetini göstermektedir. Rus gazına alternatif olabilecek doğal gaz arz miktarının 2016 yılında yıllık tüketimi dahi karşılayamayacak olması ise Türkiye'nin kırılganlığını göstermektedir. Türkiye'nin hassasiyeti ve kırılganlığı karşılıklı bağımlılığın asimetrik olduğuna işaret etmektedir. Asimetrik karşılıklı bağımlılık, Türkiye'nin Türk Akım Boru Hattı müzakerelerinde de güçlü olmasına imkan vermemiş, Türkiye'nin bölgesel politikaları belirlemesi ya da Keohane ve Nye'in (2012) deyişiyle "sonucu etkileme"si mümkün olmamıştır. Bu husus, TürkAkım Boru Hattı'na ilişkin olarak TBMM'deki görüşmelerde AKP milletvekillerince dile getirilen "Rusya bize bağımlı hale geliyor" (Türkiye Büyük Millet Meclisi Dışişleri Komisyonu, 2016: 16) iddiasının eksikliğini de göstermektedir. Zira, taraflar arasındaki karşılıklı bağımlılık altyapı projeleriyle artsa da söz konusu bağımlılık asimetrik karakter göstermektedir.

Aralık 2014'te başlayan müzakereler, fiyat indirimi konusundaki bir anlaşmazlık nedeniyle Eylül 2015'te askıya alınmıştır. Dönemin Enerji Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Sefa Sadık Aytakin, anlaşmazlığı Rusya tarafından ön şart olarak ileri sürülen yüzde 10,25'lik fiyat indirimini Türkiye'nin başlangıç noktası olarak değerlendirmesi olarak açıklamıştır:

Rusya ile görüşmeler şu haliyle çıkmaza girdi. Ruslar, BOTAS ve Gazprom arasındaki fiyat indirim müzakerelerini Türk Akımı'nın bir ön şartı olarak ortaya koydular. Bizse bunu bir başlangıç noktası olarak düşünmüştük. ... Rus tarafı şart koymadan fiyat indirimini uygulamış olsaydı şimdi geldiğimiz nokta daha umut verici olurdu (Erdil, 2015).

Bununla birlikte, Kasım 2015'te Rus jet uçağının düşürülmesiyle ve yaptırımlarla ilişkiler bozulmuş, Haziran 2016 tarihinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın özür mektubuyla yakınlaşma başlamış, Temmuz 2016'daki darbe teşebbüsünden sonra hızlanmış ve Ekim 2016'da TürkAkım Anlaşması imzalanmıştır. Yapılan açıklamalarda fiyat indiriminden bahsedilmemiştir. Mayıs 2018 tarihinde yapılan bir açıklamada ise yüzde 10,25'lik fiyat indiriminin geriye yönelik uygulanmasına karar verildiği ifade edilmiştir (Sputniknews, 2018).

Türkiye'nin fiyat indirimi konusunda geri adım atması ve TürkAkım Boru Hattı Anlaşması'nı imzalaması, Türkiye'nin alternatif tedarikçi konusundaki kırılganlığı ve yaptırımların Türkiye'yi etkileme derecesi ve hızıyla ilgilidir. Zira, Daştan'ın (2018) ifade ettiği üzere, Türkiye'nin TürkAkım müzakerelerinde kendi lehine olacak bazı kartlarını kullanmadığı görülmektedir. Bu kartlardan biri, Güney Akım Boru Hattı için yapılan 4,7 milyon dolarlık Rus yatırımının geleceğiydi. Bu yatırımın TürkAkım Boru Hattı'nda kullanılacak olması batık maliyet olmasını engelleyecekti. Ayrıca, Rusya'nın Ukrayna'ya ödemekte olduğu yıllık 1,5 milyon Dolar tutarındaki transit ücreti ödemeyecek olması, Rusya'nın mevcut kontratlardaki yükümlülüklerini yerine getirecek olması, ve Türkiye'nin Azeri gazını Avrupa'ya taşıyan TANAP projesine rakip TürkAkım'a vereceği destek müzakerelerde

Türk tarafının kullanabileceği kartlardandı (Daştan, 2018). Ancak, karşılıklı bağımlılıktaki asimetri Türkiye'nin müzakerelerdeki gücünü zayıflatmış ve müzakerelere yön verebilme kapasitesini de sınırlamıştır.

4. Sonuç

Bu makale, Türkiye'den geçen boru hatlarının Türkiye'nin merkez ülke olmasına katkı sağladığına yönelik AKP anlatısını sorgulamış ve TürkAkım Boru Hattı örneğinde incelemiştir. Makale, öncelikle Davutoğlu'nun söylemlerini analiz ederek merkez ülke kavramını işlemselleştirmiş ve ekonomik aktarım hatlarının üzerinde kurulu olma, güç edinimi ve bölgesel politikaları belirleme değişkenlerini tespit etmiştir. AKP anlatısına göre, ekonomik aktarım hatları üzerinde kurulu olma değişkeni ile güç edinimi değişkeni arasında bir ilişki mevcut olup güç edinimi doğal gaz ticaret merkezini de içermektedir. Ancak, değişkenlerin incelenmesi sonucunda merkez ülke kavramının, ekonomik bir terim olan doğal gaz ticaret merkezi kavramının ötesine geçtiği ve jeopolitik bir anlam da taşıdığı saptanmıştır. Dolayısıyla, bu makale alanyazına hakim olan boru hatlarının Türkiye'nin doğal gaz ticaret merkezi olmasına katkı sağladığı ve/veya sağlamadığı yönündeki çalışmalardan ayrılmaktadır. Makale, bir taraftan alanyazında yer alan çalışmalara benzer şekilde TürkAkım Boru Hattı'na ilişkin Hükümetlerarası Anlaşma'nın ve doğal gaza kontratlarına ilişkin Rusya'yla yapılan müzakerelerin Türkiye'nin doğal gaz ticaret merkezi olmasına ne derece katkı sağladığını araştırmıştır. Diğer taraftan, Keohane ve Nye'in (2012) kırılganlık ve hassasiyet kriterlerini TürkAkım Boru Hattı müzakerelerinin başladığı, askıya alındığı ve sonlandığı 2014, 2015 ve 2016 yıllarındaki Türkiye-Rusya ilişkilerine uygulayarak bölgesel politikaları belirleme değişkeninde artış olup olmadığını araştırmıştır. Bu yönüyle alanyazına katkı sağlamaktadır.

Makale, değişkenlerin incelenmesi sonucunda TürkAkım Boru Hattı'nın Türkiye'nin merkez ülke olmasına çok sınırlı katkı sunduğunu savunmaktadır. Zira, söz konusu değişkenlerden sadece ekonomik aktarım hatları üzerinde kurulu olma değişkeninde 15,75 milyar m³'lük artış yaşanmıştır. Güç edinimi değişkeninde artış yaşanmadığı tespit edilmiştir. Anlaşma, birinci ve ikinci kara hatlarından geçecek gazın münhasıran Rus gazı olmasına, ikinci kara hattının ulusal iletim sistemine dahil olmamasına ve Türkiye'de doğal gaz piyasasını düzenleyen kurallara bağlı olmamasına hükmetmektedir. Avrupa'ya gaz taşımak için mevcut ulusal iletim sisteminin kullanılması yerine inşa edilen ve işletilen yeni hatta ilişkin kısıtlayıcı hükümler Türkiye'nin gücünde herhangi bir artış yapmamaktadır. Ayrıca, Boru Hattı'ndan geçecek gaza ilişkin kontratlarda yer alan ihracat yasağı ve al ya da öde gibi kısıtlayıcı hükümler doğal gaz ticaret merkezi olmaya hizmet etmemektedir. Bu durum, enerjiye ilişkin altyapı yatırımlarının güç edinimi sağladığı yönündeki anlatının eksikliğini de göstermektedir. Söz konusu yatırımların işletim sürecine ilişkin kuralların ve ticarete kısıtlayıcı hükümlerin var olup olmaması güç ediniminin göstergesi niteliğindedir.

Türkiye'nin bölgesel politikaları belirleyip belirlemediği ölçülürken 2016 yılında en büyük tedarikçi olan Rusya'nın olası herhangi bir kesintisinde Türkiye'nin arz kapasitesinin yüzde 83,52 oranında olduğu ve ülkenin iç tüketimini

karşılıklı tespit edilmiştir. Bu durum, TürkAkım Boru Hattı müzakerelerinde Türkiye'nin kırılganlığını göstermektedir. Rusya'nın Türkiye'ye uyguladığı yaptırımların Türk ekonomisine etkisi ve Türkiye'nin doğal gazda tedarikçi çeşitlendirmek için giriştiği enerji diplomasisi karşılıklı bağımlılık sekteye uğradığı zaman ülkenin hassasiyetini göstermektedir. Dolayısıyla, taraflar arasında ilgili yıllarda var olan karşılıklı bağımlılıktaki asimetrisinin yürütülen müzakerelerde Türkiye açısından güçsüzlüğe neden olduğu, bölgesel politikaları belirleme kapasitesinde zayıflık yarattığı ve güç edinimini artırabilecek hükümlerin yokluğuna yol açtığı makalenin önemli bulgularındandır. Bu durum, Keohane ve Nye'in (2012) asimetrik karşılıklı bağımlılıkta taraflardan daha az bağımlı olanın müzakerelerde daha güçlü olduğu ve müzakere sonucunu etkileyebileceği yaklaşımıyla uyumludur. Bu bulgu, Daştan'ın (2018) Türkiye'nin TürkAkım Boru Hattı müzakerelerini iyi yönetemediği iddiasını da tamamlar niteliktedir.

Merkez ülke kavramına ait değişkenler ve tüm bulgular gözden geçirildiğinde, makalenin gelecek akademik çalışmalara ve politika yapım sürecine iki açıdan etkisi vardır. Öncelikle, AKP anlatısında sürekliliği bulunan merkez ülke kavramına ait değişkenler, kavramın kullanıldığı her durumda kullanılabilir niteliktedir. İkinci olarak, Türkiye'nin karşılıklı bağımlılığının asimetrik olduğu ülkelerle benzer sonuçlar yaşayabileceği açıktır. Dolayısıyla, asimetriyi azaltacak ya da ortadan kaldıracak hamleler Türkiye'nin yürüttüğü diplomatik müzakerelerde elini güçlendirecek ve güç ediniminde artış sağlayacaktır.

Teşekkür

Makalenin ilk taslağına görüşlerini bildiren Cerem Cenker-Özek, Emre Erdemir, Ercan Sadi, Gözde Turan, İlhan Uzgel, Kadir Çırağ, Nermin Aydemir, Toygar Haliştoprak ve Yağmur Yetimoğlu'na teşekkür ederim.

Kaynakça

- Agency for the Cooperation of Energy Regulators (2015). *European Gas Target Model Review and Update*, <https://documents.acer.europa.eu/Events/Presentation-of-ACER-Gas-Target-Model-/Documents/European%20Gas%20Target%20Model%20Review%20and%20Update.pdf> (erişim tarihi: 24.12.2022).
- Akkuyu Nükleer (t.y.). <http://www.akkunpp.com/akkuyu-ngs-insaat-projesi> (erişim tarihi: 25.12.2022).
- Aktürk, A. (2010). "Transit mi, hub mi yoksa transit hub mi?" http://www.akturk.org/akturk.org/Makaleler_Articles/Entries/2010/11/5_Transit_mi%2C_Hub_m_Yoksa_Transit_Hub_m.html (erişim tarihi: 23.12.2022).
- Arı, T. (2004). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 4. B. Alfa Yayınları, İstanbul.
- Aslan, A. (2018). Türk Dış Politikasını Anlamak için Kavramsal Bir Çerçeve: Otonom Arayışı. K. İnat, A. Aslan ve B. Duran (Ed.), *Kuruluşundan Bugüne AK Parti-Dış Politika*. SETA Yayınları, İstanbul, 17-40.
- Ateşoğlu Güney, N. (2016). Turkey as an Energy Hub for Europe. R. Bardazzi, M.G. Paziienza ve A. Tonini (Ed.), *European Energy and Climate Security*. Springer, Cham, 65-80.
- Ateşoğlu Güney, N. (2018). Türk-Rus İlişkilerinde İkinci Bahar Kalıcı mı? B. Duran, K. İnat ve M. Caner (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2017*. SETA Yayınları, İstanbul, 45-52.
- Barmin, Y. (2017). Russian Energy Policy in the Middle East. *Insight Turkey*, 19(4), 125-136.

- Bilgin, M. (2011). Energy Policy in Turkey: Security, Markets, Supplies and Pipelines. *Turkish Studies*, 12(3), 399–417.
- Bingöl Valiliği (2022). <http://www.bingol.gov.tr/disisleri-bakanimiz-sayin-mevlut-cavusoglu-bingolde> (erişim tarihi: 25.12.2022).
- BOTAŞ (t.y.). BOTAŞ Doğal Gaz-Petrol Harita, <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/dogal-gaz-ve-petrol-boru-hatları-haritasi/168> (erişim tarihi: 24.02.2023).
- Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (t.y.). https://www.iletisim.gov.tr/turkce/stratejik_iletisim_calismalari/detaylar/cumhurbaskani-erdogan-hedefimiz-turkiyeyi-kuresel-enerji-merkezlerinden-biri-haline-getirmekdir (erişim tarihi: 25.12.2022).
- Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2022). <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-diplomaside-merkez-ulke-konumunu-guclendirmektedir> (erişim tarihi: 25.12.2022).
- Çavuşoğlu, M. (2020). <https://twitter.com/mevlutcavusoglu/status/1296785975390208000> (erişim tarihi: 22.12.2022).
- Çeviköz, Ü. (2016). Could Turkey Become a New Energy Trade Hub in South East Europe? *Turkish Policy Quarterly*, Summer, 67-76.
- Daştan, S. (2018). Negotiation of a Cross-border Natural Gas Pipeline: An Analytical Contribution to the Discussions on Turkish Stream. *Energy Policy*, <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.03.012>.
- Davutoğlu, A. (2004). Türkiye Merkez Ülke Olmalı. <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107581> (erişim tarihi: 12.05.2022).
- Davutoğlu, A. (2012a). Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring. TEPAV Turkey Policy Series.
- Davutoğlu, A. (2012b). *Stratejik Derinlik*, 75. B. Küre Yayınları, İstanbul.
- Davutoğlu, A. (2013a). The Three Major Earthquakes in the International System and Turkey. *The International Spectator*, 48:2, 1-11.
- Davutoğlu, A. (2013b). *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*. Küre Yayınları, İstanbul.
- Demiryol, T. (2018). Türkiye-Rusya İlişkilerine Enerjinin Rolü: Asimetrik Karşılıklı Bağımlılık ve Sınırları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 17(4), 1438-1455.
- Dışişleri Bakanlığı. (2013). https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-v-_buyukelciler-konferansinda-yaptigi-konusma-2-ocak-2013_-ankara.tr.mfa (erişim tarihi: 22.10.2022).
- Dışişleri Bakanlığı. (2022). <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-kastamonu-is-insanlari-ve-sivil-toplum-kuruluslari-temsilcileriyle-bulismada-yaptigi-konusma-13-09-2022.tr.mfa> (erişim tarihi: 25.12.2022).
- Diken. (2021, Ocak 12). “Reuters Analizi: Türkiye’nin Doğalgaz Faturası Hiç Olmadığı Kadar Yüksek olabilir”. <https://www.diken.com.tr/reuters-analizi-turkiyenin-dogalgaz-faturasi-hic-olmadigi-kadar-yukselebilir/> (erişim tarihi: 19.09.2022).
- Diken. (2022, Ocak 6). “BOTAŞ’la Gazprom Arasında Doğalgaz Anlaşması: Fiyat Açıklanmadı”. <https://www.diken.com.tr/botasla-gazprom-arasinda-dogalgaz-anlasmasi-fiyat-aciklanmadi/>
- Dünya (2015, Aralık 3). “Ankara ve Bakü’den TANAP’ı Hızlandırma Kararı”. <https://www.dunyabulteni.net/dis-politika/ankara-ve-bakuden-tanapi-hizlandirma-karari-h347806.html>
- Ediger, V. (t.y.). Enerji ve Siyaset: Türkiye-Rusya Enerji İlişkileri. *Panorama KHas 20*, <http://panorama.khas.edu.tr/dosya-enerji-ve-siyaset-turkiyerusya-enerji-iliskileri-72> (erişim tarihi: 03.01.2023).
- Ediger, V. ve Durmaz, D. (2017). Energy in Turkey and Russia’s Roller-Coaster Relationship. *Insight Turkey* 19(1), 135-155.
- Elliott, S. (2021). “Russian Gas Flows into Europe at 2021 Lows in Nov on Susudued Beraus Transit” <https://www.spglobal.com/commodityinsights/en/market-insights/latest-news/natural-gas/061822-russian-gas-deliveries-via-turkstream-to-halt-june-21-28-for-annual-maintenance> (erişim tarihi: 25.12.2022).
- Eminoğlu, C. (2015). Liberalization Process and Legal Aspects of the Turkish Natural Gas Market. A. Dorsman, W. Westerman ve J. Simpson (Ed.), *Energy Technology and Valuation Issues*. Springer International Publishing, Switzerland, 147-164.
- Energy Information Administration (2015). “Russia”, https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Russia/archive/pdf/russia_2015.pdf (erişim tarihi: 20.07.2022).
- Energy Information Administration (2016). “Country Analysis Brief: Russia”, https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Russia/archive/pdf/russia_2016.pdf (erişim tarihi: 20.07.2022).
- Energy Information Administration (2017). “Country Analysis Brief: Russia”, https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Russia/archive/pdf/russia_2017.pdf (erişim tarihi: 20.07.2022).
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu. (2015a). *Elektrik Piyasası 2014 Yılı Piyasa Gelişim Raporu*. EPDK. Ankara.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu. (2015b). *Petrol Piyasası 2014 Yılı Sektör Raporu*. EPDK. Ankara.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu. (2016a). *Elektrik Piyasası 2015 Yılı Piyasa Gelişim Raporu*. EPDK. Ankara.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu. (2016b). *Petrol Piyasası 2015 Yılı Sektör Raporu*. EPDK. Ankara.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu. (2017a). *Elektrik Piyasası 2016 Yılı Piyasa Gelişim Raporu* (Ankara).
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu. (2017b). *Petrol Piyasası 2016 Yılı Sektör Raporu*. EPDK. Ankara.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu. (2017c). *Doğal Gaz Piyasası 2016 Yılı Sektör Raporu*. EPDK. Ankara.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu. (2022a). *Doğal Gaz Piyasası 2021 Yılı Sektör Raporu*. EPDK. Ankara.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu. (2022b). *Petrol Piyasası 2021 Yılı Sektör Raporu*. EPDK. Ankara.
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2017). http://www.sp.gov.tr/upload/xSPstratejikPlan/files/nQbTc+etkb_stratejik_plani.pdf
- Erdil, M. (2015). “Türk Akımı Donduruldu”. <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turk-akimi-donduruldu-30042596> (erişim tarihi: 12.08.2022).
- Erşen, E. ve Çelikpala, M. (2019). Turkey and the Changing Energy Geopolitics of Eurasia. *Energy Policy*, 128, 584–592.
- Ertem, C. (2017). “Enerjide devrim...”. <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/cemil-ertem/enerjide-devrim-2417340> (erişim tarihi 12.08.2022).
- Evrensel. (2015, Aralık 3). “Davutoğlu: Türkiye ve Rusya Sorunları Konuşarak Çözecek İradeyi Göstermelidir”, <https://www.evrensel.net/haber/266663/davutoglu-turkiye-ve-rusya-sorunlari-konusarak-cozecek-iradeyi-gostermelidir> (erişim tarihi: 15.08.2022).
- Frackell, B. E. (2013). Current Developments in Regional Energy Security and Turkey. *Insight Turkey*, 15(1), 63-72.
- Furuncu, Y. (2018a). TANAP’ın Orta Asya ve Avrupa Enerji Pazarlarına Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi*, 25(2), 543-561.
- Furuncu, Y. (2018b). Enerji Güvenliği ve Karşılıklı Bağımlılık Perspektifinden Türk Akım Projesi. *SETA Perspektif*, Sayı 216.
- Gazprom Group (t.y.). *Gazprom in Figures 2015-2019 Factbook*.
- Girit, S. (2015). “Türkiye-İsrail Yakınlaşması: Doğalgaz ve Suriye Faktörü”. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151217_turkiye_israil_seli_n_girit (erişim tarihi: 10.08.2022).
- Global Enerji (2011). “Şeyl Gazı Doğal Gaz Yatırımlarını Etkiledi”. <https://arifbey.wordpress.com/2013/07/15/236/> (erişim tarihi: 13.09.2022).
- Gorst, I. ve O’Byrne, D. (2011). “Turkey Deal Boosts Russia’s Pipeline Project”. <https://www.ft.com/content/e0613af4-3170-11e1-a62a-00144feabdc0> (erişim tarihi: 12.12.2022).

- Haberrus (2022). "Gazprom, Türkiye'ye gaz tedarik sözleşmelerini uzattı". <https://haberrus.ru/economics/2022/01/05/gazprom-turkiye-gaz-tedarik-sozlesmelerini-uzatti.html> (erişim tarihi: 12.10.2022).
- Hacıoğlu, N. (2011). "Putin: Türkiye'nin Güney Akım'a Vize Vermesi Yeni Yıl Hediyesi". <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/putin-turkiye-nin-guney-akim-a-vize-vermesi-yeni-yil-hediyesi-19559815> (erişim tarihi: 10.08.2022).
- Heather, P. (2015). The evolution of European traded hubs. *OIES Paper*: 104, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2016/02/NG-104.pdf>
- Hürriyet (2019, Şubat 26). "Türkiye Doğal Gazda Önemli Döneme Giriyor". <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turkiye-dogal-gazda-onemli-doneme-giriyor-41130206> (erişim tarihi: 24.12.2022).
- International Energy Agency (2008). *Development of Competitive Gas Trading in Continental Europe*. <https://www.iea.org/reports/development-of-competitive-gas-trading-in-continental-europe> (erişim tarihi: 12.09.2022).
- International Energy Agency (2022). *How Europe can Cut Natural Gas Imports from Russia Significantly within One Year*. <https://www.iea.org/news/how-europe-can-cut-natural-gas-imports-from-russia-significantly-within-a-year> (erişim tarihi: 25.12.2022).
- Kaçmaz, S. (2015). "Russia Halts Turkish Stream Gas Pipeline Over Jet". <http://www.milliyet.com.tr/en/russia-halts-turkish-stream-gas-pipeline-over-jet-2157893> (erişim tarihi: 10.08.2022).
- Kakışım, C. (2019). Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerinin Analizi. *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 67-89.
- Kakışım, C. (2020). Türkiye'nin Bölgesel Doğal Gaz Merkezine Dönüşebilme Potansiyeli. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(24), 255-280.
- Karagöl, E. T. (2016). 23. Dünya Enerji Kongresinin Yansımaları. *Kriter*, 1(7), <https://kriterdergi.com/ekonomi/23-dunya-enerji-kongresinin-yansimalari> (erişim tarihi: 05.09.2022).
- Karagöl, E. T. (2017). "Doğu Akdeniz'de Enerji Kartı". *Kriter*, 2(18), <https://kriterdergi.com/ekonomi/dogu-akdenizde-enerji-karti> (erişim tarihi: 05.09.2022).
- Karagöl, E. T., Ateş, S. A., Kaya, S. ve Kızılkaya, M. (2016). *Türkiye'nin Enerjide Merkez Ülke Olma Arayışı*. SETA Yayınları, Sayı 60.
- Karagöl, E. T. ve Kaya, S. (2014). Enerji Arz Güvenliği ve Güney Gaz Kordioru (GGK). *SETA Analiz*, Sayı 108.
- Karagöl, E. T. ve Kızılkaya, M. (2015). The Turkish Stream Project in the EU-Russia-Turkey Triangle. *Insight Turkey*, 17(2), 57-65.
- Karagöz, S. (2015). "Turkey, Qatar Sign Liquefied Natural Gas Agreement". <https://www.dailysabah.com/energy/2015/12/02/turkey-qatar-sign-liquefied-natural-gas-agreement> (erişim tarihi: 05.09.2022).
- Karan, M. B., Küçüközmen, C. ve Aktürk A. (2014). Re-examining Turkey's Potential of Becoming a Natural Gas Hub. A. Dorsman, T. Gök ve M.B. Karan (Ed.), *Perspectives on Energy Risk*. Springer, 119-142.
- Keohane, R. ve Nye, J. (1989). *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Little Brown, Boston.
- Keohane, R. ve Nye, J. (2012). *Power and Interdependence*, 4th ed. Pearson, Illinois.
- Kim Y., ve Blank, S. (2016). The New Great Game of Caspian Energy in 2013-14: 'Turk Stream', Russia and Turkey. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 18(1), 37-55.
- Kolbay, A. (2010). Ulusal Şampiyonluk ve Rakiplerle Büyümenin Erdemi. <http://www.petroturk.com/HaberGoster.aspx?id=3622&haber=Ulusal-sampiyonluk-ve-rakiplerle-birlikte-buyumenin-erdemi>
- Korkmaz, D. (2021). *Turkey and the EU in an Energy Security Society: The Case of Natural Gas*. Palgrave, Cham.
- Köstem, S. (2018). The Political Economy of Turkish-Russian Relations: Dynamics of Asymmetric Interdependence. *Perceptions*, XXIII (2), 10-32.
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. (t.y.a). <https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/2014-komur-ithalati> (erişim tarihi: 03.07.2022).
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. (t.y.b). <https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/2015-komur-ithalati> (erişim tarihi: 03.07.2022).
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. (t.y.c). <https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/2016-maden-ithalat-degerleri> (erişim tarihi: 03.07.2022).
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. (t.y.d). <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/turkiyede-madencilik/2021-yili-maden-dis-ticaret.pdf> (erişim tarihi: 03.07.2022).
- Meclis Haber (2011). https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p=113611 (erişim tarihi: 02.10.2022).
- Metin, F. (2018). "Karbuz: Jeopolitik Önem Enerjide Karın Doyurmuyor". <https://www.enerjigunlugu.net/karbuz-jeopolitik-onem-enerjide-karin-doyurmuyor-27104h.htm> (erişim tarihi: 12.09.2022).
- OEC World. (t.y.a). <https://oec.world/en/profile/bilateral-product/refined-petroleum/reporter/rus?yearExportSelector=exportYear5> (erişim tarihi: 03.07.2022).
- OEC World. (t.y.b). <https://oec.world/en/profile/bilateral-product/crude-petroleum/reporter/rus?yearExportSelector=exportYear5> (erişim tarihi: 03.07.2022).
- Organisation for Economic Development and Cooperation. (2020). Fossil Fuel Support Country Note, Russia, <https://www.oecd.org/fossil-fuels/data/> (erişim tarihi: 15.11.2022).
- Özdemir, V. (2017). The Political Economy of the Turkey's Gas Geopolitics. M. Shroder, M.O. Bettzuge, ve W. Wessels (Ed.), *Turkey as an Energy Hub? Contributions on Turkey's Role in EU Energy Supply*. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 111-122.
- Özyılmaz Kiraz, B. (2021). Türk Dış Politikasında Merkez Ülke Olma Yönelimi: Dönüşüm mü, Devamlılık mı? *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(30), 501-519.
- Petrotürk. (2010). İthalat özel sektör oyuncularını tam olarak serbest bırakılmadı. <http://www.petroturk.com/HaberGoster.aspx?id=4071&haber=-ithalat-ozel-sektor-oyunculari-icin-tam-olarak-serbest-birakilmali> (erişim tarihi: 15.11.2022).
- Pirani, S. (2018). Russian Gas Transit Through Ukraine After 2019: The Options. *Oxford Energy Insight*: 41, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2018/11/Russian-gas-transit-through-Ukraine-after-2019-Insight-41.pdf?v=ebe021079e5a>
- Pitel, L. (2015). Turkey and Israel Poised to Restore Diplomatic Ties After Secret Talks. *Independent*, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/turkey-and-israel-poised-to-restore-diplomatic-ties-after-secret-talks-a6779031.html> (erişim tarihi: 11.03.2019).
- Rekabet K. (2013). 4646 Sayılı Doğal Gaz Piyasası Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısına İlişkin Rekabet Kurumu Görüşü. <http://www.rekabet.gov.tr/File/?path=ROOT%2fDocuments%2fKurum+G%C3%B6r%C3%BC%2f2fdogalgazgorus.pdf> (erişim tarihi: 15.10.2022).
- Resmi Gazete. (2001, 2 Mayıs; 24390). Doğal Gaz Piyasası Kanunu.
- Roberts, J. (2010). Turkey as a Regional Energy Hub. *Insight Turkey*, 12(2), 39-48.
- Soysal, C., Yücel, C. Ö., Koyuncu, T. ve Tokgöz, E. (2012). Doğalgaz Sektör Araştırması Raporu. Rekabet Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sputniknews (2018, Mayıs 27). "Albayrak: Rusya ile Yürütülen Tahkim Süreci için Anlaşmaya Vardık" <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201805271033608811-albayrak-rusya-tahkim-sureci-anlasma/> (erişim tarihi: 02.04.2022).
- Star (2016, Mayıs 18). "TAP ve TANAP enerjide bir başarı öyküsüdür". <https://www.star.com.tr/ekonomi/tap-ve-tanap-enerjide-bir-basari-oykusudur-haber-1111909/> (erişim tarihi: 09.08.2022).
- Suphi, D. (2019). Doğal Gaz Sektöründen Moskova Çıkarması, *Enerji Panorama*, 6(68), 26-27.
- Tagliapietra, S. (2014). The EU-Turkey Energy Relations After the 2014 Ukraine Crisis. Enhancing the Partnership in a Rapidly Changing

Environment, *Energy: Resources and Markets*, Fondazione Eni Enrico Mattei (FEEM).

TANAP. (t.y.). <https://www.tanap.com/bulten-23> (erişim tarihi: 12.09.2022).

The Guardian (2015, Kasım 28). “Vladimir Putin Calls for Greater Sanctions Against Turkey”. <https://www.theguardian.com/world/2015/nov/28/vladimir-putin-calls-for-greater-sanctions-against-turkey> (erişim tarihi: 09.09.2022).

TRT Haber (2015, Eylül 30). “Türk Akımı’nda 1,5 Yıllık Mücadele”. <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/turk-akiminda-15-yillik-muzakere-206163.html> (erişim tarihi: 09.09.2022).

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2010, 20 Aralık). Tutanak Dergisi, Yasama Dönemi 23, Yasama Yılı 5, Cilt 87, 27’nci Birleşim, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil5/bas/b037m.htm> (erişim tarihi: 19.09.2022).

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2016). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Türk Akım Gaz Boru Hattı Projesine İlişkin Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı (1/788) ve Dışişleri Komisyonu Raporu, <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss441.pdf> (erişim tarihi: 19.09.2022).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Dışişleri Komisyonu. (2012). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Türkiye Cumhuriyetine Doğal Gaz Satışına ve Azerbaycan Cumhuriyeti Kaynaklı Doğal Gazın Türkiye Cumhuriyeti Toprakları Üzerinden Transit Geçişine ve Doğal Gazın Türkiye Cumhuriyeti Toprakları Üzerinden Taşınması için Münhasır Boru Hattının Geliştirilmesine İlişkin Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulduğu Hakkında Kanun Tasarısı ile Disisleri Komisyonu Raporu (1/615). Tutanak Dergisi, Yasama Dönemi 24, Yasama Yılı 2, Sıra Sayısı 298.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Dışişleri Komisyonu. (2016). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Türk Akım Gaz Boru Hattı Projesine İlişkin Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı (1/788) ve Dışişleri Komisyonu Raporu, Tutanak Dergisi. 26. Donem, 2. Yasama Yılı, Sıra Sayısı: 441.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (t.y.). <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Odemeler+Dengesi+ve+İlgili+Istatistikler/Odemeler+Dengesi+Istatistikleri/> (erişim tarihi: 01.07.2023).

Türkiye İstatistik Kurumu (t.y.). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104> (erişim tarihi: 03.07.2023).

Türkiye İhracatçılar Meclisi (t.y.). İhracat Rakamları, <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari>

Vatan (2018, Haziran 13). “Türkiye İpek Yolu ile Enerji ‘Hub’ı Oldu”. <https://www.gazetevatan.com/ekonomi/turkiye-ipek-yolu-ile-enerji-hub-ouldu-1174400> (erişim tarihi: 09.03.2023).

Villar, L. ve Hamilton, M. (2017). “The Danish and Turkish Straits are critical to Europe’s Crude Oil and Petroleum Trade”. <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=32552> (erişim tarihi: 09.03.2023).

Winrow, G. (2014). Realization of Turkey’s Energy Aspirations Pipe Dreams or Real Projects? *Turkey Project Policy Paper*, 4, <https://www.brookings.edu/research/realization-of-turkeys-energy-aspirations-pipe-dreams-or-real-projects/> (erişim tarihi: 22.03.2023).

World Energy TV. (2017). <https://www.youtube.com/watch?v=m0Hr62onIF0&t=40s> (erişim tarihi: 10.02.2022).

Yeni Asır. (2018, Kasım 19). “Bakan Albayrak’tan Türk Akım Mesajı”. <https://www.yeniasir.com.tr/gundem/2018/11/19/bakan-albayraktan-turkakim-mesaji/amp> (erişim tarihi: 09.03.2023).

Yeşiltaş, M. ve Balcı, A. (2011). AK Parti dönemi Türk Dış Politikası sözlüğü: Kavramsal bir harita. *Bilgi*, 23, 9-34.

Yılmaz Bozkuş, R. (2019). Analysis of Turkey’s role as a possible energy hub. *GeoJournal*, 84, 1353–1364.

Critical Constructivism and “Nakhichevan Crisis”: How did Türkiye Reconstruct its National Interest?

Eleştirel Konstrüktivizm ve “Nahçıvan Krizi”: Türkiye Nasıl Ulusal Çıkarını Yeniden İnşa Etti?

Ayşe KÜÇÜK^a

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	18 August 2023
Accepted	18 September 2023
Available Online	16 October 2023

Article Type	Research Article
--------------	------------------

Keywords

Critical Constructivism,
Nakhichevan Crisis,
Turkish National Interest,
Contractual Law,
Dominant Representation.

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	18 Ağustos 2023
Kabul	18 Eylül 2023
Yayın	16 Ekim 2023

Makale Türü	Araştırma Makalesi
-------------	--------------------

Anahtar Kelimeler

Eleştirel Konstrüktivizm,
Nahçıvan Krizi,
Türkiye'nin Ulusal Çıkarı,
Ahdî Hukuk,
Baskın Temsil.

ABSTRACT

Since Armenia's independence, the development of relations between Türkiye and Armenia has been a highly contentious issue in both countries. The disputes predominantly revolved around the events of 1915 and have consistently dominated Turkish-Armenian relations. This study employs a critical constructivist perspective to examine the “Nakhichevan Crisis,” the only foreign policy crisis between Türkiye and Armenia, spanning from May 1992 to September 1993.

According to critical constructivist scholars, national interests are not solely objective realities; they are shaped by social and cultural influences. The primary hypothesis of this article is that the deeply entrenched historical protracted conflict has significantly impeded the progress of relations between Türkiye and Armenia. The chosen methodology for this research involves process tracing, utilizing the prominent Turkish political resource known as the “Ayn Tarihi” Journal (History of the Month) beside of secondary resources. Furthermore, parliamentary debates have also been included in the analysis to establish a comprehensive understanding.

The preservation of Nakhichevan's autonomous status, rooted in contractual law, has wielded a considerable impact on the formulation of Turkish national interest. However, the prevailing notion that “Türkiye has the right to intervene” in Nakhichevan was initially voiced by Heydar Aliyev and later gained widespread acceptance and turned into dominant representation. This notion has functioned as a substantial barrier hindering the bilateral relations between Türkiye and Armenia, a situation that persisted until the outbreak of the Second Karabakh War.

ÖZ

Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasından bu yana Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi konusu her iki ülkede de oldukça tartışmalı bir konu olmuştur. Ağırlıklı olarak uyuşmazlık 1915 Olayları etrafında gelişmiş ve Türk-Ermeni ilişkilerini sürekli olarak etkilemiştir. Bu çalışma, Türkiye ile Ermenistan arasındaki tek dış politika krizi olan ve Mayıs 1992'den Eylül 1993'e kadar uzanan “Nahçıvan Krizi”ni eleştirel konstrüktivist bir bakış açısıyla incelemektedir.

Eleştirel konstrüktivist akademisyenlere göre, ulusal çıkarlar yalnızca nesnel gerçekler olarak görülemez sosyal ve kültürel olarak üretilir. Bu makalenin birincil hipotezi, derin tarihsel kökleri olan uzun süreli çatışmanın Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini önemli ölçüde engellediğidir. Bu araştırma için ikincil kaynakların yanı sıra “Ayn Tarihi” Dergisi olarak bilinen önde gelen Türk siyasi hayatı kaynağından yararlanarak süreç izleme yöntemi tercih edilmiştir. Ayrıca, kapsamlı bir anlayış oluşturabilmek için parlamento tartışmaları da analize dahil edilmiştir.

Nahçıvan'ın ahdi hukuka dayanan ozerk statüsünün korunması, Türk ulusal çıkarlarının formüle edilmesinde önemli bir etki yaratmıştır. Ancak “Türkiye'nin Nahçıvan'a müdahale etme hakkı vardır” görüşü, öncelikle Heydar Aliyev tarafından dile getirilmiş ve daha sonra yaygın olarak kabul görmüştür ve baskın temsile dönüşmüştür. Bu anlayış, İkinci Karabağ Savaşı'nın patlak vermesine kadar devam eden Türkiye ve Ermenistan ikili ilişkilerinin önünde önemli bir engel oluşturmıştır.

^a Asst. Prof., İstanbul Gelisim University, Political Science and International Relations, İstanbul, **E-Posta:** akucuk@gelisim.edu.tr, **ORCID:** https://orcid.org/0000-0003-4043-0550

1. Introduction

The “Nakhichevan Crisis” represents a unique foreign policy crisis within the protracted conflict¹ between Türkiye and Armenia during the Republican era. This crisis was not initiated by the dynamics of the bilateral relationship, but rather by Armenia's violation of the Nakhichevan Autonomous Region's contractual status as established in international treaties. The Armenian militia's occupation of Nakhichevan and their opening of artillery fire on the region near the Turkish border led to a foreign policy crisis between the two nations. Türkiye's primary concern in this situation was the protection of Nakhichevan's autonomous status, which served as the catalyst for the crisis (Öztığ, 2018, pp. 416-419).

The concept of “national interest” for Türkiye in this context revolved around the question of whether it had the right to intervene in the issue or not. Foreign policy crises generally depend on the “definition of a threat” to a state's interests for initiation. No decision or action can be taken or presented contrary to national interests in foreign policy. Additionally, many events are characterized as crises in the foreign policy agenda, highlighting the importance of defining the concept of crisis (Hermann, 1993, p. 206).

According to Hermann (1993), a crisis is “a situation characterized by short time and surprise in the face of a threat to the fundamental objectives of the decision-maker, turning the situation into an undesirable one” (p. 206). However, Brecher and Wilkenfield (1997) argue that the element of surprise is not a necessary condition for crises (p. 31). They define protracted conflict as “a situation inherent in the identity of three or more crises between sovereign states, lasting at least ten years, involving elements of war or milder violence, and/or involving allies or patrons of the countries that are parties” (Brecher, 2016, p.4). In this article, the crisis definition provided by Aksu and his colleagues is adopted. Consequently, a crisis is understood as a situational change that may occur suddenly or within a certain period of time on any issue within the foreign policy agenda. This change forces decision-makers to choose among limited options while considering risks, dangers, threats, or attacks that increase the likelihood of entering a military conflict or war (Aksu, 2017b, pp. 31-32).

In this study, the research question “How is it possible for Nakhichevan's status to be constructed as Türkiye's national interest?” will be examined from a critical constructivist perspective. Specifically, the study will explore the impact of the historical antagonistic relationship between Türkiye and Armenia on the construction of Nakhichevan's status as a national security interest. To investigate the transformation of the contractual legal status derived from international treaties into Türkiye's national interest, this study will utilize primary sources, such as the Journal of “Ayn Tarihi”² (History of the Month), and secondary resources, in addition to analysing parliamentary debates. The methodology employed in this research is process tracing, focusing on the examination of discourses to better understand the construction of Nakhichevan's status as a

national interest for Türkiye. The main hypothesis of this article is the discourse of Heydar Aliiev has become the dominant representation in the process of Nakhichevan Crisis.

1.1. Critical Constructivism

Constructivism posits that there is no objective social reality independent of our understanding and interpretation of it. In this view, political constructs, anarchy, values, norms, and institutions are products of a process of social construction in international relations. Consequently, the identities of actors shape their interests. Zehfuss (2012) contends that an actor's identity is not only crucial in defining interests, but also instrumental in shaping politics (p. 12). Language serves as a powerful tool in this construction process, with international politics being formed within the framework of human interactions. According to Onuf (2013), “saying is doing” and “speaking is the most significant means of bringing the world into our existence” (p. 29).

Critical constructivism asserts that multiple social realities can coexist simultaneously due to the existence of diverse human communities, actors, social groups, and societies in the world. While mainstream approaches to international relations (IR) are dominated by concepts such as power, threat, and interest, critical constructivists argue that these concepts should not be viewed independently from individuals' perceptions and conceptualizations. Traditional IR approaches tend to treat these concepts statically and within a narrow framework, neglecting the relationship between the subject of “national interest” and identity.

Critical constructivists maintain that states possess no ontological status beside of various practices. They emphasize the importance of examining the production and reproduction of state practices in relation to identity and difference. In this context, “national interest” is not just a reality but also a product of social and cultural processes. The conceptualization of national interest is a matter of “interpretation” and “producing answers.” As such, national interest should be analysed as a discursive practice. For critical constructivists, interests are produced, reproduced, and transformed through the discursive practices of actors. When an issue or event is conceptualized as a “national interest”, it represents both the situations defined by the actors themselves and the events they have encountered. Given that there is no fixed identity of the “other” independent of time and space, the concept exhibits a performative character. Identity should be treated as an ongoing process, with its construction and transformation never reaching a final, complete state.

According to Laffey (2000), identity is consistently constructed in relation to an external representation (p. 431). As the conceptualization of national interests hinges on “interpretation” and “producing an answer”. Discourse plays a crucial role in the production of national interest (Weldes, 1999, p. 4). Despite mainstream studies in international relations acknowledging the importance of personal or national interests in understanding and explaining state behaviours and other social actors, the

¹ Crises within protracted conflicts tend to have more severe triggers compared to other types of crises, with a heightened perception of threats to core values and an increased likelihood of resorting to violence in crisis management (Aksu, 2017a, p. 71).

² Ayn Tarihi is a semi-formal resource of publishing since 1923 for international, political, domestic or social issues on Turkish political life (Bulut, 2012, pp. 28-35).

processes through which these interests are constructed remain unclear (Weldes, 1999, p. 10).

Critical constructivists argue that discourse is not neutral, and reality is not one-dimensional. However, they do not deny the existence of a material reality. Instead, they posit the meaning of this reality is constructed through discourse. Issues, problems, and dynamics in world politics depend on discourse. Campbell (1992) emphasizes that “danger is not an objective situation, and it cannot exist independently of the subject matter that could become a threat” (p. 1). Insecurity is not a natural phenomenon but rather a social and cultural production. Security and insecurity are ontologically distinct. Like the identity, security is produced through a process of mutual construction. The context of identity formation transpires in relation to the “self”, the “other”, or “multiple others” (Weldes et al., 1999, pp. 9-11). Identity and security, encompassing both the self and the other, are not predetermined. National interest is subject to subjective definitions, and it is essential to reveal actors' interest representation in the process at a specific point of action (Gözen, 1999, p. 6). In short, individuals define both themselves and others during the representation process (Weldes et al., 1999, p. 14).

The production of meaning within certain representations enables the emergence, circulation, and/or establishment of some discourses as social realities. Consequently, intersubjective nature of meaning exists solely within the categories provided for representing and understanding the world. Foreign policy analysis focuses on the decision-making of individuals who are influenced by the world they inhabit. Since the ultimate analysis is conducted by real people acting on behalf of the state, foreign policy analysis centres on decision-makers and the decision-making process (Weldes, 1998, p. 218). Decision-makers operate within a specific domain of success in foreign policy (Hudson, 2014, p. 6), ascribing meaning to their own world and creating reality. As the authority to make decisions on behalf of the state is determined by law according to the political regime, the final decision-making unit is construed as the official stance of the state or its “national interest” (Das, 2009, p. 971). Hence, it can be argued that the real individuals authorized to make decisions on behalf of states represent national interest through dominant representation, allowing for the construction, reconstruction, or transformation of those interests.

1.2. Historical Construction of Hostility in Turkish-Armenian Relations

The independence efforts of Ottoman Armenians following the 1877-1878 Ottoman-Russian War were perceived as “betrayal” by Turks and as “revolution” by Armenians. Ottoman Armenians were forced to leave their lands due to the “Law of Relocation and Settlement” in 1915, enabling them to rebuild their identity through the trauma

experienced during World War I. Armenians were forcibly deported from their homes, creating a “chosen trauma”.³ The claims on Eastern Anatolia have been perceived as a threat to both Türkiye's sovereignty over its borders and Turkish identity. Consequently, Ottoman Armenians were removed from their lands (Göl, 2005, pp. 121-122). Thus, Armenian identity became a “victimized diaspora/victim nation” in contrast to Turkish identity (Öztürk, 2015, p. 152).

From the Armenian perspective, the First World War continued with the 1918 Forward Operation (Türk İleri Harekatı) and the founding wars on the Eastern Front in 1920.⁴ The Turkish Forward Operation resulted in dissolution of Transcaucasian Republic (22 April-28 May 1918) and Azerbaijan declared its independence (Jane, 2020a, pp. 124-125). The Ottoman Army extended its involvement to Nakhichevan and mitigate a genocide targeting Turkish population and actively contributed to establishment of Nakhichevan Aras Republic.⁵ According to Turan and Öztan (2018) Turkish nation-statehood process is primarily based on the marginalization of Armenians and Greeks (p. 34). Since then, this enmity, fueled by traumas and historical hostilities, has been transmitted between generations. Even Armenians who did not experience this trauma have continued to view Turks as their “other” (Çevik-Ersaydı, 2011, p. 103). From the Armenian perspective, the Eastern Front of the Turkish War of Independence is regarded as an “occupation” (Hovannisian, 1974, p. 38). The contractual statuses of states, established through the Gyumri, Kars, and Moscow Agreements, as well as Armenia's incorporation into the Soviet Union in 1920, marked the end of Armenia's brief independence (Hovannisian, 1997, p. 303). The Lausanne Peace Treaty subsequently concluded the contractual status of these agreements concerning Turkish borders, effectively closing the “Armenian question” at the state level (De Waal, 2016, p. 125). This issue would not resurface until the 1960s, since when adversarial perceptions, discourses, and policies have been reflected in bilateral affairs.

The deep historical roots and perceptions in the protracted conflict between Türkiye and Armenia have sustained their adversarial relationship. This enmity has reproduced itself between the two countries, with its establishment occurring during the process of nation formation for both parties. Identity construction is based on narratives of the events of 1915, and mutual identity construction is multidimensional. It spans a lengthy period of time, fuels the adversarial relationship between the two nations, and continuously reconstructs their identities.

When the Soviet Republics declared independence, Türkiye adopted a positive stance, supporting their independence for regional stability and territorial integrity in the Caucasus. Türkiye recognized all the Trans-Caucasus republics that

³ The term *chosen trauma* is employed to characterize events that elicit strong emotions, such as humiliation and victimization, experienced by members of one group at the hands of another group. Volkan and Itzkowitz (2002) argue that although no group deliberately selects to be victimized, it is their choice to dwell on the event (p. 20). In this context, the group's collective memory and identity become intertwined with the trauma, and it serves as a powerful symbol that shapes the group's perception of itself and its relationship with other groups.

⁴ The historical-sociological research tradition emphasizes that violence and war are essential elements in shaping and constructing states. As Tilly

(1985) asserts, “war makes states and states make wars” (p. 181). The externalization of war and internal centralization are simultaneous processes. Mann (1988) supports this perspective, stating that “war, war preparation, and the military are fundamental concepts of modern states” (p. 124).

⁵ Ottoman officers having retired from active service strategically positioned alongside of diverse regions Nakhichevan Aras Republic fortifying defence of this burgeoning republic (Karamanlı, 2006, p. 295-296).

left the USSR. Nevertheless, the Turkish-Armenian conflict remained unresolved. Türkiye decided not to exchange ambassadors with Armenia. In response, Armenian foreign policy aimed to develop bilateral relations with as many countries as possible. On August 23, 1990, the Supreme Council of the Armenian Soviet Socialist Republic issued a Declaration on Independence. This declaration states that⁶ “The Republic of Armenia supports the establishment of international recognition for the 1915 Genocide in Ottoman Türkiye and Western Armenia” (İşyar, 2017, p. 306).

The Turkish elites have depicted Western Armenia as the areas where Armenians once resided within Ottoman Türkiye, largely referring to Eastern Anatolia. This representation suggests that 1921 Armenia does not recognize Türkiye's national borders or the Moscow and Kars Agreements. Although these terms were not included in Armenia's 1995 constitution, they have remained a focal point on the Turkish agenda. Consequently, Türkiye has stated that if Armenia recognizes Türkiye's territorial integrity, there could be an exchange of ambassadors in addition to the AGIC Charter.⁷

The combination of arguments surrounding the Law of Relocation and Settlement and the Karabakh Conflict has perpetuated the conflict between Türkiye and Armenia during periods of crisis. While Türkiye officially recognized Armenia's independence on December 16, 1991, alongside other countries leaving the USSR (Aydın, 2011, p. 119), Ankara's additional conditions for Yerevan were not met (Balci, 2017, p. 228).

Ankara's refusal to establish diplomatic relations with Yerevan was instigated by debates in the Armenian parliament, which challenged the validity of the Moscow and Kars Agreements. Although these agreements have not been officially terminated, Türkiye remains wary that Armenia may pursue a revisionist policy without official border confirmation. Conversely, Yerevan has insisted on not meeting any other preconditions for de facto recognition (Mirzoyan, 2010, p.67). Collective narratives on both sides contribute to threat perceptions, hindering the development of bilateral relations. The Turkish-Armenian border remains closed, reflecting a consistent pattern in Turkish foreign policy. The historical hostile relationship between the two countries is grounded in the significance of Turkish-Azerbaijani relations and the events of 1915. Both Türkiye and Armenia act out of fear and insecurity in their bilateral relations. The closure of the border stems from the Turkish perception of Armenia as a threat (Mirzoyan, 2010, pp. 55-56). In the protracted conflict between Türkiye and Armenia, it is crucial to consider not only material factors but also psychological components.

1.3. Contractual Law in the Nakhichevan Crisis

Contractual law can be characterized as the legal framework constructed through international agreements or treaties, encompassing mutual declarations and acceptances made

by one or more states concerning their existence, sovereignty, independence, or borders. As such, it establishes a status that shapes the trajectory of bilateral relations within the parameters agreed upon by the signing parties. When an agreement is duly enforced, it serves as a guarantee for peace, tranquillity, and security between the involved parties (Çolak, 2017). However, the preservation of contractual law in practice is not always feasible. In such instances, contractual law can be violated in three distinct manners (Aksu & Çolak, 2019, p. 21):

- Breaching a previously agreed-upon political-legal arrangement between the parties,
- Despite the existence of a contract between the parties, one or all parties may have disagreements regarding the interpretation of the formal status or current situation, or the current agreement may lack an explicit provision addressing the situation at hand,
- The nonexistence of a mutually accepted contractual law among all parties, with one of them seeking to alter the current situation in its favour by creating an act or fait accompli.

To comprehensively discuss this matter, it is crucial to first outline the formation of Nakhichevan's status. The autonomous status of Nakhichevan under Azerbaijani sovereignty is founded upon the Treaty of Moscow, signed on March 16, 1921, and the Treaty of Kars, signed on October 13, 1921. Furthermore, the Treaty of Gyumri, dated December 2, 1920, determined the Turkish-Armenian border and resolved to “determine the form of government by holding a plebiscite” in the Nakhichevan, Stathakis, and Shakur regions while also deciding to “refrain from interfering with Armenia's administration in the area” (Soysal, 1989, pp. 19-20). The Treaty of Gyumri, despite not entering into force due to incomplete ratification, aimed to “establish a local administration under Türkiye's protection” in the region. Subsequently, the Treaty of Moscow and the Treaty of Kars replaced it. The Treaty of Kars served as a solution to the issue of Turkish and Armenian borders until a final resolution was achieved. The Treaty of Gyumri was intended as a ‘temporary solution’ to the Armenian issue. The Treaty of Kars, a 1921 Treaty of Friendship, was established between Türkiye and Armenia, Azerbaijan, and Georgia (Soysal, 1989, p. 18). The Turkish government secured the acceptance and ratification of Türkiye's eastern borders, as established by the Treaty of Moscow, by Georgia, Azerbaijan, and Armenia (Tellal, 2008, p.170). Additionally, the Treaty of Moscow granted autonomy to the Nakhichevan region (Tuncer, 2017, p.52).

Article 5 of the Treaty of Kars stipulates that “The Government of Türkiye and the Soviet Governments of Armenia and Azerbaijan have agreed that the Nakhichevan region shall be an autonomous region under the protection of Azerbaijan, within the borders specified in Annex III to the Treaty” (Soysal, 1989, pp. 43-47). In accordance with

⁶ During this strategic process, the focus was initially placed on neighbouring countries, followed by former Soviet Republics, and ultimately on nations with significant Armenian diaspora populations, including Syria, Lebanon, France, the United States, and Argentina (Demir, 2005, p.111).

⁷ Hence, diplomatic relations between Türkiye and Armenia have never been established. In summary, the conditions for establishing diplomatic relations include:

- Withdrawal of territorial claims,
- Declaration that existing borders between Türkiye and Armenia are not open to any debate and will not be changed in the future, even through peaceful means,
- Ensuring that "Armenian genocide" allegations are not raised (Chrysanthopoulos, 2002, p.25).

the boundaries outlined in Annex 1 C of the Treaty of Moscow,⁸ the parties agreed to establish a “self-governing territory under the auspices of Azerbaijan, provided that the Nakhichevan autonomy shall never relinquish the protection of the right to be vested in a state for a fraction of a second” (Akipek, 1966, p. 5). The protection of Nakhichevan was entrusted to Azerbaijan under the condition that it would never be ceded to another state. This implies a contractual status created by the agreements at the state level. However, the interpretation of these agreements was a contentious issue during the Nakhichevan Crisis. Following the Nakhichevan Crisis, the violation of the contractual status established by the treaties was construed as a threat to Turkish national interests.

Indeed, on the website of the Turkish Ministry of Foreign Affairs Consulate General of Nakhichevan, it is stated:

“With the Treaty of Moscow signed between Türkiye and the Soviet Union on March 16, 1921, Nakhichevan was placed under the protection of Azerbaijan on the condition that it maintained an autonomous structure and was not ceded to another state[...] The same point was confirmed by the Treaty of Kars (October 13, 1921) signed between Türkiye, the Soviet Union, Azerbaijan, Armenia, and Georgia” (A Brief History of Nakhichevan, naxcivan-cg.mfa.gov.tr).

To understand how Nakhichevan's status became a matter of Turkish national interest, it is essential to examine the relevant discourses. The Nakhichevan Crisis coincided with the Nagorno-Karabakh conflict in 1988. During this period, Azerbaijani-Armenian conflict and occupation of Karabakh were perceived by Türkiye as an “internal affair” of the USSR. However, establishing and developing relations with Armenia was contingent upon the resolution of the Karabakh conflict. Therefore, it can be argued that Türkiye's “relations with Armenia are held hostage to their relations with Azerbaijan” (Larabee and Lesser, 2003, p. 107).

2. Turkish-Armenian Relations During the Nakhichevan Crisis

Armenian militia forces, initiated artillery attacks on the Sarak area of Nakhichevan, which is situated close to the Turkish border on May 3, 1992. Nakhichevan President Heydar Aliyev informed the Anadolu Agency on May 4 that “Armenians subjected the town of Sarak, in proximity to the Turkish border, to intense artillery fire, resulting in significant destruction of numerous buildings” (Şihmantepe, 2016, p.128). On May 5, 1992, Aliyev expressed to the Cumhuriyet newspaper his request for Turkish intervention in the situation. Concurrently, Minister of Foreign Affairs Hikmet Çetin met with U.S. Secretary of State James Baker to discuss the attacks in Nakhichevan, and Ankara communicated Turkish concerns about the issue on May 7 by inviting officials from the U.S. Embassy.

Initially, Nakhichevan's autonomous status was not regarded as Türkiye's “national interest” during the early stages of the crisis. During this time, Armenian militia forces persisted with their attacks, occupying the

Azerbaijani city of Shusha and the village of Gunnuk. However, Shusha is not part of Nakhichevan, but rather Nagorno-Karabakh (Öztiğ, 2018, p.418). Subsequently, Turkish Prime Minister Demirel contacted U.S. President George Bush, asserting that Türkiye would not tolerate any violation of Nakhichevan's territorial integrity. The Sadarak region of Nakhichevan, which is located in close proximity to the Turkish border and holds strategic significance, was subjected to further attacks by Armenian militias on May 18, 1992. From the Turkish perspective, the fall of Sadarak could potentially disrupt the territorial connection between Türkiye and Nakhichevan. As a result, the attacks on Sadarak were perceived as a threat to security.

Upon returning to the country, Turkish Prime Minister Süleyman Demirel convened an urgent meeting with the Council of Ministers. The Council decided to issue an official statement “cautioning” Armenia. On May 18, 1992, Heydar Aliyev requested “military assistance” from Türkiye due to the escalating attacks by Armenians. He informed that the Lachin region, which connects Nagorno-Karabakh to Armenia, had also been captured by Armenian forces. Aliyev announced that the number of casualties and injuries in the clashes was rising, and Armenian militias were advancing towards the Hasret Bridge on the Turkish-Nakhichevan border with heavy weaponry. Aliyev also disclosed to the press that he had requested military support from Türkiye (Aydın Tarihi, May 1992, p.80).

As the attacks on Sadarak escalated, Heydar Aliyev emphasized on May 19 that “Sadarak could fall at any moment” (Aydın Tarihi, May 1992, p.80), reiterating his call for Türkiye to intervene militarily. Türkiye responded to the Armenian government's silence by deploying additional troops along the Armenian border in response to the Nakhichevan attacks carried out by militias. Despite statements from Turkish decision-makers regarding military intervention, the Armenian militia forces' attacks on Nakhichevan persisted. In addition to Türkiye's contractual obligations and strategic sensitivity towards Nakhichevan's autonomous status, the Nakhichevan administration emerged during the crisis by actively seeking Turkish direct assistance (Aydın Tarihi, Mayıs 1992, p.80). Indeed, Nakhichevan President Heydar Aliyev consistently reminded Türkiye of its “contractual obligations” (Öztiğ, 2018, p.419).

While the Armenian militias' attacks on Nakhichevan continued, reports indicated that the “CIS troops were put on red alert” along the Nakhichevan border. François Heisburg, the director of the International Institute for Strategic Studies, cautioned Türkiye against intervening in Armenia, stating that it “would be a grave mistake” since “Western allies view Armenia as a victim of history and regard it with sympathy” (Aydın Tarihi, May 1992, p. 119). In May 1992, Russian Commander of the Commonwealth of Independent States Marshal Yevgeni Shapsonikov warned that “Türkiye's military intervention could lead to a third world war” (Aydın Tarihi, May 1992, p. 120). By May 21, 1992, the conflict in Sadarak remained unresolved as strategic locations such as the Reds and Mil Hills fell to Armenian gangs (Windrow, 2001, p.175). On May 21,

⁸ According to this agreement, the territory of Nakhichevan includes Ararat Station, Saray Bulak Mountain, Coal Mountain, Sayat Mountain, Kurtkulak Village, Gamasur Mountain, Gokdag, and the area to the east of

the administrative boundary of the Old Nakhichevan district (Soysal, 1989, p. 38).

Prime Minister Süleyman Demirel announced that the situation in Nakhichevan had “eased” (Cumhuriyet, 21 May 1992). Demirel further reported on May 22 that “Armenia had been subjected to diplomatic pressure due to Türkiye's initiatives” (Arcayürek, 1992). According to Demirel, the alert status of Russian troops along the border and CIS commander Shaposhnikov's statements were merely “tactics” (Aydın Tarihi, May 1992, p. 120). Nonetheless, Demirel emphasized that Azerbaijan had not requested military assistance from Türkiye and that no such possibility existed (Aydın Tarihi, May 1992).

On May 28, 1992, reports indicated that clashes between the Defence Army, Popular Front militias, and Armenians persisted in the Sadarak district. The opening of the “Bridge of Hope” (*Hasret* in Turkish), which connects Türkiye with Nakhichevan, was attended by Prime Minister Süleyman Demirel, Deputy Prime Minister Erdal İnönü, Acting President of Azerbaijan Isa Kamberov, and President of the Nakhichevan Autonomous Republic Heydar Aliyev on the same day (Aydın Tarihi, May 1992). The Nakhichevan-Türkiye connection was reestablished after a period of 70 years (Aydın Tarihi, May 1992). In his statement, Demirel emphasized:

“Anyone who attempts to use force should be aware that there is always someone more powerful. Those who believe that borders can be altered through force will be left empty-handed. Rest assured that your 60 million brothers and sisters in Türkiye stand with you under all circumstances” (Aydın Tarihi, May 1992).

Minister of Foreign Affairs Erdal İnönü emphasized the fraternal ties between Türkiye, Azerbaijan, and Nakhichevan during his speech (Aydın Tarihi, May 1992). The high-level attendance at the opening ceremony of the Bridge of Hope served as a symbolic demonstration of Türkiye's commitment to the status of Nakhichevan. In fact, a day after his speech at the bridge's inauguration, Demirel asserted that “Nakhichevan's status quo would not change without Türkiye's consent” (Aydın Tarihi, May 1992).

On May 30, Demirel announced to the press that he did not believe the tensions in Nakhichevan would escalate and stated, “either the world public opinion will demonstrate strength or new conflicts will be inevitable” (Aydın Tarihi, May 1992). Armenian militiamen continued attacks on the villages of the Ordubad region of Nakhichevan on May 31 with artillery fire in the Soyuk, Genze, Chotam, and Chilid regions (Aydın Tarihi, May 1992).

Meanwhile, Heydar Aliyev attended the 3rd Izmir Economy Congress at Demirel's invitation. Türkiye once again demonstrated its support for Nakhichevan. Armenian President Levon Ter-Petrosian told Cumhuriyet newspaper that a “peaceful solution to the Karabakh conflict could be achieved through the normalization of Türkiye-Armenia relations” (Aydın Tarihi, June 1992). Ter-Petrosian announced Armenia's readiness to establish diplomatic relations with Türkiye. During the Izmir Economic Congress, Demirel met with an Armenian delegation consisting of Armenian Deputy Prime Minister Hrant Bagratyan, Deputy Ambassador Türkiye Desk Chief Murat Bacolyan, and Armenian Representative to Moscow Felix Namikoonian. In the meeting, Demirel emphasized that

“Türkiye does not harbor a hostile attitude towards Armenia and, in fact, recognized all the Turkic Republics and Armenia during the Soviet Union's disintegration” (Aydın Tarihi, June 1992, p. 156-157). On the same day, responding to Petrosyan's statement, Hikmet Çetin specified that “it is difficult for Türkiye to establish diplomatic relations with Armenia at the current stage” and noted that “Armenia should first withdraw from the Azerbaijani territories it occupies” (Aydın Tarihi, June 1992). From that point forward, Türkiye's precondition for establishing relations became the resolution of the Nagorno-Karabakh conflict (Aydın Tarihi, June 1992).

Demirel mentioned to Petrosyan on June 14, 1992, in Rio that getting along with Türkiye depended solely on Armenia's peace with Azerbaijan. From this perspective, Turkish-Armenian relations began to be linked to Armenia-Azerbaijani relations during the crisis period (Aydın Tarihi, June 1992, p.181).

The perception of Armenia as a “security threat” and the ongoing conflict between Türkiye and Armenia accelerated the consideration of military options against Yerevan in 1992. Armenia's expansionist policy on Nakhichevan, similar to the Nagorno-Karabakh occupation, made such discourses possible (Balçı, 2011, p. 317). With the occupation of Kalbajar in 1993, Turkish decision-makers' rhetoric began to toughen. President Turgut Özal stated that the issue was no longer solely about Armenian-Azerbaijani relations; instead, the “Karabakh issue” transformed into Armenia's “dream of a great Armenia” and Türkiye “should consider taking military measures” (Aydın Tarihi, April 1993, p.22). According to Özal, “a serious maneuver on the Armenian border” (Aydın Tarihi, April 1993, p. 23) was necessary. While Türkiye put troops on alert, performed military maneuvers, and applied coercive diplomacy on the border, Armenian Deputy Defense Minister Vazgen Manukyan emphasized that the “Yerevan administration does not accept the principle of immutability of borders” (Aydın Tarihi, April 1993, p. 24).

On September 3, 1993, a security meeting held in Ankara discussed the possibility of requesting parliamentary authorization to send troops to Nakhichevan. The meeting was attended by President Süleyman Demirel, Prime Minister Tansu Çiller, Minister of Foreign Affairs Hikmet Çetin, Minister of National Defense Nevzat Ayaz, and Chief of General Staff General Doğan Güreş. They decided that “if an attack occurred on Azerbaijan, Türkiye would consider sending troops.” During the same period, Turkish planes began reconnaissance flights along the Turkish-Armenian border. It can be argued that Turkish decision-makers started to apply coercive diplomacy when Turkish military forces began building up along the Armenian border on September 11, 1993 (Öztiğ, 2016).

At this stage, the discourse of using force to prevent changes in Nakhichevan's status did not appear in the opposition parties' statements. Turkish decision-makers demonstrated through their actions that Nakhichevan's status was within the scope of “Türkiye's national interest.” Armenian soldiers digging trenches along the Turkish-Armenian border signalled a serious war threat originating from Armenia.

The increased possibility of mutual use of force led to Turkish coercive diplomacy being effective; although clashes in Nakhichevan ceased, skirmishes in Sarak continued in 1994 and 1996 without causing another crisis (Öztiğ, 2016). Nakhichevan's attempt to unilaterally change the outcome of the Nagorno-Karabakh conflict and annex it to Armenian territory during this period was thwarted thanks to Türkiye's reactions. Prime Minister Tansu Çiller reportedly said, "If anyone tries to enter a corner of Nakhichevan, I will go to the parliament and obtain war authorization" (Zaman, 2014, p.114).

2.1. Representations in the Nakhichevan Crisis

During the early stages of the crisis, Türkiye maintained a relatively distant approach. However, as the crisis escalated, different representations emerged in the public discourse. Competing narratives were prevalent during the Nakhichevan crisis, and it can be argued that two primary representations regarding Nakhichevan's status, based on contractual law and treaties, emerged. The first representation claimed that "Türkiye does not have the right to intervene in Nakhichevan," while the second asserted that "Türkiye has the right to intervene." The latter, supported by Heydar Aliyev, became Türkiye's dominant discourse during and after the crisis. However, the issue remained highly controversial among Turkish politicians and decision-makers. The dominant representation, constructed by Heydar Aliyev, turned Nakhichevan's status into a matter of Turkish national interest. Opposition parties framed any change in Nakhichevan's autonomous status as a threat to Turkish territorial integrity.

Nakhichevan President Heydar Aliyev argued in an interview that "Armenians easily captured Karabakh because of the inability of Azerbaijanis" and that they were "waiting for help from Türkiye." According to Aliyev, Nakhichevan has never been an "Armenian territory" and is an "ancient Turkish land" (Cumhuriyet, 15 May 1992). Intense debates occurred within the Turkish parliament during the crisis.

On the other side of the crisis, Armenia's Ministry of Foreign Affairs issued a statement expressing concern about potential Turkish intervention in the Azerbaijani-Armenian conflict (Aydın Tarihi, May 1992, p. 94). Prime Minister Erdal İnönü called Armenian Minister of Foreign Affairs Raffi Hovannisian on May 18, 1992, stating, "we cannot allow the occupation of Nakhichevan [...] We will not accept the change of borders." Turkish Commander of Land Forces Muhittin Fisunoğlu announced that the army was prepared for a possible operation, with necessary military measures taken and deployments along the border (Aydın Tarihi, May 1992, p. 109). Prime Minister Süleyman Demirel clarified that there was "no intention of intervening in Armenia". Minister of State and Deputy Prime Minister Erdal İnönü maintained that "Türkiye would do its best against Armenia's expansionist policy." Minister of Foreign Affairs Hikmet Çetin criticized international organizations for their inaction in response to Armenian attacks, asserting that these organizations had been ineffective.

2.1.a. "Türkiye Has No Right to Intervene"

Prime Minister Süleyman Demirel stated that Türkiye's intervention in Nakhichevan, based on its guarantor status, could lead to a situation similar Cyprus. However, Demirel

believed that Armenians would not invade Nakhichevan due to Türkiye's contractual protection (Aydın Tarihi, May 1992, p.88). In contrast, Democratic Left Parthy (Demokratik Sol Parti/DSP) Chairman Bülent Ecevit argued that Türkiye should assist as a guarantor state in resolving the Nakhichevan issue (Aydın Tarihi, May 1992, p.88). On May 10, 1992, Motherland Party (Anavatan Partisi/ANAP) Chairman Mesut Yılmaz held a press conference about attacks on Nakhichevan, criticizing the government for its perceived incapability in handling the situation. Yılmaz claimed that Demirel ignored "calls for help from the Nakhichevan administration" (Aydın Tarihi, May 1992, p.104-105). Ecevit insisted that "Türkiye must intervene in Nakhichevan as soon as possible, or Armenia would demand territory from Türkiye after occupying Nakhichevan" (Aydın Tarihi, May 1992, p. 109).

These discussions were also evident in the Turkish parliament. On May 20, 1992, Minister of Foreign Affairs Hikmet Çetin, Motherland Party Chairman Mesut Yılmaz, and DSP Chairman Bülent Ecevit delivered off-the-agenda speeches regarding the Nakhichevan crisis.

Prime Minister Süleyman Demirel declared "Türkiye's intervention based on its guarantor over Nakhichevan will put Türkiye in the situation in Cyprus". But according to Demirel Armenians would not invade Nakhichevan because "it is under Türkiye's contractual umbrella" (Aydın Tarihi, May 1992, p.88). Despite Demirel, DSP Chairman Bülent Ecevit defended Türkiye should "provide assistance as a guarantor state for the solution of the Nakhichevan problem" (Aydın Tarihi, May 1992, p.88). On May 10, 1992, Motherland Party Chairman Mesut Yılmaz hold a press conference about attacks on Nakhichevan and criticized government. According to Yılmaz, "the government remained incapable" on Nakhichevan issue. According to Bülent Ecevit, Demirel "denies the calls for help from the Nakhichevan administration" (Aydın Tarihi, May 1992, p.104-105). Bülent Ecevit stated "Türkiye must intervene in Nakhichevan as soon as possible, otherwise Armenia will also demand territory from Türkiye after occupying Nakhichevan" (Aydın Tarihi, May 1992, p. 109).

That discussions also reflected to the Turkish parliament. Minister of Foreign Affairs Hikmet Çetin, Motherland Party Chairman Mesut Yılmaz and DSP Chairman Bülent Ecevit made off-the-agenda speeches on 20 May 1992 regarding the Nakhichevan Crisis. Hikmet Çetin explained that with the evacuation of Lachin city, situated between Karabakh and Armenia, control was handed over to the Armenians, establishing a "physical connection between Armenia and Karabakh." Türkiye and Heydar Aliyev maintained direct contact during this time (TBMM Tutanak Dergisi, 78. Birleşim, 20.05.1992, 1. Oturum, p. 204):

"Armenians periodically escalate their attacks with artillery and rocket fire from their territory along the Nakhichevan border. These long-range shots have even reached the Sharor District Governorate, 20 kilometres from the border. Mr. Aliyev informed me that he had spoken to Armenian President Petrosian twice by phone, and Petrosian promised to halt the artillery and rocket fire. However, in my recent conversation with them, I learned that although the attacks have diminished, they have not ceased completely. We are sending a

delegation to Nakhichevan immediately to assess the situation on the ground. Our delegation will attempt to identify the full extent of the attack on Nakhichevan and make observations.”

Minister of Foreign Affairs Hikmet Çetin objected to Türkiye's armed intervention in the Nakhichevan Crisis. Çetin believed that it was unnecessary to resort to immediate armed conflict in response to the aggressive behaviour of a small country (Armenia), advocated for diplomacy as a first resort. He faced criticism for his diplomatic initiatives in response to armed attacks but defended his stance to remain calm on the matter in the parliament (TBMM Tutanak Dergisi, 78. Birleşim, 20.05.1992, 1. Oturum, p.205). Çetin emphasized efforts to gain international community support and reminded that “the situation on the battlefield is temporary” (TBMM Tutanak Dergisi, 78. Birleşim, 20.05.1992, 1. Oturum, pp. 205-206):

“Nagorno-Karabakh is, from the point of view of international law, Azerbaijani territory. Türkiye will never allow this legal fact to be changed by force and international law to be violated. Moreover, it is evident that the Armenians directed their attacks on Nakhichevan and occupied Lachin City outside Nagorno-Karabakh. As emphasized during yesterday's extraordinary Cabinet meeting, Armenia will be held responsible for the severe consequences this will entail.” (TBMM Tutanak Dergisi, 78. Birleşim, 20.05.1992, 1. Oturum, p. 206)

SHP (Social Democratic Populist Party/Sosyal Demokrat Halkçı Parti) Ankara deputy Mümtaz Soysal noted that “Nakhichevan was established as an autonomous state under Azerbaijan's protection, and the Moscow and Kars Treaties did not grant the same guarantor status as the London and Zurich Agreements did for Cyprus”. In this respect, Soysal argued that Cyprus and Nakhichevan were not “under the same conditions”. According to the Treaty of Moscow, Nakhichevan is “an autonomous region under the protection of Azerbaijan” and there is no mention of it being “inalienable to a third state”. Mümtaz Soysal emphasized, “On the issue of Nakhichevan, the treaty signed as early as 1921 states that Nakhichevan's protection is under Azerbaijan's rule” (TBMM Tutanak Dergisi, 78. Birleşim, 20.05.1992, 1. Oturum, p. 220).

Soysal's perspective was also supported by Minister of Foreign Affairs Hikmet Çetin. According to Çetin, the Moscow Agreement established Nakhichevan as an “autonomous region under the protection of Azerbaijan” and guaranteed two points. The Treaty of Moscow was signed with the Soviet Union, while the Treaty of Kars was signed between Türkiye, Georgia, Armenia, and Azerbaijan. Both treaties addressed Nakhichevan's borders and status. Çetin argued that “Türkiye did not have the right to intervene based on these treaties, as they did not grant such authority” (TBMM Tutanak Dergisi, 78. Birleşim, 20.05.1992, 1. Oturum, pp. 226-227).

2.1.b. “Türkiye Has the Right to Intervene”

In the Nakhichevan Crisis, the question of whether Türkiye has the right to intervene due to its contractual obligations from the agreements has been widely debated. The argument supporting Türkiye's right to intervene is most

clearly defended by Şevket Kazan, who spoke in the Turkish parliament on behalf of the Welfare Party (Refah Partisi). According to Kazan: “Our intervention in Nakhichevan... is because of our rights arising from the exceeding of the moment” (TBMM Tutanak Dergisi, 78. Birleşim, 20.05.1992, 1. Oturum, p. 212): “Türkiye has some active responsibilities in the face of the attack on Nakhichevan; Article 3 of the Treaty of Moscow of March 16, 1921, is very clear. [...]”

Speaking on behalf of the Motherland Party, Mesut Yılmaz (TBMM Tutanak Dergisi, 78. Birleşim, 20.05.1992, 1. Oturum, p. 208) said:

“In the face of an incident involving an armed attack, if you undertake a diplomatic effort to prevent an armed response to that incident, the effectiveness of this diplomatic initiative depends on the inclusion of the element of deterrence. Otherwise, you won't be able to prevent these attacks by teaching Armenia a moral lesson and conducting telephone diplomacy with third countries. Türkiye has this deterrent; Türkiye hasn't used this deterrence.”

According to Mesut Yılmaz, the statements that Türkiye will not intervene in the issue have encouraged the Armenians. He argued that “Türkiye should intervene in the matter. Because “[...] Lachin is not in Karabakh, Lachin is in Azerbaijan” (TBMM Tutanak Dergisi, 78. Birleşim, 20.05.1992, 1. Oturum, p. 209.) President Turgut Özal stated that “the centers captured by Armenians in Karabakh and Nakhichevan should be retaken, and Türkiye has a duty in this regard” (Aydın Tarihi, May 1992, p. 118). Nakhichevan President Heydar Aliyev said at a press conference that “Türkiye's diplomatic initiatives have yielded positive results,” and therefore, a Turkish military intervention was not needed.

Azerbaijani Parliament Speaker Isa Kamberov declared, “according to the Treaty of Kars, Türkiye has the authority to send troops to Nakhichevan” and that “the Armenian administration is aware of this” (Aydın Tarihi, May 1992, p. 118). Nakhichevan President Heydar Aliyev stated, “according to the Kars Agreement, they have the right to ask for help from Türkiye” and that “they will not hesitate to resort to this method if the Armenian attacks do not stop” (Aydın Tarihi, May 1992, p. 121). Aliyev indicated they were “ready for an agreement on the condition that Armenia gives back the hills it has taken” (Aydın Tarihi, May 1992, p. 121).

However, after the crisis, Hikmet Çetin noted that “for the development of Türkiye-Armenia relations, peace must first be established in Karabakh and Nakhichevan” (Aydın Tarihi, June 1992, p. 166). Since then, Turkish-Armenian relations have been trapped in the Nagorno-Karabakh conflict, although they have never been good. The rapprochement opportunity following Armenia's independence from the USSR has been neglected due to Türkiye's support for Azerbaijan in the conflict in Nagorno-Karabakh. This situation has continued. While the conflict in Nagorno-Karabakh persisted throughout July, on August 24, 1992, Süleyman Demirel stated that Türkiye was evaluating the passage of Turkmenistan's natural gas to Türkiye through Armenia if the Karabakh Conflict ended (Aydın Tarihi, September, p. 121). Although Türkiye recognized Armenia

as an independent state in 1991, Türkiye made attempts between 2008 and 2009 to normalize relations with Armenia. However, since all these attempts were tied to the resolution of the Nagorno-Karabakh conflict, progress was made in the normalization of Turkish-Armenian relations, but they collapsed due to strong pressure from Azerbaijan (Branch, 2018, p. 54). For example, the news that the border between Türkiye and Armenia would be opened as of 2004 caused discomfort on the Azerbaijani side, and Türkiye assured that the border would not be opened until the occupation ended (Eraslan & Özdemir, 2021, p. 320).

During the Second Karabakh War, Armenia launched a bombing attack on the city of Ordubad in the Nakhichevan Autonomous Republic on October 17, 2020. This action was perceived by Turkey as an Armenian attempt to draw it into the conflict (BBC News Türkçe, 2020). Turkey strongly condemned the attack and characterized it as a “novel and perilous instance” of Armenian efforts, which were viewed as an expansion of the conflict's scope beyond the occupied Azerbaijani territories (Dışişleri Bakanlığı'ndan Ermenistan'a Tepki, 2020). Second Karabakh War has ended with a ceasefire agreement between Russia, Azerbaijan and Armenia. According to Article 9 of the ceasefire agreement, economic and transportation lines must be established between Nakhichevan and Azerbaijan. Turkey and Azerbaijan defended the transit route of the line in question should be via the Zangezur corridor on (Jane, 2023, p. 74). Second Karabakh War resulted in significant gains of Azerbaijan and Türkiye played a crucial role in Azerbaijan's victory by providing political, diplomatic, technical, and military support (Eraslan & Özdemir, 2021, p. 318).

As noted by Jane, (2020b) Russian Federation has significantly extended its sphere of influence over the frozen conflicts in Caucasia since 2008, employing a combination of diplomacy and the exertion of hard power (pp. 210-211). Subsequent the war, Russia deployed peacekeeping forces to the region effectively helped freeze the conflict on its terms (Karaoğlu, 2022, p.54). Concurrently the normalization process between Türkiye and Armenia has regained prominence. The officialization of the alliance between Türkiye and Azerbaijan was formalized through Shusha Declaration (Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi, 2021). It has set a goal of economic and political integration of cooperation between the two countries. Through a Russian initiative, special representatives for normalization were appointed in 2021 for both countries. The border between Türkiye and Armenia was reopened on February 6, 2023, after being closed for thirty years due to an earthquake. This reopening marked a significant milestone in the normalization process between the two countries and could pave the way for further cooperation and improved relations. However, the long-term effects of this process and its potential impact on the Nagorno-Karabakh conflict remain to be seen.

3. Conclusion

The independence efforts of Ottoman Armenians following the 1877-1878 Ottoman-Russian War were perceived as

“betrayal” by Turks and as a “revolution” by Armenians. Due to the Law of Relocation and Settlement in 1915, Ottoman Armenians were forced to leave their lands, an event that enabled them to reconstruct their identity through the trauma experienced during World War I. This led to the creation of a “chosen trauma,” as Armenians were uprooted from their homes. As the Soviet Republics proclaimed their independence, Türkiye embraced a favourable position by endorsing their aspirations for self-governance. This backing aimed to promote stability within the region and uphold the territorial integrity of the Caucasus. However, when the Nakhichevan crisis erupted Türkiye has changed its position and refused to developed relations with Armenia.

The preservation of Nakhichevan's autonomous status, as derived from contractual law, has become a significant aspect of Türkiye's national interest following the Nakhichevan Crisis. The deep historical roots and mutual distrustful perceptions between Türkiye and Armenia have largely influenced the decision-makers' views in both countries. The Nakhichevan Crisis remains the only crisis between Türkiye and Armenia during the republican period, and it has shaped their bilateral relations ever since.

Nakhichevan President Heydar Aliyev has shaped dominant representation during and after the Nakhichevan Crisis. The discourse clearly stated Heydar Aliyev was formulated within the framework of Turkey's national interests later on. The Turkish decision-makers approached the issue with restraint but supported the preservation of Azerbaijan's territorial integrity. Despite Minister of Foreign Affairs Hikmet Çetin's statement that the Moscow Treaty did not give Türkiye the right to intervene in Nakhichevan, opposition parties and Prime Minister Özal shared the view that the problem should be addressed. Additionally, the Khojaly massacre in 1992 shaped the perspective of Turkish decision-makers, which was read as a protracted Azerbaijani-Armenian conflict in Nagorno-Karabakh, leaving Nakhichevan's status vulnerable and threatening Azerbaijan's territorial integrity.

Attempts to improve Turkish-Armenian relations have faced resistance. However, after the Second Nagorno-Karabakh War, a special representative was appointed for normalization with the Russian initiative. While the long-term effects of this process remain uncertain, the normalization of Turkish-Armenian relations could potentially pave the way for increased cooperation and understanding between the two nations. It is crucial for both countries to continue working towards a future built on dialogue, cooperation, and mutual understanding, while keeping in mind the lessons of history.

References

- “Aliyev: Azerbaycan'da Devlet Yok” (1992, 15 May), *Cumhuriyet*.
- “Nahçıvan'ın Kısa Tarihi” (2016). <https://naxcivan-cg.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/208580>.
- Akipek, Ö. İ. (1966). *Devletler Hukuku Kaynaklarından ve Belgelerinden Örnekler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Aksu, F.; Çolak Y. (2019). Dış Politika Krizlerinde Ahdi Hukuk: Kıbrıs ve Nahçıvan Krizleri. *Bilgi*, (88), 19-54. <https://doi.org/10.12995/bilgi.526759>
- Aksu, F. (2008). *Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi*, İstanbul, Bağlam Yayınları.

- Aksu, F. (2017a). "Protracted Conflicts and Foreign Policy Crisis in Turkish Foreign Policy", *New Concepts and New Conflicts in Global Security Issues*, Eds R. Kutay Karaca and Fatma Zeynep Özkurt, İstanbul: İstanbul Gelisim University Press.
- Aksu, F. (2017b). *Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Süreç Analizi*, İstanbul: Dış Politika ve Kriz İncelemeleri Yayınları.
- Arcaayürek, C. (1992, 22 May). "...Bir Konuda Anlaşmak", *Cumhuriyet*.
- Aydın, M. (2008). "Türkiye'nin Azerbaycan'la Tarihsel Bağları ve Nahçıvan", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, 13. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, M. (2011). "Changing Dynamics Turkish Foreign and Security Policies in Caucasus", *Reassessing Security in the South Caucasus: Regional Conflicts and Transformation*, Ed. Annie Jafalian, Burlington: Ashgate Publishing.
- Aydın Tarihi, April 1993.
- Aydın Tarihi, Haziran 1992.
- Aydın Tarihi, June 1992.
- Aydın Tarihi, Nisan 1992.
- Balcı, A. (2011). Construction of the 'Armenian Threat' in the Media during the 1990s: The Case of Milliyet Newspaper. *Journal of Academic Inquiries*, 6(2), 297-322.
- Balcı, A. (2017). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, 2. Baskı, İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Branch, A. R. (2018). Armenia and the South Caucasus. *Connections*, 17(2), 47-60. <https://doi.org/10.11610/Connections.17.2.04>
- BBC News Türkçe. (2020, October 20). Dağlık Karabağ'da Son Durum: Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Çatışmalarda Neler Yaşanıyor? *BBC News Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54354087>.
- Brecher M; Wilkenfeld J. (1997). *A Study of Crisis*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Brecher, M. (2016). *The World of Protracted Conflicts*, Maryland: Lexington Books.
- Bulut, T. (2012). Resmi ve Yarı Resmi Yayınlar. *Türk Dış Politikası Çalışmaları: Cumhuriyet Dönemi için Ulusal Rehber*, Der. Engin Berber. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Campbell, D. (1992). *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Chrysanthopoulos, L. T. (2002). *Caucasus Chronicles: Nation Building and Diplomacy in Armenia, 1993-1994*, Princeton: Gomidas Institute Books.
- Çevik-Ersaydı, B. S. (2011). The Armenian Diaspora and the Need for the "Other". *Gazi Akademik Bakış*, 5(9), 93-107.
- Çolak, Y. (2017). Türk Dış politikasında Ahdi Hukukun İhlalinden Doğan Krizler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Das, R. (2009). Critical Social Constructivism: "Culturing" Identity, (in) Security, and the State in International Relations Theory. *The Indian Journal of Political Science*, 961-982.
- De Waal, T. (2016). *Büyük Felaketten Sonra: Soykırım Gölgesinde Ermeni-Türk İlişkileri*, Çev. Aysen Taşkent Ekmekçi, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Demir, A. F. (2005). SSCB Sonrası Dönemde Türkiye-Ermenistan İlişkileri. *Uluslararası İlişkiler/International Relations*, 109-135.
- Dışişleri Bakanlığı'ndan Ermenistan'a tepki. (2020, October 16). <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/disisleri-bakanligindan-ermenistana-tepki-1774004>.
- Erarslan, F; Özdemir, F. N. (2021). Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 129; 315-334.
- Göl, A. (2005). Imagining the Turkish nation through 'othering' Armenians. *Nations and Nationalism*, 11(1), 121-139. <https://doi.org/10.1111/j.1354-5078.2005.00195.x>.
- Gözen, R. (2009). *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara: Palme Yayıncılık.
- Hermann, C. F. (1993). *Crisis, The Oxford Companion to Politics of the World*, Ed. Joel Krieger, New York: Oxford University Press.
- Hovannisian, R. G. (1974). Dimensions of Democracy and Authority in Caucasian Armenia, 1917-1920. *The Russian Review*, 33(1), 37-49. <https://doi.org/10.2307/127620>
- Hovannisian, R. G. (1997). The Republic of Armenia. *The Armenian People From Ancient to Modern Times: Foreign Domination to Statehood the Fifteenth Century to the Twentieth Century*, Vol. 2, Ed. Richard G. Hovannisian, London: Palgrave Mcmillan.
- Hudson, V. M. (2014). *Foreign Policy Analysis: Classic and Contemporary Theory*, Second Edition, Lanham: Rowman & Littlefield.
- İşyar, Ö. G. (2017). *Türk Dış Politikası: Sorunlar ve Süreçler*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Jane, M. (2020a). *Rusya Federasyonu'nun Trans-Kafkasya Politikasının Analizi: Süreklilik mi Dönüşüm mü?*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Jane, M. (2020b). Continuity or Transformation? The Trans-Caucasus Policy of the Russian Federation in the Putin Period (2000-2018). *Contemporary Issues in International Relations: Problems of the International Community*, Eds. Mehmet Emin Erendor & Mehmet Fatih Öztarsu, Cambridge Scholars Publishing.
- Jane, M. (2023). Türkiye-Türk Dünyası İlişkilerinde Zengezur Koridoru'nun Önemi. *Tesam Strateji*, (7).
- Karaoğlu, O. (2022). *Jeopolitiği Anlamak: Uluslararası Politika Yazıları*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Karamanlı, H. M. (2006). Nahçıvan. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 32. Cilt. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kazan Ş. (1992, 20 May). *TBMM Tutanak Dergisi*, 78. Birleşim.
- Laffey, M. (2000). Locating Identity: Performativity, Foreign Policy and State Action. *Review of International Studies*, 26(3), 429-444. <https://www.jstor.org/stable/20097687>.
- Larabee, F. S.; Lesser, I. O. (2003). *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*. Santa Monica: RAND.
- Mann, M. (1988). *States, War and Capitalism: Studies in Political Sociology*. Basil Blackwell: Oxford and New York.
- Mirzoyan, A. (2010). *Armenia the Regional Powers and the West: Between History and Geopolitics*. Cham: Palgrave Mcmillan.
- Muppidi, H. (2004). *Critical Constructivism. The Politics of the Global* Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Onuf, N. G. (2013). *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in Social Theory and International Relations*. New York: Routledge.
- Özdal, B. (2010). Türkiye-Ermenistan İlişkileri ve Güney Kafkasya. *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, Der. Ertan Efeğil ve Cüneyt Yenigün, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Öztiğ, İ. L. (2016). 1992-1993 Nahçıvan Krizi. <http://tdpkrizleri.org/index.php/1991-nahcivan-krizi>.
- Öztiğ, L. İ. (2018). Türkiye ve Ermenistan İlişkilerinde Nahçıvan Sorunu. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18 (36), 413-430. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ctad/issue/39883/473962>.
- Öztürk, E. Ç. (2015). Tarih, Travma ve Kimlik: Ermeni Diasporada Kimlik ve Kimliğin Yeni Nesillere Aktarımı. *Ermeni Araştırmaları*, (52), 141-167.
- Skocpol, T. (1988). *Vision and Method in Historical Sociology*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Smith, S. (2001). "Foreign Policy is What the States Make of it: Social Construction and International Relations Theory", *Foreign Policy in Constructed World*, Ed. Vendulka Kubalkova, London: Routledge.
- Soyсал, İ. (1989). *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları: Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Şihmantepe, A. (2016). "Türkiye'de Dış Politika Krizlerinde Karar Alıcının Operasyonel Kodları: Süleyman Demirel Örneği", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TBMM Tutanak Dergisi, 78. Birleşim, 20.05.1992, 1. Oturum.

Tellal, E. (2008). Sovyetlerle İlişkiler (1919–1923). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, 13. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tilly, C. (1985). War Making and State Making as Organized Crime. *Bringing the State Back In*, Eds. Peter Evans, Dietrich Rueschemeyer, and Theda Skocpol Cambridge: Cambridge University Press.

Tuncer, H. (2017). *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi 1920-2002 Cilt 2*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Turan, Ö; Öztan, G. G. (2018). *Devlet Akli ve 1915: Türkiye'de Ermeni Meselesi Anlatısının İnşası*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi. (2021, June). <https://www.tccb.gov.tr/>. Retrieved September 9, 2023, from <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azərbaycan-SusaBeyannamesi.pdf>.

Volkan, V. D., & Itzkowitz, N. (2002). *Türkler ve Yunanlılar: Çatışan Komşular*. Bağlam Yayıncılık.

Weldes, J. (1998). Bureaucratic Politics: A Critical Constructivist Assessment. *Mershon International Studies Review*, 42(2), 216-225. <https://doi.org/10.2307/254413>.

Weldes, J. (1999). *Constructing National Interest: The United States and the Cuban Missile Crisis*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Weldes, J. E., Laffey, M., Gusterson, H., & Duvall, R. (1999). Introduction: Constructing Insecurity. *Cultures of insecurity (pp.1-33)* University of Minnesota Press.

Windrow, G. (2001). "Türkiye and the Newly Independent States of Central Asia and Transcaucasus", *Türkiye in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, Eds. Barry Rubin and Kemal Kirişçi, London: Lynne Rienner Publishers.

Zaman, S. (2014). *Siyasi Coğrafya Açısından Nahcivan Özerk Cumhuriyeti*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık

Zehfuss, M. (2002). *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.

Conflicts, Irregular Migration and Turkey's Security in the Context of Turkey-European Union Relations[☆]

Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Çatışmalar, Düzensiz Göç ve Türkiye'nin Güvenliği

Dilaver Arıkan AÇAR^a✉, Haldun YALÇINKAYA^b

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	13 September 2023
Accepted	23 October 2023
Available Online	30 October 2023
<i>Article Type</i>	
	Research Article

Keywords

Migration,
Security,
Refugees,
Syrian Civil War,
Turkey,
the European Union (EU).

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	13 Eylül 2023
Kabul	23 Ekim 2023
Yayın	30 Ekim 2023
<i>Makale Türü</i>	
	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Göç,
Güvenlik,
Mülteciler,
Suriye İç Savaşı,
Türkiye,
Avrupa Birliği (AB).

ABSTRACT

Due to its geographical proximity to conflict zones, Turkey has become the target country for asylum seekers and refugees from different countries having diverse ethnic origins. Turkey's emerging role as a target country became even more problematic due to the outbreak of the Syrian Civil War in 2011, triggered by the Arab Spring. The Syrian conflict not only led to an increased flow of refugees but also destabilized the Turkish borders. In this regard, Turkey has established a set of strategies and transformations to tackle these issues. This paper examines how migration has evolved as a security issue for Turkey in the last four decades, in general. In particular, the study deals with the security-related issues in terms of migration from the Turkish perspective and evaluates the refugee crisis in 2016 and its implications for Turkey and the European Union. The article concludes with reactions to irregular migration and the refugee flow by shedding light on both Turkey and the European Union's perspectives.

ÖZ

Çatışma bölgelerine coğrafi yakınlığından dolayı Türkiye, farklı ülkelerden ve çeşitli etnik kökenlerden mülteciler ve sığınmacılar için hedef ülke haline gelmiştir. Türkiye'nin hedef ülke olarak yeni rolü, Arap Baharıyla tetiklenen 2011 yılında Suriye Krizinin patlak vermesi nedeniyle daha da sorunlu olmaya başlamıştır. Suriye'deki çatışma yalnızca mülteci akının artmasına yol açmakla kalmayıp, Türkiye'nin sınırlarını istikrarsızlaştırmıştır. Bu bağlamda, Türkiye bu meseleleri halletmek için bir dizi strateji ve dönüşüm tesis etmiştir. Bu makale, göçün son kırk yılda Türkiye için bir güvenlik meselesi olarak nasıl evrildiğini genel olarak incelemektedir. Bu çalışma özellikle göçle ilgili meseleleri Türk perspektifinden ele almakta ve Suriye krizi ile bunun Türkiye ve Avrupa için doğurduğu sonuçları değerlendirmektedir. Bu makalenin sonuç bölümünde hem Türkiye hem de Avrupa Birliği'nin bakış açılarına ışık tutarak, düzensiz göç ve mülteci akınlarına verilecek tepkiler sunulmaktadır.

1. Introduction

Population movements across borders have been a significant part of international and domestic politics for a long time. Immigration and more specifically conflict-related movements of individuals have been an important phenomenon in the modern world. In contemporary international relations, the migration and security nexus is

considered to be one of the most prominent and influential factors among states and societies. Depending on the context and circumstances, some states and societies have become more involved and influenced by international

[☆] This article is first presented as part of *Strengthening Dialogue Between the EU and Turkey in the Area of Migration and Security* project which was funded by the EU and implemented by Brussels-based think tank Dialogue for Europe (DfE) and Ankara-based European Union and Global Research Association (ABKAD) and included in the final project reports of ABKAD in English and Turkish. ABKAD provided a waiver for the rights of this article for academic publishing and dissemination.

✉ Sorumlu Yazar/Corresponding Author

^a Asst. Prof., Department of International Relations, Yaşar University, İzmir, E-Posta: arikan.acar@yasar.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8582-329X>

^b Prof., Department of Political Science and International Relations, TOBB Economics and Technology University, Ankara, E-Posta: haldun@etu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7138-0288>

✍ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

migration and the flow of refugees¹. In the last decade, Turkey and Turkish society have emerged as one of the actors most affected in their region, as well as in the world. The Syrian civil war turned out to be a major source of instability not only due to the severity of the conflict and direct loss of human lives but also through its impact on Syrian people that have also had to leave their homes and become internally displaced people (IDPs) or to flee Syria to seek asylum. The catastrophic impacts of the Syrian Civil War are not confined to the country but expand to neighboring countries, Turkey, Jordan, and Lebanon that have opened their borders to the people who are escaping from the conflict. Only these three countries host 4,7 million Syrian refugees which constitutes 92 per cent of total number of persons of concern (UNHCR 2023). The humanitarian side of the conflict, in the form of refugees, has spread across the regions surrounding Syria. The major destinations for the Syrians escaping from the civil war in time began to divert from the neighboring countries, which have come under the pressure of economic and logistical problems, to the countries of Europe. As the refugees began to arrive in destinations all around Europe, this destabilizing civil war with its regional impact transformed into a European concern, as well. In this process, irregular migration and refugee flows started occupying the top of the political and public agendas all around the world, for better or worse.

Following the introduction part, the second and third sections of the paper reviews the migration to Turkey and the country's evolving security concerns in the last four decades. In this securitized context, the fourth section focuses on the impact of Syrian Civil War on Turkey. This section is complemented by the debates on how Turkey and EU approached to refugee flows. Finally, the last section presents concluding remarks with some key, practical suggestions to also encourage further research.

2. Migration and Turkey's Security in the Last Four Decades

Historically, Turkey has been accustomed to regional instability caused by mass population movements crossing its borders. Iranians who escaped from the purges of the new Islamic regime in Iran made their way into Turkey in the 1980s, before heading to Western countries. Iraqi Kurds who were running away from Saddam Hussein's persecution also crossed the Turkish border *en masse* and sought refuge in the late 1980s and 1990s. Turks who were discriminated against by the Todor Zhivkov regime in the late 1980s, also fled from Bulgaria to Turkey. People from different ethnic origins of the former Yugoslavia also came to Turkey due to the conflicts during the dissolution of former Yugoslavia in the early 1990s. However, the refugees who had fled the Syrian civil war reached such unprecedented numbers that any country facing such a flow would struggle to cope with its impacts. From mid-2011 onwards, when the domestic disturbances turned into countrywide violence, Turkey began to apply an "*open door*" policy and started to accept the Syrians that were fleeing the conflict into its borders (The Republic of Turkey,

Ministry of Foreign Affairs, 2016). Under the dire conditions of the civil war, Turkey applied a humanitarian policy rather than putting security concerns and strictly protecting its border to the forefront in its policy towards the ongoing crisis in Syria. This approach has proven to be very costly for Turkey in terms of its security, economy, and its foreign relations.

Turkey was caught unprepared, just like other regional and international actors including the Europeans to the so-called "Arab Spring" and related instabilities in the broader Middle East. Timing of the upheavals addressed as "Arab Spring" coincided with the Turkey's changing foreign policy which was to redefine the geographical security environment with its neighbors and the Middle East (Öniş, 2012). The expectations for transformation that would bring fundamental changes to the regimes in the region could not be materialized without the emergence of domestic conflicts. The Syrian regime proved that it would resist any plea for change, and would not allow itself to be replaced without a fight on the scale of a civil war and at the cost of the destruction of the country. Turkey has traditionally tended to act with humanitarian concerns during the domestic crises of its neighbors, and helped the people who are fleeing from the conflict area, on one hand. On the other hand, it has been very prudent not to get involved in the domestic affairs of these countries. In fact, Turkey's policy toward Syrian was confronted by "the ethics versus self-interest dilemma" in terms of how to deal with the internally polarized Syria; whether to support reform and put pressure on the ruling authoritarian regimes or support rising opposition movements (Öniş, 2012). In this context, during the Syrian Civil War, Ankara pursued a course of action in favor of supporting regime change in Syria. The "open door" policy was partly the result of this approach, and paved the way for millions of people to escape Syria to come to Turkey. Even though Syrians have constituted the vast majority of refugees in the last decade, a constant flow of irregular immigrants and refugees from other countries, such as Afghanistan, Iraq, Iran, Pakistan, and some African countries, have continued to arrive in Turkey (Kirişçi & Yıldız, 2023).

3. Security and Migration Relationship from the Turkish Perspective

Turkey's security has been affected by irregular migration and refugee flows at various levels, particularly in the last decade. In this context, the overall impact of population movements on Turkey could be analyzed in terms of state security, economic security, social and human security levels. Securitization of migration in Turkey is mostly argued in the domain of border management (Sula and Sula 2021). However, following the the rapid and constant flow of refugees in the last decade has culminated feelings of insecurity among the local communities especially in terms of demographic change, ethnic balance, sectarian clashes, and triggering social and political tensions (Donelli, 2018).

Moreover, the public perception towards migration has evolved in the recent years with more security-oriented concerns. One of the research surveys conducted in 2022

¹ In this article, the term "refugee" is used in a broad sense to include individuals with any type of international protection status such as temporary, subsidiary, or humanitarian protection.

indicates that only 17,8 per cent of the Turkish citizen participant are satisfied with the Syrian immigrants in Turkey and 62 per cent supports their repatriation (Aydın et al., 2022). Another research report highlights that at the family level, Syrians are perceived more as a security threat than constituting an economic threat (IstanPol, 2020). According to the same research, "Syrian migrants" are listed as the second most important problem of Turkey following the "economy" ranking as the first. It could be argued that Turkey has been as prepared as any other country to accept massive refugee flows. Nevertheless, Turkey, not surprisingly, was caught by that refugee flow almost unprepared. The magnitude and massive scale of the refugee flow into Turkey due to the civil war in Syria forced Turkey to adapt itself and respond to this huge humanitarian crisis.

Turkey's security concerns over border issues have been problematic for a long time. There are structural and issue-based reasons for a lack of security, particularly on its borders, such as in the east and southeast of the country, above all the land borders that are shared with Iran (560 km), Iraq (378 km), and Syria (911 km) (Milliyet, 2021). Furthermore, Turkey has coastlines on the Mediterranean, Aegean, and Black Seas overall exceeding 6,000 kilometers, excluding the Marmara Sea and the islands in these seas (*Turkey at a Glance - Geography*, n.d.). Border security related to the physical security of state borders for the prevention of illegal human movements in or out of the country, and any kind of illegal trafficking are important factors that affect any state's security realm. In the Turkish case, it is not only important for its security, but it also matters as it is a NATO member country, which naturally has impacts related to the Alliance's security on one hand. On the other hand, Turkey, as a candidate to the European Union (EU), is or will be established as representing the outer borders of the EU. In this sense, dealing with irregular migration and handling refugee movements, constitute one of the main and core areas of Turkey and the EU relations and the overarching security concerns for both parties. The second aspect of Turkey's border security has been the infiltration of terrorists and insurgents from neighboring countries where they were based, and in some cases protected by Turkey's neighbors (Okuy, 2017). Especially the developments in Iraq in the aftermath of the United States-led (US) invasion, and in Syria since the outbreak of the civil war, further deteriorated Turkey's national security situation in its regions bordering these two countries. Consequently, Turkey's primarily security-driven approach to border management has been culminated with its increasing border protection measures and the construction of an 837- km concrete wall along its Syrian border and an 81- km security wall at its Iranian border (Turhan and Yıldız, 2021).

The geographical state of Turkey's borders in the regions in the east and southeast constitutes an important challenge for Turkey. The mountainous terrain on the Iranian and Iraqi borders is particularly hard to control. The harsh climate conditions, especially in the winter and summer seasons also affects border security. The cross-border human trafficking of Afghanistan and Pakistan nationals via Iran has been, ironically, a well-established route for decades. Similarly, illicit trade and smuggling to and from Iraq and Syria also have a long history. Despite the general concerns

of Turkey and other bordering states, a combination of physical limitations, lack of designated funds and personnel for the security of borderlines, and economic contributions to the communities in the bordering regions, have long prevented effective border control in the region.

Turkey has been dealing with the ethnic-separatist terrorist organization the PKK (Kurdistan Workers' Party / *Partiya Karkeren Kurdistan*) for decades as the leading threat to its security. One of the main reasons for the terrorist attacks and curtailing Turkey's struggle to end the conflict, has been the PKK's terrorist recruitment and its leadership's presence in Iraq and Syria. To destabilize Turkey, the PKK has immensely used neighboring countries' lack of control over their borders, along with their hosting of its bases as safe havens, not only to launch attacks on Turkey but also to organize human trafficking and material smuggling, to finance its terrorist activities. In this process, many of the terrorists have facilitated their ways abroad, including to many European countries, through organized crime networks working on human trafficking and smuggling for the PKK. Turkey's endeavors to stop infiltrations from Iraq and Syria for terrorist attacks faced resistance from Saddam Hussein and Hafez al-Assad's regimes for a long time. However, neither the toppling of Saddam Hussein with the US-led invasion of Iraq in 2003, nor the change of leadership in Syria after the death of Hafez al-Assad in 2000 brought stability to Turkey's borders. On the contrary, the US invasion led to an almost total collapse of state authority and triggered sectarian insurgencies in Iraq, that resulted in the deepening of the severe security problems for Turkey. Consequently, the PKK got a further free hand to operate in Iraq as well as people fearing for their security began to leave Iraq for Turkey (Özcan, 2010).

4. The Syrian Civil War and its Effect on Turkey

In the years before the Syrian Civil War emerged, Turkey was relatively able to keep people leaving Iraq for humanitarian reasons under control. The US-led invasion and the withdrawal of the bulk of its forces by 2011 created a power vacuum, and left a devastated and divided Iraq behind, as well as tarnishing Turkey's economic relations with Iraq (Cordesman, 2020). While the US was withdrawing from Iraq, Syria, under the administration of Bashar al-Assad had come under the effects of the social movements striving for change. The authoritarian Syrian regime's resistance to change and hostile attitude towards the emerging opposition, along with the divisions within the country paved the way for a countrywide armed conflict that rapidly turned into a full-fledged civil war. The Syrian Civil War caused a massive humanitarian catastrophe, due to the targeted attacks on towns, enforcing migration, and the usage of chemical weapons leading to vast civilian casualties (UNSC, 2021). As the humanitarian conditions got worse, the people began to leave Syria for their own good in massive numbers. The Syrian regime's use of indiscriminate force against its citizens drew reactions from the international public opinion as well as from Turkish public opinion. Subsequently, the Turkish government's support for regime change in Syria quickly deteriorated Turkish-Syrian relations.

In the process of ever-expanding instability across Syria and Iraq, within the religious extremists, a group proclaimed the establishment of the Islamic State of Iraq and al-Sham

(ISIS) in 2014, claimed sovereignty over parts of Iraq and Syria. The weaknesses of the state structures and fractured societies in Iraq and Syria led these countries to lose their sovereign authority over these parts of their territories, and made Turkey *de facto* neighbor to this illegal violent entity. The spread of ISIS control over the region in the next three years through terror, violence, and mass killings created new waves of people running for their lives to neighboring countries (Hubbard, 2014). Human rights abuses, violent killings and committed crimes against humanity, while forcing local people to leave, global publicity of these developments also had the effect of attracting sympathizers and militants of religious extremism, and encouraged them to go to the ISIS-controlled territories. The waves of violence and the emergence of ISIS resulted in a two-way flow of people in and out of the ISIS-controlled territories of Iraq and Syria with direct opposite motivations; one for survival from ISIS and the other for joining ISIS. The rise of ISIS put forward the “foreign terrorist fighters” phenomenon as a global security issue, as many would-be militants had traveled from all around the world to participate in the violent activities of ISIS. The majority of the radicalized militants and their families who lived under the ISIS administration, as ISIS was defeated, wanted to go back to their countries where they were not wanted by their governments. The return of the “foreign terrorist fighters” (FTFs) through legal and illegal ways to their countries of origin became a very important security concern for various states in the years to come (Yalçinkaya, 2016). It was not solely ISIS; the region has begun to be depicted as a place where various terrorist and radical factions engage in conflicts, either among themselves or in support of or opposition to the regime. The PKK and its regional offshoots in Syria such as the YPG/PYD are among these groups, posing a security risk to Turkey's territorial integrity and potentially leading to an influx of additional refugees. Nevertheless, during Turkey's military operations in Northern Syria, the EU's stance leaned towards critiquing Turkey for potentially causing protracted instability in the region and creating an conducive ground for the resurgence of ISIS (European Parliament, 2019).

Based on this background and the context, in the process of the ongoing Syrian civil war, Turkey became the host country for the most refugees in the world, reaching up to 3.2 million (PMM, 2023). This has been an unprecedented number of refugees escaping from conflict zones, sheltered in a single country in recent times. Turkey has mostly been left alone by the international community singlehandedly to shoulder the financial, social, and security burden of the refugees that are not only coming from Syria but also running away from the conflict that hit Afghanistan as recently as August-September 2021, in the process of the evacuation of the US-led international forces from the country. Turkey was also badly affected by the violence that stemmed from the instabilities in Syria and Iraq throughout the last decade, both in terms of the PKK's increasing terrorist activities in Iraq and also the spread of the PKK affiliates' presence and influence on Syria. The PKK terrorist organization carried out attacks in Turkey, and the PKK and its affiliates' hostilities towards Turkish security

units in Iraq and Syria forced Turkey to get further involved across its borders. Turkey had a long-established presence in the conflict zones in some parts of northern Syria bordering Turkey, where other international state actors like the US, Russian Federation, and Iran also have a presence, as well as in the north of Iraq where the US forces remain, and Iran have local allies.

Turkey has also been targeted by ISIS and its affiliates and suffered a series of attacks that caused more than 250, mostly civilian, casualties (Yalçinkaya, 2017) including the worst terrorist attack leading to 103 casualties at a peace rally in front of the Ankara Central Train Station, in 2015 (Habertürk, 2021). Turkey has been dealing with the extremist militants of ISIS and the FTFs, as well as their families in the post-ISIS period. Some FTFs, who have been arrested in Turkey while going into hiding or attempting to return to their home countries, and their families were deported while some countries have objected to the deportation of their citizens and tried to put forward legal obstacles to stop or delay the process. While collaboration against violent extremism and global terrorism requires universal involvement at the moral and practical levels, the reluctance of some states to take responsibility and keep any of their citizens involved in terrorist activities away from their home country, gives wrong signals to the peace and stability seeking international community, and to people who intend to join extremist movements to replicate the ISIS experience. A significant number of the foreign terrorist fighters are from the EU countries, so an important area for cooperation between the EU and Turkey appears to be a common goal of dealing with any type of extremism and people who get involved in terrorist activities with extremist motivations (Papakonstantis & Yalçinkaya, 2022).

5. Turkey and the European Union's Reactions to the Refugee Flows during the Syrian Conflict

When Turkey began to apply its open-door policy, it was as expected reluctant to shoulder the burden of the flow of millions of refugees across its borders alone. This was an unfortunate miscalculation on the Turkish side. A similar miscalculation soon appeared in the EU member states that welcomed refugees within their borders and at the institutional level of the EU. However, Turkey did a relatively good job of providing protection to the people coming over its borders as refugees, even though Turkey does not grant refugee status to people who do not come from Europe, due to a caveat in the form of “geographical limitation” that Turkey had kept in the process of putting a signature to the 1951 United Nations Convention Related to the Status of Refugees, commonly known as the 1951 Geneva Convention (UNHCR, 1951). Despite making long-needed arrangements in the field of refugees with the *Law 6458 on Foreigners and International Protection (6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu*, 11 April 2013) (T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, 2013), Turkey still holds on to this “geographical limitation” concerning refugee status determination. Accordingly, Turkey does not grant “refugee” status to asylum seekers² who are fleeing “events occurring outside

² Asylum seekers are defined by International Organization for Migration (IOM) as “An individual who is seeking international protection. In countries with individualized procedures, an asylum seeker is someone

whose claim has not yet been finally decided on by the country in which he or she has submitted it (IOM, 2023).

Europe”. However, it might grant them “conditional refuge” status. ‘European countries’ are defined as Council of Europe members and the ones determined by the President of Turkey (Law 6458). In this sense, due to geographical limitation and also the arrival of Syrians in the form of mass inflow, people who arrive from Syria are granted “temporary protection” status.

Following the enactment of the Law 6458, an important step taken to institutionalize Turkey’s migration management, with the establishment of the Ministry of Interior General Directorate of Migration Management (*T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı*) in 2014.³ The establishment of a specific and purpose-oriented institution for migration management has positively contributed to the coordination of the state’s efforts to handle the massive inflow of refugees, particularly coming from Syria since 2014. Organizing and managing refugee camps, providing protection and basic services including shelter, food, education and health to the people under temporary protection, as well as building up the necessary infrastructure for processing people on their arrival in Turkey, have been done successfully by the professionals of this institution. This institution is also working on the harmonization of Turkey’s legislation in the fields of asylum and migration with the *Acquis Communautaire*, as part of *Turkey’s National Action Plan for the EU Accession* (Under Chapter 24 - Justice, Freedom, and Security, which has been blocked by the Greek Cypriot administration since 2009, and who later managed to have this turned into an EU position) (The Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs, 2021).

As the Syrian Civil War intensified, and ISIS began to further terrorize people’s lives, Syrians increased their efforts to flee the country in massive numbers. While Turkey is trying to handle the situation by providing the newly-arrived Syrians with humanitarian aid for all their needs, many started to pass on provided shelters and to be processed under the temporary protection status, in order to make their way to Turkey’s western borders and shores so as to travel further west to EU member states such as Germany and the United Kingdom, which was an EU member at that time. The relatively easy and most convenient way was heading to the Greek islands that are located close to the Turkish shores with the help of human smugglers who would provide the necessary sea vessels to these people (Yıldız, 2021). Many people were able to make this risky crossing to the Greek islands or mainland Greece used this route as a steppingstone to reach their desired destinations in Western Europe. As Syrians led the way, others from Afghanistan, Iraq, Iran, and Pakistan also followed this path to make their way to Europe. Some part of the strain caused by the continuous influx of Syrians into Turkey began to be diverted to Greece, and via Greece to other EU member states. People from various countries other than Syria also perceived these circumstances as an opportunity to begin to use various sea and land routes to reach their final destinations in Europe. Two neighbors and NATO allies, Turkey and Greece, that share the Aegean Sea, faced a difficult task to deal with the waves of refugees.

Greece was not prepared at all to handle such a wave, and the EU was not institutionally organized to give the necessary support to Greece and Turkey. Despite having a framework in the form of the Common European Asylum System (CEAS) (European Commission, n.d.), the EU institutionally and at the level of individual member states appeared to be indecisive, politically divided, and without any agreed comprehensive guidance to deal with the humanitarian crisis at their borders. This became a litmus test for the EU and its member states, concerning respecting basic human rights in the form of processing and accommodating refugees and asylum seekers to the EU. It has been a moral test and as it has also been a practical one. The EU and some of its members did not appear to pass this test when helpless people were on their doorstep and were unable to support their member states as well as a candidate state in their time of need.

The tension that emerged on the borders of Turkey, Greece, Italy, and Bulgaria, as well as Germany, Austria, Hungary, Croatia, and other EU member states, reflected a dire image of failed solidarity and collaboration under the conditions of a massive humanitarian crisis in Europe. The need for fair and committed application of global governance principles of migration, refugee, and asylum seeker management, emerged even more clearly. However, as the radicalized domestic political conditions and anti-immigration rhetoric of various political movements began to use the refugee waves for endorsing their own political agendas, developing common policies for migration management, and supporting the countries facing refugee flows at the global as well as at the EU level, became harder and harder to achieve. Despite the urgent need to develop long-term strategies to address the fundamental driving forces of irregular migration and asylum-seeking, by focusing on conflict prevention and resolution, overturning underdevelopment, eradicating poverty, and easing the impacts of climate change, the awareness and commitment for global governance of population movements in the world seem to be lacking. Instead of turning Europe into a “fortress”, the EU could set an example for the international community through further deepening collaboration and harmony among its member states in the field of migration and refugee management. This could be extended to EU candidates and partner countries as a way of advancing policy harmonization with these countries, as well.

Turkey-EU relations have been going through a rough patch for a long time. The crisis in the Aegean Sea and the land borders between Turkey and the EU member states made this process even more complicated in the period between 2014 and 2016, when the refugee and irregular migration flows peaked. The forceful, thus illegal and inhumane, “pushbacks” of refugees have been a major problem between Turkey and neighboring EU member states, particularly with Greece since then (Turhan and Yıldız, 2022). Consciously jeopardizing the lives of people who would try to cross borders is immoral, inhumane, and illegal under international law. Unfortunately, this has become a policy on the part of some EU states, and this is tarnishing the reputation and respectability of the EU and EU member

³Moreover, in 2021, with the Presidential Decree No. 85 published in the Official Gazette dated 29 October 2021 and numbered 31643, the status of the General Directorate was changed to the Presidency. Please see The

Presidency of Migration Management, “Presidency”, <https://en.goc.gov.tr/about-us>. (Date of Access: 05.02.2022)

states, in the eyes of the international community, as well as in Turkish public opinion. Turkey and the EU reached a common understanding in managing the refugee waves at the peak of the crisis. The Turkey-EU Statement of 18 March 2016 (Council of the EU, 2016) became the blueprint for a working relationship in the migration governance that would prevent loss of life, prevent the practice of human smuggling, and establish a mechanism to process and solve the settlement and resettlement issues of refugees (The Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs, 2016). The incentives were high at the time on the part of both parties that are severely affected by the irregular migration and refugee waves. The agreement was based on a *quid pro quo*, set on financial incentives and visa liberalization for Turkish citizens to the Schengen area, in exchange for Turkey's tightening of measures on its land borders and at sea, to prevent illegal crossings and opening the path for the resettlement of refugees who make their way to the EU via Turkey. The parties were committed to the agreement, and this contributed to dramatically slowing irregular crossings across the border. The finance provided by the EU was used to chip in Turkey's huge burden of taking care of the Syrians who are in the country with temporary protection status. The agreement was criticized from the perspective of humanitarian and international law for denying some of the rights of the refugees protected under the 1951 Geneva Convention (Yıldız, 2021; Heck and Hess, 2017; Roman, et al., 2016). One of the criticisms revolves around the contentious issue of whether Turkey qualifies as a "safe third country," as asserted by the EU (Şimşek, 2016). Turkey's adherence to the "geographical limitation" principle was used to justify the return of Syrian refugees to Turkey, along with assessing asylum claims as inadmissible, underpinned by the "safe third country" clause. Another critique highlights the fact that Turkey has leveraged the EU's vulnerability to asylum flows for its own advantage (Leonard & Kaunet, 2021). However, it would be misleading to exclusively evaluate the Turkey-EU Statement based on Turkey's perceived rent-seeking behavior without considering the broader context of the EU's externalization of its migration policy towards Turkey (Yıldız, 2016; Üstübcü, 2019). In its generality, the "Turkey-EU Statement of 18 March 2016" was a contingency solution to an ever-growing problem for Turkey and the EU, derived from a realpolitik perspective. Eventually, as the crisis began to diminish, the parties' commitment to following the agreement weakened. Despite the tangible financial side of the EU commitment that had reached over €6 billion, the EU simply put visa liberalization on to the back burner again very much to the chagrin of Turkey, and Turkey responded by questioning the EU's sincerity and threatening to quit collaboration within the scope of the Agreement (Shaheen et al., 2016). Despite its successes in dramatically limiting the loss of human life, improving the conditions of people under temporary protection in Turkey, and of the refugees who had reached the EU countries, the collaboration based on the Statement does not seem to have intensely contributed to enhance the trust and committed relationship between Turkey and the EU. However, the outcome of the Statement was not end up as intended for both parties particularly for Turkey due to EU's reluctance to activate the Voluntary Settlement Scheme as they had committed, as well as very limited number of one-to-one resettlements that were

achieved from Turkey to the EU. The irregular migration continues as a fact of life, and the EU states sustain the inhuman pushbacks of refugees toward Turkey, which continue to cost innocent lives.

6. Conclusion

The refugee crisis has shown how important Turkey is to the EU, and vice versa. Millions of people flowed into Europe through Turkey, and following the signing of "Turkey-EU Statement" of 18 March 2016, the waves of migration and the humanitarian disasters at the EU borders were relatively declined. Although the Statement caused many discussions in Turkey, and the EU extensively benefited from the arrangements, it came about as a result of the need for close collaboration between the EU and Turkey. Indeed, while the EU has managed to prevent significant amount of refugee flows into its borders, Turkey could not get may be the most important parts of the cooperation from its perspective, the resettlement of Syrians in the EU countries and the visa liberation for Turkish citizens. During the Cold War, Turkey significantly contributed to the protection of Western Europe, as a buffer against the Soviets threat for forty years. In the second decade of the new millennium, Turkey once again became a buffer this time absorbing flows of masses towards Western Europe. Those masses of people were not only comprised of refugees but also extremists and foreign terrorist fighters. Standing against extremism and tackling terrorism have been two rare issue areas that have brought Turkey and the EU relations forward.

The recent research on the Syrians in Turkey has shown that the vast majority of the Syrians in Turkey are not willing to return to their home country (Erdoğan, 2020). Therefore, from the Turkish perspective, the primary issue is no longer the stability of Syria, but the asylum seeker policy (Erdoğan & Papakonstantis 2023), which takes the almost 4 million refugees in Turkey into account. Certainly, the need for a comprehensive strategy for their integration or voluntary return are, by and large, of primary concern to Turkey.

Syrians are not the only asylum seekers both Turkey and the EU have been dealing with. The worsening situation in the wake of the withdrawal of international forces from Afghanistan has also triggered another wave of migration, in addition to other irregular migration flows from other countries that suffer from conflicts, underdevelopment and various instabilities in the South and the East. Under these circumstances, it may be assumed that Europe would continue to be a target region for irregular migration and asylum seekers. It is clear that short-term measures do not lead to development of effective and sustainable solutions to cope with multi-faced problems of irregular migration. Instead, the destination countries should develop medium and long-term policies that take into account their common good as well as humanitarian aspects of migration because it is not the refugees but irregular migration problem itself that constitutes a security problem. In this context, the EU and Turkey should consider their common interests in dealing with irregular migration and while shaping their medium- and long-term policies consider their already reached agreement as a reference point for enhancing their cooperation. However, this refence of cooperation in migration matters is far from perfect. Moving beyond financial aspect of its support and honoring other aspects of

the agreement would be a show of goodwill and commitment of the part of the EU that would lead to gaining support of Turkish public opinion over this cooperation. Hence, the intended cooperation between Turkey and the EU within the migration context must not be leveraged for the EU's externalization of its migration policies. Simultaneously, Turkey should refrain from instrumentalizing migration as a geopolitical bargaining tool. The concept of resettlement in third countries should shift from a mere pledge to an actionable and efficient mechanism. The security apprehensions of both parties must be delicately considered. Additionally, this collaboration should not intensify the securitization of migration and, importantly, should not disregard humanitarian principles. Rebuilding trust and the significantly impaired credibility of the EU should be prioritized. This can be achieved by fostering a cooperative framework where the EU aligns with its core values, such as solidarity and the provision of protection to those in dire need. The 2016 Statement was met with a strong reaction in Turkish society, due to the failure to keep promises on the EU side, especially that on visa liberation. The irregular migration problem will not end soon but will rather increase in the forthcoming years. It is in the interest of Turkey and the EU to address the migration related problems together by thinking further about enhancing cooperation in field of migration management despite the long-lasting problems in other areas of the bilateral relations.

References

- Aydın, M., Çelikpala, M., Akgül-Açıkmeşe, S., Canan-Sokullu, E., Güvenç, S., Şenyuva, Ö., Kaya-Sönmez, S. (September 8, 2022). Quantitative Research Report: Public Perception on Turkish Foreign Policy 2022, *Kadir Has University Turkish Studies Group*, Global Academy, Akademetre, https://www.khas.edu.tr/wp-content/uploads/2022/09/TDP_2022_ENG_FINAL_07.09.22.pdf
- Cordesman, A. (2020, January 2). *America's Failed Strategy in the Middle East: Losing Iraq and the Gulf*. Center for Strategic and International Studies (CSIS). <https://www.csis.org/analysis/americas-failed-strategy-middle-east-losing-iraq-and-gulf>
- Council of the EU. (2016). *Press Release 144/16, EU-Turkey Statement, March 18*, <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/pdf>
- Donelli, F. (2018). Syrian Refugees in Turkey: A Security Perspective. *New England Journal of Public Policy*, 30 (2).
- Erdoğan, M. M. (2020). Securitization from Society and Social Acceptance: Political Party-Based Approaches in Turkey to Syrian Refugees. *Uluslararası İlişkiler*, 17 (68), 73-92.
- Erdoğan, M.M. & Papakonstantis, M. (2022, January 17). Turkey as a Partner and Challenge for European Security, Migration and Asylum. *The Center for Applied Turkey Studies (CATS) at SWP*, <https://www.uikpanorama.com/blog/2022/01/24/turkey-as-a-partner-and-challenge-for-european-security-migration-and-asylum/>
- European Commission. (n.d.). *Common European Asylum System*. Migration and Home Affairs. Retrieved September 12, 2023, from https://ec.europa.eu/home-affairs/policies/migration-and-asylum/common-european-asylum-system_en
- European Parliament. (2019, November). Turkey's military operation in Syria and its impact on relations with the EU. *Briefing*, <https://www.europarl.europa.eu/EPRS/EPRS-Briefing-642284-Turkeys-military-operation-Syria-FINAL.pdf>
- Habertürk. (2021, October 10). *Ankara Gari saldırısında ölenler anıldı - Haberler*. <https://www.haberturk.com/ankara-gari-saldirisinda-olenler-anildi-haberler-3217052>
- Heck, G. & Hess, S. (2017). Tracing the effects of the EU-Turkey Deal: The momentum of the multi-layered Turkish border regime. *Movements*, 3(2), <https://movements-journal.org/issues/05.turkey/04.heck,hess--tracing-the-effects-of-the-eu-turkey-deal.html>
- Hubbard, B. (2014, September 22). Raids by ISIS Push Flood of Refugees Into Turkey. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2014/09/23/world/europe/over-130000-flee-syria-for-turkey-in-wake-of-isis-raids.html>
- International Organization for Migration (IOM). (2023). *Key Migration Terms*, <https://www.iom.int/key-migration-terms>
- IstanPol. (2020, December). *Attitudes Towards Syrian Migrants in Istanbul*, <https://istanpol.org/Uploads/ContentManagementFile/2020-019-attitudes-towards-syrian-migrants-in-istanbul.pdf>
- Kirişçi, K., & Yıldız, A. (2023). Turkey's asylum policies over the last century: continuity, change and contradictions. *Turkish Studies*, 24(3-4), 522-549. <https://doi.org/10.1080/14683849.2023.2178306>
- Léonard, S. & Kaunert, C. (2022). De-centring the Securitisation of Asylum and Migration in the European Union: Securitisation, Vulnerability and the Role of Turkey. *Geopolitics*, 27(3), 729-751, DOI: 10.1080/14650045.2021.1929183
- Milliyet. (2021, March 4). Türkiye'nin sınır kapıları haritası: Türkiye'ye sınır olan ülkeler hangileridir? Sınır kapılarının isimleri nelerdir? <https://www.milliyet.com.tr/egitim/haritalar/turkiyenin-sinir-kapilari-haritasi-turkiyeye-sinir-olan-ulkeler-hangileridir-sinir-kapilarinin-isimleri-nelerdir-6311239>
- Okay, A., (2017). Turkey's Oost- 2011 Approach to its Syrian Border and its Implications for Domestic Politics. *International Affairs*, 93 (4), 829-846. DOI: 10.1093/ia/iix068.
- Öniş, Z. (2012). Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self-Interest. *Insight Turkey*, 14 (3). 45-63.
- Özcan, M. (2010). Turkish Foreign Policy Towards Iraq in 2009. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 15(2), 113-132.
- Papakonstantis, M., & Yalcinkaya, H. (2022, January 24). Counterterrorism as an Area of Cooperation and Challenge to Turkey – The European Union Relations. *The Center for Applied Turkey Studies (CATS) at SWP*. <https://www.uikpanorama.com/blog/2022/02/04/counterterrorism-as-an-area-of-cooperation-and-challenge-to-turkey-the-european-union-relations>
- Roman, E., Baird, T. & Radcliffe, T. (2016). Why Turkey is not a 'safe country'. *Statewatch Analyses*, 3(16), <http://www.statewatch.org/analyses/no-283-why-turkey-is-not-a-safe-country.pdf>
- Shaheen, K., Wintour, P., & Rankin, J. (2016, November 25). *Turkey threatens to end refugee deal in row over EU accession*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2016/nov/25/turkey-threatens-end-refugee-deal-row-eu-accession-erdogan>
- Sula, Ç.L., & Sula, I. E. (2021). Migration Management in Turkey: Discourse and Practice, Uluslararası İlişkiler, Advanced Online Publication, 1-17, DOI: 10.33458/uidergisi.1000756
- Şimşek, D. (2017). Turkey as a "Safe Third Country"? The Impacts of the EU-Turkey Statement on Syrian Refugees in Turkey. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 22 (3), 161-182.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. (2013, April 11). *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6458.pdf>
- The Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs. (2021, July 13). *Turkey's National Action Plan for the EU Accession*. https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/uep/21_23_UEP_EN.pdf
- The Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs. (2016). *Implementation of Turkey-EU Agreement of 18 March 2016*. https://www.mfa.gov.tr/implementation-of-turkey_eu-agreement-of-18-march-2016.en.mfa
- The United Nations Refugee Agency (UNHCR). (1951). *Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees*. <https://www.unhcr.org/3b66c2aa10>
- The United Nations Security Council (UNSC). (2021, June 3). *Syria Yet to Fulfil Chemical Weapons Convention Obligations, Top United Nations Officials Tell Security Council, as Members Spar over "Objectivity" |*

Meetings Coverage and Press Releases.
<https://www.un.org/press/en/2021/sc14540.doc.htm>

Turhan, E. ve Yıldız, A. (2022). Turkey's external differentiated integration with the EU in the field of migration governance: the case of border management. (Der. Benjamin Leruth, Stefan Gänzle ve Jarle Trondal). *The Routledge Handbook of Differentiation in the European Union*, New York: Routledge,

Turkey at a Glance - Geography. (n.d.). www.columbia.edu. Retrieved September 12, 2023, from <http://www.columbia.edu/~sss31/Turkiye/geo.html>

UNHCR 2023, Operational Data Portal,
<https://data.unhcr.org/en/situations/syria>

Üstübcü, A. (2019). The impact of externalized migration governance on Turkey: technocratic migration governance and the production of differentiated legal status. *Comparative Migration Studies*, 7 (46), <https://doi.org/10.1186/s40878-019-0159-x>

Yalçinkaya, H. (2016). Turkey's Struggle Against the Foreign Terrorist Fighters of DAESH. *Perceptions*, 11(1), 27-44.

Yalçinkaya, H. (2017). IŞİD'in Yabancı Savaşçıları ve Yarattığı Tehdit: Türkiye'nin Tecrübesi (2014- 2016), *Uluslararası İlişkiler*, 14 (53), 23-43.

Yıldız, A. (2016). *The European Union's Immigration Policy: Managing Migration in Turkey and Morocco*, London: Palgrave Macmillan

Yıldız, A. (2020). Impact of the EU-Turkey Statement on Smugglers' Operations in the Aegean and Migrants' Decisions to Engage with Smugglers. *International Migration*, 59(4), 141-157. <https://doi.org/10.1111/imig.12767>

Ekonomik Yaptırımlar ve Uluslararası Ticaretin Silahlaştırılması: Küresel Aktörlerden Örnekler

Economic Sanctions and Weaponization of International Trade: Examples from Global Actors

Veli Ahmet ÇEVİK^a

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi	
Başvuru	5 Nisan 2023
Kabul	4 Kasım 2023
Yayın	13 Kasım 2023
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Yaptırım,
Ekonomik Yaptırım,
Ekonomik Baskı,
Ticaretin Silahlaştırılması.

ÖZ

Küreselleşme ile birlikte bağlantılılık düzeyi artan toplumlar, uluslararası ticarete birbirine daha bağımlı hale gelmişlerdir. Bu bağımlılık düzeyi dünya barışına katkı sağlarken aynı zamanda uluslararası ticareti kırılgan hale getirmiştir. Günümüzde ülkelerin uluslararası ticarete birbirine asimetric olarak bağımlı olması, ticaretin dış politikada bir araç olarak kullanılmasına da yol açmıştır. Bu araçlardan biri olan yaptırımların tarihi eski Yunan medeniyetlerine kadar uzansa da son yıllarda dünya kamuoyunun gündeminde çok daha sık şekilde yer almaya başlamıştır. Geleneksel yaptırımlardan ve ticaret savaşlarından farklı olarak, ülkelerin hedef ülkeye karşı avantajlı olduğu ticareti silahlaştırarak hem ticari hem de siyasi ilişkilerinde araç olarak kullanması günümüz uluslararası ticaretinin en önemli konularından biri haline gelmiştir. Ticarete konu herhangi bir alanda üstün olan devlet diğer devletlerin kararlarını etkilemek amacıyla ekonomik zorlamaya başvurabilmektedir. Bu çalışmada öncelikle yaptırımların ekonomik ve finansal alanlarda yoğunlaşarak, daha fazla dış politika aracı olarak kullanılması incelenmiştir. Yaptırımlardan istenilen sonuç alınmış olsa da, ilerleyen süreçte hedef aktörler yaptırımlara karşı duyarsız hale gelebilecektir. Ayrıca yaptırımlar her zaman başarıyla sonuçlanmayacaktır. Başarısız olan yaptırımlar istenmeyen durumun daha da şiddetlenmesine yol açabilecektir. İkinci olarak ise karşılıklı ekonomik bağımlılıkların güçlü ticarete sahip ülkeler tarafından ekonomik zorlama yoluyla politika amaçlarına kaldıraç olarak kullanılması incelenmiştir. Karşılıklı bağımlılık küresel ticaretin artmasına ve endüstrilerin uzmanlaşmasına yol açmıştır. Ancak riskleri de beraberinde getirmiştir. Yaptırımlar ve ekonomik zorlamalar, hedef ülkeleri bu riskleri azaltmaya yönlendirmekte ve bu eğilim serbest ticarete zarar vererek ülkeleri korumacılık politikalarına sevk etmektedir.

ARTICLE INFO

Article History	
Received	5 April 2023
Accepted	4 November 2023
Available Online	13 November 2023
Article Type	Research Article

Keywords

Sanction,
Economic Sanction,
Economic Coercion,
Weaponization of Trade.

ABSTRACT

With globalization, the interconnectedness of societies has increased, but they have become more interdependent in international trade. While this level of dependency contributed to world peace, it also made international trade fragile. Today, the asymmetric dependence of countries on each other in international trade has led to the use of trade as a tool in foreign policy. Although the history of sanctions, which is one of these tools, dates back to ancient Greek civilizations, it has started to take place on the agenda of world public opinion more frequently in recent years. Unlike traditional sanctions and trade wars, it has become one of the most important issues of today's international trade, which countries use as a tool in both commercial and political relations by weaponizing the trade that is advantageous against the target country. The state, which is superior in any area subject to trade, can resort to economic coercion in order to influence the decisions of other states. In this study, the use of sanctions as a foreign policy tool, focusing primarily on economic and financial areas, is examined. Even though the desired results have been obtained from the sanctions, target actors may become insensitive to the sanctions in the future. Moreover, sanctions will not always result in success. Failed sanctions may lead to further exacerbation of the undesirable situation. Secondly, the use of mutual economic dependencies by countries with strong trade as leverage for policy purposes through economic coercion was examined. Interdependency has led to increased global trade and specialization of industries. However, it also brought risks. Sanctions and economic pressures direct target countries to reduce these risks, and this tendency harms free trade and leads countries to protectionist policies.

^a Öğr. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi, Osmaniye Ömer Derindere MYO., Lojistik Programı, Çorum, E-Posta: veliahmetcevik@hotmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1981-7275

EXTENDED SUMMARY

In the first quarter of the 21st century, world societies have become more interconnected than ever before throughout history. While this level of hyperconnectivity benefits the easy flows of people, goods, money and ideas, it has also become a system open to a number of shocks. After the 2008 financial crisis, shocks such as the global pandemic, supply chain disruptions, global inflation and the Ukraine war have been obstacles to international trade, which is the driving force in the development of nations. However, there are other reasons for the interruption of international trade. One of these obstacles is sanctions. The asymmetric dependence of countries on each other in international trade has also increased the use of trade as a tool in foreign policy. Sanctions have become an increasingly important foreign policy tool for states after the 1990s. On the other hand, although sanctions are often part of the foreign policy instruments of states and international organizations in modern history, they have been applied many times before or in addition to the use of military force. The severity and destructiveness of the consequences of using military force has led policy makers to seek more harmless alternatives, and sanctions have become the preferred tool as trade is positioned between diplomacy and war. While the annual average number of sanctions imposed in the 2000s was approximately 250, this number nearly doubled between 2010 and 2019, reaching 482.

In this study, especially in recent years, increasing sanctions and weaponization of international trade as a strategic tool have been investigated. Unlike traditional sanctions and trade wars, it has become one of the most important issues of our time that countries use trade, which is advantageous against the target country, as a tool in both their commercial and political relations. In this research, the concept of weaponization of international trade, which is one of the biggest obstacles to international trade, has been examined by using the secondary sources that have been revealed by primary research in the related field.

The literature on the use of international trade as a force or trade sanctions is quite extensive. A large body of work is available as the issue of sanctions requires greater integration of science from Economics, Political Science, Law, Sociology and other disciplines. Albert O. Hirschman, in his book titled *National Power and the Structure of Foreign Trade*, which he wrote in 1945, argued that trade should become a direct source of power because it can become an alternative to war by providing a method of pressure. David Baldwin argues that states can use the economy as a tool in international politics in his book titled *Economic Statecraft*, which was first written in 1985, offers the most extensive analysis in this field. In their book *The Weaponization of Trade: The Great Imbalance of Politics and Economics*, Harding et al. focused on the use of trade as a coercive tool to achieve policy goals and the resulting risks. Farrell and Newman, in their highly influential study *Weaponized Interdependence*, touched on the foundations of interdependence and explained the risks posed by global connections. In their highly influential study, *Weaponized Interdependence*, Farrell and Newman addressed the fundamentals of interdependence and explained the risks posed by global connections.

Through targeted sanctions, certain restrictions are imposed on certain institutions, organizations, members of the political and business world in the targeted country. Banks and financial systems are at the forefront of these institutions and organizations. After the extensive UN sanctions on Iraq, Yugoslavia and Haiti resulted in humanitarian disaster, it encouraged a movement towards more 'targeted' sanctions that could directly achieve political goals by the civilian population without being affected by these sanctions. The US administration targeted a single bank to prevent North Korea's international banking transactions and illegal trade, and financial sanctions emerged. In the following days, the account holders wanted to withdraw their money quickly, the Macau administration stepped in and froze the North Korea-related assets of the relevant bank and took the bank as a trustee. The collapse of the institution created a butterfly effect, and other financial institutions in the world stopped their activities with North Korea, and soon the country was de facto cut off from the global financial system. After Russia invaded Ukraine on February 24, 2022, there was a very serious reaction to Russia from the global public. The West and allied countries have begun to impose targeted sanctions on Russia. More than 35 states, including the USA, EU, UK and Canada, have immobilized the approximately 300 billion dollars of assets of the Russian Central Bank kept outside the country and banned transactions with the Central Bank of Russia.

Economic coercion is positioned between the two main tools of foreign policy, diplomacy and power. Economic coercion sometimes initiates war in situations of great tension, and sometimes accompanies military use. However, economic coercion can also serve as an alternative to war. Economic pressure is used as a foreign policy tool when diplomatic pressure is insufficient or military force or threat of force is not possible or desired. To achieve its political goals, China continues to use state power as an instrument of economic coercion. In the Asia-Pacific geography, Beijing has repeatedly used economic interdependence to impose its political and security interests on the regional states. It is seen that China applies six different methods in cases of economic coercion applied by China to target countries or organizations; Popular boycotts, Administrative discrimination, Empty threats, Legal defensive trade measures, Trade restrictions and Tourism restrictions. In response to South Korea's decision to install THAAD air defense systems in 2016, the Chinese government launched an aggressive campaign of economic retaliation. After South Korean conglomerate Lotte Group accepted a land transfer to the government for THAAD deployment, China forced the conglomerate to close 75 of its 99 stores in China due to alleged fire code and other administrative violations. Pressing Germany to accept Huawei's offer to build its 5G infrastructure, China's ambassador to Germany said, "If Germany were to make a decision that led to Huawei's exclusion from the German market, there will be consequences." The Chinese government can limit the number of Chinese travelers by issuing an official travel ban warning, suspending visa services for a number of reasons, or canceling tour operations, thereby affecting the tourism, accommodation and leisure sectors in the destination country. With economic coercion, the coercive state or organization aims

to change the policies of the target state or company for its own geopolitical or economic benefit. In this way, economic pressure can be used to achieve a different purpose, such as influencing the policy choices of other countries on issues such as communication, energy, human rights or tax.

Sanctions are designed to deprive countries of the economic gains that can be made through trade. The most important battleground of this conflict is not in the air or on the ground, but in the interconnected infrastructure of the global economy such as trade and investment, international law, and the internet. After the downing of the Su-24 type Russian aircraft violating Turkish airspace by Turkish F-16s on November 24, 2015, Russian Foreign Minister Sergey Lavrov advised Russian citizens not to go to Turkey and Russian tourism companies announced that they canceled their tours to Turkey. In the following days, the Russian Tour Operators Association announced that all tour companies canceled their tours of Turkey. Sanction decisions, such as limiting agricultural products imported from Turkey and stopping tourism to Turkey, were approved by Russia. The said sanctions had a significant impact on Turkey's trade with Russia. In response to Russia's invasion of Ukraine, another major sanction imposed by the USA and Europe on Russia targeted the financial infrastructure and removed from the SWIFT system of some Russian financial institutions. SWIFT is a communication system for cross-border payment and payment. Because it plays an important role in global cross-border payments, the SWIFT sanction is called "financial nuclear weapon" in the words of the French finance minister. Payment systems, which are the first of the most important and compulsory transactions of international trade, are carried out with the SWIFT system today.

In global finance, businesses and banks heavily depend on these payment systems to transfer money from one organization to another to manage billions of daily business transactions and facilitate the flow of capital. Today's European Union was born out of the 1951 Coal and Steel Community, which was established with the aim of making war impossible by linking the coal and steel industry in Europe. The more trade volumes between countries increase, the less likely they are to go to war as they become dependent on each other. Polachek and Seigle, in their study, revealed that the doubling of trade between the two countries led to a 20% decrease in wars. However, the increasing interdependence of the world in global trade has made governments and even businesses vulnerable. This vulnerability to other shocks, whether politically or not, has led decision makers to turn to new alternatives.

In this study, the use of sanctions as a foreign policy tool, focusing primarily on economic and financial areas, is examined. While the share of financial sanctions imposed worldwide in the 1950's was around 10%, it increased to 35% in 2021. In the case of the USA, the President Trump era has been the period in which the most sanctions decisions were signed in US history. Some of these sanctions aim to intervene in Iran with economic rather than military means to prevent it from developing nuclear weapons, to put Russia at an economic disadvantage instead of going to war with Russia.

Even though the desired results have been obtained from the sanctions, target actors may become insensitive to the sanctions in the future. Moreover, sanctions will not always result in success. Failed sanctions may lead to further exacerbation of the undesirable situation.

Secondly, the use of mutual economic dependencies by countries with strong trade as leverage for policy purposes through economic coercion was examined. It is seen that China, which is the factory of the world, has used its superiority in trade more intensively as a foreign policy tool in recent years. Interdependency has led to increased global trade and specialization of industries. However, it also brought risks. The intense level of connectivity makes societies vulnerable to targeted threats as well as unintentional dangers such as financial crises and pandemics (Roberts, 2023).

Sanctions and economic pressures direct target countries to reduce these risks, and this tendency harms free trade and leads countries to protectionist policies. As emphasized in The Economist's special report titled "Homeland Economy" in October 2023, protectionist policies will create billions of dollars in losses in the global economy (The Economist, 2023).

1. Giriş

21. yüzyılın ilk çeyreğinde dünya toplumları, tarih boyunca hiç olmadığı kadar birbirine bağlantılı hale gelmiştir. Bu hiper bağlantılılık düzeyi insanların, malların, paranın ve fikirlerin kolay bir şekilde yayılmasına fayda sağlarken, diğer yandan birtakım şoklara açık bir sistem haline gelmiştir. 2008 finansal krizinin ardından küresel salgın, tedarik zinciri kesintileri, küresel enflasyon ve Ukrayna savaşı gibi şoklar ulusların kalkınmasında itici güç olan uluslararası ticaretin önüne engel olarak çıkmıştır. Ancak uluslararası ticaretin kesintiye uğramasının başka sebepleri de mevcuttur. Bu engellerden birisi de yaptırımlardır. Her ne kadar tarihi eski Yunan medeniyetlerine kadar uzansa da ekonomik yaptırımlar son yıllarda dünya kamuoyunun gündeminde çok daha sık şekilde yer almaya başlamıştır. Tek başına ABD tarafından 2009 ve 2020 yılları arasında 8263 adet yaptırım uygulanmış, hatta başkan Trump döneminde her iş gününe dört adet yaptırım kararı ile yaptırım sayısı zirve yapmıştır (Bartlett ve Bae, 2022).

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana, küresel ticaret benzeri görülmemiş bir hızla büyümüş, 1950'den 2021 yılına kadar dünya ticaretinin hacmi 47 kat, değeri ise 347 artış göstermiştir (WTO, 2022). Uluslararası ticaretin bu kadar artışının nedeni ise yoğun bir karşılıklı bağlantılar ağıdır. Bu bağlantıların faydaları ekonomide büyüme, verimlilikte artış, daha ucuz ve kolay bulunabilir mallar olmuştur. Diğer yandan ise bu bağlantılılık kırılmalıklara yol açmıştır. McKinsey Global Institute (2023) araştırmasına göre küresel ticaretin yaklaşık yüzde 40'ı yoğunlaşmıştır. Bu da ithalatçı ülkelerin dizüstü bilgisayarlar, cep telefonları ve kobalt gibi ihtiyaç duydukları ürünler için üç veya daha az ülkeye bel bağladıkları anlamına gelmektedir. Avrupa'nın enerjisinin yarısından fazlası, Çin'in minerallerinin dörtte biri ve Orta Asya, Doğu Avrupa, Latin Amerika ve Sahra-altı Afrika'nın elektronik ürünlerinin çoğu ithal edilmektedir.

Küreselleşme arttıkça ekonomiler birbirleriyle karmaşık şekilde bağlanmıştır. Finansal olarak dünyanın herhangi bir

noktasındaki bankalar uluslararası mesajlaşma ağlarına bağlanmış, internetle küçük bir işletme dahi küresel pazara açılmış ve bu gelişmeler nedeniyle fiziksel üretim yapan sektörler herhangi bir ticaret engeline zarara uğramaktadırlar (Farrell ve Newman, 2019, s. 47). Ülkelerin uluslararası ticarete birbirine asimetric olarak bağımlı olması, ticaretin dış politikada bir araç olarak kullanılmasını da artırmıştır. Yaptırımlar, 1990'lı yıllardan sonra devletler için giderek daha önemli bir dış politika aracı haline gelmiştir. Diğer yandan yaptırımlar, modern tarihte çoğunlukla devletlerin ve uluslararası örgütlerin dış politika araçlarının bir parçası olsa da, birçok kez askeri güç kullanımından önce veya askeri güce ek olarak uygulanmıştır (Walterskirchen, Mangott ve Wend, 2022, s. 1). Askeri güç uygulamanın sonuçlarının şiddeti ve yıkıcılığı, politika yapıcıların daha zararsız alternatifler aramasına yol açmış ve ticaret, diplomasi ile savaş arasında yer aldığı için yaptırımlar tercih edilen bir araç haline gelmiştir (Reinsch, 2022). 2000'li yıllardaki uygulanan yaptırım sayıları yıllık ortalama yaklaşık 250 iken, bu sayı 2010 ile 2019 yılları arasında yaklaşık iki katına çıkarak 482 olmuştur (Kirilakha, vd., 2021).

Ticaret yaptırımlarının tarihi özellikle savaş zamanlarındaki en eski uluslararası uygulamalara dayansa da, günümüzde siyasi veya ekonomik olarak avantaj elde etmek için stratejik olarak kullanılmaktadır. 2010 yılında Japonya'nın Çinli bir balıkçı teknisinin kaptanını gözaltına almasının ardından Çin hükümeti, otomobiller, ileri teknoloji askeri ürünler gibi birçok stratejik sektörde kullanılan çok önemli nadir elementlerin Japonya'ya ihracatını engellemiştir (Bradsher, 2010). Rusya'nın Ukrayna'yı işgali nedeniyle Batı'nın yaptırımlarına misilleme olarak Avrupa'ya olan gaz arzını kesmesi ticaretin silahlaştırılmasının son örneği olmuştur.

Bu çalışmada özellikle son yıllarda artan yaptırımların ve uluslararası ticaretin stratejik bir araç olarak silahlaştırılması araştırılmıştır. Geleneksel yaptırımlardan ve ticaret savaşlarından farklı olarak, ülkelerin hedef ülkeye karşı avantajlı olduğu ticareti hem ticari hem de siyasi ilişkilerinde araç olarak kullanması günümüzün en önemli konularından biri haline gelmiştir. Bu araştırma ile ilgili alanda daha önce birincil araştırmalarla ortaya çıkarılmış ikincil kaynaklar kullanılarak, uluslararası ticaretin önündeki en büyük engellerden olan uluslararası ticaretin silahlaştırılması kavramı incelenmiştir. Çalışma ile yaptırımların ve uluslararası ticaretin dış politika ve zorlama aracı olarak nasıl kullanıldığı sorusuna cevap aranmıştır.

1950 ve 2019 yılları arasında uygulanan yaptırım vakalarının %42'si ABD tarafından, %12'si Avrupa Birliği ve %7'si ise Birleşmiş Milletler tarafından uygulanmıştır (Kirilakha vd., 2021). ABD'nin uygulanan yaptırımların yaklaşık yarısından sorumlu olması ve uluslararası ilişkileri ve ekonomik sonuçları etkileme araçlarından biri olan ekonomik yaptırımların en aktif kullanıcısı olması nedeniyle (Kohl, 2021), bu çalışmada da yaptırım bölümü ABD üzerinden analiz edilmiştir. Ekonomik zorlama bölümü ise, 2022 yılında 120'den fazla ülkenin en büyük ticaret ortağı olan (Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, 2022), değer olarak en fazla ihracat gerçekleştiren ve dış ticaret fazlasında lider ülke

olarak bu ticaret üstünlüğünü politika aracı olarak kullanan Çin üzerinden incelenmiştir.

Çalışmanın geri kalanı şu şekilde organize edilmiştir; ikinci bölümde araştırma ile ilgili literatür taraması yapılmış, üçüncü bölümde yaptırımların tarihsel süreçteki uygulamalarına değinilmiş, dördüncü bölümde yaptırımların hedefli yaptırımlara dönüşmesi açıklanmıştır. Beşinci, altıncı ve yedinci bölümde ekonomik zorlama faaliyetleri ile ticaret ve finansın silahlaştırılması, karmaşık tedarik zincirleri ile ekonomilerin birbirine nasıl bağımlı olduğu sunulmuştur. Son bölümde, çalışmanın sonuçları vurgulanmıştır.

2. Literatür Taraması

Uluslararası ticaretin güç olarak kullanılması veya ticaret yaptırımları ile ilgili literatür oldukça geniştir. Yaptırım konusu Ekonomi, Siyaset Bilimi, Hukuk, Sosyoloji ve diğer disiplinlerden gelen bilimin daha fazla entegrasyonunu gerektirdiğinden (Felbermayr vd., 2021), çok fazla sayıda çalışma mevcuttur.

Albert O. Hirschman 1945 yılında yazdığı Ulusal Güç ve Dış Ticaretin Yapısı isimli kitabında ticaretin bir baskı yöntemi sağlayarak savaşa bir alternatif haline gelebilmesi nedeniyle doğrudan bir güç kaynağı haline dönüşmesini ileri sürmüştür (Hirschman, 1980). David Baldwin'ın ilk olarak 1985 yılında yazdığı ve 2020 yılında yeniden basılan ve bu alandaki en geniş incelemeyi sunan Economic Statecraft isimli eserinde devletlerin uluslararası politikada ekonomiyi araç olarak kullanabileceğini savunmaktadır (Baldwin, 2020).

Uluslararası ticaretin silahlaştırılması bağlamında ise özellikle son yıllarda araştırmacılar ilgi göstermeye başlamıştır. Öyle ki silahlaştırılma ile ilişkilendirilen kelimeler artık her şeyle bağlantılı olarak kullanılır hale gelmiştir: ticaretin silahlaştırılması, finansın silahlaştırılması, enerjinin silahlaştırılması, göçün silah olarak kullanılması, hatta Galeotti'nin (2022) Herşeyin Silahlaştırılması isimli kitabında belirttiği gibi hayır kurumlarından hukuka kadar her şeyin silah olarak kullanılması. Çevrimiçi akademik, basın ve ekonomi araştırma veri tabanından alınan verilerle yapılan çalışmaya göre, silahlaştırma kelimesinin kök hali olan "silah"- "weapon" kelimesi 2010 yılında 1,331 kez kullanılırken, bu sayı 2019 yılında neredeyse on katına çıkarak 13,958 olmuştur (Mattson, 2020, s. 252).

Leonard'ın (2016a) editörlüğünü yaptığı Bağlantılılık Savaşları adlı kitapta küreselleşme ile toplumlar birbirine bağlanmış ancak madalyonun diğer yüzünde bu karşılıklı bağımlılığın aynı zamanda yeni kırılmalara da yol açabileceği ileri sürülmüştür. Harding ve Harding (2017), Ticaretin Silahlaştırılması: Siyaset ve Ekonominin Büyük Dengesizliği başlıklı eserlerinde politika amaçlarına ulaşmak için ticaretin zorlayıcı bir araç olarak kullanılması ve bunun sonucunda ortaya çıkacak risklere odaklanmışlardır. Farrell ve Newman (2019) Silahlandırılmış Karşılıklı Bağımlılık başlıklı araştırmalarında karşılıklı bağımlılığın temellerine değinerek küresel bağlantıların ortaya çıkardığı riskleri açıklamışlardır. Mulder (2022) çalışmasında yaptırımların tarihini inceleyerek yaptırımların tek başına askeri müdahaleleri durdurma yeteneğini ve ekonomik baskının siyasi sonuçları nasıl şekillendirdiğini ortaya çıkarmıştır.

Demarais (2022) ise çalışmasında bir politika aracı olarak yaptırımların etkinliğini ve uzun vadeli uygulanabilirliğini eleştirel bir şekilde incelemektedir.

Literatür incelendiğinde de görüleceği üzere, genel olarak yaptırımlar ve ekonomik gücün dış politikada kaldıraç olarak kullanılması ayrı ayrı araştırmalarla ortaya koyulmuştur. Bu çalışmada, dünyanın en büyük iki ekonomik gücünün kendi aralarında ve üçüncü aktörlere uyguladıkları yaptırımların ekonomik ve finansal alanlarda yoğunlaşmasını ve bu yaptırımların daha fazla dış politika aracı olarak kullanılmasını, ikinci olarak da karşılıklı ekonomik bağımlılıkların güçlü ticarete sahip ülkeler tarafından ekonomik zorlama yoluyla politika amaçlarına kaldıraç olarak kullanılmalarını bütünsel açıdan inceleyen bir

çalışma olarak iki yönden sosyal bilimler literatürüne katkı sağlaması beklenmektedir.

3. Ambargodan Yaptırıma

Son yirmi yılda ABD ve Avrupa Birliği'nin çeşitli ülkelere uyguladığı veya uygulamaya hazırlandığı yaptırımlara ilişkin haberler gazetelerde veya sosyal medyada sıkça yer almıştır. Özellikle 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesiyle başlayan süreçte ABD ve AB'nin Rusya'ya uyguladığı yaptırımlarda ve aynı siyasi gerilimin devamı niteliğinde olan Rusya'nın 2022 yılı Şubat'ında Ukrayna'ya savaş açmasıyla yaptırım uygulayan devlet sayısı ve yaptırım hedeflerinde artış yaşanmıştır.

Tablo 1. Yaptırım Çeşitleri

Ticaret		Sermaye	
Ambargo	İhracat yasağı, bazen tüm ticaretin yasaklanması anlamına gelir.	Mal Varlıklarının Dondurulması	Hedef ülkenin sahip olduğu banka hesaplarına veya diğer finansal varlıklara erişimin engellenmesi.
Boykot	İthalat yasağı.	İthalat ve İhracat Kontrolleri	Bir ülkeye kimin hangi amaçlarla ne kadar sermaye aktarabileceğine ilişkin kısıtlamalar.
Tarife Artışı	Hedef devlet(ler)den yapılan ithalat üzerindeki vergilerde artış.	Yardımların Askıya Alınması	Yardım transferlerinin azaltılması, sonlandırılması veya yavaşlatılması.
Tarife Ayrımı	Hedef ülkelerden yapılan ithalatlar, diğer ülkelerden yapılan ithalatlara göre daha az olumlu muamele görebilir.	Kamulaştırma	Hedef devlete ait mülkün mülkiyetine el konulması.
En Çok Kayrılan Ülke Kuralı'ndan Ayrılma	Bir ülkeden yapılan ithalata, herhangi bir ülkeden yapılan benzer ithalatlar kadar olumlu muamele edilmesinin durdurulması.	Vergilendirme	Hedef devletin varlıkları ayrımcı bir şekilde vergilendirilebilir.
Kara Listeye Alma	Hedef ülke ile ticaret yapan firmalarla iş yapma yasağı.	Uluslararası Kuruluşlardan Gelecek Ödemelere Stopaj	Geçmişte kararlaştırılan mali yükümlülüklerin ödenmemesi, geç ödenmesi veya azaltılmış ödemesi.
Kota	Belirli ithalat veya ihracat üzerindeki miktar kısıtlamaları.	Yukarıdakilerden Biri ile Tehdit	Hedefin belirli davranış biçimlerine bağlı olarak yukarıdaki tekniklerden herhangi birinin kullanılması.
Lisans İptali	Belirli malları ithal veya ihraç etme iznini reddetmek.		
Damping	İhracatın kasıtlı olarak üretim maliyetinin altındaki fiyatlarla satılması.		
Önleyici Satın Alma	Hedef ülkeyi mahrum bırakmak için bir malın satın alınması.		
Yukarıdakilerden Biri ile Tehdit	Hedefin belirli davranış biçimlerine bağlı olarak yukarıdaki tekniklerden herhangi birinin kullanılması.		

Kaynak: Baldwin, 2020.

Yaptırımlar, devletlerin ve BM ve AB gibi hükümetler arası örgütlerin, hedef aktörün tartışmalı bir eylemi gerçekleştirmesini önlemek veya böyle bir adım atılmışsa bunu iptal etmek için ekonomik maliyetler yüklediği standart bir dış politika aracıdır (Weber ve Schneider, 2020, s. 2). Başka bir ifade ile yaptırım kavramı, hedef devletleri belirli politikaları veya önerilen yönlerde davranışları değiştirmeye zorlamak için devletlerarasındaki olağan ilişkilerin geçici olarak feshedilmesi olarak tanımlanabilir (Tostensen ve Bull, 2002, s. 374).

Yaptırımların amacı, yaptırım hedefinin davranışını değiştirmesine yetecek kadar zahmetli zorluk ya da "acı" yaratmaktır (Nephew, 2017). Tablo 1'deki ticaret ve sermayeye yönelik uygulanabilecek yaptırım araçları ile hedef aktöre birtakım zorluklar yaşatarak, hedefin davranışını değiştirmesi beklenmektedir.

Uluslararası yaptırımlar özellikle son yıllarda küresel kamuoyunda popüler olsa da yaptırımların tarihi milattan önceye kadar uzanmaktadır. Antik Yunanlılardan

günümüze ekonomik yaptırımlar, dönemin en güçlü uluslarının hem ticaret faaliyetlerinde hem de diğer uluslarla olan siyasi ilişkilerinde zorlayıcı dış politika araçları olarak kullanılmıştır.

3.1. Megara Kararnamesi

Megara ile Atina İmparatorluğu arasındaki tüm ticareti yasaklayan Megara Kararnamesi (MÖ 432), siyasi amaçlar için ekonomik araçlara başvurma en eski örneklerinden birini sunar. Peloponez Savaşı olarak da bilinen çatışmadan önce Atina tarafından yakındaki bir şehir devleti olan Megara'ya karşı ekonomik yaptırım uygulanmıştır (Bodenchak, 2019, s. 2). Megara Kararnamesi Sparta Krallığı ile ittifakı nedeniyle Megara ulusuna karşı ekonomik bir yaptırımdır. Atina yaptırımları, Megaralıların Atina limanlarına ve pazar yerlerine girişini kısıtlamıştır (Gomes-Abreu, 2020, s. 173).

3.2. Napolyon Savaşları ve Kıta Ablukası

Birçok tarihiye göre, modern tarihin ilk yaptırımları 19. yüzyılın başlarındaki Napolyon Savaşları sırasında uygulanmıştır. 1806'da Fransız imparatoru Napolyon, Britanya ekonomisini çökertmek amacıyla İngiliz ticaretine ambargo koymuştur. Napolyon Savaşları alışılmadık derecede uzun ve kanlı olmasının yanında aslında bir ekonomik savaştır. Kasım 1806 tarihli Berlin Kararnamesi ile Fransa'nın kontrol ettiği veya ittifak kurduğu Avrupa ülkelerinde İngiliz üretimi malların ithalatı yasaklanmış ve İngilizlerle ilişkiler kesilmiştir. Napolyon, İngiliz ekonomisini ihracat gelirlerinden mahrum bırakmayı amaçlamıştır (O'rourke, 2007, s. 8). Bu dönemdeki yaptırımlara en iyi bilinen örnek olan Kıta Ablukası'na göre İngiltere'den gelen gemiler, dünyanın dört bir yanındaki Fransız kontrolündeki limanlarda ve kolonilerde kargo indiremez veya yolcu indiremezdi. 18. yüzyılda Avrupa ekonomisi dışa dönük ve deniz aşırı pazarlara yönelik olduğundan tüm önemli endüstriler büyük ölçüde ihracata bağımlıydı. Napolyon savaşları sırasında ve özellikle Kıta Ablukası ile en çok ihracata dayalı sanayiler zarar görmüş ve sanayinin deniz kıyısından Batı Avrupa'nın merkezine doğru kaymasına yol açmıştır. Denizcilik sektörünün çöküşü ile sahil bölgelerinde bulunan birçok endüstri gerilemiş veya çökmüş ve bu tür bölgeler yeni endüstrilerin yükselişinden faydalanamamıştır. Dahası, İngilizler deniz aşırı pazarları ele geçirmiştir. Dolayısıyla, Napolyon savaşları çoğu Avrupa endüstrisini içe dönük hale getirerek ulusal pazarlara yönelmesine neden olmuştur (Crouzet, 1964, s. 587).

3.3. Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya İhracat Ambargosu

İtalya, 1935 yılının Ekim ayında Etiyopya'yı işgal ettiğinde, Milletler Cemiyeti, Misakının 16. Maddesi uyarınca, İtalyan ürünlerini boykot ve sınırlı bir ambargodan oluşan ekonomik yaptırımlar uygulamıştır. İtalya'ya yaklaşık kırk devlet tarafından ekonomik ve mali yaptırımlar uygulanmıştır. Bu yaptırımlar, İtalya'dan mal ithal etmeyi reddetmede olduğu gibi hem dolaylı hem de doğrudandı. Doğrudan yaptırımlar, belirli malların İtalya'ya ihracatını yasaklamış ve bu yasakların kapsamının aşamalı olarak artırılması amaçlanmıştır. Kasım ayından sonraki ikinci aşama, İtalya üzerindeki etkisi bakımından en önemli ve dünya kamuoyuna göre en dikkat çekici emtia olan petrol ve diğer önemli mallara ambargo uygulamaktır (Baer, 1973, s. 167).

Yaptırımların birincil amacı, İtalya'nın Habeşistan'a saldırmasını durdurmak ve Rodezya'yı yasal hale getirmektir (Barber, 1979, s. 370).

Yaptırımlar şunlardan oluşuyordu (Ristuccia, 2000, s. 87):

- Hem İtalya'ya hem de Etiyopya'ya silah ticaretinin yasaklanması,
- Milletler Cemiyeti üyeleri ile İtalya arasındaki mali işlemlerin yasaklanması,
- İtalya'dan sevk edilen tüm malların (altın veya gümüş külçe ve madeni para dışında) veya İtalyan mallarının Üye Devletlerin topraklarına ithalatının yasaklanması,
- Belirli sayıda eşyanın İtalya'ya ve kolonilerine ihraç edilmesinin veya yeniden ihraç edilmesinin yasaklanması,
- İtalya ile tüm ikili takas anlaşmalarının askıya alınması.

İtalya 9 Ekim 1935'te Cemiyet tarafından saldırgan ilan edilmiş, ekonomik yaptırımlar ise 19 Ekim'de kabul edilmiş ancak 18 Kasım'a kadar uygulanmamıştır. Gecikmenin yanı sıra Cemiyet üyeleri ile Sözleşmeyi çiğneyen devlet arasındaki tüm ticari veya mali ilişkileri de kapsamamıştır (Bonn, 1936, s. 354). Her ne kadar yaptırımlar uygulansa da, bu yaptırımlardan sonuç alınamamış ve İtalya Habeşistan'ı işgal etmiştir. Cemiyet üyesi ülkelerin yaptırımlara konu olan bazı sektörlerindeki şikâyetler, ülkelerin İtalya ile olan ilişkilerini devam ettirme ve dönemin jeopolitik şartlarının gereği olarak izlenen politikalar nedeniyle yaptırımlar başarısız olmuştur. Yaptırımların başarıya ulaşmama nedenleri aşağıdaki şekilde açıklanabilir (Bonn, 1936; Taubenfeld ve Taubenfeld, 1964):

- Birbirleriyle olan normal ticari ilişkileri dostça olmayan Cemiyet üyelerinin, üçüncü bir devlete karşı ortak bir ekonomi politikası geliştirememeleri,
- Üyelerin, ulusal çıkarlarını kolektif çıkarların üstünde görmeye devam etmeleri,
- İtalya'nın Habeşistan'ı işgalini açıkça ilan etmesine rağmen yaptırımların yürürlüğe girmesinin gecikmesi,
- Tüm Cemiyet Üyelerinin, özellikle de İtalya'nın komşuları Fransa, Avusturya ve Macaristan'ın benimsenen önlemlere tam uyumunun sağlanamaması,
- Cemiyet'e üye olmayan devletlerin, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya tarafından İtalya'ya ticaretin devam etmesidir.

Milletler Cemiyeti üyelerinin kolektif olarak destek vermemeleri sonucunda ambargonun başarıya ulaşmaması, uluslararası kamuoyunu şok etmiş, uluslararası diplomasiye ve çok taraflı ekonomik yaptırımların etkinliğine karşı derin bir güvensizlik hissedilmiştir. Bu güvensizlik ve hayal kırıklığı, ekonomik savaş üzerine teorik çalışmalara yansımış ve onlarca yıl sürmüştür.

3.4. ABD'nin 1941 Japonya Yaptırımı

2. Dünya Savaşı yıllarında herhangi bir savaşın en önemli nedenlerinden ikisi Japonya'nın da büyük ölçüde ithalatına bağımlı olduğu çelik ve petroldür. 1930'ların başlarında Japonya'nın ham petrolünün ve rafine edilmiş stoklarının yaklaşık %80'i ABD'den ithal edilmekteydi ve hatta Pearl Harbor'a saldıran uçakların ve onları Pasifik boyunca taşıyan uçak gemilerinin Amerikan yakıtıyla çalıştığı tahmin edilmektedir (Herzog, 1966, s. 317). Büyük ölçüde ABD petrol ithalatına bağımlı olan Japonya, Çin'ini işgalinden kısa bir süre önce petrol ve ekipman stoklamaya başlamış ve buna cevaben ABD hükümeti, Japonya'ya yapılan petrol ihracatını kontrol altına almak için 1941 yılının ortalarında ambargo uygulayarak petrol arzını ciddi şekilde kesmiştir (cfr.org, y.y.). Uygulanan petrol ambargosu krizi kontrol altına almak yerine hızlandırmış ve ambargodan beş ay sonra Japonya Pearl Harbor'a saldırmıştır.

3.5. Birleşmiş Milletler Şartı

Tarihte yaptırımların ortak bir dayanağı yoktu ancak yakın tarihteki yaptırımların yasal temelini Birleşmiş Milletler Şartı'nın 41. Madde'si oluşturmaktadır. İlgili maddede, uluslararası barış ve güvenliğin korunması için BM Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) kullanabileceği önlemler açıkça belirtilmiştir. BM Şartı'nın 25. maddesi uyarınca da

üye devletler, yaptırım kararları da dahil olmak üzere BMGK tarafından alınan kararları uygulamakla yükümlüdür. BMGK, BM Şartı'nın VII. Bölümü uyarınca uluslararası barış ve güvenliği korumak veya yeniden tesis etmek için harekete geçebilir. 41. Madde kapsamındaki yaptırım tedbirleri, silahlı kuvvet kullanımını içermeyen çok çeşitli uygulama seçeneklerini kapsamaktadır (Birleşmiş Milletler, 1945):

(BM Şartı, VII. Bölüm, Madde 41)

“Madde 41: *Güvenlik Konseyi, kararlarını yürütmek için silahlı kuvvet kullanımını içermeyen ne gibi önlemler alınması gerektiğini kararlaştırabilir ve Birleşmiş Milletler üyelerini bu önlemleri uygulamaya çağırabilir. Bu önlemler, ekonomik ilişkilerin ve demiryolu, deniz, hava, posta, telgraf, radyo ve diğer iletişim ve ulaştırma araçlarının tümüyle ya da bir bölümüyle kesintiye uğratılmasını, diplomatik ilişkilerin kesilmesini içerebilir.*”

BM tarafından ilk yaptırım rejimi 1966'da bugün Zimbabve olarak bilinen Güney Rodezya'ya uygulanmıştır. 2023 yılı itibariyle, çatışmaların siyasi olarak çözülmesini, nükleer silahların yayılmasının önlenmesini ve terörle mücadeleyi desteklemeye odaklanan 14 yaptırım rejimi devam etmektedir.

Çoğunlukla ekonomik olmayan nedenlerle uygulanan ve amacı ticareti kısıtlamak olan ekonomik yaptırımlar, temel amacı ticareti serbestleştirmek olan Dünya Ticaret Örgütü'nün yükümlülükleriyle çelişmektedir. Bununla birlikte, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) Madde XXI (“güvenlik istisnaları”), DTÖ Üyelerinin belirli durumlarda yaptırım uygulamasına açıkça izin vermektedir.

Madde XXI, Güvenlikle İlgili İstisnalar (WTO, 1994);

Bu Anlaşmada hiçbir hüküm:

- bir Üyenin, kendi güvenliğiyle ilgili menfaatlerine aykırı olduğunu düşündüğü bir bilgiyi açıklaması gerektiği veya*
- herhangi bir üyeyi aşağıdaki durumlarla bağlantılı olan kendi güvenliğiyle ilgili menfaatlerinin korunması için gerekli olduğunu düşündüğü tedbirleri almaktan alıkoyacağı;*
 - sürekli ordu kurulması amacıyla doğrudan doğruya veya dolaylı olarak gerçekleştirilen hizmet arzıyla;*
 - parçalanabilen ve parlayabilen maddelerle veya bunlardan türetilen maddelerle;*
 - uluslararası ilişkilerde savaş zamanı veya diğer olağanüstü durumlarla; veya*
- herhangi bir Üye'yi Birleşmiş Milletler Şartı altında uluslararası barış ve güvenliğin sürdürülmesi için gerekli olan yükümlülüklerin yerine getirilmesi konusunda harekete geçmekten alıkoyacağı şeklinde yorumlanamaz.*

3.6. ABD'nin İran Yaptırımı

1979 yılındaki İran devrimine kadar ABD, İran'ın en önemli ticaret ortaklarından birisi olmuştur. İran devriminden bir yıl öncesinde, İran'ın ithalatındaki %16 pay ile ABD, İran'ın en büyük ikinci ihracatçısı konumundadır. Ancak devrim gösterileri sırasında ABD

Büyükelçiliği yerleşkesindeki 52 Amerikalının rehin alınmasıyla Rehine Krizi patlak vermiş ve iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler bozulmuştur. ABD, rehin alınan kendi vatandaşlarını kurtarmak için İran'a karşı bir dizi ekonomik önlem ve yaptırım başlatmıştır (Torbat, 2005, s. 409). 1979'dan 2002'ye kadar 19 farklı tarihte yaptırım ve kısıtlama uygulamıştır.

2000'li yılların başından itibaren ABD, terörizmi ve kitle imha silahlarının yayılmasını desteklediği için İran'a karşı sınırlı yaptırımlar uygulamıştır. 2003 yılında, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA), İran'da ilan edilmemiş nükleer tesislerin varlığını doğrulamasının ardından, uluslararası toplumdaki tepkiler üzerine İran nükleer programını dondurmaya kabul etmiştir. Ancak 2005 yılında Tahran nükleer programı yeniden etkinleştirmiştir. Bu kararın ardından 2006 ve 2012 yılları arasında, BM, ABD ve AB, çok taraflı bir uluslararası çabayla nükleer programını askıya almak amacıyla İran'a bir dizi yeni yaptırım uygulamıştır (Ghasseminejad ve Jahan-Parvar, 2021, s. 604).

2012 yılında ABD ve Avrupa, İran'a mali yaptırımlar uygulayarak dört seçkin İran bankasını uluslararası ödemelerde önemli bir rol oynayan ve sınır ötesi ödemeler için bir iletişim sistemi olan SWIFT sisteminden çıkarmıştır (Xu ve Xiong, 2022, s. 258). Yaptırımlarla birlikte İran ekonomisi 2012'de çift haneli enflasyon ve derin bir durgunlukla karşı karşıya kalmıştır. 2012-2015 yılları arasında AB ve ABD tarafından İran'a uygulanan ekonomik yaptırımların etkilerini inceleyen Ghomi (2021), yaptırımların İran'ın reel GSYİH'sında ilk yılda %12,5 ve yaptırımların uygulanmasından 4 yıl sonra yaklaşık %19,1 düşüşe neden olduğunu ortaya çıkarmıştır.

4. Hedefli Yaptırımlar

Hedefli yaptırımlar ile hedeflenen ülkedeki belirli kurum, kuruluş, siyaset ve iş dünyası mensuplarına birtakım kısıtlamalar getirilmektedir. Bu kurum ve kuruluşların başında ise bankalar ve finans sistemleri bulunmaktadır.

BM, Irak, Yugoslavya ve Haiti'ye uygulanan kapsamlı yaptırımların insani felaketle sonuçlanmasının ardından sivil halkın bu yaptırımlardan etkilenmeden doğrudan siyasi hedeflere ulaşabilecek daha 'hedefli' yaptırımlara yönelik bir hareketi teşvik etmiştir (Biersteker ve Hudáková, 2021, s. 108). Yaptırımların meşruiyet krizine yanıt olarak, BMGK'nın daimi üyeleri, “gelecekteki herhangi bir yaptırım rejiminin, yaptırımların hedeflenen ülkelerin en savunmasız kesimleri üzerindeki istenmeyen olumsuz yan etkilerini en aza indirecek şekilde yönlendirilmesi gerektiğini” kabul etmişlerdir (Portela, 2018, s. 8).

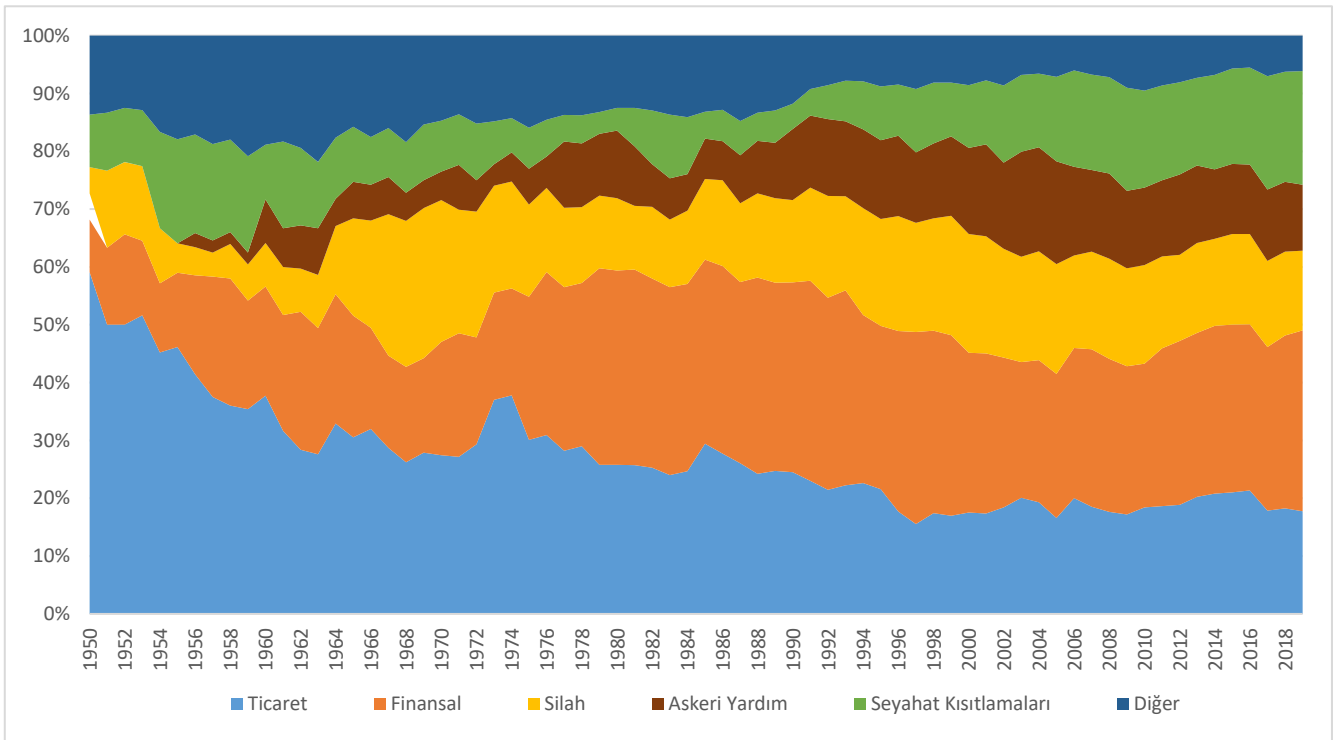
ABD tarafından 1950'li yıllarda yaptırımlardan sorumlu bir devlet birimi oluşturulmasına karar verilmiş ve ABD Hazine Bakanlığı Yabancı Varlık Kontrol Ofisi (OFAC) kurulmuştur (U.S. Department of the Treasury, 2006). BM tarafından uygulanan yaptırımların sivil halka verdiği yıkıcı etkinin farkında olan OFAC, 2000'lerin başında genel ticaret ambargolarının yerine yaptırımların ilgili kişi veya kurumları hedef alması üzerine çalışmaya başlamıştır. O yıllarda OFAC, yaptırımları ihlal eden çok sayıda önemsiz ihlalcıyı yakalamayı amaçlayan ve genellikle küçük çaplı sivil cezalara yol açan bir “avlanma” stratejisi kullanmıştır (Early ve Peterson, 2022, s. 9). 2003 yılında, OFAC Makao'da Banco Delta Asia adında bir bankanın Kuzey

Kore bağlantılı çok sayıda işlem gerçekleştirdiğini tespit etmiştir. Detaylı bir incelemenin ardından Kuzey Kore yönetiminin, Banco Delta Asia'yı yurtdışında yasadışı ticaret yapmak ve yurtdışındaki yasadışı kazançları tekrar Kuzey Kore'ye transfer etmek için kullandığı sonucuna varmıştır. ABD yönetimi Kuzey Kore'nin uluslararası bankacılık işlemleri ile yasadışı ticareti önlemek için tek bir bankayı hedef almış ve mali yaptırımlar ortaya çıkmıştır (Demarais, 2022, s. 37). Sonraki günlerde, hesap sahipleri hızlı bir şekilde paralarını çekmek istemişler, Makao idaresi devreye girerek ilgili bankanın Kuzey Kore ile ilişkili varlıklarını dondurarak bankayı kayyuma almıştır. Kurumun çöküşü adeta kelebek etkisi yaratmış dünyadaki diğer finans kuruluşları Kuzey Kore ile faaliyetlerini durdurmuşlar ve kısa süre sonra, ülke fiilen küresel finansal sistemden kopmuştur.

24 Şubat 2022 tarihinde Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesinin ardından, Rusya'ya küresel kamuoyundan çok ciddi tepki gelmiştir. İşgalin başlamasının ardından bir hafta bile geçmeden 2 Mart 2022 tarihinde Rusya'nın Ukrayna'daki askeri operasyonlarına derhal son vermesini talep eden Birleşmiş Milletler kararı 37 çekimser ve 5 aleyhte oyla 141 ülke tarafından Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir (UN., 2022). Batı ve müttefik ülkeler Rusya'ya hedefli yaptırımlar uygulamaya başlamışlardır. ABD, AB, İngiltere ve Kanada'nın da aralarında bulunduğu 35'ten fazla devlet, Rusya Merkez Bankası'nın ülke dışında tuttuğu yaklaşık 300 milyar dolarlık varlığını hareketsiz hale getirerek, Rusya Merkez Bankası ile işlemleri yasaklamıştır. 17 Mart 2022 tarihinde G7 ülkeleri ve Avrupa Komisyonu Üyeleri'nden maliye, adalet, içişleri ve ticaret bakanlarının aralarında bulunduğu bir komisyon toplanarak Rus Elitleri, Vekilleri ve Oligarkları (REPO) Görev Gücü'nün kurulduğunu açıklamışlardır. Söz konusu görev gücü amaçlarını;

“Rusya'nın Ukrayna'yı kasıtlı, haksız ve sebepsiz işgali ile bağlantılı olarak yaptırım uygulanan kişi ve kuruluşların varlıklarını bulmak, kısıtlamak, dondurmak, el koymak ve uygun olduğunda müsadere etmek veya malvarlıklarına el koymak için mevcut tüm yasal adımları atmak.” olarak duyurmuştur (U.S. Department of Justice, 2022). ABD, Rusya'nın en büyük iki ticari bankası olan Sberbank ile Alfa Bank ve çok sayıda oligark ile birlikte Devlet Başkanı Putin'e yakın diğer seçkinlere yaptırım uygulamıştır. ABD ve AB ayrıca yedi büyük Rus bankasının (Bank Otkritie, Novikombank, Promsvyazbank, Rossiya Bank, Sovcombank, VEB, VTB) dünya çapında para transferini kolaylaştıran finansal iletişim sistemi olan swift'i kullanmasını da engellemiştir. Fransa maliye bakanı Bruno Le Maire, swift yasağını “mali nükleer silah” olarak nitelendirmiştir (Comfort, 2022). Ticaretle ilgili yaptırımlar olarak, elektronik, telekomünikasyon, havacılık ve petrol rafinerisi gibi endüstrilerde kullanılan yüksek teknoloji ürünleri ve bileşenleri de dahil olmak üzere stratejik malların Rusya'ya ihracatı yasaklanarak, Rusya'nın kilit teknolojilere ve endüstriyel girdilere erişimi engellemiştir (U.S. Department of State, 2022).

Son yirmi yılda ABD, Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler ve Kanada'nın toplamından daha fazla yaptırım uygulamıştır (Oxford Analytica, 2021). 2017 ve 2020 yılları arasındaki Donald J. Trump yönetiminde 3.900'den fazla farklı yaptırım eylemi gerçekleştirilmiştir. Daha önceki hiçbir yönetim yılda 700 yaptırım eylemini aşmamış, ikiye dönem başkanlık yapan George W. Bush ve Barack Obama'nın yönetimleri zamanında uygulanan yaptırımların yaklaşık iki katı kadar yaptırım Trump döneminde uygulanmıştır. Her iş gününde ortalama dört yaptırım kararı imzalanmıştır (Wadhams ve Mohsin, 2020).

Şekil 1. 1950 ile 2019 yılları Arasında Devletler ve Aktörler Tarafından Uygulanan Yaptırımların Türlerine Göre Dağılımı

Kaynak: Kirilakha ve diğerleri, 2021.

Kapsamlı yaptırımlar hedef ülkedeki sivil nüfusu veya diğer unsurları ayırım gözetmeksizin etkilediği için hedefli yaptırımlar, çok farklı alanlarda uygulanabilmektedir (Jentleson, 2022):

- Ticaret: Hedef ülkelere ihracat ambargoları ve hedef ülkelerden ithalat bojkotları,
- Finans: Yaptırım uygulayan devletin mali sistemlerinde tutulan varlıkların dondurulması, ticari bankacılık işlemlerinin sınırlandırılması veya yasaklanması ve hedef ülkede yatırımın sınırlandırılması veya yasaklanması;
- Dış yardım: Yaptırım uygulayan devletin istediği şartlar sağlanmadıkça ekonomik, askeri ve diğer hükümetler arası yardımların sınırlandırılması veya sonlandırılması;
- Seyahat: Yaptırım uygulanan devletin vatandaşlarının, yaptırımı uygulayan devlete seyahatini yasaklamak ve vatandaşlarının hedef devlete seyahatini kısıtlamak;
- Spor: Yaptırım uygulanan devletin sporcularının uluslararası sporlar müsabakalarından menedilmesi;
- Kültürel: Sanatçıların ve kültür faaliyetlerinde bulunanların hedef devletten yasaklanması.

Şekil 1’de 1950’den 2019 yılına kadar uygulanan yaptırımların dağılımı gösterilmiştir. Finansal yaptırımların payı son yıllarda ciddi bir artış göstermiştir. Bu artışın nedeni, yaptırımların daha dar alanda, ilgili kurum ve kuruluşlara yönelik uygulanmasıdır. Geçmişteki kapsamlı yaptırımlar sivil halkı olumsuz etkileyerek büyük bir insanlık krizine yol açmıştır. Yaptırım uygulayan devletler, hedef ülkenin vatandaşlarına zarar vermeden veya üçüncü ülkelerle olan ticari ilişkilerini tehlikeye atmadan sorumlu tarafları doğrudan cezalandırmak için ilgili kurum, kuruluş ve bireylere finansal yaptırım uygulamayı tercih etmektedirler.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, ekonomik yaptırımlar sadece düşmanlara karşı değil, aynı zamanda müttefikleri ikna etmek için de bir araç haline gelmiştir. 1956 yılında İsrail, İngiltere ve Fransa, Süveyş Kanalı’nın kontrolünü ele geçirmek için Mısır’a saldırdıklarında, ABD üç müttefikini durdurmak için, ABD’nin mali yardımını ve petrol arzını kaldırma tehdidinde bulunmuştur. Tasarlanan yaptırımlar saldırıyı sonlandırmaya zorlamış ve nihayetinde İngiltere, Fransa ve İsrail askerlerini geri çekmiştir. (Zarate, 2013, s. 5)

5. Ekonomik Zorlama

Ekonomik baskı, dış politikanın iki ana aracı olan diplomasi ve güç arasında konumlanmaktadır. Ekonomik zorlama bazen büyük gerilim durumlarında savaşı başlatırken bazı zamanlarda ise askeri kullanıma eşlik edebilir. Ancak, ekonomik zorlama da savaşa bir alternatif olarak hizmet edebilmektedir. Diplomatik baskının yetersiz olduğu veya askeri gücün ya da güç tehdidinin mümkün olmadığı veya istenmediği durumlarda ekonomik baskı bir dış politika aracı olarak kullanılmaktadır (Weintraub, 1981, s. 24). Başka bir ifadeyle, bir devlet tarafından, politika tavizi elde etmek amacıyla bir devlete veya kuruluşa ekonomik maliyetlerin tehdit veya fiilen dayatılmasına ekonomik zorlama denilmektedir (Cooper, 2021, s. 2).

8 Aralık 2021 tarihinde Avrupa Komisyonu, Birliğin ve Üye Devletlerin üçüncü ülkelerin ekonomik

zorlamalarından korunmasına ilişkin bir yönetmelik teklifi yayınlamıştır. Bu yönetmelik teklifindeki tanıma göre ekonomik zorlama, üçüncü bir ülkenin, Avrupa Birliği’ne veya birliğe üye bir devlete karşı, ticareti veya yatırımı etkileyen önlemler uygulayarak veya uygulama tehdidinde bulunarak Birlik veya Üye Devlete belirli bir politika seçimi yapması için baskı yapmaya çalıştığı bir durumu ifade etmektedir (European Commission, 2021) .

Politika yapımcılar genellikle dış politika hedeflerine ulaşmak için baskı kullanırlar. Bu baskı birçok şekilde olabilir (Weintraub, 1981):

- Tek taraflı veya çok taraflı,
- Askeri, siyasi veya ekonomik,
- Açık veya kamuya açıklanmamış,
- Tehditler veya gerçek baskı kullanımı,
- Pozitif veya olumsuz,

Ekonomik zorlama, bir veya daha fazla gönderen devletin hedef ülke açıkça belirtilmiş bir talebi kabul etmedikçe, hedef devletle ekonomik ilişkiyi bozma tehdidi veya eylemi olarak tanımlanmaktadır (Drezner, 2003, s. 643). Örneğin günümüzde ekonomik zorlama faaliyetlerini dış politika aracı olarak en fazla kullanan ülkelerden biri olan Çin için bu yeni bir olgu değildir. Tarih boyunca Çinli liderler, yabancı hükümetlerle daha yakın ilişki kurmak ve Çin nüfuzunu ilerletmek için hediyelerden kredi ve yatırım vaadine kadar değişen ekonomik teşvikler kullanmışlardır. Yaklaşık 2000 yıl önce, Han Hanedanlığındaki üst düzey bir yönetici, Çin sınırlarındaki toplumlara Çin’in idaresi altına girmeleri için “Beş Yem” verilmesini tavsiye etmiştir. Bu tavsiyeler arasında “özenle hazırlanmış giysiler ve arabalar”, “iyi yemekler”, “ büyük binalar” ve Çin imparatoruna boyun eğdirmek için başka cazip teklifler de bulunmaktadır (Kissinger, 2015, s. 215).

Siyasi amaçlarına ulaşmak için Çin, devlet gücünü ekonomik zorlama aracı haline getirmeye devam etmektedir. Asya-Pasifik coğrafyasında Pekin, bölge devletlerine siyasi ve güvenlik çıkarlarını kabul ettirmek için ekonomik karşılıklı bağımlılığı defalarca kullanmıştır (Ernst, 2020).

Çin tarafından hedef ülkelere veya kuruluşlara uygulanan ekonomik zorlama vakalarında, Çin’in altı farklı yöntem uyguladığı görülmektedir (Adachi, Brown ve Zenglein, 2022).

Popüler boykotlar: Çinli yetkililerin, devlet medyasının veya sosyal medyanın hedef göstermesiyle yabancı ülkelerin markalarının satışlarına engel olunmuştur. Çin’in Avustralya büyükelçisinin iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulması durumunda, Çin halkının Avustralya şaraplarını ve bifteğini tüketmeyeceğini ifade etmesi popüler boykotları başlatabileceğinin işareti olmuştur. İsveçli giyim şirketi H&M tarafından Eylül 2020’de Sincan özerk bölgesindeki zorla çalıştırma raporlarına ilişkin “derin endişeleri”ni ve bölgedeki yetiştiricilerden pamuk almayı durdurduğunu doğrulayan bir açıklamanın ekran görüntüleri Çin sosyal medyasında yayılmıştır. Bu haberlerle birlikte boykot çağrıları gelmiş ve H&M ürünleri kısa süre sonra Çin’in en popüler e-ticaret platformlarından kaybolmuştur. Devlet yayın kuruluşu CCTV tarafından H&M şirketi eleştirilmiş ve “yanlış eyleminin bedelini

kesinlikle ağır ödeyecek'' ifadeleri kullanılmıştır (Paton, 2021).

İdari ayrımcılık: Çin, kendi topraklarında faaliyet gösteren işletmeleri hedef almak için idari prosedürlerini ve düzenleyici kontrollerini keyfi olarak kullanmaktadır. Güney Kore'nin 2016 yılında THAAD hava savunma sistemlerini kurma kararına yanıt olarak, Çin hükümeti saldırgan bir ekonomik misilleme kampanyası başlatmıştır. Güney Koreli holding Lotte Group, THAAD

konuşlandırması için hükümete arazi devrini kabul etmesinin ardından Çin, iddia edilen yangın yönetmeliği ve diğer idari ihlaller nedeniyle söz konusu holdinge ait Çin'deki 99 mağazanın 75'ini kapatmaya zorlamıştır (Meick ve Salidjanova, 2017, s. 7). Çin, 2019 yılında Tayvan'daki bağımsızlık yanlısı cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde Çinli turistlerin bireysel olarak Tayvan'a seyahat etme izinlerinin verilmesini askıya alacağını söyleyerek ekonomik baskı uygulamıştır (Hancock ve Liu, 2019).

Tablo 2. Çin'in Ekonomik Zorlama Faliyetleri

Tarih	Hedef Ülke/ Kuruluş	Konu	Zorlamanın Kapsamı
2010	Norveç	Çinli muhalif Liu Xiaobo'ya Nobel Barış Ödülü verilmesi	Somon ithalat kısıtlamaları
2011	Japonya	Senkaku/Diaoyu Adası ile ilgili bölgesel anlaşmazlık	Nadir minerallerin ihracat kısıtlamaları, Çin'de ülke çapında Japonya karşıtı protestoların yanı sıra Toyota'nın Çin'deki üretim tesislerini kapatması
2012	Filipinler	Güney Çin Denizi'ndeki Scarborough Shoal ile ilgili bölgesel anlaşmazlık	Tarım ürünleri üzerindeki ithalat kısıtlamaları; Çin turist vizelerinin kısıtlanması
2015	İsveç	İsveç vatandaşı Gui Minhai'nin kaçırılmasına ve hapis cezasına karşı muhalefet ve haberler.	İsveç haber kuruluşlarına yönelik tehditler, İsveç'e yönelik Savaşçı Kurt Diplomasisi (Wolf Warrior Diplomacy)
2016	Tayvan	Bağımsızlık yanlısı Başkan Tsai Ing-wen'in seçilmesi	Çin turist vizelerinin kısıtlanması
2016	Moğolistan	Dalai Lama'nın ziyareti	İthalat kısıtlamaları, madencilik ürünleri üzerindeki tarifeler, ek ticaret engelleri, finansal kredi müzakerelerinin sona erdirilmesi
2016	Güney Kore	Füze Savunma Sistemi THAAD'ın Güney Kore'de konuşlandırılması	Çinli turistlere seyahat yasağı, Hyundai ve Kia'ya yönelik popüler boykotlar, Güney Kore'de üretilen pil paketlerini kullanan Çinli şirketlerin sübvansiyon programlarının dışında bırakılması
2017	Avustralya	Avustralya'nın Çinli öğrencilerin Çin nüfuz operasyonlarına karşı önlemler almasına yönelik yasal kısıtlaması.	Çinli öğrencilerin Avustralya üniversitelerine girişinin kısıtlanması, şarap ithalatının kısıtlanması
2018	Daimler/ Almanya	Mercedes Benz Instagram reklamında Dalai Lama'dan alıntı	Kamu boykotlarının kışkırtılması/izin verilmesi
2018	Marriott Otel/ ABD	Otel web sitesinde Hong Kong, Tayvan, Tibet ve Makao'nun ayrı ülkeler olarak listelenmesi	Marriott Hotels'in web sitesinin bir haftalığına çevrimdışı duruma getirilmesi
2018	Havayolu Şirketleri/ ABD	40 adet havayolu şirketinin web sitelerindeki güzergâh seçeneklerinde Tayvan'ın ayrı ülke olarak listelenmesi	Çin tarafından hava yolu şirketlerine değişiklik talep eden bir mektup ile ilgili siber güvenlik birimlerine yönlendirileceği ve Çin pazarlarına erişimin kısıtlanacağı tehdidi
2019	Versace/ Fransa	Tasarımında Hong Kong ve Makao'yu ayrı ülkeler olarak listelemesi	Kamu boykotlarının kışkırtılması/izin verilmesi
2019	Premier Lig/ Birleşik Krallık	Arsenal futbol takımının oyuncusu Mesut Özil'in Sincan Uygur bölgesine desteğini açıklaması	Arsenal-Manchester United maç yayının yasaklanmasının kışkırtılması/izin verilmesi
2019	Samsung/ Güney Kore	Samsung'un küresel web sitesinde Hong Kong, Çin ve Tayvan'daki kullanıcılar için ayrı dil seçenekleri listelenmesi	Çinli K-pop yıldızı Lay Zhang, şirketteki marka elçiliğini iptal etmesi
2019	NBA Basketbol Ligi/ ABD	Basketbol takımının genel menajerinin Hong Kong'un demokrasi yanlısı protestocularına destek tweeti atması	Çinli sponsorların NBA ile işbirliklerini askıya alması ve Çin Devlet televizyonlarının NBA maçlarını yayınlamayı durdurması
2020	Premier Lig/ Birleşik Krallık	Londra'nın Hong Kong'un demokrasi hareketine verdiği destek ve Huawei konusundaki tutumu	Premier Lig yayınlarının azaltılması
2020	Otomobil Endüstrisi/ Almanya	Alman Parlamentosu'nun Avrupalı olmayan şirketleri 5G pazarından yasaklamayı değerlendirmesi	Çin'deki Alman otomobil satışlarını kısıtlama tehdidi
2021	H&M/ İsveç	Sincan Uygur'daki insan hakları ihlallerine ilişkin açıklaması	Çinli perakendeciler ve tüketiciler tarafından kitlesel bir boykot uygulanması

Kaynak: Ernst, 2020; Cha, 2022.

Boş tehditler: Gerçek bir eylemde bulunmaksızın, sözlü olarak hedef ülkeyi veya kurumları kendi çıkarlarına göre hareket etmeye yönlendirmektir. Ülkelerin aleyhinde alınacak kararların öncesinden boş tehditler yayınlanarak kendi hedefleri doğrultusunda sonuçlanması istenmektedir. Çin örneğinde olduğu gibi, Almanya'ya Huawei'nin 5G altyapısını inşa etme teklifini kabul etmesi için baskı yapan Çin'in Almanya Büyükelçisi "Almanya, Huawei'nin Alman pazarından çıkarılmasına yol açan bir karar alırsa, bunun sonuçları olacaktır" şeklinde tehdit ifadesi kullanmıştır (Bennhold ve Ewing, 2020).

Yasal savunma amaçlı ticaret önlemleri: Son yıllarda Çin, ihracat kontrol yasası gibi savunma amaçlı ticaret politikası araçları geliştirmiştir (Adachi vd., 2022). Ayrıca,

Avustralya gibi ülkelere misilleme yapmak için anti-dumping önlemlerini kullanmış ve 2020 yılında tahıl ihracatına %80'lik bir tarife uygulayarak Avustralyalı çiftçilerin arpa ihraç etmesini etkili bir şekilde engellemiştir (Remeikis, 2020).

Ticaret kısıtlamaları: Ülkeler tedarik zincirlerine konu hammadde ve tarımsal ürün ithalatını hedef olarak uluslararası ticareti kısıtlamaktadır. 2010 yılında Doğu Çin Denizi'ndeki Çin balıkçı teknesi ile Japonya sahil güvenliği arasında çıkan çatışmanın ardından Çin hükümeti nadir elementlerin Japonya'ya ihracatını yasaklamıştır (Dickie, 2010). 2021 yılında ise Litvanya'dan yapılan ithalati geri çevirerek, Litvanya'dan sevki edilen alkol, sığır eti gibi ürünlerin ithalatına kısıtlama getirmiştir (Bounds, 2022).

Turizm kısıtlamaları: Dünya nüfusunun %18'inden fazlasına ev sahipliği yapan Çin, vatandaşlarının turizm hareketliliğini hedef ülkelerin aleyhinde kullanmaktadır. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü verilerine göre, Çinli turistler 2018 yılında yurtdışında 277 milyar dolar, 2019'da ise 255 milyar dolar harçayarak tüm uluslararası turizm harcamalarının yaklaşık %17'sini oluşturmuşlardır (UNWTO, 2019, 2021). Çin hükümeti, resmi bir seyahat yasağı uyarısı yayınlayarak, vize hizmetlerini birtakım sebeplerle askıya alarak veya tur operasyonlarını iptal ederek Çinli yolcuların sayısını sınırlayabilmekte ve böylece hedef ülkedeki turizm, konaklama ve eğlence sektörlerini etkileyebilmektedir (Adachi vd., 2022).

Ekonomik zorlama ile zorlayıcı devlet veya örgüt kendi jeopolitik veya ekonomik çıkarına yönelik olarak hedef devletin veya şirketin politikalarını değiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu sayede ekonomik baskı haberleşme, enerji, insan hakları veya vergi gibi konularda diğer ülkelerin politika tercihlerini etkilemek gibi farklı bir amaca ulaşmak için kullanabilmektedir (Hackenbroich ve Zerka, 2021, s. 9). 2020 yılında Avustralya'nın koronavirüsün kökenlerine yönelik bağımsız bir soruşturma talebinin ardından Çin'in Avustralya büyükelçisi Cheng Jingye, Avustralya'nın "tehlikeli" bir yola girdiği konusunda uyarmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin bozulması durumunda, Çin halkının Avustralya'da tatil yapma konusunda "iki kez düşünebileceğini", Avustralya'nın gerçekten de "çocuklarını okutmak için en iyi yer" olup olmadığını merak edebileceği, sıradan bir Çinlinin artık "Avustralya şarabı içmek, Avustralya bifteği yemek istemeyebileceği" sözleri ile tehdit etmiştir (The Economist, 2020). Çin ayrıca, Almanya'ya Huawei'nin 5G altyapısını inşa etme teklifini kabul etmesi için baskı yaparak otomobil ticaretini engelleme tehdidini kullanmıştır. Çin'in Almanya Büyükelçisi Wu Ken 2020 yılında, "Almanya, Huawei'nin Alman pazarından çıkarılmasına yol açan bir karar alırsa, bunun sonuçları olacaktır" uyarısında bulunarak, "Bakın, geçen yıl Çin'de 28 milyon araba satıldı, bunların 7 milyonu Alman malıydı." diyerek üstü kapalı tehdit ifadesinde bulunmuştur (Bennhold ve Ewing, 2020).

Ekonomik zorlama aracını kullanan tek ülke Çin değildir. Amerika Birleşik Devletleri de ticarete zorlayıcı gücün kullanımını açıkça benimsemiştir. Sözde "ulusal güvenlik" gerekçesiyle Avrupa Birliği, Japonya, Kanada gibi müttefikleri de dahil olmak üzere bir çok ülkeyi etkileyen 45 milyar dolarlık çelik ve alüminyum ithalatına ve Çin'den ithal edilen 370 milyar dolarlık mala tarifeler koymuş ve Çin'in tüm ithalatına ek gümrük vergileri tehdidinde bulunmuştur (Hopewell, 2022, s. 59). Özellikle son on yılda ABD'nin zorlayıcı ekonomik araçlarında büyük bir artış görülmüştür. Donald Trump yönetimi altında Amerika, yaptırım kullanımını genişletmeye devam etmiş ayrıca yeni tür ihracat denetimleri, ülkedeki yabancı yatırımlara kısıtlamalar, tarifeler ve ithalata yönelik diğer sınırlamalar getirilerek zorlayıcı ekonomik araçlarını genişletmiştir (Rosenberg, vd., 2020). Çin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Wang Wenbin, ABD'nin, hegemonyasını ve bencil çıkarlarını sürdürmek için, çok defa ihracat kontrollerini kötüye kullanarak teknoloji ve ticaret konularını müttefikleri üzerinde ekonomik baskı uygulamak ve kötü niyetle engellemek için silah olarak kullandığını ifade

etmiştir (Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, 2023).

6. Ticaret ve Finansın Silahlaştırılması

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında, politik iktisatçı Albert O. Hirschman (1980) yayınladığı Ulusal Güç ve Dış Ticaretin Yapısı adlı kitabında dış ticaretin bir ulusal güç aracı olarak nasıl kullanılabilirliğini analiz etmiştir. Bu çalışmasında dış ticaretin bir ülkenin güç konumu üzerinde iki temel etkisi olduğunu ve bunlardan ilki, daha fazla mal arzı sağlayarak, potansiyel askeri gücünü artıracığını ileri sürmüştür. İkinci etkisi ise dış ticaretin doğrudan bir güç kaynağı haline gelmesiyle savaşın yerini alabileceği ve dış ticaretin uluslararası ilişkilerde bağımlılık ve nüfuz ilişkilerine yol açacağıdır. Bu analizin yapıldığı yıllarda küresel ticaretin değeri 60 milyar ABD dolarının altında iken 2021 yılında 28 trilyon doları aşmıştır (UNCTAD, 2022).

ABD tarihinde ihracat kontrolleri ve ekonomik yaptırımların geçmişi oldukça eskidir. İlk örneklerinden birisi 1774 yılına uzanmaktadır. Birinci Kıta Kongresi'nde alınan iki karardan ilki, Büyük Britanya'dan mal ithal etmemek, ikincisi ise İngilizlerin talepleri karşılamaması halinde Büyük Britanya'ya mal ihraç etmemektir. Silah ihracatını kısıtlayan ve devlet başkanına ambargo uygulama yetkisi veren yasalar da 1794 gibi erken bir tarihte yürürlüğe girmiştir (Hirschhorn, Egan ve Krauland, 2022, s. 7). İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonraki dönemlerde ABD ve Avrupalı müttefikleri, Uluslararası Para Fonu'nu, Dünya Bankası'nı ve bölgesel kalkınma bankaları gibi kendi kontrolü altında olan uluslararası finans kurumlarını hedef ülkelere yönelik fonlamayı engellemek veya sınırlamak için araç olarak kullanmışlardır (Hufbauer ve Jung, 2021, s. 27).

Yaptırımlar, ülkeleri ticaret yoluyla elde edilebilecek ekonomik kazanımlardan mahrum bırakmak amacıyla düzenlenmektedir. Bu çatışmanın en önemli savaş alanı havada veya karada değil, küresel ekonominin birbirine bağlı ticaret ve yatırım, uluslararası hukuk, internet gibi bağlantı altyapısında olmaktadır (Leonard, 2016b, s. 13). Küreselleşme ile birlikte toplumların birbirine bağlanma derecesi artmıştır. Devletler ekonomik zorlama araçları ile hedef aldıkları devletleri, uluslararası finans altyapısına, karmaşık tedarik zincirlerine ve küresel ticaret akışına erişimi kısıtlamaya çalışmaya başlamışlardır. Rebecca Harding'in (2017) ifadesiyle ticaretin silahlaştırılması, ticaretin zararsız bir araçtan "stratejik ve politik etki aracına" dönüştürülmesidir.

Ticaret savaşı, iki ülkeden biri tarafında oluşturulan ticaret engellerine karşılık olarak diğerinin de tarifeleri yükselttiği aşırı korumacılıktan kaynaklanan ekonomik bir çatışmadır (Evans, 2019, s. 48). ABD ve Çin arasındaki ticaret savaşlarında, 2018 ve 2022 yılları arasında elli farklı tarihte her iki ülke yeni kararlar alarak, bu süreçte 550 milyar dolar tutarında Çin malı ve 185 milyar dolar tutarında ABD malına tarife uygulanmıştır (Mullen, 2022). Aşırı korumacılıktan kaynaklanan ekonomik bir çatışma olan ticaret savaşı ifadesi ile iki ülkenin birbirine karşı olarak uyguladığı ticaret engellerinden farklı olarak, ticaretin silah olarak kullanılması güçlü ülkenin veya daha az bağımlı ülkenin diplomatik yollarla çözemediği herhangi bir krizi ticareti engelleme yoluyla çözmek istemesidir. Ticari veya

finansal yaptırımlarla hedef ülkenin politikalarının istenilen şekilde değiştirmeye zorlanmasıdır.

Suriye ile 1971 yılında imzalanan Hudut Bölgesi Uçuş Yönergesi Anlaşması çerçevesinde, Türk hava sahasını ihlal eden Su-24 tipi Rus uçağının 24 Kasım 2015 tarihinde Türk F-16'ları tarafından düşürülmesinin ardından iki ülke arasında "uçak krizi" çıkmış ve ilişkiler kopma noktasına gelmiştir (Erten, 2017). Türkiye'nin angajman kuralları gereğince Rus uçağını düşürmesinin ardından Rusya'nın bu krize yanıtı askeri alanda olmamış, Türkiye'nin ticaretine zarar verecek alanlarda olmuştur. Uçak krizinin ilk gününde Rus Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Rus vatandaşlarına Türkiye'ye gitmemelerini tavsiye etmiş ve Rus turizm şirketleri Türkiye'ye turlarını iptal ettiklerini açıklamışlardır. İlerleyen günlerde Rusya Tur Operatörleri Derneği, tur şirketlerinin tamamının Türkiye turlarını iptal ettiğini duyurmuştur (BBC, 2015). Rusya tarafından, Türkiye'den ithal edilen tarım ürünlerine sınırlama getirilmesi ve Türkiye'ye turizmin durdurulması gibi uygulamaların bulunduğu yaptırım kararları onaylanmıştır (Jenkins, 2015). Söz konusu yaptırımlar Türkiye'nin Rusya ile olan ticaretini önemli şekilde etkilemiştir. 2016 yılında Türkiye'ye gelen Rus turist sayısı bir önceki yıla göre %76 azalırken, gelir miktarı ise %80 oranında düşüş göstermiştir. 2015 yılında Türkiye'den Rusya'ya yapılan yaş meyve ve sebze ihracatı 875 milyon dolar iken 2016 yılında söz konusu ürünlerin ihracatı yaklaşık %62 azalarak 331 milyon dolara gerilemiştir. 2016 yılında Türkiye'nin Rusya'ya gerçekleştirdiği toplam ihracat ise bir önceki yıla göre yaklaşık %50 oranında azalmıştır (Şahin, Konak ve Karaca, 2017, s. 476).

Rusya'nın Ukrayna'yı işgaline yanıt olarak ABD ve Avrupa'nın Rusya'ya uyguladığı bir diğer büyük yaptırımla finans altyapısını hedef almış ve bazı Rus finans kuruluşlarının SWIFT¹ sisteminden çıkartılmıştır. SWIFT, sınır ötesi ödeme için bir iletişim sistemidir. Küresel sınır ötesi ödemelerde önemli bir rol oynaması nedeniyle SWIFT yaptırımına Fransız maliye bakanının ifadesi ile "finansal nükleer silah" denilmektedir. Uluslararası ticaretin en önemli ve zorunlu işlemlerinin ilki olan ödeme sistemleri günümüzde SWIFT sistemi ile gerçekleştirilmektedir. Küresel finans, günlük milyarlarca ticari işlemleri yönetmek ve sermaye akışını kolaylaştırmak için, işletmeler ve bankalar parayı bir kuruluştan diğerine aktarmak için bu ödeme sistemlerine bağımlıdır (Farrell ve Newman, 2019, s. 58).

Küresel finans sisteminin Gmail'i konumunda olan SWIFT sistemi ile ödemeler, döviz transferleri ve diğer emirler gerçekleştirilmektedir. Uluslararası ticaretin özellikle ABD doları üzerinden gerçekleştirildiği göz önüne alınırsa, bu sistemden çıkarılmak, uluslararası ticaretten dışlanmak ve izole edilmek anlamına gelmektedir. Bir ülkenin küresel finans ağından çıkması sadece kendini değil, bu ülkeyle ticaret yapan tüm ülkeler içinde sorun teşkil etmektedir. Rusya'nın SWIFT'ten çıkarılmasının ardından Avrupa

hükümetleri enerji ithalatında bağımlı oldukları Rusya'dan doğalgazı alamama riskiyle karşı karşıya kalmışlardır (Kowsmann ve Talley, 2022). Ayrıca sınır ötesi işlemler üzerinde önemli bir etkiye sahip olan SWIFT'ten çıkmak aynı zamanda uluslararası mali düzenin istikrarını da tehdit etmektedir. Diğer herhangi bir mali yaptırım gibi, SWIFT de ne kadar sık silah haline getirilirse, güvenilirliği o kadar yüksek olacaktır (Xu ve Xiong, 2022, s. 258).

Avrupa Birliği de jeopolitik amaçlar için ekonomik karşılıklı bağımlılığı araç olarak kullanma konusunda ABD'ye benzer şekilde yeteneklidir. Rusya Kırım'ı ilhak ettiğinde AB, Ukrayna topraklarını savunmak için asker göndermemiştir. Bunun yerine, hedeflenen kişilere yönelik vize yasakları ve varlıkların dondurulması gibi Rus ekonomisinin belirli sektörlerini hedefleyen ticari önlemler getirmiştir (Leonard, 2016b, s. 14). Rus hükümetine göre, yurtdışında tutulan Rus merkez bankasına ait 630 milyar dolarlık rezervin 300 milyar doları artık kullanılamaz hale gelmiştir. Yaptırımların ardından Rusya'nın rezervlerinin büyük bir kısmının işe yaramaz hale gelmesi, dünyanın finansal olarak güçlü ülkeleriyle herhangi bir çatışma ihtimali olmayan ülkeler için de geleceğe yönelik bir ders olacaktır (The Economist, 2022).

BM tarafından uygulanan ilk yaptırımların sonucu olarak ortaya çıkan insani felaketler, hedefli yaptırımların uygulanması ile de yaşanabilecektir. Örneğin, Rusya'nın dünya üretiminde büyük paya sahip olduğu bazı tarımsal gübrelerin arzını kesintiye uğratan AB yaptırımları, Afrika coğrafyasında süregelen gıda güvensizliğini şiddetlendirebilecektir. Kapsamlı bir yaptırıma maruz kalan bir ulus, sosyal anlamda çöküş yaşayacaktır. Bozulan sağlık sistemi, açlık ve yetersiz beslenmenin etkileri gelecek nesillere aktarıldığından, on yıllar sonrasındaki toplum üzerinde iz bırakacaktır. Böylece ekonomik silah, nükleer serpintiden farklı olarak, hedeflenen toplumlar üzerinde uzun süreli sosyo-ekonomik ve biyolojik bir etki bırakacaktır (Mulder, 2022, s. 4).

7. Karmaşık Tedarik Zincirleri

1980'li yıllardan itibaren işletmeler maliyetlerini düşürmek ve karlılığını artırmak için tedarik zincirlerini ülke dışına taşımışlardır. Gelişen taşımacılık imkânları ile malları daha ucuza ve daha kısa sürelerde tüketicilerle buluşturmuşlar ve yaklaşık 40 yıldır bu verimli ticaretten fazlasıyla yararlanmışlardır. Gelişmiş ülkelerde üretim maliyetlerini artıran faktörlerden biri olan işgücü maliyetleri Uzakdoğu ülkelerinde oldukça düşük seviyelerde olduğundan, üretim Asya-Pasifik bölgesine kaymış ve çok düşük nakliye maliyetleri bu sisteme katkı sağlamıştır. Örneğin, 2022 yılının Aralık ayında, içerisinde 8000 çift spor ayakkabı bulunan 40 ayak konteyner Asya'dan ABD'ye yaklaşık 2000 dolara taşınırken, bir çift ayakkabının taşıma maliyeti de yaklaşık 25 cente mal olmaktadır (Milne, 2022). Taşımacılıktaki düşük maliyetler üretimin dünyanın farklı noktalarına kaydırılmasına yol açmış ve onlarca ülkedeki

¹SWIFT (Bankalararası Finansal Telekomünikasyon Derneği-The Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication), hem finansal kurumlara hem de piyasa altyapılarına mesajlaşma ve bağlantı hizmetleri sağlama amacıyla 3 Mayıs 1973'te Belçika'da kurulmuştur. SWIFT'in 200'den fazla ülke ve bölgede 2.440 üyesi ve 11.324 aktif kullanıcısı bulunmaktadır. (National Bank of Belgium, 2019). 2020 yılında gönderilen toplam finansal mesaj sayısı 935 milyar ve günlük ortalama mesaj sayısı

ise 35,8 milyon olmuştur (Wong ve Nelson, 2021, s. 3). Nisan 2022 itibarıyla, SWIFT tarafından iletilen ödeme talimatlarının (değer olarak) %41,8'ini ABD doları, yüzde 34,7'sini Euro, %6,3'ünü İngiliz sterlini, %3,1'ini Japon yeni ve %2,1'ini Çin yuanı oluşturmuştur (Eichengreen, 2022). 2020 yılında 140 trilyon dolarlık işlem gerçekleştirilmiştir (The Economist, 2021).

yüzlerce tedarikçinin akıllı telefonlar gibi karmaşık ürünleri üretmesine olanak vermiştir. Son iki yılda dünyanın karşı karşıya kaldığı Covid-19 salgını, tedarik zinciri kesintisi, yüksek enflasyon ve son olarak Rusya-Ukrayna savaşı yaklaşık yarım asırdır sorunsuz işleyen tedarik zincirlerinin yeniden sorgulanmasına yol açmıştır.

Dış kaynak kullanımı ve tam zamanında üretim felsefesi ile işletmeler ürünlerinin yalnızca tasarım, pazarlama ve tedarik zinciri operasyonlarını yöneterek başarı elde etmişlerdir. Yayınladığı tedarikçi listesine göre 2021 yılında 180 adet tedarikçi ile çalışan, dünyanın en değerli şirketi konumunda olan Apple, Doğu Asya'ya ve özellikle Çin'e bağımlı olmaya devam etmektedir. Söz konusu şirketin çipler, ekranlar, motorlar ve kamera parçaları gibi bileşenlerini tedarik eden yaklaşık 150 tedarikçisi Çin'de faaliyet göstermektedir. Benzer şekilde dünyanın en önemli hızlı moda giyim şirketlerinden olan Mango, 1.000 adet fabrikaya sahip 408 tedarikçi ile çalışmaktadır. Bu fabrikalardan 262 tanesi Çin'de olmak üzere yaklaşık %60'ı Asya bölgesinde faaliyet göstermektedir (Jopson, 2022).

Farklı coğrafyalarda farklı tedarikçilerle çalışmak tedarik zincirlerinin esnekliği açısından faydalı olsa da tedarikçilerin birkaç ülkede yoğunlaşması risk oluşturmaktadır. Dünyanın farklı coğrafyalarındaki en az beş milyon şirketin, Covid 19 salgınının ortaya çıktığı kent olan Wuhan'da, bir veya daha fazla tedarikçisinin olduğu tahmin edilmektedir. Bu yoğunluk küresel ticaretin aktörlerinin tedarik için tek bir ülkeye bağlı olmanın riskleri ile yüzleşmelerini sağlamıştır (Çevik ve Durukan, 2021, s. 1040). 2022 yılının son haftalarında Çin'deki "Sıfır Covid" politikası ile uygulanan karantinalar, Apple için üretim yapan fabrikadaki işçilerin eylemleri ile kesintiye uğrayınca, ilgili fabrika üretiminin bir kısmını Çin'deki diğer fabrikalarına kaydırmıştır (McGee, 2022). Son derece gelişmiş karmaşık tedarik zincirleri, buldukları ülkedeki jeopolitik, ekonomik, siyasi ve iklim gibi potansiyel risklerden etkilenmektedir. Ancak işletmeler için diğer bir potansiyel baskı unsuru ise politika yapıcılarının siyasi ve askeri ilişkilerden kaynaklanan krizleri ekonomik zorlama olarak işletmelere yansıtmasıdır. Üretim yapılan ülkenin kendi çıkarları doğrultusundaki bu zorlamalara işletmeler boyun eğmek zorunda kalmaktadır.

Çin çıkarlarına ters düşen birçok olayda Pekin yönetimi ambargo uygulamakta, boykotlara destek vermektedir. 2022 yılında 120'den fazla ülkenin en büyük ticaret ortağı olan Çin'in (Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, 2022), küresel pazarlardaki aktif varlığı nedeniyle söz konusu zorlayıcı faaliyetleri dikkate değer zararlara yol açmıştır.

2009 yılında, Danimarka Başbakanı'nın Dalay Lama ile görüşmesinin ardından Pekin yönetimi, Danimarka'nın Çin limanlarındaki sevkiyatını dondurmıştır. Danimarka yönetimi daha sonra Tek Çin Politikasını ve Tibet'in Çin'in ayrılmaz bir parçası olduğu kabul eden bir not yayınlayarak Tibet'in bağımsızlığına karşı olduğunu açıkça ifade etmiştir. Benzer ekonomik zorlama 2021 yılının sonlarında Tayvan'ın, Litvanya'nın başkenti Vilnius'ta bir temsilcilik ofisi açmasının ardından yaşanmıştır. Çin, Litvanya ile diplomatik ilişkilerini kesmiş ve çok uluslu şirketlere Litvanya ile olan tedarik zinciri bağlantılarını kesmelerini, aksi takdirde Çin pazarından ihraç edilecekleri talimatını vermiştir (O'Donnell ve Sytas, 2021; Patey, 2022). Liderleri

Dalay Lama ile görüşmüş olan ülkelerin Çin'e olan ihracatlarında ortalama %16,9 oranında azalma yaşandığı tespit edilmiştir (Fuchs ve Klann, 2013).

Şekil 2. 2019 Yılı İtibariyle Çin ve ABD'nin Küresel Pazarlara Olan Hâkimiyeti

Kaynak: Financial Times, 2020.

Küreselleşme toplumları birbirine bağlamış, küresel refaha katkı sağlamış hatta 1990 yılında dünya nüfusunun %36'sı aşırı yoksul iken bu oranın 2017 yılında %10'un altına düşmesinde önemli bir rol oynamıştır (World Bank, 2020). Günümüz Avrupa Birliği, Avrupa'daki kömür ve çelik endüstrisini birbirine bağlayarak savaşı imkânsız hale getirme hedefiyle kurulan 1951 Kömür ve Çelik Topluluğu'ndan doğmuştur (Krugman, 2022). Ülkelerin birbirleriyle olan ticaret hacimleri ne kadar çok artarsa, birbirlerine bağımlı hale geldikleri için savaşa girme olasılıkları o kadar azalacaktır. Polachek ve Seiglie, 2007 yılında hazırladıkları çalışmalarında iki ülke arasındaki ticaretin ikiye katlanmasının savaşlarda %20'lik bir düşüşe yol açtığını ortaya çıkarmışlardır. Ancak küresel ticarete dünyanın birbirine olan artan bağımlılığı, hükümetleri hatta işletmeleri de savunmasız duruma getirmiştir. İster politik açıdan olsun isterse diğer şoklara olan bu savunmasızlık durumu karar vericileri yeni alternatiflere yönelmeye itmiştir.

ABD ve Çin arasında yaşanan Tayvan krizi arasında, dünyanın önde gelen yüksek teknoloji üreten şirketlerinin büyük ölçüde bağımlı oldukları Tayvan'daki yarı iletken şirketi TSMC'ye alternatif olarak, çiplerle ilgili üretim projeleri için ABD'de yeni yatırım planları açıklanmaktadır (Clark ve Swanson, 2023). Alman Ekonomi Araştırma Enstitüsü (Ifo) tarafından 2022 yılında yapılan bir çalışmaya göre, sanayi firmalarının %46'sının Çin'den gelen ara girdilere bağımlı olduğu ve Çin'den önemli miktarda mal alan Alman imalatçıların neredeyse yarısının Çin'den yaptıkları ithalatı azaltmayı planladıkları belirtilmiştir (Baur ve Flach, 2022). Benzer şekilde 2020 yılında Apple'ın 180'den fazla tedarikçisinden 25 tanesi ABD'de iken, Eylül 2021 itibarıyla ABD'de üretim tesisleri mevcut olan tedarikçi sayısı 48 olmuştur (Jie, 2022).

8. Sonuç

Yaptırımların tarihi oldukça eskiye uzansa da modern tarihte yaptırımlar son yıllarda oldukça popüler hale gelmiştir. ABD, son yirmi yılda Avrupa Birliği, BM ve Kanada'nın toplamından daha fazla yaptırım uygulamıştır. Günümüzde yaptırımlar hedef ülkedeki kurumlara, kişilere veya varlıklara karşı düzenlenerek özellikli hale gelmiştir. Hedefli yaptırımların bir türü olan ticaret yaptırımlarını günümüzde siyasi veya ekonomik olarak avantaj elde etmek için stratejik olarak kullanılmaktadır. Hedefli yaptırımlar,

ticaret, finans, dış yardım, seyahat, spor ve kültürel faaliyetler gibi çok farklı alanlarda uygulanabilmektedir.

Diplomatik baskının yetersiz olduğu veya askeri gücün ya da güç tehdidinin mümkün olmadığı veya istenmediği durumlarda ekonomik baskı bir dış politika aracı olarak kullanılmaktadır. Ekonomik baskı ile bir ülke, hedef ülkenin kararlarını değiştirerek kendi lehine göre hareket etmeye zorlanmaktadır. Son yıllarda başta Çin olmak üzere birçok ülke ekonomik zorlamaya başvurmuştur. Örneğin, 2010 yılında Norveç'te Çinli muhalif Liu Xiaobo'ya Nobel Barış Ödülü'nün verilmesinin ardından Çin Somon balığı ithalatını kısıtlamıştır. Benzer şekilde 2016 yılında Güney Kore ve Amerika Birleşik Devletleri, füze savunma sistemi olan THAAD'ı Güney Kore'ye konuşlandırmayı açıklamıştır. Çin, sistemin kendi ulusal güvenliğine tehdit olarak belirtmesinin ardından Çin medyası, Koreli üreticiler Hyundai ve Kia'nın boykot edilmesi konusunda çağrıda bulunmuş ve Çin, Güney Kore ile turizmi kısıtlamıştır.

İçerisinde bulunduğumuz yüzyılda dünya toplumları, tarih boyunca hiç olmadığı kadar birbirine bağlantılı hale gelmiş ve bu bağlantılılık insanların, malların, paranın ve fikirlerin kolay bir şekilde yayılmasına fayda sağlarken, diğer yandan silah olarak kullanılmaya başlanmıştır. Küreselleşmenin artmasıyla uluslararası ticaret gelişerek küresel barışa katkı sunmuş ancak ülkelerin birbirine olan ticari bağımlılığı yeni kırılma noktaları ortaya çıkarmıştır. 2022 yılının şubat ayında Rusya'nın Ukrayna'yı işgaline karşılık olarak ABD ve AB ülkeleri Rusya'ya yaptırım uygulamıştır. Rusya da bu yaptırımlara doğalgazın Avrupa'ya akışını keserek cevap vermiştir. Ülkelerin diplomatik olarak seçeneklerden yoksun olduğu durumlarda asimetrik olarak ekonomik üstünlüklerini silah haline getirmektedirler. Avustralya'nın 2020 yılında Covid-19 virüsünün kökenlerine ilişkin bağımsız bir soruşturma yapılması için yaptığı çağrının ardından Çin kalabalık olan nüfusunu silah olarak kullanarak, Çin halkının Avustralya'da tatil yapmayacağını, Avustralya üniversitelerine gençlerini göndermeyeceğini açıklamıştır. Uluslararası toplumu birbirine bağlayan diğer bağlantı altyapıları da silah olarak kullanılabilir. Dünyayı finansal olarak bağlayan SWIFT gibi para transfer ağları uluslararası ticaretin ana damarlarıdır. Herhangi bir ülkenin bu ağdan çıkartılması o ülkenin küresel ticaretten izole olmasına yol açmaktadır. Diğer yandan mevcut finans ağlarına erişemeyenler, küresel finans ağlarına yeni alternatifler oluşturarak kendilerine alan açacaklardır.

Bu çalışmada öncelikle yaptırımların ekonomik ve finansal alanlarda yoğunlaşarak, daha fazla dış politika aracı olarak kullanılması incelenmiştir. 1950'lerde dünya genelinde uygulanan finansal yaptırımların payı %10'larda iken, 2021 yılında %35'lere yükselmiştir. ABD özelinde ise Başkan Trump dönemi, ABD tarihinin en fazla yaptırım kararları imzalanan dönemi olmuştur. Bu yaptırımların bazılarında Rusya ile savaşa girmek yerine, Rusya'nın ekonomik olarak dezavantajlı hale getirilmesi, nükleer silah geliştirmesinin engellenmesi için İran'a askeri değil de ekonomik araçlarla müdahale edilmesi amaçlanmıştır. Yaptırımlardan istenilen sonuç alınmış olsa da ilerleyen süreçte hedef aktörler yaptırımlara karşı duyarsız hale gelebilecektir. Ayrıca yaptırımlar her zaman başarıyla sonuçlanmayacaktır. Başarısız olan yaptırımlar istenmeyen durumun daha da şiddetlenmesine yol açabilecektir. İkinci olarak ise karşılıklı ekonomik bağımlılıkların güçlü ticarete sahip ülkeler

tarafından ekonomik zorlama yoluyla politika amaçlarına kaldıraç olarak kullanıldığı gözlemlenmektedir. Dünyanın fabrikası konumunda olan Çin'in, ticaretteki üstünlüğünü son yıllarda daha yoğun şekilde dış politika aracı olarak kullandığı görülmektedir. Karşılıklı bağımlılık küresel ticaretin artmasına ve endüstrilerin uzmanlaşmasına yol açmıştır. Ancak riskleri de beraberinde getirmiştir. Yoğun bağlantılılık düzeyi, toplumları hedefli tehditlerin yanı sıra finansal krizler ve salgın hastalıklar gibi kasıtsız tehlikelere de açık hale getirmektedir (Roberts, 2023). Yaptırımlar ve ekonomik zorlamalar, hedef ülkeleri bu riskleri azaltmaya yönlendirmekte ve bu eğilim serbest ticarete zarar vererek ülkeleri korumacılık politikalarına sevk etmektedir. The Economist dergisinin Ekim 2023 tarihli "Yerli Ekonomi" başlıklı özel raporunda vurgulandığı gibi korumacılık politikaları küresel ekonomide milyarlarca dolar kayıp yaratacaktır (The Economist, 2023).

Küresel barışın ve refahın artmasında önemli bir araç olan uluslararası ticaretin, yaptırımlar vasıtasıyla kesintiye uğraması veya silah olarak kullanılarak dış politika aracı olarak kullanılması son yıllarda artış göstermiştir. Ancak yaptırımlar ve ticaretin silahlaştırılması her soruna çözüm olacak araçlar değildir. Bu araçlara sürekli olarak başvurulması durumunda antibiyotik direncine yol açacak ve bir süre sonra beklenen etkiyi göstermeyecektir.

Kaynakça

- Adachi, A., Brown, A. ve Zenglein, M. J. (2022). Fasten your seatbelts: How to manage China's economic coercion. <https://www.merics.org/en/report/fasten-your-seatbelts-how-manage-chinas-economic-coercion> (Erişim Tarihi: 21 Aralık 2022)
- Baer, G. W. (1973). Sanctions and security: The League of Nations and the Italian-Ethiopian war, 1935-1936. *International Organization*, 27(2), 165-179.
- Baldwin, D. A. (2020). *Economic statecraft*. Princeton University Press.
- Barber, J. (1979). Economic sanctions as a policy instrument. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944)*, 55(3), 367-384.
- Bartlett, J. ve Bae, E. (2022). Sanctions by the Numbers: 2021 Year in Review | Center for a New American Security (en-US). <https://www.cnas.org/publications/reports/sanctions-by-the-numbers-2021-year-in-review> (Erişim Tarihi: 23 Ocak 2023)
- Baur, A. ve Flach, L. (2022). Deutsch-chinesische Handelsbeziehungen: Wie abhängig ist Deutschland vom Reich der Mitte? *ifo Schnelldienst*, 75(04), 56-65.
- BBC. (2015). Türkiye-Rusya uçak krizi: 10 günde neler yaşandı? https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151204_rusya_krizin_10_gunu (Erişim Tarihi: 25 Mart 2023)
- Bennhold, K. ve Ewing, J. (2020). In Huawei Battle, China Threatens Germany 'Where It Hurts': Automakers <https://www.nytimes.com/2020/01/16/world/europe/huawei-germany-china-5g-automakers.html> (Erişim Tarihi: 16 Ocak 2023)
- Biersteker, T. J. ve Hudáková, Z. (2021). *UN targeted sanctions: Historical development and current challenges*. Research Handbook on Economic Sanctions, Edward Elgar Publishing.
- Birleşmiş Milletler. (1945). Birleşmiş Milletler Antlaşması. <https://turkiye.un.org/tr/33499-birlesmis-milletler-antlasmasi> (Erişim Tarihi: 1 Kasım 2023).
- Bodenchak, M. C. (2019). Foreign powers and coercive trade in antiquity: a review of the Megarian decree. Masters Thesis, San Francisco State University
- Bonn, M. J. (1936). How sanctions failed. *Foreign Affairs*, 15, 350.
- Bounds, A. (2022). EU challenges China at WTO over Lithuania trade embargo and tech patents. <https://www.ft.com/content/6e428de4-fd68-485c-93ed-5eb963a37275> (Erişim Tarihi: 17 Ocak 2023)

- Bradsher, K. (2010). Amid Tension, China Blocks Vital Exports to Japan. <https://www.nytimes.com/2010/09/23/business/global/23rare.html> (Erişim Tarihi: 27 Ocak 2023)
- Cfr.org. (y.y.). Timeline: Oil Dependence and U.S. Foreign Policy Oil Dependence and U.S. Foreign Policy . <https://www.cfr.org/timeline/oil-dependence-and-us-foreign-policy> (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2023)
- Cha, V. (2022). How to Stop Chinese Coercion: The Case for Collective Resilience. *Foreign Affairs*, 102(1), 10–22.
- Clark, D. ve Swanson, A. (2023). U.S. Pours Money Into Chips, but Even Soaring Spending Has Limits. <https://www.nytimes.com/2023/01/01/technology/us-chip-making-china-invest.html> (Erişim Tarihi: 1 Şubat 2023)
- Comfort, N. (2022). Is Russia Banned From SWIFT and Why Hasn't Russia Been Ousted From It? <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-02-25/swift-knocked-off-russia-sanctions-list-on-europe-s-energy-fears> (Erişim Tarihi: 4 Şubat 2023)
- Cooper, Z. (2021). Between Beijing and a Hard Place: Responding to China's Economic Coercion. American Enterprise Institute.
- Crouzet, F. (1964). Wars, blockade, and economic change in Europe, 1792–1815. *The Journal of Economic History*, 24(4), 567–588.
- Çevik, V. A. ve Durukan, T. (2021). Covid-19 Pandemisinin Küresel Ticarete İlk Etkileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(24), 1027–1055.
- Demarais, A. (2022). *Backfire: How Sanctions Reshape the World Against US Interests*. Columbia University Press.
- Dickie, M. (2010). Japan reacts over rare earths ban. <https://www.ft.com/content/4781ea2e-cb2b-11d1-95c0-00144feab49a> (Erişim Tarihi: 17 Ocak 2023)
- Drezner, D. W. (2003). The hidden hand of economic coercion. *International Organization*, 57(3), 643–659.
- Early, B. R. ve Peterson, T. M. (2022). Does punishing sanctions busters work? Sanctions enforcement and US trade with sanctioned states. *Political Research Quarterly*, 75(3), 782–796.
- Eichengreen, B. (2022). Sanctions, SWIFT, and China's Cross-Border Interbank Payments System. *CSIS Briefs*, May, 20.
- Ernst, M. (2020). Double Down on Liberalism: A Transatlantic Response to Chinese Economic Coercion. <https://www.aicgs.org/publication/double-down-on-liberalism-a-transatlantic-response-to-chinese-economic-coercion/> (Erişim Tarihi: 21 Aralık 2022)
- Erten, M. E. (2017). Türkiye-Suriye Sınırı Hava Sahasında Türkiye'nin Uyguladığı Angajman Kuralları. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 91–111.
- European Commission. (2021). Commission proposal for an anti-coercion instrument. https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2021/december/tradoc_159958.pdf#Page=14 (Erişim Tarihi: 17 Ocak 2023)
- Evans, O. (2019). The effects of US-China trade war and Trumponomics. *Forum Scientiae Oeconomia* (C. 7, ss. 47–55). Wydawnictwo Naukowe Akademii WSB.
- Farrell, H. ve Newman, A. L. (2019). Weaponized interdependence: How global economic networks shape state coercion. *International Security*, 44(1), 42–79.
- Felbermayr, G., Morgan, T. C., Syropoulos, C. ve Yotov, Y. V. (2021). Understanding economic sanctions: Interdisciplinary perspectives on theory and evidence. *European Economic Review*, 135, 103720.
- Financial Times. (2020). How to navigate the US-China trade war. <https://www.ft.com/content/6124beb8-5724-11ea-abe5-8e03987b7b20> (Erişim Tarihi: 7 Aralık 2022)
- Fuchs, A. ve Klann, N.-H. (2013). Paying a visit: The Dalai Lama effect on international trade. *Journal of International Economics*, 91(1), 164–177.
- Galeotti, M. (2022). *The Weaponisation of Everything: A Field Guide to the New Way of War*. Yale University Press.
- Ghasseminejad, S. ve Jahan-Parvar, M. R. (2021). The impact of financial sanctions: The case of Iran. *Journal of Policy Modeling*, 43(3), 601–621.
- Ghomi, M. (2021). Who is afraid of sanctions? The macroeconomic and distributional effects of the sanctions against Iran. *Economics & Politics*, 34(3), 395–428.
- Gomes-Abreu, A. (2020). Are Human Rights Violations Finally Bad for Business? The Impact of Magnitsky Sanctions on Policing Human Rights Violations. *J. Int'l Bus. & L.*, 20, 173.
- Hackenbroich, J. ve Zerka, P. (2021). Measured response: How to design a European instrument against economic coercion. *European Council on Foreign Relations*, 23.
- Hancock, T. ve Liu, N. (2019). China suspends individual tourist permits to Taiwan before election <https://www.ft.com/content/6ba14934-b35e-11e9-8cb2-799a3a8cf37b> (Erişim Tarihi: 17 Ocak 2023)
- Harding, R. ve Harding, J. (2017). *The weaponization of trade: The great unbalancing of politics and economics*. London Publishing Partnership.
- Herzog, J. H. (1966). Influence of the United States Navy in the Embargo of Oil to Japan, 1940-1941. *Pacific Historical Review*, 35(3), 317–328.
- Hirschhorn, E. L., Egan, B. J. ve Krauland, E. J. (2022). *US Export Controls and Economic Sanctions*. Oxford University Press.
- Hirschman, A. O. (1980). *National power and the structure of foreign trade* (C. 105). Univ of California Press.
- Hopewell, K. (2022). Beyond US-China Rivalry: Rule Breaking, Economic Coercion, and the Weaponization of Trade. *American Journal of International Law*, 116, 58–63.
- Hufbauer, G. C. ve Jung, E. (2021). *Economic sanctions in the twenty-first century. Research Handbook on Economic Sanctions* (ss. 26–43). Edward Elgar Publishing.
- Jenkins, L. (2015). Vladimir Putin announces Russian sanctions against Turkey. <https://www.theguardian.com/world/2015/nov/28/vladimir-putin-calls-for-greater-sanctions-against-turkey> (Erişim Tarihi: 25 Mart 2023)
- Jentleson, B. W. (2022). *Sanctions: What Everyone Needs to Know*. Oxford University Press.
- Jie, Y. (2022). Apple Suppliers Add Manufacturing Sites in U.S., With Focus on California. <https://www.wsj.com/articles/apple-suppliers-add-manufacturing-sites-in-u-s-with-focus-on-california-11664884045> (Erişim Tarihi: 1 Şubat 2023)
- Jopson, B. (2022). Fashion factory: Mango brings production closer to home in rethink on China. <https://www.ft.com/content/e1e5770b-dcd3-47ca-992e-84d48aae1d16> (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2022)
- Kirilakha, A., Felbermayr, G., Syropoulos, C., Yalcin, E., Yotov, Y., 2021. The Global Sanctions Data Base: An Update that Includes the Years of the Trump Presidency, School of Economics Working Paper Series 2021-10, LeBow College of Business, Drexel University, revised 15 Mar 2021.
- Kissinger, H. (2015). *World order*. Penguin Books.
- Kohl, T. (2021). 21. In and out of the penalty box: US sanctions and their effects on international trade. *Research Handbook on Economic Sanctions*, 388
- Kowsmann, P. ve Talley, I. (2022). Russia Sanctions Over Ukraine Largely Spare Energy Sector, Vital to Europe. <https://www.wsj.com/articles/russia-sanctions-over-ukraine-largely-spare-energy-sector-vital-to-europe-11645970890> (Erişim Tarihi: 2 Şubat 2023)
- Krugman, P. (2022). When Trade Becomes a Weapon. <https://www.nytimes.com/2022/10/13/opinion/china-tech-trade-biden.html> (Erişim Tarihi: 1 Şubat 2023)
- Leonard, M. (2016a). Connectivity wars: Why migration, finance and trade are the geo-economic battlegrounds of the future. *European Council on Foreign Relations (ECFR)*.
- Leonard, M. (2016b). *Introduction: connectivity wars*. Connectivity wars. Why migration, finance and trade are the geo-economic battlegrounds of the future, 13, 27.
- Mattson, G. (2020). Weaponization: Ubiquity and Metaphorical Meaningfulness. *Metaphor and Symbol*, 35(4), 250–265.
- McGee, P. (2022). Apple's business under growing threat from China's coronavirus wave <https://www.ft.com/content/ae7ab334-e769-4035-bab1-b1f42031723e> (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2022)

- McKinsey. (2023). The complication of concentration in global trade. <https://www.mckinsey.com/mgi/our-research/the-complication-of-concentration-in-global-trade> (Erişim Tarihi: 22 Ocak 2023)
- Meick, E. ve Salidjanova, N. (2017). China's Response to US-South Korean Missile Defense System Deployment and its Implications. *US-China Economic and Security Review Commission*.
- Milne, R. (2022). 'There will still be a global trade': AP Møller-Maersk chief bows out after 40-year voyage. <https://www.ft.com/content/875fba0e-b877-4766-9473-24c86f00f06f> (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2022)
- Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. (2022). China: A Development Partner to the Pacific Region. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zwjg_665342/zwbj_665378/202203/t20220311_10650946.html (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023)
- Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. (2023). Foreign Ministry Spokesperson Wang Wenbin's Regular Press Conference on January 13, 2023. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/2511_665403/202301/t20230113_11007137.html (Erişim Tarihi: 16 Ocak 2023)
- Mulder, N. (2022). *The Economic Weapon: The Rise of Sanctions as a Tool of Modern War*. Yale University Press.
- Mullen, A. (2022). US-China trade war: timeline of key dates and events since July 2018. <https://www.scmp.com/economy/global-economy/article/3177652/us-china-trade-war-timeline-key-dates-and-events-july-2018> (Erişim Tarihi: 22 Ocak 2023)
- National Bank of Belgium. (2019). Financial Market Infrastructures and Payment Services.
- Nephew, R. (2017). The art of sanctions: A view from the field. Columbia University Press.
- O'Donnell, J. ve Sytas, A. (2021). Exclusive: Lithuania braces for China-led corporate boycott. <https://www.reuters.com/world/china/exclusive-lithuania-braces-china-led-corporate-boycott-2021-12-09/> (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2022)
- O'Rourke, K. H. (2007). War and welfare: Britain, France, and the United States 1807–14. *Oxford Economic Papers*, 59(suppl_1), i8–i30.
- Oxford Analytica. (2021). Western use of targeted sanctions is intensifying. Emerald Expert Briefings, (oxan-ga).
- Patey, L. (2022). Hope for the Best, Prepare for the Worst: How the European Union Can Address China's Economic Coercion. <https://www.institutmontaigne.org/en/analysis/hope-best-prepare-worst-how-european-union-can-address-chinas-economic-coercion> (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2022)
- Paton, E. (2021). H&M Faces a Boycott in China Over Statement on Uyghurs. <https://www.nytimes.com/2021/03/24/business/handm-boycott-china-uyghurs.html> (Erişim Tarihi: 16 Ocak 2023)
- Polachek, S. W., & Seiglie, C. (2007). Trade, peace and democracy: an analysis of dyadic dispute. *Handbook of defense economics*, 2, 1017–1073
- Portela, C., 2018. Targeted sanctions against individuals on grounds of grave human rights violations – impact, trends and prospects at EU level, *EPRS: European Parliamentary Research Service*. Belgium.
- Reinsch, W. A. (2022). Weaponizing Trade. <https://www.csis.org/analysis/weaponizing-trade-0> (Erişim Tarihi: 25 Ocak 2023)
- Remeikis, A. (2020). Australia escalates China trade dispute with WTO action. <https://www.theguardian.com/australia-news/2020/dec/16/australia-escalates-china-trade-dispute-with-wto-action> (Erişim Tarihi: 17 Ocak 2023)
- Ristuccia, C. A. (2000). The 1935 Sanctions against Italy: Would coal and oil have made a difference? *European Review of Economic History*, 4(1), 85–110.
- Roberts, A. (2023). From Risk to Resilience. *Foreign Affairs*, 102(6).
- Rosenberg, E., Harrell, P., Dobriansky, P. J. ve Szubin, A. (2020). America's Use of Coercive Economic Statecraft. <https://www.cnas.org/publications/reports/americas-use-of-coercive-economic-statecraft> (Erişim Tarihi: 22 Ocak 2023)
- Şahin, E., Konak, F. ve Karaca, S. S. (2017). Türkiye ve Rusya arasındaki "uçak krizinin" Borsa İstanbul gıda, içecek ve turizm endeksleri üzerine etkisi. *Business and Economics Research Journal*, 8(3), 473–486
- Taubenfeld, R. F., & Taubenfeld, H. J. (1964). The "Economic Weapon": The League and the United Nations. *Proceedings of the American Society of International Law at Its Annual Meeting (1921-1969)*, 58, 183–205.
- The Economist. (2020). China punishes Australia for promoting an inquiry into covid-19. <https://www.economist.com/asia/2020/05/21/china-punishes-australia-for-promoting-an-inquiry-into-covid-19> (Erişim Tarihi: 16 Ocak 2023)
- The Economist. (2021). The geopolitics of money is shifting up a gear. <https://www.economist.com/leaders/2021/10/23/the-geopolitics-of-money-is-shifting-up-a-gear> (Erişim Tarihi: 2 Şubat 2023)
- The Economist. (2022). Can foreign-currency reserves be sanction-proofed? <https://www.economist.com/finance-and-economics/21808194/can-foreign-currency-reserves-be-sanction-proofed/21808194> (Erişim Tarihi: 21 Mart 2023)
- The Economist. (2023). <https://www.economist.com/special-report/2023-10-07> (Erişim Tarihi: 21 Ekim 2023)
- Torbat, A. E. (2005). Impacts of the US trade and financial sanctions on Iran. *World Economy*, 28(3), 407–434.
- Tostensen, A., ve Bull, B. (2002). Are smart sanctions feasible?. *World politics*, 54(3), 373–403.
- U.S. Department of Justice. (2022). Russian Elites, Proxies, and Oligarchs Task Force Ministerial Joint Statement <https://www.justice.gov/opa/pr/russian-elites-proxies-and-oligarchs-task-force-ministerial-joint-statement> (Erişim Tarihi: 4 Şubat 2023)
- U.S. Department of State. (2022). The Impact of Sanctions and Export Controls on the Russian Federation <https://www.state.gov/the-impact-of-sanctions-and-export-controls-on-the-russian-federation/> (Erişim Tarihi: 3 Şubat 2023)
- U.S. Department of the Treasury. (2006). Basic Information on OFAC And Sanctions. <https://home.treasury.gov/policy-issues/financial-sanctions/faqs/topic/1501/print> (Erişim Tarihi : 18 Ocak 2023)
- UN. (2022). General Assembly resolution demands end to Russian offensive in Ukraine. <https://news.un.org/en/story/2022/03/1113152> (Erişim Tarihi: 3 Şubat 2023)
- UNCTAD. (2022). Global trade hits record high of \$28.5 trillion in 2021, but likely to be subdued in 2022 <https://unctad.org/news/global-trade-hits-record-high-285-trillion-2021-likely-be-subdued-2022> (Erişim Tarihi: 28 Mart 2023)
- UNWTO. (2019). International Tourism Highlights, 2019 Edition. <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152> (Erişim Tarihi: 17 Ocak 2023)
- UNWTO. (2021). International Tourism Highlights, 2020 Edition. *World Tourism Organization*. doi:10.18111/9789284422456
- Wadhams, N. ve Mohsin, S. (2020). Trump Set Record Sanctions Use That Biden Is Likely to Keep <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-12-09/trump-set-record-sanctions-use-that-biden-is-likely-to-maintain> (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2023)
- Walterskirchen, J., Mangott, G. ve Wend, C. (2022). *Sanction Dynamics in the Cases of North Korea, Iran, and Russia: Objectives, Measures and Effects*. Springer Nature.
- Weber, P. M., ve Schneider, G. (2020). How many hands to make sanctions work? Comparing EU and US sanctioning efforts. *European Economic Review*, 130, 103595.
- Weintraub, S. (1981). *Economic coercion and US foreign policy: implications of case studies from the Johnson administration*. Routledge.
- Wong, L. ve Nelson, R. M. (2021). International Financial Messaging Systems. <https://www.iso20022.org/about-iso-20022>. (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2023)
- World Bank. (2020). Poverty and shared prosperity 2020: Reversals of fortune. *The World Bank*.
- WTO. (1995). General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) 1994. https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/ai17_e/gatt1994_e.htm (Erişim Tarihi: 22 Ocak 2023).

WTO. (2022). Evolution of trade under the WTO: handy statistics. https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/trade_evolution_e/evolution_trade_wto_e.htm (Erişim Tarihi: 22 Ocak 2023)

Xu, Q. ve Xiong, A. (2022). The impact of financial sanctions on the international monetary system. *China Economic Journal*, 15(3), 253–262.

Zarate, J. (2013). *Treasury's war: The unleashing of a new era of financial warfare*. Hachette UK.

Türkiye ve Brezilya'da Talep Rejimlerinin Belirlenmesi: Ücret Çekişli mi Yoksa Kâr Çekişli mi: Post-Kaleckiyan Analiz

Determination of Demand Regimes in Turkey and Brazil: Wage-led or Profit-led: A Post-Kaleckian Analysis

Hatice ÜSTÜNDAĞ TUNCA^a, Sayım İŞİK^b

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	22 Haziran 2023
Kabul	14 Eylül 2023
Yayın	13 Kasım 2023
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Gelir Dağılımı,
Talep Rejimi,
Kapasite Kullanım Oranı,
Kâr Payı,
Sermaye Birikim Oranı.

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	22 June 2023
Accepted	14 September 2023
Available Online	13 November 2023
Article Type	Research Article

Keywords

Income Distribution,
Demand Regime,
Capacity Utilization Rate,
Profit Share,
Capital Accumulation Rate.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, gelir dağılımı eşitsizliğinin sermaye birikimi ve kapasite kullanımı üzerine etkisini Hein ve Tarassow (2010) modelini temel alarak Türkiye ve Brezilya'nın talep rejimini belirlemektir. Çalışmanın verileri 1988-2019 yılları arasında kapsamaktadır. Bu çalışma her iki ülke için tasarruf oranı, sermaye birikim oranı, net ihracat oranı ve reel döviz kuru denklemlerini ayrı ayrı tahmin etmektedir. Çalışmanın Türkiye ve Brezilya ekonomisi için tahmin sonuçlarından ilki, her iki ülkede de kâr payının kapasite kullanımı üzerindeki etkisinin negatif olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre her iki ülke ekonomisi de Kaldor-Verdoorn Yasası'nı desteklemektedir. Çalışmanın ikinci bulgusu, karların sermaye birikimi üzerindeki etkisinin (marjinal esneklik) Türkiye için negatif ve Brezilya için pozitif olduğunu göstermektedir. Türkiye için ücretlerin sermaye birikimi üzerindeki olumlu etkisini Marx-Hicks etkisi ile açıklamak mümkündür. Sonuç olarak bu ampirik bulgular, Türkiye'nin talep rejiminin ücret çekişli olduğu, Brezilya'nın talep rejiminin ise ara talep rejimli olduğunu göstermektedir.

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the demand regime of Turkey and Brazil based on the Hein and Tarassow (2010) model, the effect of income distribution inequality on capital accumulation and capacity utilization. The data of the study covers the years 1988-2019. This study estimates the savings rate, capital accumulation rate, net export rate and real exchange rate equations for both countries separately. The first of the estimation results of the study for the Turkish and Brazilian economies suggests that the effect of profit share on capacity utilization is negative in both countries. Accordingly, the economies of both countries support the Kaldor-Verdoorn Law. The other result is that the effect of profits on capital accumulation (marginal elasticity) is negative for Turkey and positive for Brazil. It is possible to explain the positive effect of wages on capital accumulation for Turkey with the Marx-Hicks effect. In conclusion, these empirical findings show that Turkey's demand regime is wage-led, while Brazil's demand regime is intermediate demand-led.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

In this study, the effect of functional income distribution on capacity utilization and capital accumulation has been examined, and the determination of demand regimes of Turkey and Brazil has been analyzed. To do this, the study estimates the demand regime of Turkey and Brazil from 1988 to 2019 using annual data based on the model developed by Hein and Tarassow (2010).

Research Questions

The model defines demand regimes by associating the effect of the increase in profit shares (decrease in wage shares) on investments with the capacity utilization rate. The fact that the demand regime can be determined is important in terms of directing the macroeconomic policies to be implemented in that economy to the right channel. In addition, the results obtained from the capacity utilization, capital accumulation (investment), net export and exchange rate models to be estimated have important effects in terms of interpreting the

✉ Sorumlu Yazar/Corresponding Author

^a Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı Programı, Antalya, E-Posta: hustundag16@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7429-5521>

^b Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Antalya, E-Posta: sayim@akdeniz.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2708-0253>

⚠ Yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Akdeniz İİBF Dergisi sorumlu değildir.

dynamics of the economies. The first of these is to determine whether wages or profits dominate in terms of capacity utilization. Secondly, it determines the effect of exchange rates on net exports. Net trade balance is an important issue for countries aiming to grow. Therefore, when making a devaluation decision or determining the balance of exchange rates, it is necessary to investigate whether this decision will have positive effects for that economy.

Literature Review

In the empirical literature, models that predict the effect of income distribution on aggregate demand (ie growth) are divided into 'structural' and 'aggregate' (Blecker, 2016). The effects of the increase/decrease in the share of capital on each total demand element are calculated and the demand regimes are interpreted. In the aggregate approach, the effect of the profit share (wage share) on demand, capital accumulation and capacity utilization is estimated and the demand regimes on which the countries are based are determined. The additive approach has some advantages over the structural approach. With the structural approach, only the effect of the increase in the profit share on the investment decisions of the capitalists is estimated. However, in the additive approach, it is possible to estimate the effect of the increase in the profit share (decrease in the wage share) on both the investment decisions of the capitalists and the effect of the workers on the production. For this reason, our study adopted the additive approach. In empirical studies on Turkey, the demand regime was obtained with a wage leader (Onaran and Galanis (2013), Bölükoğlu (2019), Kurt (2020) etc.). De Jesus, Araujo, and Drumond (2017) study found that Brazil has a profit-led demand regime, while Teixeira, Missio and Dathe (2022) study found that Brazil's demand regime is wage-led. The scarcity of studies using the additive approach in determining Turkey's demand regimes is important in terms of contributing to the literature. It also contributes to the literature as it is the first study to compare the income distribution and economic growth of the economies of Turkey and Brazil, which are similar to each other in the economic and political process.

Methodology

The savings rate, capital accumulation rate, net export, productivity and real exchange rate equations used in the Hein and Tarassow (2010) model are estimated separately for Turkey and Brazil. The study covers the years 1988-2019 for Türkiye and Brazil. In the first stage of econometric analysis, ADF unit root test was performed for unit root analysis of all series. Since our series are stationary at different degrees, the existence of a cointegration relationship between the series was determined by Pesaran et al. (2001) ARDL model and boundary test approach are tested. The validity of ARDL estimation results was checked with bounds tests, it was concluded that there was a valid cointegration between the series and long-term estimations were also interpreted. In the third stage, diagnostic tests were performed to measure the reliability and robustness of the models, and according to the results obtained, it was determined that there were no serial correlation, changing variance, specification and normality problems. In addition, to test whether the estimated parameters are stable or not, the CUSUM test has been

performed and it has been proven that the parameter estimates meet the stability condition since the estimates remain within the confidence limits. In the last stage, the statistically significant coefficients obtained from the model estimations were substituted in the elasticity of capacity utilization to profit share and the elasticity of capital accumulation to profit share, and demand regimes for Turkey and Brazil were obtained. If both elasticities are obtained as negative values, the wage-led demand regime is interpreted as a profit-led demand regime if both are obtained as positive values (Hein and Tarassow, 2010). In addition, if a higher profit share leads to a lower capacity utilization rate but a higher capital accumulation rate, an intermediate demand regime emerges (Hein, 2014 and Hein and Tarassow, 2010).

Results and Conclusions

The first of the estimation results of the study for the Turkish and Brazilian economies suggests that the effect of profit share on capacity utilization is negative in both countries. Accordingly, as the profit share increases (as the wage share decreases) labor productivity will increase, less output per unit worker reduces the capacity utilization. Therefore, the empirical results of the study support the Kaldor-Verdoorn Law by showing the existence of a positive relationship between the falling wage share and capacity utilization. Secondly, in the study, the effect of profits on capital accumulation (marginal elasticity) was found to be negative for Turkey and positive for Brazil. One of the reasons why marginal elasticity is negative for Turkey is that capitalists consider wages rather than profit when making investment decisions. It is possible to explain the positive effect of wages on capital accumulation with the Marx-Hicks effect. On the other hand, in Brazil, although the effect of profits on capital accumulation is positive and the net foreign trade effect is negative, the net effect is positive. This finding shows that both capitalists and workers are approximately equally weighted in the Brazilian economy and thus has an intermediate regime, positioned between the profit-led and wage-led demand regime. Thirdly, according to the net export equation estimated separately for Turkey and Brazil, it shows that both economies do not fulfill the Marshall-Lerner condition. Finally, the empirical findings of the study show that Turkey's demand regime is wage-led, while Brazil's demand regime has an intermediate demand regime.

1. Giriş

1980 sonrası uygulanan neo-liberal (ana-akım) politikalar esasında uluslararası rekabeti arttırmak için maliyetlerin düşürülmesi fikrine dayanmaktaydı. Bu yaklaşıma göre, üretim içinde ücretlerin payını ve dolayısıyla maliyetleri düşürmek, daha fazla yatırım artışına ve ekonomik büyümeye neden olacaktır. Bu politikaların uygulanması neticesinde, reel ücretler azalmış olmasına karşın, hem ekonomik büyüme öngörülen düzeyde artmamış hem de gelir dağılımı ücretlilerin aleyhine eşitsiz bir şekilde dağılmıştır (Stockhammer ve Lavoie, 2013). Oysa ana-akım yaklaşım, emeğin ve sermayenin gelir içindeki nispi paylarının değişmeyeceğini varsayması nedeniyle, gelir dağılımında bir bozulma olmayacağını da ileri sürmektedir (Kurt, 2020:734-35). Ülke örnekleri incelendiğinde ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde emeğin gelirden aldığı pay sürekli olarak düşmüş ve gelir dağılımı

çalışanların aleyhine bozulmuştur. Küresel düzeyde büyüme oranları, sermaye birikimi ve verimlilikteki düşme, neo-liberal politikaların sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, karlar lehine yeniden dağılım politikalarının ekonomik büyüme sağlamadaki başarısızlığı, gelir dağılımı eşitsizliği ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmanın önemini de ortaya koymaktadır.

Ana akım makroekonomik modeller, ekonominin talep yönünden çok arz yönüne vurgu yapmakta ve talebin arzı takip edeceğini varsaymaktadır. Bunun aksine Rowthorn (1981), Dutt (1984), Taylor (1985), Blecker (1989), Bhaduri ve Marglin (1990) tarafından geliştirilen ve gelir dağılımının önemine vurgu yapan Post-Keynesyen/Post-Kaleckiyen modeller ücretlerin hem maliyetleri hem de talebi etkileyen ikili rolüne dikkat çekmektedirler. Bu modeller, ana-akım modellerin aksine, talep-yanlı modellerdir. Talep-yanlı modellerde ücretlerin iki temel rolü bulunmaktadır. İlki işçiler açısından, ücret paylarının artması tüketim üzerindeki pozitif etkisi toplam talebi etkilemektedir. İkincisi ise, ücretleri maliyet unsuru olarak gören kapitalistler, yatırım kararı alırken ücretlerin kapasite kullanımını ve sermaye birikimi üzerindeki etkisini dikkate almaktadırlar. Buradan hareketle ücretler ve kârlar arasındaki yeniden dağılımın bir yandan tüketim talebi (ya da tasarruf) üzerindeki etkileri, diğer yandan üretim maliyetleri ve dolayısıyla birim kârlar yoluyla firmaların yatırımları üzerindeki etkileri önem arz etmektedir. Buna göre gelir dağılımının toplam talep (büyüme) üzerindeki etkisi, tasarruf ve yatırım fonksiyonlarındaki parametre değerlerine bağlı olarak elde edilmektedir. Eğer kâr payındaki artışın (ücret payındaki azalış) yatırım ve net ihracat üzerindeki pozitif etkisi, ücretlilerin tüketim üzerindeki negatif etkisinden daha baskınsa kar payı arttıkça hem kapasite kullanım oranı hem de sermaye birikim oranı artmaktadır. Bu durumda toplam talep “Kar Çekişli” aksi durumda ise “Ücret Çekişli” olarak nitelendirilmektedir (Hein ve Vogel, 2007). Dolayısıyla gelirin emek ve sermaye arasındaki dağılımının talep rejimi üzerine etkisi, sermaye birikimi ve kapasite kullanımını üzerinden belirlenmektedir.

Bu çalışmanın amacı, gelir dağılımı eşitsizliğinin sermaye birikimi ve kapasite kullanımını üzerine etkisi yoluyla talep rejimini belirlemektir. Talep rejiminin belirlenebilir olması o ekonomide uygulanacak makro iktisadi politikaların doğru kanala yönlendirmesi açısından önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra tahmin edilecek olan kapasite kullanımını, sermaye birikimi (yatırım), net ihracat ve döviz kuru modellerinden elde edilen sonuçlar ekonomilerin içinde bulunduğu dinamikleri yorumlamak açısından da önemli etkilere sahiptir. Bunlardan ilki kapasite kullanımını açısından ücretlerin mi ya da karların mı baskın olduğunu belirlemektir. Ücretlerin baskın olduğu bir ekonomide kapitalistler yatırım kararlarını, maliyetlerini minimize edecek şekilde alırken; karların baskın olduğu bir ekonomide kapitalistler yatırım kararlarını, gelirlerini maksimize edecek şekilde almaktadır. İkinci olarak ise döviz kurlarının net ihracat üzerindeki etkisini belirlemektedir. Net ticaret dengesi büyümeyi hedefleyen ülkeler için önemli bir husustur. Dolayısıyla ülkelerin devalüasyon kararı alırken ya da döviz kurlarının dengesini belirlerken bu kararın, o ekonomi için olumlu etkilerinin olup/olmayacağı konusunun araştırılması gerekmektedir.

Bu çalışmada gelir dağılımının talep rejimi üzerine etkisini incelemek amacıyla Hein ve Tarassow(2010) tarafından geliştirilen model kullanılmaktadır. Bu teorik model, Blecker (1989) ve Bhaduri-Marglin (1990)'in açık ekonomi Post-Kaleckiyen bölüşüm ve büyüme modellerine dayanmakta olup talep rejimini, sermaye birikimi ve kapasite kullanımını üzerinden açıklamaktadır. Bu çalışma, gelir dağılımı eşitsizliğinin kapasite kullanımını ve sermaye birikimi üzerine etkisini Hein ve Tarassow(2010) modeline dayandırarak, Türkiye ve Brezilya'nın talep rejiminin belirlenmesini amaçlamaktadır. Çalışmada Türkiye ile birlikte Brezilya'nın tercih edilmiş olmasının nedeni, her iki ülkenin de yüksek dış borçlara sahip olması, istikrarsız ekonomik koşullar ve siyasal istikrarsızlıklar bakımından benzerlikleridir (Gölçek ve Gölçek, 2020). Çalışmanın temel motivasyonlarından biri de ilgili literatürde, Türkiye ve Brezilya'nın talep rejimlerinin karşılaştırıldığı başka bir çalışmanın bulunmamış olmasıdır.

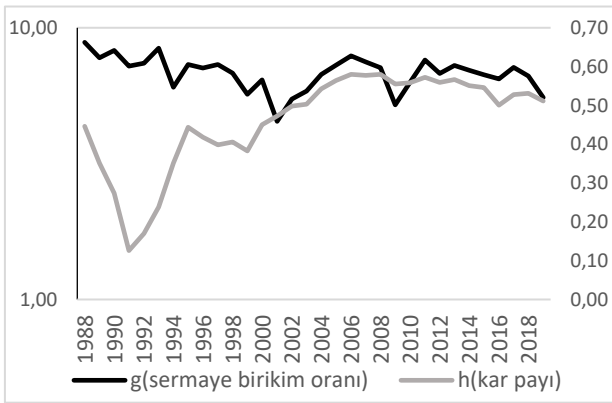
Çalışma şu şekilde tasarlanmıştır: Çalışmamızın birinci bölümünde, 1988-2019 döneminde Türkiye ve Brezilya'nın makroekonomik göstergeleri ve gelişmeleri incelenmektedir. İkinci bölümde, çalışmada kullanılan Hein ve Tarassow(2010) modeli detaylı olarak gösterilmektedir. Üçüncü bölümde, ücrete ve kara dayalı talep rejimlerine yönelik olarak yapılan ampirik çalışmalara yer verilecektir. Dördüncü bölümde ise çalışmada kullanılan yöntem, veri, model ve bulgulara yer verilecektir. Çalışma bir değerlendirme ile sonuçlandırılacaktır.

2. Türkiye ve Brezilya'da Bölüşüm İlişkileri

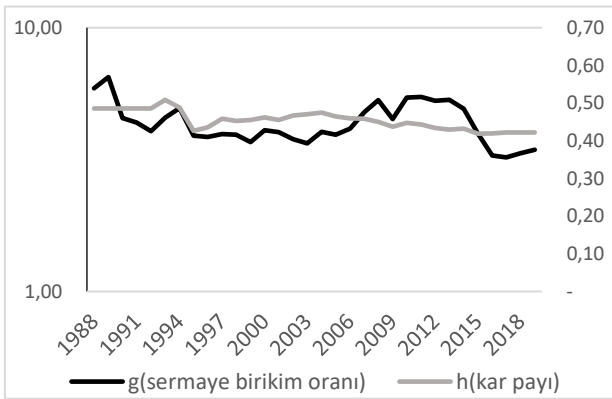
Bu bölümde, gelir dağılımı bileşenlerine ilişkin verilere atıfta bulunarak Türkiye ve Brezilya'nın makroekonomik performansına genel bir bakış sunulmaktadır. 1980'lerde neo-liberal politikalara dayanan Washington Mutabakatı ile birlikte, birçok gelişmekte olan ülkeler gibi Türkiye ile Brezilya'da küresel ekonomiyle bütünleşmeye başlamıştır. Her iki ülke, aşırı dış borçlanma ve siyasal istikrarsızlığın yol açtığı iktisadi koşullarda, Washington Mutabakatı'nın dayandığı serbest ticaret politikaları ile ticari ve finansal serbestleşmeye geçmiştir (Weeks, 2006; Gölçek et al.2020; Pamuk, 2014). Bu ülkelerde ithal ikameci politikalar terk edilmiş, fiyat/döviz kontrolleri ve ithalat engelleri kaldırılmış, kamu işletmeleri özelleştirilmiş ve dış sermaye akımları teşvik edilmiştir. Aynı zamanda ithal ikameci politikalar emek maliyetini baskılamaya dayanan ihracata dayalı politikalara geçiş (Orhangazi ve Yeldan, 2021) daha sonraki yıllarda finansal krizlere ve gelir dağılımının bozulmasına neden olmuştur. Türkiye ve Brezilya ekonomisi, küresel ekonomiyle bütünleşmesi ve büyüme modellerinin dış sermaye hareketlerine bağlı hale gelmesiyle, küresel finansal ve iktisadi değişimlere daha duyarlı hale gelmiştir (Gölçek-Gölçek, 2020 ve Orhangazi ve Yeldan, 2021). Diğer yandan küresel rekabete açık bu ekonomiler, ulusal gelirin emek aleyhine ve sermaye birikiminin lehine dağılımına neden olmuştur.

1980'lerde Brezilya ekonomisinde yurtiçi ve yurtdışı tasarruf oranlarındaki azalma finansal (borç) krize tetiklerken; 1980'lerin sonu ve 1990'ların başı ise tüketim harcamalarına dayanan toplam talep artışı, nihayetinde enflasyona neden olmuştur (Baer, 2008; Marquetti, et al. 2020). 1990'ların başında finansal kaynakların üretken sektörden yerel finansal sisteme kayması hem yatırım harcamalarını hem de kar payının sert bir şekilde düşmesine

neden olmuştur. Benzer şekilde aynı dönemde Türkiye’de hem yatırımlar hem de kar payları hızla düşmüştür (Şekil 1). 2000-2008 döneminde ise, her iki ülkede kapitalist sınıfların sermaye birikim oranı ve kar payları artmaya başlamıştır. 2002 yılında Brezilya’da Lula Hükümeti hem kalkıncı hem de neo-liberalizmin unsurları birleştirdiği iktisadi yaklaşımla bir yandan kapitalist gelirleri destekleyen politikalar izlerken, diğer yandan da sosyal politikalar uygulayarak yoksullukla mücadele etmeyi amaçlamıştır. Bu politikalar neticesinde 2003-2008 döneminde hem ücretler hem de karlar artmıştır. Kar oranlarındaki artış, yatırımları artırırken yüksek ücretlerde tüketimi teşvik etmiştir. Böylece ekonomik büyüme, Lula’nın önderliğindeki, kapitalist sınıflardan sanayi işçilerine kadar kapsayıcı olmuştur. 2007/2008 küresel krizin Brezilya ekonomisinde yol açtığı tahribat nedeniyle (Onaran ve Oyvatt, 2015) ücretlerin ve kârların birlikte büyümesine izin veren koşulları ortadan kaldırmış ve böylece 2010-2019 döneminde kapitalist sınıfın kar oranı düşerken, ekonomi politikası işçilerin gelirindeki kazanımları korumaya devam etmiştir (Marquetti, et al. 2020). Brezilya’da eğitimin yaygınlaşması, yüksek asgari ücretler ve sosyal transferlerdeki artış, gelir dağılımındaki eşitsizliği düzeltmiştir (Milanovic, 2018:88).

a) Türkiye

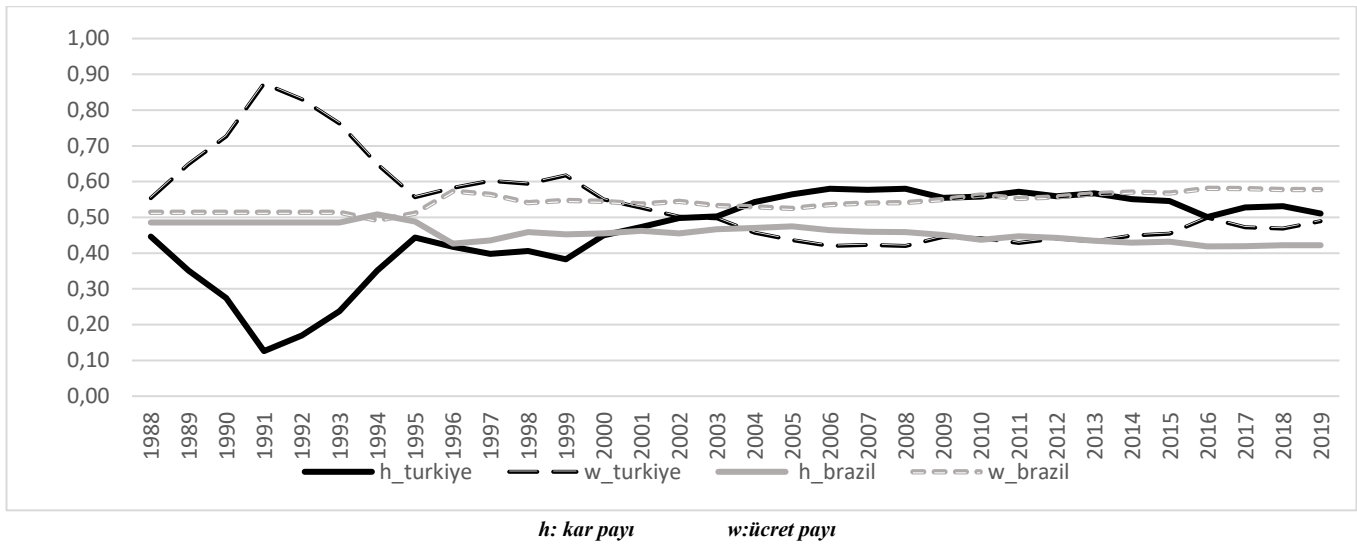

b) Brezilya

Şekil 1. Sermaye Birikim Oranı ve Kâr Payı Türkiye ve Brezilya (1988-2019)

Brezilya ile benzer olarak 2002 yılında Türkiye’de Erdoğan Hükümeti iktidara gelmiş ve kendisinden önce imzalanan IMF stand-up anlaşmasıyla birlikte Avrupa Birliği’yle bütünleşme yönündeki politikalar ve küresel likidite bolluğunun yarattığı dış sermaye akımları ile 2002-2008 döneminde hızlı büyüme dönemi yaşanmıştır. Yüksek sermaye girişleri sonucunda yaşanan kur artışı beraberinde ithalatı da arttırmıştır. Ucuz ithalat ise yurt içinde tarım ve sanayinin ithalata bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Bu dönemde hem karlar hem de ücretler artmış olmasına karşın, karlar ücretlerden daha hızlı artış göstermiştir (Duman, 2019; Yeldan, 2023). Kardaki artışa rağmen yatırım değerlerinin ekonomik büyümede etkisiz olması Türkiye’de bağımlı finansallaşmanın bir sonucu olduğu düşünülmektedir (Akçay, 2021). 2002-2013 dönemi küresel likidite bolluğunun yaratmış olduğu krediler aracılığıyla geliri olmayan grupların borca dayalı tüketimleri ve finansal olmayan şirketlerin borçluluğu artmıştır. 2013 ve sonraki dönemde ise ABD merkez bankası Fed’in faiz oranlarını arttıracakını duyurmasıyla sermaye girişlerinde yaşanan kesintiler, Türkiye’nin sermaye birikim sürecine ket vurmuştur. Nitekim bu bulgu Türkiye’de sermaye birikim sürecinin kâr payındaki artıştan ziyade finansallaşmaya bağlı olarak hareket ettiğini göstermektedir. Kâr payının ekonomik büyüme etkisinin yetersiz kalması sonucu izleyen 2010-2019 döneminde ise, krizin etkilerin bertaraf etmeye yönelik politikalar nedeniyle ücretler, tedricen karlardan daha hızlı artış göstermiştir (Şekil 1).

1988- 2000 yılları arasında Türkiye ve Brezilya’da ücret ve kar payları incelendiğinde (Şekil 2) ise Türkiye’de 1988-1991 döneminde toplumsal işçi hareketlerinin güçlenmesi nedeniyle ücret paylarındaki yükselmeye karşın kar payları gerilemiş, fakat bu dönemden sonra ücret payı, bazı istisnai yıllar hariç (1995-1999), 2007/2008 küresel krize kadar sürekli olarak düşmüştür. Kar payları ise 1990’lı yılların başından itibaren 2007/8 küresel krize kadar sürekli olarak yükselmiştir. Küresel kriz sonrasında ise kar payları düşmeye başlarken, ücret payları yükselmeye başlamıştır. Nihai olarak 2002-2019 döneminde kar payları, ücret paylarından daha yüksek gerçekleşmiştir. Brezilya’da ise 1988-2019 dönemi incelendiğinde kar paylarının 1994 yılına kadar yatay seyredirken (yaklaşık %50) bu tarihten sonra sınırlı da olsa düşüş trendine girmiş ve 2019 yılında kâr payı %42 olarak gerçekleşmiştir. Ücret payları ise, 1994 yılına kadar istikrarlı olarak yaklaşık %50 oranında gerçekleşirken, bu tarihten sonra az da olsa sürekli olarak yükselme trendine girmiş ve 2019 yılında %58 olarak gerçekleşmiştir. Brezilya’da 1988-2019 dönemi ücret payları, kar paylarının üzerinde gerçekleşirken, bu dönemde ücret payları artarken, kar payları azalmıştır. Türkiye’de ise sadece 1988-2001 döneminde ücret payları kar paylarının üzerinde gerçekleşirken, 2002-2016 döneminde ise kar payları, ücret paylarının üzerinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla incelenen dönemde Brezilya’da gelir dağılımı kar oranları nispi olarak düşerken ücret oranları nispi olarak yükselmiştir. Türkiye için dönem boyunca ücretler düşerken karlar artmıştır.

Şekil 2. Ücret payı ve kâr payı: Türkiye ve Brezilya (1988-2019)

3. Teorik Model: Talep Rejimi

Bu çalışma Türkiye ve Brezilya'nın talep rejimini, Hein ve Tarassow (2010) tarafından geliştirilen model ile belirlemektedir. Bu teorik model ise, Bhaduri ve Marglin (1990) ve Blecker (1989)'in açık ekonomi Kaleckiyen bölüşüm ve büyüme modellerine dayanmaktadır. Bu modeller genel olarak, teknolojik gelişme ve verimlilik artışını dışsal kabul ederek, ilk aşamada fonksiyonel gelir dağılımındaki değişikliklerin mal piyasası dengesi üzerine etkilerini dikkate almaktadır. İkinci aşamada, gelir dağılımındaki değişikliklerin verimlilik artışı üzerindeki etkisini ele almaktadır. Üçüncü adımda ise, talep ve verimlilik rejimlerini bütünleştirmekte ve gelir dağılımındaki değişikliklerin genel rejim üzerindeki etkilerini tartışmaktadır. Bu modeller, devletin ekonomik faaliyetinin olmadığı, üretimin ithal girdilere bağlı olduğu ve çıktılarının uluslararası piyasalarda rekabet ettiği dışa açık bir ekonomiye dayanmaktadır. Nominal döviz kuru, para politikaları ve uluslararası finansal piyasalar tarafından belirlendiğinde dışsal olarak kabul edilmektedir.

Hein ve Tarassow modeli (2010), bölüşümdeki değişmelerin ekonomik faaliyet ve sermaye birikimi üzerindeki etkilerini analiz etmek için, devletin ekonomik faaliyetinin olmadığı açık bir ekonomide, mal piyasası denge koşuluyla başlamaktadır. Buna göre mal piyasası denge koşulu aşağıdaki gibidir:

$$S = I + (X - M) \quad (1)$$

Denklem 1'de planlanan tasarruflar S, yatırımlar I, ihracat X ve ithalat M ile gösterilmektedir. Kolaylık sağlaması için denklemin her iki tarafı sermaye stoku ile bölünerek sadeleştirilmektedir. Elde edilen yeni mal piyasası koşulu, sermaye birikim oranı ($g=I/K$) ile net ihracat oranı ($b=(X-M)/K$) toplamının tasarruf oranına ($\sigma=S/K$) eşitlendiği ilişkiye dayanmaktadır. Buna göre yeni denklem şu şekildedir:

$$\sigma = g + b \quad (2)$$

Tasarruflar, sermaye gelirinden sağlanan tasarruflar (S_{Π}) ve ücret gelirinden sağlanan tasarrufların (S_w) toplamından oluşmaktadır. Sermayeden tasarruf etme eğiliminin ücretlerden tasarruf etme eğiliminden daha yüksek olduğu varsayılmaktadır. Toplam karlar (Π) sermaye gelirini,

toplam ücretlerde (W) emek gelirlerini temsil etmektedir. O halde kapitalistler elde ettikleri gelirlerin s_{Π} oranı kadar tasarruf ederken, işçiler ise, elde ettikleri gelirlerin s_w kadarını tasarruf ederler. Böylece tasarruf oranı için oluşan yeni denklem aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$\sigma = \frac{s_{\Pi} + s_w}{K} = \frac{s_{\Pi}\Pi + s_w(Y - \Pi)}{K} = [s_w + (s_{\Pi} - s_w)h] \frac{u}{v} \quad (3)$$

Denklem 3'te yer alan $h = \Pi/\Pi + W = \Pi/Y$ kârın gelir içindeki payını yani kâr payını, $u = Y/Y^P$ çıktının potansiyel çıktı içinde payı olan kapasite kullanım oranını ve $\hat{y} = K/Y^P$ sermaye- potansiyel çıktı oranını temsil etmektedir. Sermaye birikimi (yatırımlar) ise, kâr payı, kapasite kullanım oranı ve sermaye-potansiyel çıktının pozitif bir fonksiyonudur. Hein ve Tarassow (2010) çalışmasında s_{Π} ve s_w katsayılarını ekonometrik olarak tahmin edilebilmesi için 3. Denklemin her iki tarafı K/Y ile çarpılarak tasarruf oranı denklemi elde edilmektedir:

$$\frac{s}{Y} = s_w + (s_{\Pi} - s_w)h \quad (4)$$

Sermaye birikimi, $g = I/K$, kâr payı (h), kapasite kullanım oranı (u) ve sermaye-potansiyel çıktı oranının (\hat{y}) pozitif bir fonksiyonu olarak gösterilmektedir (Bhaduri ve Marglin, 1990; Hein ve Tarassow, 2010):

$$g = \alpha + \beta u + \tau h + \omega \hat{y} \quad (5)$$

Sermaye birikimi denkleminde yer alan β, τ ve ω katsayıları pozitifdir. Aynı zamanda bu model, kâr payının sermaye birikimi üzerinde doğrudan pozitif bir etkiye sahip olması nedeniyle kâr çekişli rejime tabi ekonomileri de temsil etmektedir. Teknik ilerleme ise, yatırım fonksiyonunda verimlilik artışı olarak dışsal olarak eklenmektedir (Hein ve Tarassow, 2010). Firmalar için teknik ilerleme, verimliliği arttırdığı için yatırımları teşvik etmektedir.

Hein ve Tarassow (2010) modelinde net ihracat oranı (b) denklemi işe aşağıdaki gibidir:

$$b = \mu + \psi e^r - \phi u + \kappa M_{row} \quad (6)$$

Açık ekonomide Marshall-Lerner koşulunun geçerli olduğu varsayıldığında reel döviz kuru (e^r), net ihracat üzerinde pozitif bir etkiye sahip olacaktır. Net ihracat oranının, iç ve dış talebin göreceli gelişmelerine de bağlı olması nedeniyle iç talep dış talepten daha hızlı büyürse, net ihracat

gerileyecektir. Bu nedenle, yurt içi kapasite kullanım oranındaki bir artışın, diğer koşullar sabitken net ihracatı olumsuz etkilemesi beklenmektedir. Net ihracat oranını etkileyen bir diğer değişken ise, dış ticaret talebidir (M^{row}). Dolayısıyla, net ihracat oranı reel döviz kurunun pozitif, kapasite kullanımının negatif ve küresel ithalatın artan bir fonksiyonudur.

Ayrıca, Hein ve Tarassow (2010)'un modelinde reel döviz kuru, kâr payının pozitif bir fonksiyonu olarak ele alınmaktadır. Reel döviz kuru ile kâr payı arasındaki ilişki aşağıdaki denklem ile gösterilmektedirler:

$$e^r = e^r(h), \quad \frac{\partial e^r}{\partial h} \geq 0.$$

$$e^r = v + \gamma h \quad (7)$$

Modelin denge koşulu, tasarruf oranının kapasite kullanım oranındaki bir değişikliğe, yatırım ve net ihracat oranlarından daha duyarlı olmasını gerektirmektedir:

$$\frac{\partial s}{\partial u} - \frac{\partial g}{\partial u} - \frac{\partial b}{\partial u} > 0 \Rightarrow [s_w + (s_{\Pi} - s_w)h] \frac{1}{v} - \beta + \phi > 0 \quad (8)$$

Kapasite kullanımı ve sermaye birikimi denklemleri ise şu şekilde gösterilmektedir:

$$u^* = \frac{\alpha + \tau h + \omega y' + \psi e^r(h)}{[s_w + (s_{\Pi} - s_w)h] \frac{1}{v} - \beta + \phi} \quad (9)$$

$$g^* = \frac{\{[s_w + (s_{\Pi} - s_w)h] \frac{1}{v} + \phi\}(\alpha + \tau h + \omega y') + \beta \psi e^r(h)}{[s_w + (s_{\Pi} - s_w)h] \frac{1}{v} - \beta + \phi} \quad (10)$$

Kâr payındaki değişimin kapasite kullanım ve sermaye birikim oranları üzerindeki etkisi (9) ve (10) numaralı denklemlerden hesaplanabilir:

$$\frac{\partial u^*}{\partial h} = \frac{\tau - (s_{\Pi} - s_w) \frac{u}{v} + \psi \gamma}{[s_w + (s_{\Pi} - s_w)h] \frac{1}{v} - \beta + \phi} \quad (11)$$

$$\frac{\partial g^*}{\partial h} = \frac{\tau \{ [s_w + (s_{\Pi} - s_w)h] \frac{1}{v} + \phi \} - \beta (s_{\Pi} - s_w) \frac{u}{v} + \beta \psi \gamma}{[s_w + (s_{\Pi} - s_w)h] \frac{1}{v} - \beta + \phi} \quad (12)$$

Mal piyasası dengesinin istikrarlı olduğu varsayıldığında ($[s_w + (s_{\Pi} - s_w)h] \frac{1}{v} - \beta + \phi > 0$), artan kâr payının kapasite kullanımı üzerine etkisi, yatırımların (τ) ve net ihracatın ($\psi \partial e^r / \partial h$) pozitif etkisi ile tüketimin $[-(s_{\Pi} - s_w) u / v]$ negatif etkisi oluşturmaktadır. Sermaye birikimi için denklem 12'de görülebileceği gibi benzer bir sonuç elde edilmiş olup yatırımların ($\tau \{ [s_w + (s_{\Pi} - s_w)h] \frac{1}{v} + \phi \}$) ve net ihracatın ($\beta \psi \partial e^r / \partial h$) pozitif etkisi ile tüketimin $[-\beta (s_{\Pi} - s_w) u / v]$ negatif etkisinden söz edilmektedir.¹Bu etkilerin her birinin görece gücüne bağlı olarak, yükselen bir kâr payı, kapasite kullanım ve sermaye birikimi oranlarının artmasına veya bu oranların düşmesine neden olabilmektedir (Tablo 1).

¹Kâr payındaki artışın (yani ücret payındaki azalışın) kapasite kullanım üzerindeki etkisi, aynı zamanda ücret payları ile kapasite kullanım arasındaki ilişkiyle de paralellik taşımaktadır. Örneğin reel ücretlerdeki azalma, emek verimliliğinin düşmesine neden olmaktadır. Emek verimliliğinin azalmasının iki önemli nedeni vardır: Bunlardan biri reel ücretlerdeki azalma sonucu, çalışan işgücünün verimli düşecektir. Bu etkiye *Kaldor-Verdoorn* olarak tanımlanmaktadır. Verdoorn'a (1949) göre, işgücü verimliliğinin büyüme oranı, çıktının büyüme oranı ile pozitif olarak ilişkilidir. İkincisi ise reel ücretler düşük olduğu için firmaların

Tablo 1. Talep Rejiminin Belirlenmesi

Talep rejimi	Ücret Çekişli	Ara Rejim	Kar Çekişli
	$\partial u^* / \partial h < 0$; $\partial g^* / \partial h < 0$	$\partial u^* / \partial h < 0$ $\partial g^* / \partial h > 0$	$\partial u^* / \partial h > 0$; $\partial g^* / \partial h > 0$

Kaynak: Hein ve Tarassow(2010),739.

Buna göre kâr payının kapasite kullanımı ve sermaye birikimi üzerine etkisinin negatif olduğu ekonomilerde talep rejimi 'Ücret Çekişli', bu etkinin pozitif olduğu ekonomilerde talep rejiminin ise 'kar çekişli' olduğu ifade edilmektedir. Bu etkilerden ilkinin ($\partial u^* / \partial h < 0$) negatif ikincisinin ($\partial g^* / \partial h > 0$) pozitif olduğu ekonomiler ise 'ara talep rejimine' sahiptir.

4. Ampirik Literatür

Ampirik literatürde gelir dağılımı ve büyüme modelleri üzerine yapılan araştırmaların çoğu, talep rejimlerini belirlemeye yönelik olarak yapılmaktadır. Bu bölümde, talep ve büyüme rejimlerinin analiz edildiği ampirik çalışmalar yer almaktadır. Bu ampirik çalışmaların çoğu Bhaduri ve Marglin (1990) modeline dayanmaktadır. Bhaduri ve Marglin (1990) modeli, orta ve uzun vadede ülkelerin toplam talep ve sermaye birikiminin ücret çekişli mi yoksa kar çekişli mi olduğunu belirlemeye olanak tanımaktadır.

Ampirik literatürde gelir dağılımının toplam talep (yani büyüme) üzerindeki etkisini tahmin eden modeller 'yapısal' ve "toplamsal" olarak ikiye ayrılmaktadır (Blecker, 2016). Yapısal modellerde, toplam talep unsurları olan tüketim, yatırım ve net ihracat denklemleri OLS yöntemi kullanarak tek denklemlerle tahmin edilmekte ve tahmin sonucu elde edilen katsayılarla ülkelerin rejimlerini belirlemektedir. Toplamsal yaklaşım ise VAR veya VEC yöntemlerini kullanarak kâr payının (ücret payının) talep, sermaye birikimi ve kapasite kullanımı üzerindeki etkisi tahmin edilmekte ve ülkelerin dayandığı talep rejimleri belirlenmektedir. Toplamsal yaklaşımda ücret payının yerel talebe ve net ihracatın dahil olduğu toplam talebe etkisini birbirinden ayırmak mümkün değilken bu yaklaşımla kâr payındaki artışın yatırımı teşvik etmesi ve çarpan yoluyla da tüketim üzerindeki etkisi tahmin edilebilmektedir.

Yapısal modellere dayanan öncü ampirik çalışmalardan biri olan Bowles ve Boyer (1995), 1961-1987 yılları arasında kâr payındaki değişikliklere bağlı olarak, talep toplamını oluşturan tüketim (tasarruf) ve yatırım için ayrı denklemlerle Almanya, Japonya, UK, USA ve Fransa'nın kapalı ekonomi talep rejimini tahmin etmiştir. Çalışmada kapalı ekonomide bütün ülkelerin ücret çekişli olduğu, açık ekonomide ise Fransa, Almanya, Japonya'nın kar çekişli, Birleşik Krallık ise Amerikan'ın ise ücret çekişli olduğu bulgusu elde edilmiştir. Naastwepad ve Storm (2006-2007) çalışmasında 1960-2000 yılları arasında Fransa, Almanya İtalya, Hollanda, İspanya ve Birleşik Krallığın talep

emek tasarrufunu amaçlayan teknolojik programlar benimsemesidir. Bu etki ise, *Marx-Hicks Etkisi* olarak tanımlanır (Stockhammer ve Lavoie, 2013). Hein ve Tarassow (2010) bu durumu statik ve dinamik ölçek ekonomileri ile açıklamaktadır: Toplam talebin, satışların ve dolayısıyla pazarın genişlemesi, artan rasyonalizasyon ve makineleşmeye yol açacağından, teknik ilerlemeyi ve verimlilik artışını olumlu yönde etkilemektedir.

rejimlerinin ücret çekişli olduğu, Amerika ve Japonya'nın talep rejimlerinin ise kar çekişli olduğunu tahmin etmişlerdir. Ederer ve Stockhammer (2008) çalışmasında ise Avusturalya'nın 1960'lı yıllarda ücret çekişli talep rejimindeyken 2005'li yıllarda kar çekişli talep rejimini benimsediği analiz edilmiştir. Hein ve Vogel (2007) benzer bir çalışmada 1960-2005 yılları arasında OECD ülkesinin talep rejimini tahmin etmişler ve açık ekonomi durumunda Fransa, Almanya, Birleşik Krallık ve ABD'yi ücret çekişli bulurlarken, Hollanda ve Avusturya'nın talep rejimlerini kâr çekişli bulmuşlardır. Stockhammer vd. (2009) Euro bölgesinde bulunan 12 ülkeyi incelediklerinde 1962-2005 yılları arasında hem ulusal düzeyde hem de toplam ekonomi için ücret çekişli talep sonuçlarına ulaşmışlardır. Onaran ve Galanis (2013)'in birçok ülkeyi kapsayan çalışmalarında Almanya, Fransa, İtalya, UK, US, Japonya, Türkiye ve Kore ekonomilerinin 1960-2007 yılları arasında ücrete dayalı olduğu; Kanada, Avustralya, Arjantin, Meksika, Çin, Hindistan, Güney Afrika ekonomilerinin ise kâra dayalı olduğu bulgusu elde edilmiştir. Onaran ve Galanis (2013), 1960-2007 yıllarını kapsayan çalışmasında küresel ölçekte düşen ücret paylarının ithal mallara olan talebi azaltacağını ve dolayısıyla kâr çekişli talep rejimine sahip ihracata dayalı büyümenin egemen olduğu ülkelerde bu durumun büyümelerini yavaşlatacağını ileri sürmektedir. Hartwig (2014) çalışmasında ise, OECD ülkeleri için fonksiyonel gelir dağılımının talepteki büyüme üzerine etkisini araştırmıştır. Çalışmanın ampirik sonuçlarına göre 1970-2011 OECD bölgesinde talep rejiminin ücret çekişli olduğu ileri sürülmüştür. Çalışmada reel ücretteki %1'lik artışın tüketimde %28.4 artışa ve ihracatta %16.6 azalmaya neden olduğu bulgusu, ücretlerin önemli bir maliyet unsuru olduğu ve uluslararası ticaret söz konusu olduğunda fiyat rekabetini azalttığı dolayısıyla dış ticaret dengesini olumsuz etkilediği sonucu elde edilmiştir.

Toplamsal modellere dayanan ampirik çalışmalardan biri olan Stockhammer ve Onaran (2004)'in Fransa, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ni kapsayan çalışmaları (1970-1997), kâr payının kapasite kullanımı ve birikim üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını ileri sürmektedir. Benzer şekilde Stockhammer (2007)'in Türkiye için yaptıkları çalışma 1965-1997 yıllarını kapsamakta olup, sermaye birikimi ve istihdamın kâr çekişli olmadığı ve talep rejiminin kısa vadede ücret çekişli olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Kiefer ve Rada (2015) ise 1971-2012 döneminde 13 gelişmiş OECD ülkesi için talep rejimini tahmin ettikleri çalışmalarında, tüm ülkelerde talep rejimlerinin kar çekişli olduğunu ileri sürmektedir. De Jesus, Araujo ve Drumond (2017)'in Brezilya için yaptığı çalışmalarında (1970-2008), bu ülkede hem birikim hem de talep rejimlerinin kâr çekişli olduğunu bulmuşlardır. Teixeira, Missio ve Dathein (2022) çalışmalarında ise Brezilya'nın talep rejimini hem yapısal hem de toplamsal yaklaşımla tahmin etmişlerdir. Yapısal modellere göre, 2000-2015 yılları arasında Brezilya'nın talep rejimi ücret çekişli elde edilirken, toplamsal modellerde Brezilya'da zaman içinde karın sıkıştığı yani ücret payının artma eğilimi içinde olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Son dönemlerde Post-Keynesyen/Neo-Kaleckiyan yaklaşım çerçevesinde talep rejimlerini belirlemeye yönelik ampirik çalışmalarda artış görülmesine karşın Türkiye'nin talep rejimlerinin araştırıldığı çalışmalar oldukça sınırlı

sayıdadır (Bölükoğlu, 2019); Kurt, (2020). Bölükoğlu (2019) çalışmasında, 1998-2019 döneminde Türkiye'nin talep rejimini ücret çekişli olduğunu tahmin etmiştir. Çalışmanın dikkat çekici sonuçlarından biri de kâr payının yatırım üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı, diğer yandan ekonomik büyüme ve yatırım arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu yönündedir. Bölükoğlu (2019) çalışmasında kâr payı ile yatırım arasında ilişkinin olmadığı bulgusu, Onaran ve Galanis (2013)'in Türkiye için yaptıkları analiz sonuçları ile paraleldir. Ayrıca Onaran ve Galanis (2013) çalışmasında Türkiye için yapılan analizde kâr payının tüketim üzerindeki etkisinin negatif olduğu, kâr payının net ihracat üzerindeki etkisinin ise pozitif olduğu ileri sürülmüştür. Çalışmada tahmin edilen bütün etkiler toplandığında Türkiye için talep rejimi ücret çekişli olduğu ortaya koyulmuştur. Türkiye için yapılan bir diğer önemli çalışma ise, Kurt (2020)'ün yaptığı çalışmadır. Kurt (2020)'un Türkiye'de 1988-2017 döneminde toplam talep rejimini belirlemeye yönelik çalışmasında, fonksiyonel gelir dağılımı, kapasite kullanımı, sermaye birikimi ve verimlilik arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Çalışmanın bulguları, 1988-2017 döneminde kar paylarındaki %1'lik artışın kapasite kullanımı ve sermaye birikimi üzerinde etkisinin negatif olduğunu ileri sürmektedir. Sonuç olarak, Kurt (2020)'un çalışmasına göre, Türkiye'nin toplam talep rejimi ücret çekişlidir. Çalışmamızı bu çalışmalardan (Onaran ve Galanis(2013); Bölükoğlu (2019); Kurt (2020)) ayıran en önemli fark Türkiye ile Brezilya'nın talep rejimlerinin karşılaştırılmış olmasıdır. 1980 ve 2000 yılları arasında Türkiye ve Brezilya ekonomisi 1980li yılların başında yabancı yatırımların ülkeye gelişini sağlamak için liberal politikalar uygulamış aynı dönemde hem borç sorunu hem de enflasyonla mücadelede bir dizi piyasa odaklı yapısal reformlar (kamu harcamalarının azaltılması, para arzının azaltılması) uygulanmıştır. Sonraki yıllarda her iki ülkede de gerçekleşen devalüasyon beraberinde daha da artan enflasyon ve borç yüküne neden olmuştur. Bu bağlamda her iki ülkenin enflasyonla mücadelede başarısızlığı, artan borç yükü, kamu açıklarına rağmen yabancı sermaye girişlerinin 2000'li yıllardan sonra hızlı bir şekilde artması her iki ülke ekonomisinin beraber ele alınmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Nitekim enflasyon neticesinde iç talebin düşürülmesine yönelik uygulanan politikalar (ücretlerin baskılanması) ve yatırımların finansmanında kullanılan dış kaynaklar her iki ülkenin tüketim ve yatırım unsurlarının incelenmesini beraberinde ise talep rejimlerinin yorumlanması açısından çalışmamıza referans olmuştur. Çalışmadan elde edilecek bulgular ekonomik yapının benzer olduğu ülkelerde talep rejimlerinin nasıl değişeceği hakkında çıkarım yapmayı sağlayacaktır. Çalışmamız, literatürde ilgili ülkelerin talep rejimlerinin birlikte değerlendirildiği çalışmaların olmaması ve literatürdeki bu boşluğu doldurması açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmanın bir diğer katkısı ise diğer çalışmalarda kullanılan yöntemlerden farklı olarak çalışmamızda ARDL yöntemine ek olarak Genişletilmiş ARDL yöntemi kullanılmıştır.

5. Veriler, Değişkenler ve Model

Bu çalışmada gelirin emek ve sermaye arasındaki dağılımının talep rejimi üzerine etkisini incelemek amacıyla Hein ve Tarassow (2010) tarafından geliştirilen model kullanılmaktadır. Bu teorik model, Bhaduri ve Marglin (1990) ile Blecker'in (1989) açık ekonomi Kaleckian

bölüşüm ve büyüme modellerine dayanmakta olup talep rejimini sermaye birikimi ve kapasite kullanımı üzerinden açıklamaktadır. Hein ve Tarassow (2010) modelinde kullanılan tasarruf oranı, sermaye birikim oranı, net ihracat oranı ve reel döviz kuru denklemleri Türkiye ve Brezilya için ayrı ayrı tahmin edilmektedir. Bu denklemlerden elde edilen katsayılar ile toplam talep rejimi elde edilmektedir.

Tablo 2. Model Denklemleri

Tasarruf Oranı	$S/Y = s = s_w + (s_{\Pi} - s_w)h$
Sermaye Birikim Oranı	$g = \alpha + \beta u + \tau h + \omega \ln \hat{y}$
Net İhracat Oranı	$b = \mu + \psi \ln e^r - \phi u + \kappa \ln M_{row}$
Reel Döviz kuru Oranı	$\ln e^r = v + \gamma h$

Çalışma, Türkiye ve Brezilya için 1988-2019 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenlerden kâr payı; işgücü ödemelerinin GSYİH içindeki oranının (ücret payının) 1'den çıkartılmasıyla elde edilmiştir. REER (reel döviz kuru), verimlilik artışı(y) ve M_{row} değişkenleri logaritmik olarak elde edilirken, diğer değişkenler ise (s, h, u, b, g) doğrudan kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin nasıl tanımlandığı ve hangi kaynaklardan elde edildiği EK A'da detaylı olarak verilmiştir.

Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin tespitinden sonra ekonometrik analizin ilk aşamasında bütün serilerin birim kök incelemeleri için ADF birim kök testi yapılmıştır. ADF birim kök test sonuçları EK C'de yer almaktadır. Analiz edilen zaman serilerinden bağımlı değişkenin I(1) olmaları durumunda ARDL modeli, bağımlı değişkenin I(0) olduğu durumlarda ise Genişletilmiş ARDL modeli kullanılmaktadır. Geleneksel ARDL yaklaşımında bağımlı değişkenin durağan olması durumunda elde edilen eş bütünleşme dejenere olabilmektedir. Bu yüzden Genişletilmiş ARDL önerilmiştir (Sam vd. 2019).² Elde edilen sonuçlar doğrultusunda Türkiye'de tasarruf oranı (s) ve reel döviz kuru ($\ln e^r$) denklemleri ARDL modeli ile tahmin edilirken, sermaye birikim oranı (g) ve net ihracat oranı (b) denklemleri Genişletilmiş ARDL (A-ARDL) yöntemi; Brezilya'da ise tasarruf oranı (s) sermaye birikim oranı (g) ve reel döviz kuru ($\ln e^r$) denklemleri ARDL modeli ile tahmin edilirken, net ihracat oranı (b) denklemleri Genişletilmiş ARDL (A-ARDL) yöntemi ile tahmin edilmektedir.

Değişkenlerin uzun dönem ilişki analizi için eş bütünleşme analizinin yapılması gerekmektedir. Literatürde yaygın

olarak kullanılan Engle ve Granger (1987) ve Johansen (1988) eş bütünleşme testleri serilerin aynı düzeyde birim kök içermesi durumunda kullanılmaktadır. Ancak seriler farklı derecelerden durağan olduğu için, eş bütünleşme ilişkisinin varlığı Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL modeli ve sınır testi yaklaşımı ile test edilmektedir. ARDL tahmin sonuçlarının geçerli olup olmadığı sınır testleri (Narayan, 2005) ile kontrol edilmiş olup, seriler arasında geçerli bir eş bütünleşmenin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Genişletilmiş ARDL sonuçları ile tam bir eş bütünleşmenin varlığına karar verebilmek için geleneksel ARDL yaklaşımının önerdiği F ve t testine ek olarak Sam vd. (2019) tarafından önerilen F-testi de kullanılmaktadır.

Üçüncü aşamada ise modellerin güvenilirliği ve sağlamlılığını ölçmek için tanı testleri yapılmıştır ve elde edilen sonuçlara göre serisel korelasyon, değişen varyans, spesifikasyon ve normallik sorunlarının olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca tahmin edilen parametrelerin istikrarlı olup olmadığını sınamak için CUSUM testi yapılmış olup tahminler güven sınırları içerisinde kaldığından parametre tahminlerinin istikrar koşulunu sağladığı görülmüştür. Tanı testlerine ilişkin sonuçlar EK D'de CUSUM grafikleri ise EK E'de yer almaktadır.

Son aşamada ise model tahminlerinden elde edilen istatistiksel olarak anlamlı olan katsayılar 11. ve 12. denklemlerde yerine konularak Türkiye ve Brezilya için kâr payının kapasite kullanımı ve sermaye birikimi üzerindeki etkileri matematiksel olarak elde edilmiştir. Buradan elde edilen sonuçlar Hein ve Tarassow(2010) çalışmasında kullanılan ve çalışmamızda bulunan Tablo 1'e göre her iki ülke için yorumlanmış ve talep rejimleri belirlenmiştir.

6. Ampirik Bulgular

Bu bölümde Türkiye ve Brezilya için tasarruf oranı (s), sermaye birikim oranı (g), net ihracat oranı (b) ve reel döviz kuru ($\ln e^r$) denklemleri ayrı ayrı ARDL ve A-ARDL yöntemi ile analiz edilmiş ve uzun dönem tahminleri yorumlanmıştır (Seriler arasında geçerli bir eş bütünleşme ilişkisi olduğundan uzun dönem tahminleri kullanılıp yorumlanmıştır). Ayrıca her bir denklem için kısa dönem tahminleri yani hata düzeltme modeli de analiz edilmiş olup, hata düzeltme katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Türkiye ve Brezilya için yapılan ARDL uzun dönem model tahmini sonuçları Tablo 3 ve Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 3. Türkiye Uzun Dönem Tahmini

Bağımsız Değişkenler	s		g		b		$\ln e^r$	
	Katsayı	p-değeri	Katsayı	p-değeri	Katsayı	p-değeri	Katsayı	p-değeri
Bağımlı Değişkenler								
h	0.26*	0.000	-0.02	0.389			0.0134***	0.0034
u			0.40***	0.006	-0.17***	0.005		
lny			-0.58	0.657				
$\ln e^r$					-2.56**	0.026		
$\ln M_{row}$					1.39***	0.008		

0.01*** 0.05** 0.10*

² Genişletilmiş ARDL ile ilgili teorik ve detaylı bilgi için bkz Mert ve Çağlar, 2023.

Tablo 4. Brezilya Uzun Dönem Tahmini

Bağımsız Değişkenler	s		g		b		lne ^r	
	Katsayı	p-değeri	Katsayı	p-değeri	Katsayı	p-değeri	Katsayı	p-değeri
Bağımlı Değişkenler								
<i>h</i>	0.40***	0.000	0.58***	0.000			0.1615***	0.0016
<i>u</i>			0.13*	0.090	-0.06	0.106		
<i>lny</i>			14.36**	0.023				
<i>lne^r</i>					-2.14**	0.023		
<i>lnM_{row}</i>					0.25	0.404		

0.01*** 0.05** 0.10*

6.1. Tasarruf Denklemi

Kapalı bir ekonomide faktör fiyatlarıyla elde edilen milli gelirin ücret gelirleri ve kâr gelirlerinin toplamından oluştuğu varsayılmaktadır. O halde ekonomide oluşacak toplam tasarruf kârlardan yapılan tasarruflar ve ücretlerden yapılan tasarruflar toplamı olarak ifade edilmektedir. Çalışmamızın bu kısmı kapitalist taraftan incelenerek tasarruf denklemini sadece kâr payının bir fonksiyonu olarak aşağıdaki gibi ifade edilmektedir. Öyle ki bu denklemden elde edilen (s_w) katsayısı ise, ücretlilerin ne kadar tasarruf ettikleri olarak da yorumlanabilmektedir.

$$S = f(h)$$

$$s_{turkey} = 0.26h$$

$$s_{brezilya} = 0.40h$$

Türkiye ve Brezilya için yapılan çalışma da kâr payının tasarruf düzeyleri üzerinde pozitif etkisi olduğu elde edilmiştir (Tablo 3 ve Tablo 4). Türkiye için kâr paylarının tasarruf düzeyi üzerinde marjinal etkisi ($s_{\pi} - s_w$) 0.26 elde edilirken, Brezilya için 0.40 olduğu sonucu elde edilmiştir. Bir başka elde edilen sonuç ise Türkiye’de kapitalistlerin tasarruf oranı, ücretlilere göre daha yüksektir; Brezilya’da kapitalistlerin tasarruf oranı, Türkiye’deki kapitalistlerin tasarruf oranından daha yüksektir. Denklem 11’e göre $-(s_{\pi} - s_w)$ tüketim etkisini temsil etmektedir. Buradan hareketle Brezilya’da tüketimin ücrete duyarlılığı Türkiye’ye göre daha yüksektir. Bölükoğlu (2019)’nın Türkiye üzerindeki çalışması da 1998-2018 yılları arasında sermayedarlar ile çalışanların tasarruf eğilimleri arasındaki farkı ($s_{\pi} - s_w$) 0.3791 olarak elde etmiştir. Onaran ve Galanis (2013)’in çalışmasında Türkiye için emek gelirinin tüketim üzerindeki etkisi 0.32; sermaye gelirinin tüketim üzerindeki etkisi 0.33 elde edilmiştir. Bu sonuç sermaye gelirinin 0.32 kadarı tüketiliyorsa kalan 0.67’si tasarruf ediliyor olduğunu göstermektedir. Kurt (2020)’un çalışmasında ise kârdan tasarruf etme eğilimi 0.16-0.23 aralığında olduğu ileri sürülmektedir. Türkiye için çalışmanın bulguları, Kurt’un yakın dönem çalışmasıyla büyük ölçüde uyumlu görünmektedir.

6.2. Sermaye Birikimi Denklemi

Sermaye birikim oranı (g) denklemi kapasite kullanım oranı, kâr payı ve verimliliğin bir fonksiyonu olarak gösterilmektedir.

$$g = f(u, h, y)$$

$$g_{turkiye} = 0.40u$$

$$g_{brezilya} = 0.13u + 0.58h + 14.36lny$$

Elde edilen ARDL sonuçlarına göre her iki ülke için kapasite kullanım oranı (u) sermaye birikim oranını pozitif yönde etkilemektedir. Kapasite kullanım oranı katsayısı

Türkiye için 0.40 olarak elde edilirken, Brezilya için 0.13 olarak elde edilmiştir. Verimlilik değişkenine ait katsayısı ise Brezilya için anlamlı ve pozitif olup, 14.36 elde edilmiştir. Hein ve Tarassow (2010) çalışmasında kapasite kullanım oranları ve verimlilik arttıkça firmaların daha az maliyetle üretim yaptıklarına dolayısıyla kapitalistlerin daha fazla yatırıma (sermaye birikimi) teşvik edildiklerini ileri sürmektedir. Türkiye ve Brezilya için elde edilen bu sonuç hem modelimiz olan Hein ve Tarassow (2010) çalışmasını hem de benzer sonuçları elde eden birçok ampirik çalışmanın sonuçlarıyla (Onaran, 2001; Onaran ve Galanis, 2013; Kurt, 2020) benzerlik göstermektedir. Yine Kurt (2020)’un Türkiye için yapılan çalışmasında Türkiye için kapasite kullanım oranı değişkeninin sermaye birikimi ile arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki elde edilmiştir. Benzer şekilde Oliveira ve Souza (2017)’nin, Türkiye ve Brezilya’nın dahil olduğu birçok ülke için yaptıkları çalışmada kapasite kullanım oranı ile sermaye birikimi arasındaki ilişki pozitif bulunmuştur. Analizimizde sermaye birimi oranı ile kâr payı arasındaki sonuçlar incelendiğinde, Türkiye için kâr payının sermaye birikimi üzerine etkisi anlamlı bulunmazken, Brezilya için ise pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Türkiye’de kâr payı- sermaye birikim oranı arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmamasının nedenlerinden ilki kâr elde etmek güdüsü ile gelen sermayenin bankalar aracılığıyla tüketici gruplarına kredi olarak dağıtılması, üretken yatırımlar yerine tüketimin daha çok artmasına; bu kredilerin yatırım projesi olmayan firmalara (özellikle inşaat firmaları) daha fazla verilmesiyle büyümenin itici gücünün yok olmasıdır. İkinci olarak Türkiye’de sermaye birikim sürecinin kâr payındaki artıştan ziyade finansallaşmaya bağlı hareket etmesidir. Nitekim 2008 krizi sonrası dönemde kar paylarında artış olmasına rağmen sermaye birikim oranı yaşanan sermaye kesintileri nedeniyle dalgalanmaktadır. Üçüncü olarak elde edilen karların Türkiye’de üretken sermayeden spekülative sermayeye aktarılması (fon alım satımı) kar-yatırım ilişkisinin anlamsızlaşmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla Türkiye ekonomisi için karların arttığı bir trendde büyümeyi sağlayan yatırım olgusunun olmaması (üretken sermayenin) ücretlerin spekülative sermaye ile mücadelesinde ülke ekonomisi için daha elverişli olduğunu göstermektedir (Lenger, 2019).

Türkiye için kâr payının sermaye birikimi üzerinde etkili olmadığı yönündeki bulgu, Onaran ve Galanis (2013)’in bulgularıyla oldukça uyumludur. Onaran ve Galanis (2013) çalışmalarında, içlerinde Türkiye’nin de yer aldığı gelişmekte olan birçok ülkede kâr payının sermaye birikimi (yatırım) üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı bulgusunu elde etmişlerdir. Onaran ve Galanis’in (2013) belirttiğine göre finansallaşmanın düzeyi arttıkça firmaların brüt kârlarından daha yüksek oranlarda faiz ve

kâr payı ödemeleri gerçekleşeceğinden, yatırımların finansmanı karlara bağımsız kalacaktır. Benzer sonucu Türkiye'yi araştırdıkları Bölükoğlu (2019) çalışması da 1998-2018 yılları arasında, Kurt (2020) çalışmasında 1988-2017 yılları arasında anlamsız bulunmuş olup, karların yatırım üzerindeki etkisi sıfır kabul edilmiştir. Kâr payı ve yatırım arasındaki istatistiksel ilişki Türkiye dışında da birçok ülke içinde anlamsız elde edilmiştir. Jetin ve Kurt (2016) Tayland için yapmış olduğu çalışmada kâr payındaki gelişimin yatırımlar üzerindeki etkisini 1970-2011 yılları arasında anlamsız bulurken, Hein ve Vogel (2007) ise Avusturya, Fransa, Almanya ve ABD için anlamsız bulmuştur. Elde edilen sonuçlardan bir diğeri ise Brezilya ekonomisinde kar paylarının sermaye birikim oranlarını pozitif etkilediğidir. Brezilya ekonomisi büyümenin yavaşladığı dönemlerde yatırımları teşvik etmek adına bordro vergilerinde kesinti, enerji tarifelerinde indirim ve (düşük) sübvansiyonlu oranlarda uzun vadeli finansman sağlanması için yüksek getirili Hazine tahvillerinin kalkınma bankasına devredilmesi gibi farklı girişimlerde bulunmuştur. Ayrıca Brezilya ekonomisi uluslararası rezervleri önemli miktarda biriktirecek para otoritelerinin döviz kurundaki şokları absorbe etmelerine destek vermişlerdir (Carvalho ve Rugitsky, 2015). Brezilya ekonomisinin Türkiye ekonomisinin aksine yabancı sermayeye bağımlı kalmaması, ülke ekonomisi içinde dinamikleri kullanarak yatırıma yön vermesi yatırım için önemli bir değişken olan kâr paylarının da etkili olmasını sağlamaktadır. Brezilya'yı araştıran çalışmalardan Tomio (2020) ise yatırım ve kâr payı arasında anlamsız bir ilişki elde ederken, Araújo ve Gala (2011) ve De Jesus, Araujo ve Drumond (2017) çalışmaları ise anlamlı elde etmiştir.

6.3. Net İhracat Denklemi

$$b = f(\ln Reer, u, \ln Mrow)$$

$$b_{turkiye} = -0.17u - 2.56\ln Reer + 1.39\ln Mrow$$

$$b_{brezilya} = -2.14\ln Reer$$

Tablo'3 ve Tablo 4'teki ARDL uzun dönem model tahmin sonuçlarına göre net ihracat ve reel döviz kuru arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif ilişki söz konusudur. Çalışmaların bulgularına göre Türkiye'de reel döviz kurlarının net ihracata etkisi -2.56 ve Brezilya için -2.14 olarak elde edilmiştir. Elde edilen bu sonuç Türkiye ve Brezilya da Marshall-Lerner koşulunun sağlamadığını göstermektedir. Çalışmanın Türkiye için bulgusu, Kurt (2020)'un Türkiye için yaptığı çalışmanın sonuçlarıyla uyumludur. Kurt (2020) çalışmasında reel döviz kurunun net ihracata etkisinin negatif olduğu ileri sürülmektedir. Kapasite kullanım oranı ile net ihracat arasında Türkiye için uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki elde edilirken, Brezilya için anlamsız bir ilişki elde edilmiştir. Net ihracat ile küresel ithalat arasındaki ilişkiye yönelik bulgular, Türkiye için küresel ithalatın net ihracatı olumlu etkilediğini göstermektedir. Elde edilen bu sonuç Türkiye'de döviz kurları nedeniyle daha ucuza satılan mal ve hizmetler diğer ülkelerin ithalat talepleri arttıkça daha fazla tercih edildiğini göstermektedir. Çalışmanın bu bulgusunun aksine, Türkiye'nin yer aldığı Onaran ve Galanis (2013) çalışmasında küresel ithalatın net ihracat üzerindeki etkisi anlamsız bulunurken; Yılmaz (2015)'in çalışmasında küresel ithalatın net ihracat üzerindeki etkisi

negatif bulunmuştur. Brezilya için ise küresel ithalatın net ihracat üzerindeki etkisi anlamsız olarak bulunmuştur.

6.4. Reel Döviz kuru Denklemi

Analiz sonuçlarına göre uzun dönemde Türkiye ve Brezilya da kâr payı reel döviz kurunu pozitif yönde etkilemektedir. Bu bulguya göre, Post-Kaleckiyen modelin öngördüğü gibi kâr payı ile reel döviz kuru arasındaki bu pozitif ilişkinin varlığı, birim ithal ara mal maliyetlerinin birim işçilik maliyetlerine oranının arttığını göstermektedir. Böylece karlardaki artış, mal ve hizmetlerin yurtdışı fiyatlarını arttıracığından uluslararası rekabet gücü kötüleşecek ve reel döviz kuru artacaktır.

$$\ln e^r = f(h)$$

$$\ln e^r_{turkiye} = 0.013h$$

$$\ln e^r_{brezilya} = 0.16h$$

Uzun dönem tahminine ait Türkiye bulgularına göre kâr payındaki her bir artış reel döviz kurunu 0.013 artırırken, Brezilya bulgularına göre, reel döviz kuru 0.16 artmaktadır. Dolayısıyla kâr payının döviz kurları üzerindeki etkisi Brezilya'da daha güçlü olduğu görülmektedir.

6.5. Talep Rejiminin Belirlenmesi

Türkiye ve Brezilya için tasarruf, sermaye birikimi, net ihracat ve reel döviz denkleminde tahmin edilen katsayılar, 11. ve 12. Denklemlerde yerine konarak talep rejimleri belirlenmiştir. Ülkeler için modellerden elde edilen katsayılar, 11. ve 12. Denklemlerde yerine konularak, kâr payının kapasite kullanımı ve sermaye birikimine olan duyarlılıkları elde edilmiştir. Tahmin edilen denklemlerden elde edilen bu marjinal esneklikler bize Türkiye ve Brezilya'nın talep rejimi hakkında bilgi vermektedir. Buradan hareketle her iki ülke için hesaplanan katsayılar ait tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 5. Kâr payındaki %1'lik Artışın Kapasite Kullanımı ve Sermaye Birikimi Üzerine Etkisi

	Türkiye	Brezilya
$\partial u^*/\partial h$	-1.89	-1.24
$\partial g^*/\partial h$	-0.76	+0.35
Talep rejimi	Ücret çekişli talep rejimi	Ara talep rejimi
Mal Piyasası Denge Koşulu	Dengeli	Dengeli

11. ve 12. Denklemlerinin paydası dikkate alındığında, Türkiye ve Brezilya için $[s_w + (s_{\pi} - s_w)h]^{\frac{1}{v}} - \beta + \phi > 0$ olarak elde edilmiş olup, mal piyasası dengesinin istikrarlı olduğu görülmektedir. Daha önceki bölümlerde kâr payındaki değişimin kapasite kullanımı üzerine etkisi ($\partial u/\partial h$) üç etkiyle açıklanmıştır. Bunlardan birincisi yatırım talebinin (τ) pozitif etkisi, ikincisi tüketim talebinin ($-(s_{\pi} - s_w)u/v$) negatif etkisi, üçüncüsü de net ihracat yoluyla belirsiz etkiden oluşmaktadır. Üçüncü etkinin yönü bölüşümün kaynağına göre pozitif veya negatif olabilmektedir. Buna göre Türkiye için yapılan model tahminlerinde, yatırım talebinin pozitif etkisi anlamlı olarak elde edilemediğinden denklemde 0(sıfır) olarak kabul edilmektedir. Kâr payının kapasite kullanıma olan etkisi sadece negatif olan tüketim talebi etkisinden oluşmaktadır. Yani Türkiye de kâr payı arttıkça kapasite kullanım

oranındaki azalma ücretlilerin yeteri kadar gelirden pay alamaması neticesinde harcamaların azalması ve üretimin teşvik edilememesiyle doğrudan ilişkilidir. Brezilya’da ise Türkiye’den farklı olarak pozitif ve anlamlı yatırım etkisi bulunmaktadır (τ). Fakat tüketim etkisi yatırım etkisinden görece olarak daha büyük olduğundan kâr payı arttıkça kapasite kullanımı azalmaktadır. Bir başka deyişle kar paylarındaki artışın yatırıma olan etkisi ücret paylarındaki düşüşün tüketime olan etkisine göre daha zayıf kalmaktadır. Bu da demektir ki bu ülkelerde kapasite kullanımını en çok etkileyen iktisadi sınıf ücretlilerdir.

Artan bir kâr payının sermaye birikimi (g) üzerindeki toplam etkisi, kapasite kullanımına benzer şekilde üç etkinin yönüne ve büyüklüğüne bağlıdır. 12. Denklemin pay kısmında yer alan ilk etki olarak nitelendirilen yatırım talebi ($\tau \left\{ [s_w + (s_{\Pi} - s_w)h] \frac{1}{v} + \phi \right\}$) etkisi, Türkiye için yapılan hesaplamalarda 0 (sıfır) olarak elde edilmiştir. İkinci etki de Denklem 11’den farklı olarak tüketim talebinin yanında kapasite kullanımının etkisini de içermektedir. Yine bu etkide negatif olarak elde edilmiştir. Yani Türkiye için yapılan bu analizde kapitalistlerin etkisi ücretlilere nazaran baskın olamadığı için talep rejimi ücret çekişlidir diyebiliriz. Brezilya’da ise durum tersine dönmektedir. Pozitif ve güçlü yatırım etkisi tüketim etkisinden daha baskın olduğu için $(\tau \left\{ [s_w + (s_{\Pi} - s_w)h] \frac{1}{v} + \phi \right\} > \beta (s_{\Pi} - s_w) \frac{u}{v})$ kâr payındaki artışın sermaye birikimini arttırdığını söyleyebiliriz. Brezilya’da kâr payının kapasite kullanımına olan negatif etkisi ($\partial u^* / \partial h < 0$) ve kâr payının sermaye birikimine olan pozitif etkisi ($\partial u^* / \partial h > 0$) nedeniyle ara talep rejimine sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca her iki ülke için de kâr payının reel döviz kuru üzerinde anlamlı bir etkisi olmasına karşın reel net ihracat etkisinin sermaye birikimi ve kapasite kullanımını üzerindeki etkisi zayıf kalmaktadır. Brezilya ve Türkiye ekonomisindeki çoğu imalat sektörü, neredeyse tüm gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, ithal ara girdilere ve özellikle sermaye mallarına oldukça bağımlıdır ve dolayısıyla döviz kuru değer kaybettiğinde birim maliyetlerde artışla karşı karşıyadır. Elde edilen bu sonuç her iki ülke için ithal girdi bağımlılığını göstermektedir.

Genel rejimin belirlendiği EK B’de yer alan tabloda ise kâr paylarındaki artış devam ettikçe genel rejimin daraltıcı mı genişletici mi ya da bu ikisinin ortası olup olmayacağına hakkında bilgi vermektedir. Türkiye ücret çekişli talep rejimine sahip olduğu için böyle bir ortamda geliri, kapitalistler lehine dağıtmak (kâr paylarını arttırmak) ekonomide daraltıcı bir etkiye sebep olacaktır. Brezilya da ise kâr paylarının artmaya devam etmesi ekonomide ya daraltıcı ya da ara rejimde kalmasına neden olabilmektedir.

Nihai olarak bu çalışmada; Türkiye’nin talep rejimi ücret çekişli, Brezilya’nın talep rejimi ara talep rejimi olarak elde edilmiştir. Brezilya ekonomisinde tüketim her ne kadar önemli bir unsur olsa da tüketim kadar yatırımlarda ekonomik büyüme de önem arz etmektedir. Brezilya’da özellikle ücretlerin arttığı, tüketim temelli ekonomik modeli uygulandığı döneminde tüketim ve yatırım kendi aralarında rekabet etmek yerine birbirini teşvik etmektedir. Ancak yine de yatırım değerlerinde negatif dalgalanmalarda oldukça fazladır. Bunun nedeni ise sürekli artan ücretler sonucunda karın sıkışması ve üretici grubun daha az yatırım yapmasına neden olmaktadır. Türkiye’de ise sermaye birikim süreci

ücret kanalıyla sağlanmaktadır. Yüksek ücretler kapasite kullanım oranını arttırmakta, yüksek kapasite kullanımı üretim ve istihdamı arttırmakta ve yatırım da beraberinde desteklenmektedir. Böylece Türkiye’nin talep rejiminde ücretliler daha güçlü konuma gelerek gelecekte de ücretlerin artması yönünde baskı oluşturmaktadır.

7. Sonuç

Bu çalışmada fonksiyonel gelir dağılımının kapasite kullanımını ve sermaye birikimi üzerine etkisi incelenmiş olup, Türkiye ve Brezilya’nın talep rejimlerinin belirlenmesi analiz edilmiştir. Çalışmanın ampirik bulguları, Türkiye’nin talep **rejiminin ücret çekişli** olduğu, Brezilya’nın talep rejiminin ise **ara talep rejimine** sahip olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın Türkiye ve Brezilya ekonomisi için tahmin sonuçları, her iki ülkede de kâr payının kapasite kullanımını üzerindeki etkisinin negatif olduğunu ileri sürmektedir. Kâr payının kapasite kullanım oranı üzerindeki negatif etkisine karşın; ücretlerdeki artış, kapasite kullanımını pozitif etkilemektedir. Buna göre ücretler arttıkça işgücü verimliliği artacağından birim işçi başına daha fazla çıktının elde edilmesi kapasite kullanımını arttırmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın ampirik sonuçları, Türkiye ve Brezilya ekonomileri için düşen ücret payı ile kapasite kullanımını arasındaki pozitif ilişkiye varlığını göstererek, Kaldor-Verdoorn Yasası’nı desteklemektedir.

Çalışmada, kapitalistlerin tasarruf eğiliminin ücretlilerin tasarruf eğiliminden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Kapitalistlerin tasarruf oranlarının yüksek ve ücretlilerin tasarruf oranlarının düşük olması, tüketim harcamaları ve toplam talep açısından ücret gelirlerinin (tüketimin) önemini göstermektedir. Çalışmanın bulguları, ampirik literatürdeki çalışmalarla (Onaran ve Galanis, 2013; Oyvat, Öztunalı ve Elgin, 2018); Onaran ve Stockhammer, 2007) büyük ölçüde uyumludur.

Çalışmada, karların sermaye birikimi üzerindeki etkisi (marjinal esneklik), Türkiye için negatif, Brezilya için pozitif bulunmuştur. Türkiye için marjinal esnekliğin negatif olmasının nedenlerinden birisi, kapitalistlerin yatırım kararlarını alırken, kardan ziyade ücretleri dikkate almış olmasıdır. Böylece kapitalistler ücretlerin artması durumunda, en az maliyet kuralından hareketle emek yerine makine ve teknolojilere yönelmesi sermaye birikimini artmaktadır. Ücretlerin sermaye birikimi üzerindeki olumlu etkisini Marx-Hicks etkisi ile açıklamak mümkündür. Ayrıca ücretlerdeki artışın kapasite kullanımını arttırdığı ve beraberinde daha fazla üretim ve yatırıma neden olduğu da bir başka nedendir. Diğer yandan Brezilya da ise, karların sermaye birikimi üzerinde etkisi pozitif ve net dış ticaret etkisinin negatif olmasına karşın, net etki pozitifdir. Bu pozitif etkide negatif olan dış ticaret etkisinden büyüktür. Bu bulgu, Brezilya ekonomisinde hem kapitalistlerin hem de işçilerin yaklaşık olarak eşit ağırlıkta olduğunu ve böylece kar çekişli ve ücret çekişli talep rejimi arasında konumlanarak, ara bir rejime sahip olduğunu göstermektedir.

Türkiye ve Brezilya için ayrı ayrı tahmin edilen net ihracat denklemi üzerindeki bulgular, her iki ülke için de reel döviz kurunun ihracat üzerindeki etkisinin negatif olduğunu ve böylece iki ekonominin de Marshall-Lerner koşulunu sağlamadığını göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye ve

Brezilya ekonomilerinin ithal girdilere bağımlı olması nedeniyle devalüasyonun net dış ticaret üzerinde beklenen etkinin ortaya çıkmasını engellemektedir. Çalışmanın bir diğer bulgusuna göre Türkiye’de küresel ithalatın net ihracat dengesi üzerinde olumlu etkisi; Brezilya’da küresel ithalatın net ihracat dengesi üzerinde anlamsız etkisinin olduğu elde edilmiştir. Bu bulgu, Türkiye’nin Brezilya’ya göre daha rekabetçi olduğunu da göstermektedir.

Teşekkür

Makalenin değerlendirme sürecinde, hakemlerin yapmış olduğu yapıcı katkılara teşekkür ederiz. Makaledeki tüm hata ve noksanlar bize aittir.

Kaynakça

Amadeo, E. J.(1986b.). The Role Of Capacity Utilization in Long-Period Analysis. *Political Economy*, 2(2), 147-160.

Araújo, E., Gala, P., Bruno, M. (2012). Economic growth regimes in Brazil: empirical evidence and policy implications, *Estudos Avançados*, 26(75), 41-56.

Avram, A., Barna, F. M., Năchescu, M.L., Avram C.D. ve Avram R.L.(2020). Responsible Governance and the Sustainability of Populist Public Policies. The Implications of Wage-Led Growth Strategy in Romania. *Sustainability*, 12(7), 2975.

Barbosa-Filho, N. and Taylor, L. (2006). Distributive and demand cycles in the US economy – a structuralist Goodwin model”, *Metroeconomica* 57(3), 389-411.

Bhaduri, A., S. Marglin.(1990). Unemployment and The Real Wage: The Economic Basis for Contesting Political Ideologies. *Cambridge Journal of Economics*, 14(4):375-393.

Blecker, R. A. (1989). “International Competition, Income Distribution And Economic Growth. *Cambridge Journal of Economics*, 13, 395–412.

Bowles, S., Boyer, R. (1995). Wages, Aggregate Demand, And Employment in an Open Economy: An Empirical Investigation. *Macroeconomic Policy after the Conservative Era: Studies in Investment, Saving and Finance. Cambridge University Press*, 143-171.

Bölükoğlu, A. (2019). Türkiye’nin Talep Rejimi: Post-Keynesyen Ekonometrik Bir Analiz. *Sosyoekonomi*,27(42), 163-180.

Caltandey ve Vernengo(2017).Wage-led, debt-led growth in an openeconomy. *Review of Keynesian Economics*, 307:335.

Cassetti, M. (2003). Bargaining Power, Effective Demand and Technical Progress: A Kaleckian Model of Growth. *Cambridge Journal of Economics*, 27, 449–464.

Carvalho, L. ve Rezaı, A. (2016). Personal in come inequality and aggregate demand. *Cambridge Journal of Economics*, 40:491-505.

Carvalho L.ve Rugitsky ,F. (2015). Growth and distribution in Brazil the 21st century: revisiting the wage-led versus profit-led debate, *Department of Economics*, 25:1-21.

De Jesus, C. S., Araujo, R. A., & Drumond, C. E. (2017). An empirical test of the Post-Keynesiangrowth model applied to functionalin come distribution and the growth regime in Brazil. *International Review of Applied Economics*, 32,428–449.

Duman, A. (2019). Türkiye’de Emeğin Değişen Payı ve Gelir Dağılımı. *Çalışma ve Toplum*, 1 (60), 349-370.

Dutt, A. K. (1984). Stagnation, Income Distribution and Monopoly Power. *Cambridge Journal of Economics*, 8(1),25-40.

Dutt, A. K.(1987). Alternative Closures Again: A Comment On “Growth, Distribution and Inflation. *Cambridge Journal of Economics*, 11(1),75-82.

Gölçek, Ş. G ve Gölçek, A.G. (2020). 2008 Financial Crisis: A Comparative Analysis of Turkey and Brazil in Terms of Economic Policies. *Journal of Economy Culture and Society*,62,185-207.

Gülmez,A. (2015). Türkiye’de Dış Finansman Kaynakları Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ardl Sınır Testi Yaklaşım. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2),139-152.

Hartwig, J.(2014). Testing The Bhaduri–Marglin Model with OECD Panel Data. *International Review of Applied Economics*,28(4),419-435.

Hein, E., Vogel, L. (2007). “Distribution and Growth Reconsidered – Empirical Results for Six OECD Countries. *Cambridge Journal of Economics*, 32 (3), 479-511.

Hein E. ve Tarassow A. (2010). Distribution, Aggregate Demand and Productivity Growth: Theory and Empirical Results for Six OECD Countries based on a Post-Kaleckian Model. *Cambridge Journal of Economics*, 34,727-754.

Jetin, B. & O.E. Kurt (2016), Functional Income Distribution and Growth in Thailand: A post Keynesian Econometric Analysis. *Journal of Post Keynesian Economics*, 39(3), 334-360.

Kaldor, N.1957. A Model Of EconomicGrowth. *Economic Journal*, 67, 591–624.

Kalecki, M.1954. “Theory of Economic Dynamics: An Essay on Cyclical and Long-run Changes in Capitalist Economy, Rinehart&Company.

Kiefer, D. ve Rada, C. 2015.Profit Maximising Goes Global: The Race to the Bottom. *Cambridge Journal of Economics*, 39,1333-1350.

Kurt, O.E. (2020). Functional Income Distribution, Capacity Utilization, Capital Accumulation and Productivity Growth in Turkey: A post-Kalecki Analysis. *Faculty of Economics and Administrative Sciences*,71,734-766.

Lavoie, M., ve Stockhammer, E. (2013). Wage- led growth: Concepts, theories and policies. *Palgrave Macmillan*.13-39.

Lenger, A. (2019). Türkiye Ekonomisinin 2019 Krizi: Neo-Liberalizm, YapısalReformlar, Yeni Bağımlılık, vs. Mülkiye Dergisi, 43 (1), 271-284.

Manyeki, J.K. ve Kotosz,B. (2017). Empirical Analysis of the Wagner Hypothesis of Government Expenditure Growth in Kenya: ARDL Modelling Approach. *Club of Economics in Miskolc*, 13(2),45-57.

Marquetti, A.A., Hoff, C. ve Miebach A. 2020. Profitability and Distribution The Origin Of the Brazilian Economic and Political Crisis. *Latin American Perspectives*,230(47),115-133.

Mert,M. ve Çağlar, A.E. (2023).Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi, Genişletilmiş 2. Baskı.Detay yayıncılık.

Milanoviç, Branko. (2018). Küresel Eşitsizlik: Küreselleşme Çağı için Yen bir Yaklaşım, Elif Yayınları.

Naastepad, C.W.M., Storm, S. (2006-2007). OECD demand regimes (1960-2000). *Journal of Post Keynesian Economics*, 29 (2),213-248.

Narayan, P.K. ve Narayan, S. (2005). “Estimatingin come and price Elasticities of Imports for Fiji in a cointegration framework. *Economic Modelling* 22, 423–438.

Oliveira, G. Ve Souza, E. P. (2017). “Wage- and profit-led growth regimes: A panel data approach”. *Review of Keynesian Economics*, 394–412.

Onaran, Ö. ve Obst T. (2016). Wage-Led Growth in The EU15 Member-States: The Effects Of Income Distribution On Growth, Investment, Trade Balance And Inflation. *Cambridge Journal of Economics*,40, 1517-1551.

Onaran, Ö. ve Oyvat, C. (2015). The political Economy of Inequality, Redistribution and Boom-bustcycles in Turkey. *Greenwich Political Economy Research Centre. Greenwich Papers in Political Economy*, 1-49.

Onaran, Ö. ve Galanis, G. (2013). Wage-Led And Profit-Led Demand: National and Global Effects. *Conditions of Work and employment Series*, 40, 1-65.

Onaran, Ö., &Stockhammer, E. (2004). Accumulation, Distribution and Employment: a Structural VAR Approach to a Kaleckian Macro Model” *Structural Change and Economic Dynamics*, 15(4),421-447.

Onaran, Ö. ve Stockhammer, E. (2007). The effect of Distribution on Accumulation, Capacity Utilization, and employment: Testing the profit-led hypothesis for Turkey. *Empirical Post Keynesian Economics*, 277–304.

Orhangazi, Ö. ve Yeldan, E. (2021), The Re-making of the Turkish Crisis. *Development and Change*, 52(3), 460–503.

Oyvat, C., Öztunalı, O., & Elgin, C. (2020). Wage-led versusprofit-led demand: A Comprehensive Empirical Analysis. *Metroeconomica*, 71, 458–486.

Pamuk, Ş. (2014). Türkiye’nin 200 yıllık iktisadi tarihi. İstanbul: Türkiye İİ Bankası Kültür.

Pesaran, M. H. ,Shin, Y. - Smith, J. R. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3),289-326.

Rowthorn, B. (1982) .Demand, Real Wages And EconomicGrowth, *StudiEconomici*, 18,3–54.

Sam, C. Y., McNown, R. ve Goh, S. K. (2019). An augmented autoregressive distributed lag bounds test for cointegration. *Economic Modelling*, 80, 130-141.

Steindl, J. 1952. Maturity and Stagnation in American Capitalism. Basil Blackwell: Oxford.

Stockhammer, E., Ederer, S. 2008. Demand effects of a falling wage share in Austria. *Empirica*, 35 (5), 481-502.

Stockhammer, E., Onaran, Ö. ve Ederer, S. (2009). Functional income distribution and aggregate demand in the Euro area. *Cambridge Journal of Economics*, 33, 139–159

Stockhammer, E., Stehrer, R. (2011). Goodwin or Kalecki in Demand? Functional Income Distribution and Aggregate Demand in the Short Run. *Review of Radical Political Economics*,43 (4),506-522.

Stockhammer E. Ve Wildauer R.(2016). Debt-driven growth? Wealth, distribution and demand in OECD countries. *Cambridge Journal of Economics* , 40,1609–1634.

Taylor, L.: 1985. A stagnationist model of economic growth, Cambridge Journal of Economics, 9(4),83-403.

Teixeira, F.O., Missio, F.J. ve Dathein, R. (2022). Distribution and demand in Brazil: empirical evidence from the structural and aggregative approaches. *Journal of Post Keynesian Economics*, 45(4),581-611.

Tomio, Bruno Thiago. (2020). Understanding the Brazilian Demand Regime: A Kaleckian Approach. *Review of Keynesian Economics* 8 (2),287–302.

Weeks, J. (2006). Latin Amerika’da ihracat, yabancı yatırım ve büyüme: simülasyon yöntemiyle şüpheli bir yaklaşım. *İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar* , İstanbul: İletişim, 125-152.

Yalçın E. (2008). Brezilya ve Türkiye ekonomilerinin benzerliği: gerçek mi yanılsama mı?.Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İletişim ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Uzman Yeterlilik Tezi, Ankara.

Yeldan, Erinç (2023), AKP Dönemi Türkiye’sinin Bölüşüm Deseni Üzerine Gözlemler. *İktisat ve Toplum*, 148, Şubat

Ekler

A. Değişkenler ve Kaynaklar

Değişken	Değişken tanımı	Kaynak
s (tasarruf oranı)	Brüt yurtiçi tasarruflar (GSYİH’ya oranı)	World bank
w (ücret payı)	Ücret payı (GSYİH’ya oranı) (Türkiye) Ücret payı (GSYİH’ya oranı) (Brezilya)	AMECO Penn World Table, 10.0
h (kar payı)	h= 1-w	-
g (sermaye birikim oranı)	$g = \text{brüt sermaye oluşumu} * \frac{rgpna}{rna}$ Rgdına (real GSYİH- 2017 sabit ulusal fiyatlar, milyon \$) Rnna (sermaye stoku - 2017 sabit ulusal fiyatlar, milyon \$)	World bank Penn World Table, 10.0 Penn World Table, 10.0
u y	Kapasite kullanım oranı $y(\text{verimlilik}) = \frac{rgpdna}{emp}$ rgpdna (real GSYİH- sabit 2017 ulusal fiyatlar) emp (çalışan sayısı, milyon)	OECD.stats Penn World Table, 10.0 Penn World Table, 10.0
e ^r	Reel döviz kuru (TÜFE’ye dayalı)	Bruegel Datasets
b Net ihracat X M	Net ihracat oranı: $\text{net ihracat} * \frac{rgpna}{rna}$ $\text{net ihracat: } X - M$ İhracat (GSYİH’ya oranı) İthalat (GSYİH’ya oranı)	World bank World bank
M _{row} World _{import} brazil _{import} Turkey _{import}	M _{row} = World _{import} - Turkey _{import} M _{row} = World _{import} - brazil _{import} Küresel ithalat Brezilya’nın ithalatı Türkiye’nin ithalatı	World bank World bank World bank

B. Genel Rejimlerin Belirlenmesi

Talep Rejimi	Ücret Çekişli Talep Rejimi $\frac{\partial u^*}{\partial h} < 0;$ $\frac{\partial g^*}{\partial h} < 0$	Ara Talep Rejimi $\frac{\partial u^*}{\partial h} < 0;$ $\frac{\partial g^*}{\partial h} > 0$	Kar Çekişli Talep Rejimi $\frac{\partial u^*}{\partial h} > 0;$ $\frac{\partial g^*}{\partial h} > 0$
$\frac{\partial u^*}{\partial h}$	-	-	-
$\frac{\partial g^*}{\partial h}$	-	+	+
$\frac{\partial y^*}{\partial h}$	-	-	+
Genel talep rejimi	Daraltıcı	Daraltıcı Ara-2	Daraltıcı Ara 1 Genişleyici

Kaynak: Hein ve Tarassow(2010),739.

Ücret çekişli talep rejimi altında, kâr payındaki bir artışın kapasite kullanımını, verimlilik artışı ve sermaye birikimi denge oranları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olması ($\frac{\partial u^*}{\partial h} < 0$, $\frac{\partial g^*}{\partial h} < 0$ ve $\frac{\partial y^*}{\partial h} < 0$) genel talep rejiminin daraltıcı olduğunu ifade etmektedir. Kar çekişli talep rejimi altında ise 3 farklı senaryo bulunmaktadır. İlki kar çekişli talep rejiminde kar paylarındaki artışın ekonomide daraltıcı etkiye sahip

olurken, ikincisi bu etkinin genişletici olmasıdır. Üçüncüsü ise kâr payındaki artışın kapasite kullanım ve sermaye birikim oranları üzerinde pozitif bir etkiye sahipken, verimlilik artışı üzerinde negatif bir etkiye sahip olması ve ekonomilerin ara rejimde kalmasına neden olmasıdır. Ara talep rejimi altında ise iki alt durum vardır. İlk alt durum daraltıcıdır. Ara-2 olarak adlandırılan durumda ise, kâr payının artması, kapasite kullanımını ve verimlilik artışı

denge oranlarında düşüşe, ancak sermaye birikim oranında artışa yol açmaktadır.

C. Birim Kök Sonuçları

a) Türkiye Birim Kök Sonuçları

	Seri	SABİTLİ MODEL		SABİTLİ VE TRENDLİ MODEL	
		Test İstatistiği	Kritik değer *	Test İstatistiği	Kritik değer *
ADF	h	-1.1024	-2.9604	-2.0997	-3.5628
	d(h)	-3.7385**	-2.9639	-3.6463**	-3.5683
	S	-1.6018	-2.9639	-5.2343**	-3.5628
	d(s)	-5.4531**	-2.9639	-5.3269**	-3.5683
	g	-3.6534**	-2.9604	-3.9200**	-3.5628
	u	-3.9517**	-2.9604	-4.0297**	-3.5628
	Lny	-0.5837	-2.9604	-3.3800	-3.5628
	Δlny	-7.4013**	-2.9639	-7.4203**	-3.5683
	b	-3.8884**	-2.9604	-3.8626**	-3.5628
	lnREER	-2.0028	-2.9604	-0.2071	-3.5683
	ΔlnREER	-6.7631**	-2.9639	-7.2411**	-3.5683
	LnM _{row}	-1.3835	-2.9604	-1.3004	-3.5628
	ΔlnM _{row}	-5.5950**	-2.9639	-5.7109**	-3.5683

**:.05 yanılma düzeyi için kritik değerler verilmiştir.

b) Brezilya Birim Kök Sonuçları

	Seri	SABİTLİ MODEL		SABİTLİ VE TRENDLİ MODEL	
		Test İstatistiği	Kritik değer *	Test İstatistiği	Kritik değer *
ADF	h	-0.9560	-2.9639	-3.0600	-3.5577
	d(h)	-6.2434**	-2.9639	-6.1250**	-3.5683
	s	-2.3210	-2.9571	-2.6207	-3.5577
	d(s)	-7.3955**	-2.9604	-7.2666**	-3.5628
	g	-2.2402	-2.9571	-2.2335	-3.5577
	d(g)	-6.0196**	-2.9604	-5.9323**	-3.5628
	u	-1.9642	-2.9571	-1.9612	-3.5577
	d(u)	-5.4917**	-2.9604	-5.4603**	-3.5628
	Lny	-0.9004	-2.9571	-3.7286**	-3.5683
	Δlny	-5.2911**	-2.9604	-5.2177**	-3.5628
	b	-3.9425**	-2.9604	-3.6495**	-3.5628
	lnREER	-2.3939	-2.9571	-2.4208	-3.5742
	ΔlnREER	-4.6567**	-2.9604	-4.6559**	-3.5628
	LnM _{row}	-1.5506	-2.9571	-1.3362	-3.5577
ΔlnM _{row}	-5.4969**	-2.9604	-5.6769**	-3.5628	

**:.05 yanılma düzeyi için kritik değerler verilmiştir.

D. Tamı Testleri

a) Türkiye Tamı Testi Sonuçları

	Tasarruf Denklemi	Sermaye Birikimi Denklemi	Net İhracat Denklemi	Reel Döviz Kuru Denk
Serisel korelasyon	F: 0.35 (P: 0.70)	F:0.29 (P: 0.74)	F: 2.099 (P=0.14)	F: 0.466 (P:0.63)
Model Spesifikasyonu	F: 2.69 (P=0.04)	F:0.10 (P:0.75)	F: 2.04 (P=0.16)	F: 3.11 (P: 0.093)
Normallik (JB)	JB: 6.29 (P:0.042)	JB: 0.62 (P: 0.73)	JB: 0.41 (P=0.81)	JB: 1.73 (P: 0.41)
Değişen varyans	F: 0.075 (P: 0.97)	F:0.35 (P: 0.87)	F: 0.59 (P: 0.66)	F: 1.222 (P: 0.33)

b) Brezilya Tamı Testi Sonuçları

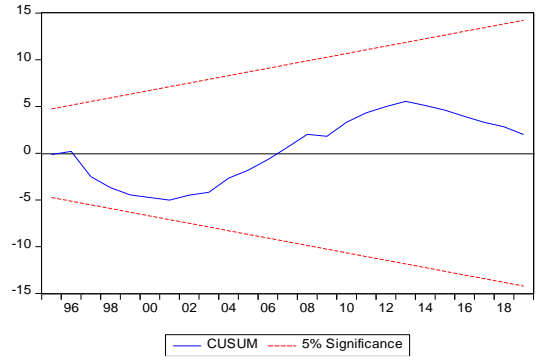
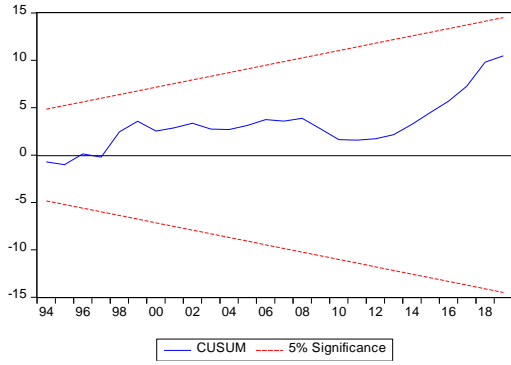
	Tasarruf Denklemi	Sermaye Birikimi Denklemi	Net İhracat Denklemi	Reel Döviz Kuru Denk
Serisel korelasyon	F: 4.279 (P: 0.025)	F: 3.11 (P: 0.065)	F: 0.573 (P: 0.58)	F: 1.652 (P: 0.23)
Model Spesifikasyonu	F: 0.389 (P: 0.53)	F: 1.84 (P: 0.267)	F: 3.12 (P: 0.09)	F: 2.040 (P: 0.17)
Normallik (JB)	JB: 1.379 (P: 0.50)	JB: 1.079 (P: 0.582)	JB: 0.93 (P:0.62)	JB: 1.18 (P: 0.55)
Değişen varyans	F: 1.244 (P: 0.31)	F: 0.87 (P: 0.52)	F: 1.13 (P: 0.36)	F: 3.10 (P: 0.03)

E. CUSUM Grafikleri

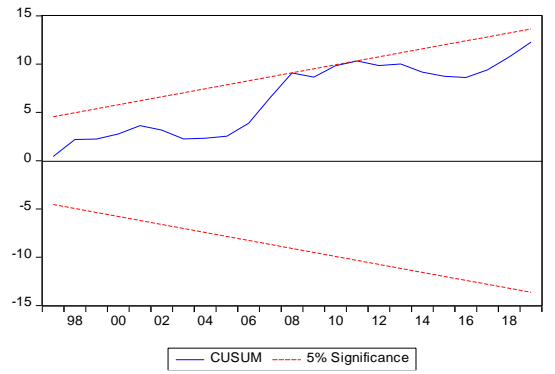
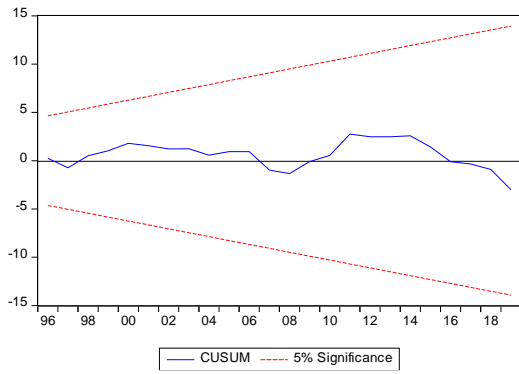
Türkiye

Brezilya

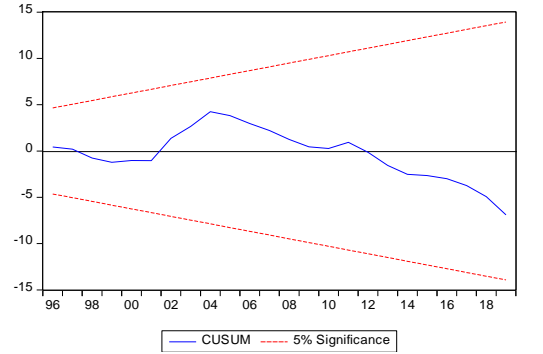
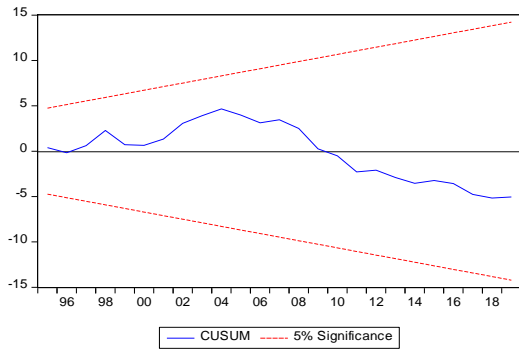
Tasarruf

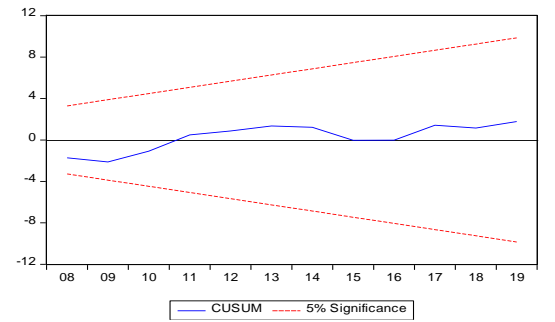
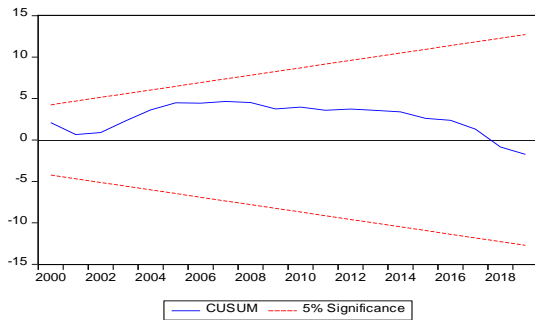
Sermaye Birikimi

Net İhracat

Reel Döviz Kuru

Refugee Entrepreneurship in Türkiye: Opportunities, Challenges and Solutions

Türkiye’de Mülteci Girişimciliği: Fırsatlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Nazlı KAZANOĞLU^a

ARTICLE INFO

<i>Article History</i>	
Received	30 July 2023
Accepted	14 November 2023
Available Online	27 November 2023
<i>Article Type</i>	
	Research Article

Keywords

Entrepreneurship,
Migration,
Refugee Entrepreneurship,
Small and Medium Size Entrepreneurs,
SMEs,
Syrian War.

MAKALE BİLGİSİ

<i>Makale Geçmişi</i>	
Başvuru	30 Temmuz 2023
Kabul	14 Kasım 2023
Yayın	27 Kasım 2023
<i>Makale Türü</i>	
	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Girişimcilik,
Göç,
Mülteci Girişimciliği,
KOBİ,
Suriye İç Savaşı,
Zorunlu Göç.

ABSTRACT

Syrian Civil War led nearly thirty-five million Syrians to leave their homes and due to geographical and cultural proximity Türkiye became one of the countries that welcomes most Syrians. As of 2022, Türkiye has been hosting approximately 3.6 million Syrians. Although these Syrian refugees were considered as ‘guests’ during the first years of their arrival and their basic needs were met by the Turkish government, they have now reached the capacity to work in an income-generating job. While most still work precariously in labour-intensive sectors, the number of those who have started their own businesses has also increased rapidly. Since their establishment, these Syrian businesses contribute not only to inclusive economic growth in Türkiye by creating new jobs and providing livelihoods to Syrian refugees but also to their integration process. Yet, it is also important to note that these Syrian businesses face a number of problems that have not been faced by local businesses. Within this context, this article aims to examine the problems that prevent Syrian businesses from realizing their potential and to develop a model to help them overcome these problems.

ÖZ

Suriye İç Savaşı yaklaşık otuz beş milyon Suriyelinin evlerini terk etmesine neden olmuş ve Türkiye coğrafi ve kültürel yakınlığı nedeniyle en çok Suriyeliye ev sahipliği yapan ülkelerden biri olmuştur. Türkiye, 2022 yılı itibarıyla yaklaşık 3,6 milyon Suriyeliye ev sahipliği yapmaktadır. Bu Suriyeli mülteciler, geldikleri ilk yıllarda ‘misafir’ olarak kabul edilip temel ihtiyaçları Türk hükümeti tarafından karşılanırsa da artık gelir getirici bir işte çalışabilecek kapasiteye ulaşmışlardır. Çoğu hala emek yoğun sektörlerde güvencesiz bir şekilde çalışırken, kendi işini kuranların sayısı da hızla artmıştır. Bu Suriyeli işletmeler, kuruluşlarından bu yana, yeni işler yaratarak ve Suriyeli mültecilere geçim kaynağı sağlayarak Türkiye’deki kapsayıcı ekonomik büyümeye katkıda bulunmakla kalmamış, aynı zamanda entegrasyon süreçlerine de katkıda bulunmuştur. Ancak bu Suriyeli işletmeler, yerel işletmelerin karşılaşmadığı bir dizi sorunla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu bağlamda, bu makale Suriyeli işletmelerin potansiyellerini gerçekleştirmelerini engelleyen sorunları incelemeyi ve bu sorunların üstesinden gelmelerine yardımcı olacak bir model geliştirmeyi amaçlamaktadır.

1. Introduction

On the 15th of March in 2011, the Syrian Civil War, which is considered as one of the most complex wars in the history of the Middle East, started due to the harsh attitude of the Syrian government towards the anti-regime protests in Syria. In this process, nearly thirty-five million Syrians had come to leave their homes. These Syrian people, who had to leave their country have come to move to certain countries due to geographical and cultural proximity (Shiko, 2021). Türkiye, along with Lebanon, Jordan, Iraq and Egypt, has become one of the countries, which hosts most of the Syrians. According to the latest statistics, as of 2022 Türkiye has been hosting approximately 3.6 million Syrians. During

the first years of the war, Türkiye accepted these Syrian war victims as ‘guests’. In these years, it was not foreseen that Syrians would become permanent in our country and therefore no long-term integration plan was made. In this process, the Turkish government, with the support of various national and international rights-based organizations, has met all kinds of humanitarian needs of these individuals, ranging from housing to hygiene education (Building Markets, 2017). However, over time, especially with the deepening of the war, the number of these individuals has increased and their permanence in Türkiye has become relatively more certain. This has made both the social and economic integration of these war

^a Asst. Prof., İstanbul Nişantaşı University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Political Science and Public Administration, İstanbul, E-Posta: nazli.kazanoglu@nisantasi.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0176-0816

victims, who are struggling to survive, very important and encouraged the Turkish government to seek new solutions.

In this context, the Law on Foreigners and International Protection, which entered into force in April 2013, gave Syrian refugees who fled the war in their home countries and tried to survive in Türkiye the right to be active within the Turkish labour market (Şimşek, 2019; Üstün, 2016). According to the most recent Turkish Statistical Institute (TurkStat) data, 3.6 million Syrians are currently living in Türkiye under 'Temporary Protection Status' and 1.6 million of these 3.6 million Syrians are active within the Turkish labour market (TurkStat, 2022). However, many of these 1.6 million Syrian refugees who are active within the Turkish labour market are still working in unregistered, precarious and unprotected and labour-intensive sectors due to language barriers, mental instability, unfamiliarity with the Turkish labour market and generally low levels of education (TÜRKONFED, 2021). However, it is also important to note that there is also a significant number of Syrian refugees within the Turkish labour market, who have opened their own businesses and continued their entrepreneurial careers or entered the entrepreneurship ecosystem. According to the Needs Assessment Report prepared within the scope of the 'Resilient SMEs Strong Tomorrows Project' carried out by Türkonfed and Spark, Syrian refugees established a total of 18,030 new companies with Syrian capital between 2013 and 2020. This means that as of 2022, the number of small and medium-sized enterprises (SMEs) with Syrian capital (including the informal and unregistered ones) in Türkiye, exceeded twenty thousand (TÜRKONFED, 2021).

These Syrian-owned SMEs, which have been growing steadily since 2013, provide a significant number of advantages both to the Turkish economy and to Syrian refugees themselves. On the one hand, these Syrian-owned SMEs, which employ 9.4 people on average, contribute to solving the unemployment and informality problems, which are considered as two of the main problems of our country. Through the job opportunities and the regular working environment they offer, they accelerate the integration processes of Syrian refugees, who are not returning to their own countries in the near future almost for sure (Building Markets, 2017). These Syrian-owned SMEs also contribute to the growth and development of the service sector in Türkiye by turning Syrian cultural products into added value (Kazanoğlu, 2022). Finally, due to their organic ties with the Arab region, wherein the population is above 420 million together with their capacity to speak multiple languages such as English and Arabic, Syrian-owned SMEs play an important role in increasing Türkiye's exports and expanding existing export markets (TÜİK, 2019; TÜRKONFED, 2021). However, due to language and cultural differences, their unfamiliarity with the Turkish labour market, the uncertainty of their future, and the trauma of having to leave their country, Syrian entrepreneurs face a number of problems beyond those faced by their Turkish counterparts and thus are unable to realize their potential (Kazanoğlu, 2022).

Within this context, this article is an endeavour to examine the obstacles that prevent Syrian SMEs, who are active within the Turkish labour market from realizing their potential and to develop a model, which would help Syrian-

owned SMEs to overcome these obstacles. In the achievement of this aim, this article synthesizes economic integration theory and the theory of entrepreneurship in conflict zones and creates its own unique theoretical framework. The economic integration theory is utilised while explaining the role of entrepreneurship in Syrian refugees' social integration process in Türkiye. While the economic integration theory successfully explains the impact of being active within the labour market on refugees' integration processes, it remains inadequate in explaining the importance of refugee entrepreneurship for the host country's economy and in explaining why refugees prefer to become entrepreneurs. In order to fill this gap, this article draws on the theory of entrepreneurship in conflict zones to explain the importance of Syrian entrepreneurs for the Turkish labour market and the Turkish economy. As a result, through its uniquely developed theoretical framework, which combines economic integration theory with the theory of entrepreneurship within the conflict zones, this article aims to explore the current status of Syrian-owned SMEs, which are active within the Turkish labour market. In the quest for a full understanding of the problems faced by Syrian-owned SMEs, this article is organised in 5 sections. The next section of this article, explains the research techniques utilized in the research process along with their rationales. The third section introduces the theoretical framework within which the paper is situated. The fourth section of the paper presents the current situation of Syrian SMEs in Türkiye. The fifth section, which is based on field research, discusses the role of entrepreneurship in the integration process of Syrian refugees and the problems faced by Syrian SMEs. Relying on the data collected throughout this research as well as the literature on entrepreneurship, the last section provides a number of recommendations for Syrian-owned SMEs in order to contribute to their capacity building. In line with these objectives, this article employs qualitative research methods. The necessary data was collected through the combination of observation and semi-structured in-depth interviews. The collected data then was analysed through thematic analysis.

Method: This article, which aims to understand the problems faced by Syrian-owned SMEs active within the Turkish labour market as well as to contribute to their capacity building holds a qualitative approach and employs qualitative research methods (Baltacı, 2019), which looks at the subject under investigation from an interpretive and interrogative perspective within their natural settings. The empirical data used in this paper draws on analysis of findings from forty-six Syrian entrepreneurs located in Adana, Gaziantep, Istanbul, Mersin, and Hatay, which are working in different sectors. All these SMEs were visited in their workplaces between March 2022 and July 2022 in order to understand their current statuses as well as the problems they face. Thirty-two of these SMEs were micro enterprises with 1 to 9 employees; nine of them were small enterprises with 10 to 49 employees, and five of them were medium-sized enterprises with 49 to 250 employees. Thirty-eight interviews were conducted in English and eight in Turkish. Interviews were conducted until the saturation point was reached. The collected data were then analysed through the thematic analysis technique developed by Braun and Clarke (2006). The ethics committee decision

required for the research was obtained from Istanbul Nişantaşı University on the 18th of February in 2022.

Theoretical framework: Since the beginning of the Syrian civil war, there has been a significant increase in academic studies focusing on the integration processes of Syrian refugees living in Türkiye as their number has approached almost 4 million. However, there is also a salient gap within the literature especially on the phenomenon of refugee entrepreneurship. In other words, current theories of migration and integration remain quite insufficient in explaining why refugee entrepreneurs should be empowered, which is the main research question of this paper. In order to both contribute to closing this gap within the literature and to analyse the importance of refugee entrepreneurs in Türkiye as well as the opportunities they create and the problems they face, this paper synthesizes the emerging Entrepreneurship in Conflict Zones Theory and Economic Integration Theory and develops its own theoretical framework. While Economic Integration theory explains the role of entrepreneurship in the integration processes of refugees, Entrepreneurship in Conflict Zones Theory explains the impact of refugee entrepreneurship in host societies.

Integration briefly could be defined as the process of adaptation to the culture, laws and lifestyle of the destination country, which starts when individuals who leave or are forced to leave their country first arrive in the destination country (Bradley et al., 2023). One of the most important dimensions of integration, which is a multifaceted process, is the participation of individuals who have left their homes in economic activities in their new country of origin, in other words, their economic integration (Shiko, 2021). Economic integration means that any migrant group, including refugees, can participate in the labour market in the destination country and earn enough to sustain their own lives. Although the main goal of economic integration is to enable refugees to earn a self-sustaining livelihood without burdening the host country's budget, economic integration also entails social, cultural and structural integration (Valente and Bunar, 2010). Refugees' participation in economic activities will also prevent their isolation and marginalization from the host country's society. Refugees with a regular job will not only secure their future, but also have the chance to integrate with the citizens of the host country, develop the language of the host country and increase their self-confidence. Likewise, economic integration theory argues that the economic integration of refugees will accelerate the integration process in their new country of origin and positively affect their interactions with the host population. Although economic integration theory has examined the impact of refugees being active in the labour market of the host country on refugees in depth, it has ignored both the impact of this situation on the economy of the host country and the situation of refugees opening their own businesses instead of working in an income-generating job. In order to fill this gap, this article synthesizes economic integration theory with the theory of entrepreneurship in conflict zones while aiming to understand the problems faced by SMEs with Syrian capital and to propose solutions for them.

Timuroğlu and Çakır (2014) emphasized that the most basic element of entrepreneurship is risk, and the most basic

characteristic that an entrepreneur should have is the capacity to take risks and be resilient. Bizri (2017) argues that the traumas experienced by refugees who leave their own countries in order to ensure their life-safety and survival, the exclusion, discrimination and stigmatization they are exposed to in the countries they migrate to, and the distance from their loved ones increase their resilience to the maximum level. In addition to this, refugees who leave their homes, loved ones and careers with the sole motivation of survival, and who are thrown into uncertainty, directly possess the ability to take risk, which is deemed to be the milestone of entrepreneurship. For these reasons, Bizri (2017) identifies refugees as the most likely of all migrant groups to become entrepreneurs. In addition, Gericke et al. (2018) emphasized that refugees are more likely to hold on to their start-up businesses and put more effort into growing and developing them when compared to other migrant entrepreneurs or local entrepreneurs. The theory of entrepreneurship in conflict zones, which emphasizes the entrepreneurial tendencies of refugees on the one hand, has also emphasized the contributions of refugee entrepreneurship to the economies of the host countries (Kazanoğlu, 2022). First of all, refugee entrepreneurs can expand markets in host countries by bringing local products and services of their own culture to the markets of host countries (Waldinger et al., 1990; Building Markets, 2017). In addition, refugee entrepreneurs can offer new export destinations to host countries as they maintain their existing business relations with their home countries and neighbouring countries, thus they can successfully expand the export revenues of host countries (Gericke et al., 2018).

As a result, the participation of refugees in employment in host countries, or even the establishment of their own businesses rather than working as wage labourers, will on the one hand accelerate the integration processes that refugees have to undergo in their new countries of origin, and make significant contributions to the economies of host countries on the other. In this context, in line with the predictions of theories of economic integration and refugee entrepreneurship in conflict zones, the Turkish government has supported refugee entrepreneurship through various financial and non-financial interventions with the aid of a number of notable national and international institutions. Although the number of refugee entrepreneurs in Türkiye has been increasing in recent years, many of these entrepreneurs are struggling both to remain active within the Turkish labour market and to grow their businesses due to a number of different reasons. Although it is very important for these individuals to be able to grow their enterprises both for their own integration processes and for the Turkish economy, there is a significant gap within the literature on this issue. In order to contribute to filling this gap, this article aims to discuss the problems faced by Syrian refugee entrepreneurs active within the Turkish labour market and propose solutions to these problems by using the economic integration theory and entrepreneurship in conflict zones theory.

2. Current status of Syrian-owned entrepreneurs in Türkiye

Relying on the literature as well as the data collected through the field research conducted between March 2022

and July 2022, this section of the article will present the current status of Syrian-owned SMEs in Türkiye.

The most recent statistics on the situation of SMEs in Türkiye, which constitute the backbone of the economies of their countries, can be found in the Small and Medium-Sized Enterprises Statistics Report published by the Turkish Statistical Institute (TurkStat) in December, 2020. According to TurkStat data, the number of SMEs in sectors excluding agriculture in Türkiye has reached 3 million 223 thousand, representing an increase of 2.2% compared to 2018. According to the same report, SMEs now account for 99.8% of the total number of enterprises in Türkiye; 73.8% of the total employment; 64.5% of total turnover and 52.9% of total value added (TurkStat, 2020). According to November 2022 data, 20 thousand of these 3 million SMEs operating within the Turkish labour market have Syrian capital (Erdoğan, 2022). Most of these enterprises are small and medium-sized and are located in border provinces where Syrian refugees are concentrated, such as Mersin, Hatay, Şanlıurfa and Gaziantep, and in big metropolitans such as Istanbul, Bursa and Adana (Act Humans, 2018). According to September 2021 data, 42% of these nearly 20,000 Syrian-owned businesses were established in Istanbul, 23% in Gaziantep and 10% in Mersin. Following these, Hatay and Şanlıurfa are home to 9% of Syrian-owned businesses active in the Turkish labour market while Bursa to 4%, Adana and Kilis to 2%.

According to the 'SME Snapshot: Syrian Small Businesses in the Southern Region of Türkiye' report published by Building Markets in December 2021, Syrian-owned SMEs are mostly concentrated in traditional low-tech sectors. Of the nearly 20,000 Syrian-owned SMEs active in the Turkish labour market, 44% are in wholesale and retail trade, followed by 18% in manufacturing, 13% in food, 9% in hospitality, 4% in professional activities, and finally 3% in information and communication (Building Markets, 2021). Moreover, of the nearly 20,000 Syrian SMEs operating in different sectors, 74% are micro-sized enterprises with less than 10 employees, 24% are small-sized enterprises with between 10 and 49 employees, and only 2% are medium-sized enterprises with more than 50 employees (Building Markets, 2021). When we look at the duration of the existence of these enterprises in Türkiye, it is possible to say that macro-scale enterprises are younger than micro and small-scale enterprises. According to the Micro Businesses Owned by Syrians in Türkiye report published by Building Markets in September 2021, 49% of micro- and small-scale businesses have been officially operating in Türkiye for more than five years, while only 27% of macro-scale businesses have been registered for that long (Building Markets, 2021). The low level of female employment in Türkiye is also reflected in Syrian-owned businesses. Of the nearly 20,000 Syrian-owned SMEs active in the Turkish labour market, only 3% have women as the majority of their employees. This number corresponds to only 12% of the 1.6 million employed Syrians living under 'temporary protection status' in Türkiye.

While only 10% of the 3.6 million Syrians living under 'temporary protection status' in Türkiye are university graduates, this figure rises to 67% among Syrians who have their own businesses. Most of these relatively well-educated entrepreneurs plan to start another business in Türkiye and

to keep their business in Türkiye even after the war ends (Building Markets, 2017). In this context, these businesses, which have been active within the Turkish labour market for the last five years may seem like a burden for the Turkish economy. Yet, they actually contribute to the Turkish economy in many ways. First, they provide employment opportunities for an average of 9.4 people who were previously working informally or not working at all. This shows that Syrian businesses are contributing to the solution of one of the most important problems of the Turkish economy: unregistered work. In addition, these Syrian-owned enterprises, which are concentrated in many different sectors, serve to revitalize the Turkish economy by generating an average annual income of 463,201 USD (Kazanoğlu, 2022). In line with the theory of entrepreneurship in conflict zones, Syrian entrepreneurs, who process Syrian cultural products and turn them into added value, contribute to the revitalization of the goods and service sectors in Türkiye and thus accelerate the cash flow (Kazanoğlu, 2022). Finally, their pre-existing international networks, their ability to speak multiple languages, and their organic ties with the 420-million-populated Arab region have significantly boosted Türkiye's exports. According to the most recent TurkStat foreign trade statistics, Türkiye's sales to markets in the Middle East and North Africa (MENA) region have increased by around 20% in the last three years (TurkStat, 2020).

Refugee entrepreneurs, who play an important role in the economic and social development of their host countries due to a number of positive aspects such as their ability to adapt quickly to changing market conditions, flexible production structures, their role in regional development, their contribution to reducing unemployment and opening new business areas, also face a number of problems other than those faced by local entrepreneurs and large enterprises (Çayın and Atalay, 2020; Kılıçlı and Aygün, 2018). These problems, which will be discussed in-depth below, are among the biggest obstacles to increasing the employment of Syrian SMEs and their integration into the Turkish labour market.

3. Disadvantages of and problems faced by Syrian-owned entrepreneurs in Türkiye

Syrian-owned SMEs, which have made significant contributions to the Turkish economy over the last five years, have to deal with a number of problems that are also faced by local businesses such as lack of human resources, lack of financing and low profitability. However, these refugee entrepreneurs also face a number of problems, which are not faced by their local counterparts such as the inability to integrate into and exclusion from the Turkish labour market due to language and cultural differences, lack of knowledge of legal issues in Türkiye, and traumas caused by the war.

As can be seen in Table 1 above, the problems that Syrian SMEs need to overcome in order to integrate into the Turkish labour market and complete their capacity development can be categorized under 5 main headings. Of the 46 Syrian-owned SMEs that participated in the research, 41 cited language barriers, 39 mentioned lack of financing, 38 pointed cultural exclusion, 14 mentioned psychological difficulties arising from being away from their families and loved ones and experiencing the Syrian Civil War, which is

considered as one of the biggest wars in human history, and 11 cited the inability to benefit from the in-kind and cash services offered to them due to both themselves and the structure of these supports as the biggest problems, which prevent them from growing and realizing their potential.

Table 1. Problems Faced by Syrian SMEs Who Participated in the Research

Problems faced by Syrian SMEs	Respondent (46)	Percentage (%)
Language barrier	41	89,1
Lack of financial resources	39	84,7
Cultural exclusion	38	82,6
Psychological challenges	14	30,4
Not being able to benefit from support designed for them	11	23,9

Language barrier:

According to the 'Other Side of the Story' report published by Building Markets in 2017, 40% of Syrian SMEs, who are active within the Turkish labour market mentioned the language barrier as one of the main problems that they have faced since the day they started their businesses. The findings of this research are in line with the findings of the research conducted by Building Markets five years ago. Forty-one of the 46 Syrian SMEs interviewed under the scope of this study stated that they have been facing difficulties due to their inability to speak Turkish. Of these 41 Syrians who are active in different sectors, 18 of them stated that they had difficulties in reaching suppliers due to their inability to speak Turkish, which hindered their production and sales to a great extent. For example, a small business owner in Adana who manufactures pipe profiles and sells them both domestically and internationally mentioned how difficult it is for them to procure the materials they use in their production¹:

This is actually our family business, we have been doing this for years, so I honestly didn't think I would have much difficulty at first. After a few negative job interviews, I thought why wouldn't I continue my own business here, after all, the job I know best is pipe and pipe profile manufacturing. But our business has a lot of raw materials, about ten kilograms of iron goes into five square meters of pipe profile. Besides, we also have a lot of intermediate materials. For these, we need to have a very trusted supplier. Here, we can hardly find a supplier with whom we speak a common language, let alone trust, and this has actually reduced our sales by 35-40 percent compared to our sale rates in Syria.

In addition to these 18 Syrian business owners who stated that they had difficulties in finding or dealing with suppliers due to the language barrier, eleven Syrian businesses, who are either already engaged or want to engage with export activities mentioned that their inability to speak Turkish obliges them to hire a translator, which is highly costly for them. As they cannot understand the Turkish export legislation, they have to pay for an extra translator. For these businesses, whose profitability is already quite low compared to local businesses and large enterprises, this extra translator poses a significant problem. Similarly, ten

other Syrian businesses mentioned that they were unable to participate in tenders due to the language barrier. Preparing and submitting bids is a challenge for Syrian business owners who feel inadequate in Turkish. A medium-sized business owner engaged in landscaping in Mersin expressed his doubts about participating in a tender organized by the Mersin Metropolitan Municipality as follows²:

I can actually speak Turkish. I can understand it. But not enough to write official documents. It's not that we don't want to, for example, last summer the municipality had a tender for the new coastal area they built. We couldn't trust ourselves, to be honest. We were very indecisive, and in the end, we didn't do it.

Finally, seven micro and small business owners in the food and hospitality sectors stated that they could not reach the desired and targeted customer rate due to the language barrier. In this context, a small business owner in the food sector located in Istanbul stated that his poor Turkish language skills prevented him from communicating with customers, which had a negative impact on his business³:

I am not owning a restaurant for the first time in my life. I had restaurants when I was in Syria too. I can't say it was a chain, but I had 4 restaurants. The weekly turnover of a restaurant there was almost 3 times more than the turnover rate here. I think this was due to the fact that both I and my employees were always talking to the customers. We used to go to the tables there and tell the customers about the food and the menu, which we can't do here. We can talk to those who speak English like you, but that's it, and as you know there are not many people who speak English. Besides, our English is not like yours, I mean, after all, it is not our mother language either.

The findings of this research chime neither with the economic integration theory nor with entrepreneurship in conflict zones theory. First of all, economic integration theory argues that refugees' participation in economic activities would prevent them from becoming isolated and marginalized in host countries and at the same time would positively affect their interactions with host communities. However, the language barrier experienced by Syrian business owners prevents them from mingling with local businesses, which eventually prevents them from reaching their potential. Second, the entrepreneurship in conflict zones theory argues that refugee entrepreneurs would expand markets in host countries by bringing local products and services of their own culture to the markets of host countries. While, Syrian products successfully expand the product range within the Turkish service sector, the lack of an adequate number of customers prevents Syrian business owners from contributing to cash flow within the Turkish labour market. Accordingly, it would not be unjustified to argue that the language barrier experienced by Syrian entrepreneurs hinders both their adaptation processes and their capacity development.

¹ This interview was held in English.

² This interview was held in Turkish and translated into English by the author.

³ This interview was held in English.

Lack of financial resources:

Another obstacle for Syrian SMEs to achieve their annual economic targets is the lack of financial resources, which is also a problem faced by local SMEs. According to the Needs Assessment Report prepared within the scope of the 'Resilient SMEs Strong Tomorrows Project' carried out by Türkonfed and Spark, the productivity of most of the SMEs in Türkiye is quite low. This causes SMEs to produce low added value and leads their profit rates to remain low. Accordingly, SMEs who are short in terms of equity have come to seek alternative financial resources in order to overcome this shortage. However, SMEs, whose savings and monthly turnover are quite low compared to large companies, are considered a risky group by banks and therefore cannot benefit from bank loans. In this case, national and international funds and grants stand out as an alternative financial source for SMEs. However, most of the SMEs active within the Turkish labour market do not have the knowledge and experience to create project ideas and apply for projects to receive these funds and grants, nor do they have the means to employ an extra expert for this purpose. Therefore, a significant number of SMEs in Türkiye are struggling to find financial resources. Syrian SMEs, who share these problems with Turkish SMEs, are even more disadvantaged than Turkish SMEs as they are also not familiar with the bank regulations in Türkiye. Thirty-nine of the forty-six Syrian-owned SMEs interviewed within the scope of the research mentioned that their financial resources were insufficient. Seventeen of these 39 refugee business owners mentioned that they could not benefit from bank loans, 13 mentioned that they could not find investors, and 9 mentioned that they could not apply for funds and grants. In this context, a medium-sized business owner in Istanbul, who deals with women's clothing and textiles, expressed their difficulties due to lack of financial resources as follows⁴:

There is rent, electricity, water, salaries of the employees and so on. For the last few months, we have actually been spending what we had saved before we came here. The establishment of this place was also based on our previous savings. I don't know exactly, but for example, the loan interest rates were high for us and frankly we were afraid because we didn't know the sanctions. On the other hand, there are entrepreneurship funds, but their applications are tedious and we don't have time to spare for that. We are 7 people in total here, 5 of them are already in production as you can see. We are resisting for now, but I don't know what will happen in the next 6 months.

As can be seen from the above example, the lack of financial resources that both local and refugee entrepreneurs in Türkiye face in business life contradicts both the theories of economic integration and entrepreneurship in conflict zones. While the fact that Syrian entrepreneurs do not know what they will face when they are unable to pay the interest on their loans may be an indicator that Syrian entrepreneurs have not completed their integration process despite being active in the labour market. Furthermore, the fact that they cannot see their way ahead and have been spending their

savings for some time indicates that they are unable to contribute to the economy of the host country. In other words, the lack of financial resources experienced by Syrian-owned SMEs in Türkiye shows the opposite of the predictions of both economic integration and entrepreneurship in conflict zones theories.

Cultural exclusion:

Another important problem that SMEs with Syrian capital have to overcome differently than the local SMEs is cultural exclusion. As in any migration process, in forced migration, two different cultures have had to face each other and as a result, the newly arrived migrant group has come to be excluded (Parlak and Güler, 2022). The newly arrived migrant group was characterized as 'foreigners' by the host population and tried to be excluded from many social areas, including the labour market (Duman & Özdemirci, 2020). The theory of entrepreneurship in conflict zones, which argues the opposite of these arguments, suggests that the newly arrived immigrant group can turn the ethnic and local products of their own culture into added value. According to this theory, newly arrived immigrant entrepreneurs have the potential to increase market opportunities in host countries by bringing local products and services of their own culture to the markets of host countries, especially by combining their ability to take risks and cope with difficulties. However, contrary to the predictions of entrepreneurship in conflict zones theory, 38 of the 46 Syrian-owned entrepreneurs who participated in this study mentioned that the cultural exclusion that they are exposed to negatively affects their businesses. 17 of these 38 business owners who think that the exclusion they already face in their daily lives would not be reflected in their business lives complained that customers do not prefer them, 11 of them said that they do not have any Turkish employees, 6 mentioned that they have no partners, and 4 said that they have trouble in finding investors. In this context, a Syrian business owner with a relatively good command of Turkish, who runs a hammam in one of the busiest neighbourhoods in Istanbul, expressed their difficulties in finding customers as follows⁵:

What I'm about to tell you didn't happen once. I think people have doubts about our cleanliness. We run a hammam, a classic hammam, but we also have services such as massage and sauna. Our phone rings, so many people call us during the day, they get addresses and price information. Again, someone called last week and said that they wanted to come with five people, they asked about a group discount and everything else, and they made an appointment for a massage, but when they came and saw us, they gave up. I mean, they did not openly say that they gave up, but I mean, if it was a coincidence once, it was a bad coincidence twice, but believe me, it has been 2 years since we opened here and this has happened at least 13-15 times.

In a similar manner, a Syrian entrepreneur who runs a kiosk in an industrial zone in the center of Istanbul stated that customers prefer their local counterparts over them:

⁴ This interview was held in Turkish and translated into English by the author.

⁵ This interview was held in English.

What we make is toast and what they make is toast. Actually, we wanted to open a place with a more local cuisine taste because we used to have a restaurant, you know, an a la carte restaurant where we served lunch and dinner and thank God we were earning very well. Here, we first thought about whether we should open a local restaurant, but you know, elegant with white cloth. I'm glad we didn't open it; we couldn't have done it today. People don't want to come. There are buffets on the two lower streets, there is a queue at lunchtime, their doner runs out before 1 o'clock and there are days when ours doesn't.

Along with the Syrian business owners who believe that they are not preferred by customers because of their identity, there are also a significant number of Syrian business owners who stated that they do not have any Turkish employees because of their identity. Contrary to the economic integration theory, which argues that being active in the labour markets of host countries will positively affect the interaction of refugees with host communities, 11 Syrian business owners interviewed under the scope of this research mentioned that the cultural exclusion they face in their daily lives is reflected in their business life. Syrian SMEs, who feel the negative impact of not having an employee who is more familiar with the Turkish labour market than their own, underlined that this is not their choice. In this context, a boutique owner in Hatay expressed his difficulties in finding Turkish employees in his own words⁶:

Actually, you know, Turks also buy our brand because I think they like our style because we blended it, you know, we created a nice style. So, we don't have much trouble with customers, but Turks don't want to work with us. No one applies. I think this is an extension of the coldness between us because it is like this in the neighbourhood too. However, we will also insure them and pay their salaries. It will be good for us because they will be good with Turkish customers and they know how things work here. I mean, I don't know how many months it's been, no Turks have come, I don't know why they don't want us, I mean, I know, but I don't really understand.

According to findings of research conducted by Building Markets in September 2020⁷, Turkish business owners are highly keen on establishing partnerships with Syrian entrepreneurs. However, contrary to the findings of this research conducted by Building Markets, 6 Syrian entrepreneurs interviewed under the scope of this research reported their inability to partner with local business owners. A refugee entrepreneur, who owns a jewelry and accessories shop in Gaziantep summarized his experience of not being able to partner with a Turkish entrepreneur as follows⁸:

We participated in a project last summer. In that project, there were networking events and dinners. Lots of Turkish entrepreneurs, who are looking for Syrian partners were attending those dinners. We almost made a deal with one of them, but then they gave up without

giving us any reason. I mean, we managed to continue in this way too, but I think it would have been better if it had happened.

The findings of this research showed that it is more the Turkish entrepreneurs, who avoid these partnerships rather than Syrian entrepreneurs. That is to say that Syrian entrepreneurs are keener on establishing these partnerships when compared to Syrian entrepreneurs. In this context, it would be more accurate to elicit the reasons why Turkish entrepreneurs avoid these partnerships from the interviews conducted with Turkish business owners. However, Syrian entrepreneurs also have some ideas about why these partnerships cannot be established. Foremost among these are the language barrier, their ignorance of the Turkish labour market, and the fact that they are refugees themselves. In this context, three Syrian entrepreneurs expressed their feelings as follows⁹:

This is a small area, for example, they have tea in the afternoon and we all go together, but we can't join the conversation. Even though my Turkish is better than the others, I don't understand the slang, and I can't catch the conversation, so inevitably there is this distance and I think this is also reflected in work relations.

I really want a Turkish partner, in fact, it would be a win-win situation, but usually, Turks don't want it. Why I said win-win is that our designs and products are original they are unique, and the other side will know the environment here, I think it is a good team, but they don't want it because all the correspondence and the legal dimension will be left to them, which I think they don't want because I personally still don't have a full command of the legal issues here.

I think it's still the case that they don't want us. There is also one in this neighborhood. My husband is normally very friendly, for example, he had many girlfriends in Syria. She doesn't have any here. We met a few families here, they are also Syrian, we help them, they are the only ones who help us with our children. Turkish neighbors have been here for 7 years and our relations with Turkish neighbors are still cold. I think this is also reflected in the work. Because whatever the situation is in the neighborhood, we see it at work.

Contrary to the economic integration theory, which suggests that refugees being active in the labour markets of host countries will ultimately lead to social and cultural integration, the above examples show that Syrian SMEs that have been active in the Turkish labour market for nearly five years and have invested 1.2 million TL (approximately 382 million USD), which is about seven percent of all foreign capital, are still subject to cultural exclusion, which has various negative consequences in their business lives.

Psychological challenges:

Refugees are differentiated from other migrant groups due to the reason for their migration. Refugees migrate because their lives and their families are in danger, while other migrant groups migrate to have a better standard of living than the one, they already have. Contrary to the theory of

⁶ This interview was held in English.

⁷ See: Turkish-Syrian Business Partnerships Part II, An Opportunity in Progress Report.

⁸ This interview was held in English.

⁹ Both interviews were held in English.

entrepreneurship in conflict zones, which suggests that refugees directly possess the inherent risk-taking ability of entrepreneurship and will be highly successful in this regard, 14 of the 46 Syrian business owners interviewed under the scope of this research stated that the psychological difficulties they have experienced and even continue to experience have reflected and negatively affected their business lives. 7 of these 14 Syrian business owners said that they had lost their former motivation, while 4 of them said that they were still haunted by their destroyed homes, which distracted them from their current work for a while, 2 of them mentioned that they could not bear to be away from their loved ones, and 1 of them argued that he was depressed due to the cultural exclusion that he experienced here. In this context, a Syrian entrepreneur who has been living in Istanbul for seven years and has been running his own restaurant for the last four years expressed himself as follows¹⁰:

It is difficult, but yes, thank God we have established our life here and my family members are all alive, but we are still far away from everything we are used to, for example, we had a restaurant there, and we have one here, we are still doing the same job we know, but it is not the same. I used to be more passionate, how to say, I was more passionate about my work, I was more committed to my job, I was working harder. It's not the same here, I don't have the strength or the will I used to have, but we have been through a lot, I mean, here, everyone vilifies us and doesn't want us, of course that also has an effect, you run a restaurant, you are the owner, but you know that you are not wanted. Anyway, they don't want us, but no one says that these are actually strong people, they have been through so much, I don't know, some things are the same, but I am not the same person I used to be.

Similarly, a woman who runs a clothing store in Mersin expressed how sad it was for her to be away from her relatives and friends as follows¹¹:

I already have an emotional nature, I know that this is actually a disadvantage to being an entrepreneur, but I am like this. This whole war process has strengthened me a lot in my own way, but I am still like this. And yes, I miss my home a lot, I miss my cats a lot, I miss my grandmother a lot, I miss my friends from school a lot and this longing is reflected in every moment of my life. Sometimes I think about it even in the middle of a meeting.

Finally, another Syrian business owner who sells sweets in an inn in Gaziantep expressed how upset and frustrated he felt by the exclusion he was subjected to¹²:

I come in the morning and the neighbours don't even say good morning to me. They do, if you want to call it that way, but after such a sullen good morning in the morning, I don't feel like working or anything else. I'm not young, I'm not working in a crowd for the first time, and I know what's what here, it just doesn't feel right to me.

Refugees, who migrated forcibly due to lack of life safety, are defined by entrepreneurship in conflict zones theory as the most entrepreneurially inclined group among migrant groups. However, as can be seen from these examples above, the psychological problems caused by the Syrian Civil War, which is considered one of the most horrible wars in the history of humanity, and the exclusion they were exposed to when they came to Türkiye, recur in their business lives and prevent Syrian entrepreneurs from reaching their potential.

Not being able to benefit from the support designed for them:

At the end of the interviews, Syrian entrepreneurs were reminded of the support provided by various institutions such as the Turkish government, national and international humanitarian aid organizations, development agencies, NGOs, chambers of commerce, community-based organizations and municipalities over the last five years to help them open their own businesses and increase the capacity of their existing businesses. Then they were asked whether they had benefited from these supports and, if so, how useful they were. Nineteen of the forty-six Syrian SMEs interviewed within the scope of the research stated that they were unaware of these supports, while 11 of the remaining 27 Syrian SMEs stated that these supports were not useful enough. Of these 11 Syrian SMEs who have participated in at least one of the projects carried out to support Syrian entrepreneurs to date, 7 of them stated that they could not use the trainings they received in their daily business lives due to the current capacity of their own businesses. In addition to this 7 Syrian SMEs, who cannot reflect the knowledge they gained to their daily business lives, 3 of them stated that the trainings provided (at least the ones they attended) were not in Arabic, so they had difficulty in following the trainings and therefore they could not see the benefits they expected, and finally 1 of them stated that the projects did not meet their expectations due to the short duration of the projects. In this context, a Syrian entrepreneur producing eco-friendly bags, who has so far participated in three separate projects run by the United Nations, the World Bank and the International Labour Organization, shared his views as follows¹³:

We have participated in three different projects so far and we have actually benefited a lot. For example, in the past, we did not know what to do when there was a situation with the financial advisor, or for example, we were not very familiar with Türkiye's export deposits. Now we know these things very well, for example, as you can see, my Turkish is very good, we can chat with you without silence, these are all the lessons we learned in these projects, but there is such a situation, the trainings remained in the trainings. Especially we still feel inadequate in how to reach to customers or how to expand our already existing customers. For example, they suggest us to use social media more actively, how can we use it? We already have 3 people working here, whether we find waste fabric, make the design, sew the bag or do social media, we already do social media as much as we can. These kinds of things, for example, we

¹⁰ This interview was held in Turkish and translated into English by the author.

¹¹ This interview was held in English.

¹² This interview was held in English.

¹³ This interview was held in Turkish and translated into English by the author.

know what needs to be done, but when it comes to implementation, either the budget is not enough or the staff is not enough.

Kazanoğlu (2022) in her article *Migration and Entrepreneurship: The Impact of Non-Financial Interventions on Syrian Entrepreneurs* attributes the above-mentioned problem to the short duration of the projects. Kazanoğlu states that although a number of projects have been implemented to support Syrian entrepreneurs over the last four to five years, these projects are usually one or two-year projects. Such short-term project prevents the implementing organizations from working one-on-one with entrepreneurs or at least conducting a needs analysis in advance. In the absence of a needs analysis, as in the example above, entrepreneurs participating in the project may not be able to apply the trainings they receive in their daily business lives. Furthermore, three other Syrian entrepreneurs interviewed under the scope of this research mentioned that the trainings they attended were not useful enough on the grounds that they were given in either in English or in Turkish¹⁴:

In one of them, there was a simultaneous interpretation, but the documents were in English, and in the other one, the simultaneous interpretation in the lectures was from Turkish to English, which is ridiculous, I mean, after all, you are giving these trainings to non-Turks. Or at least specify this in the application so we would not participate. Anyway, we participated, but was it very productive, no, it was not.

Finally, a participant stated that the project was very useful only during the project. Its effects did not last after the project ended¹⁵:

I think it was a project of the International Labour Organization, we participated in it two summers ago. A big meeting was organized once a month and a lot of Turkish and a lot of Syrian business owners were participating, it was very good at that time, we met a lot of people, we even traded with some of them, but after the project ended, suddenly the trade stopped.

Twelve years after the war and with the relative certainty that Syrian refugees will not return to Syria, a series of financial and non-financial support programs have been designed to enable them to be active within the Turkish labour market. However, as can be seen from the examples above, there are still Syrian entrepreneurs who are both unaware of these programs and are unable to benefit from them sufficiently. In this context, it is crucial for implementing agencies to conduct a needs analysis before the project and an impact analysis at the end of the project in order to ensure that these programs satisfy their objectives and increase the capacity of Syrian entrepreneurs.

4. Conclusion and recommendations

Following the Syrian Civil War, which is considered as one of the most horrific wars in human history, nearly 35 million Syrians were forced to flee Syria and became refugees. According to the most recent TurkStat data, 3,6 million of these 35 million Syrian refugees live in Türkiye (TurkStat,

2022). While the vast majority of these 3.6 million Syrians in Türkiye are still unemployed for a variety of reasons, 1.6 million of them are in gainful employment. Although the significant majority of this 1.6 million Syrians work as cheap labour in precarious jobs, the number of those who have started their own businesses and entered into the entrepreneurship ecosystem has also reached to a considerable level. Today, the number of Syrian SMEs in Türkiye exceeds 20,000, including the informal and unregistered ones. These enterprises do not only contribute to the integration process of Syrian refugees but also contributes to Turkish economy. However, as discussed in detail above, these businesses have to deal with a number of problems that local businesses do not face. In order to overcome these problems and contribute to the capacity building of Syrian entrepreneurs, this paper offers some recommendations for Syrian entrepreneurs, the Turkish government and civil society organizations.

As discussed in detail above, language barrier is at the top of the problems faced by Syrian SMEs in Türkiye. 41 of the 46 Syrian SMEs interviewed under the scope of this research stated that their inability to speak Turkish had a significant negative impact on their businesses. In this context, national and international non-governmental organizations can focus on Turkish language trainings. In addition, they could also prepare Arabic guides or set up help desks with an Arabic speaking expert. Gaziantep Chamber of Commerce has already formed various help desks in different locations in Gaziantep wherein Syrian SMEs are assisted on Turkish law, Turkish labour market regulations, banking regulations, and export law. This example can be duplicated by other Chambers of Commerce as well.

The second most common problem faced by Syrian SMEs is financial problems. 39 of the 46 Syrian SMEs interviewed within the scope of the research stated that they lacked financial resources. In this context, an organizational model to be developed for Syrian SMEs can reduce the raw material costs of Syrian SMEs. Through this model Syrian SMEs would be able to know the suppliers and get the necessary raw material from those suppliers on reduce prices. In addition, trainings on project writing for national and international funds can be provided for Syrian SMEs, whose access to bank loans are limited. Similarly, a database in Arabic can be created where Syrian SMEs can follow the calls of these funds. In order to prevent cultural exclusion, another major problem faced by Syrian SMEs, national and international civil society organizations can organize fairs where Syrian businesses can meet each other and local businesses and introduce both themselves and their products. Furthermore, a database with Turkish, English and Arabic language options could be created that includes both contact information and product ranges of Syrian businesses. Finally, considering the language barrier of Syrian individuals, the number of Arabic psychologists can be increased so that they can express themselves comfortably. In this way, Syrian individuals can overcome their psychological problems with professional support.

All in all, as shown above both economic integration theory remained insufficient in explaining the Turkish example in

¹⁴ This interview was held in English.

¹⁵ This interview was held in English.

terms of refugee entrepreneurship. While the economic integration theory propounds being active within the labour market to prevent refugees from becoming isolated and marginalized in host countries and to positively affect their interactions with host communities, the findings of this research clearly showed that the Syrian entrepreneurs face significant difficulties not only in doing businesses with Turkish entrepreneurs but also interacting with them. On the other hand, the findings of this research both associates and dissociates with the theory of entrepreneurship in conflict zones. In line with what the theory of entrepreneurship in conflict zones states, the Syrian entrepreneurs in Türkiye have offered new export destinations to Türkiye. Yet, contrary to what theory of entrepreneurship in conflict zones, the psychological problems that Syrian refugees face, did not nourish their careers instead, those problems have drew Syrian entrepreneurs back in the business life.

References

- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Bizri, R. M. (2017). Refugee-entrepreneurship: A social capital perspective. *Entrepreneurship & Regional Development*, 29(9-10), 847-868.
- Bradley, L., Bartram, L., Al-Sabbagh, K. W., & Algers, A. (2023). Designing mobile language learning with Arabic speaking migrants. *Interactive Learning Environments*, 31(1), 514-526.
- Braun, V. ve Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), pp. 77-101.
- Çayın, M., & Atalay, E. (2020). KOBİ'lerin Finansman Sıkıntılarının Giderilmesi ile Yerel Ekonomik Kalkınma İlişkisi: Batman İli Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 27(1), 35-49.
- Erdoğan, M. M. (2018). *Suriyeliler barometresi: Suriyelilerle uyum içinde yaşamın çerçevesi: SB 2017*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gericke, D., Burmeister, A., Löwe, J., Deller, J., & Pundt, L. (2018). How do refugees use their social capital for successful labour market integration? An exploratory analysis in Germany. *Journal of vocational behaviour*, 105, 46-61.
- “International Migration Statistics,” TurkStat, Available at: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Goc-Istatistikleri-201933709#:~:text=T%C3%BCrkiye'den%20yurt%20d%C4%B1%C5%9F%C4%B1na%20g%C3%B6%C3%A7,artarak%20330%20bin%20289%20oldu>
- Kazanoğlu, N. (2023). Göç ve Girişimcilik: Mali Olmayan Müdahalelerin Suriyeli Girişimciler Üzerindeki Etkisi. *Orta Doğu Etütleri*, 14(2), 207-228.
- Kılıçlı Y., & Aygün, M. (2018). KOBİ'lerin Finansman Sorunları ve Çözüm Önerileri: Van Organize Sanayi Bölgesi Üzerine Bir İnceleme. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1).
- “KOBİ Snapshot: Türkiye'nin Güney Bölgesindeki Küçük İşletmeler,” Building Markets, Available at: https://buildingmarkets.org/wpcontent/uploads/2021/08/building_markets_syrian_sme_snapshot_Turkey_southern_region_210419.pdf
- Shiko, M. (2021). Suriyeli mültecilerin, Türk toplumu ile entegrasyon sürecinde yaşadıkları sorunlar üzerine bir araştırma. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 39-58.
- Şimşek, D. (2019). Türkiye'de Suriyeli mülteci entegrasyonu: Zorlukları ve olanakları. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 172-187.
- Timuroğlu, M. K., & Çakır, S. (2014). Girişimcilerin yeni bir girişim yapma niyetlerinin risk alma eğilimi ile ilişkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 119-136.
- TOBB, 2020. Available at: <https://mobil.tobb.org.tr/MansetResimleri/26166-3.pdf>.

TÜİK, 2020. Available at: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kucuk-ve-Orta-Buyuklukteki-Girisim-Istatistikleri-2019-37548>.

TÜRKONFED, 2021. Available at: <https://turkonfed.org/tr/detail/3493/dayanikli-kobiler-guclu-yarinar-ihityac-analizi-raporu>.

Üstün, N. (2016). Suriyelilerin Türk İşgücü piyasasına entegrasyonu sorunlar-öneriler. *Konya Ticaret Odası Ekonomik Araştırmalar ve Proje Müdürlüğü Araştırma Raporu*. Erişim: <https://www.kto.org.tr/d/file/suriyelilerin-turk-igucu-piyasasina-entegrasyonu,-sorunlar-oneriler---nazli-ustun.pdf>.

Valenta, M., & Bunar, N. (2010). State assisted integration: Refugee integration policies in Scandinavian welfare states: The Swedish and Norwegian experience. *Journal of refugee studies*, 23(4), 463-483.

Waldinger, R., H. Aldrich ve R. Ward (1990). Opportunities, Group Characteristics And Strategies. In R. Waldinger, H. Aldrich and R. Ward (Ed.), *Ethnic Entrepreneurs: Immigrant Business in Industrial Societies*, London: Sage, 13-48. https://buildingmarkets.org/sites/default/files/pdm_reports/building_markets_syrian_sme_snapshot_Turkey_southern_region_210419.pdf https://buildingmarkets.org/sites/default/files/pdm_reports/another_side_to_the_story_a_market_assessment_of_syrian_smes_in_Turkey.pdf

Interviews

Interview:	Date:	Place:
Interview 1:	06.03.2022	İstanbul
Interview 2:	06.03.2022	İstanbul
Interview 3:	09.03.2022	İstanbul
Interview 4:	09.03.2022	İstanbul
Interview 5:	09.03.2022	İstanbul
Interview 6:	17.03.2022	İstanbul
Interview 7:	17.03.2022	İstanbul
Interview 8:	17.03.2022	İstanbul
Interview 9:	17.03.2022	İstanbul
Interview 10:	26.05.2022	İstanbul
Interview 11:	26.05.2022	İstanbul
Interview 12:	01.06.2022	İstanbul
Interview 13:	03.06.2022	İstanbul
Interview 14:	03.06.2022	İstanbul
Interview 16:	12.04.2022	Mersin
Interview 17:	12.04.2022	Mersin
Interview 18:	14.04.2022	Mersin
Interview 19:	14.04.2022	Mersin
Interview 20:	03.05.2022	Hatay
Interview 21:	03.05.2022	Hatay
Interview 22:	03.05.2022	Hatay
Interview 23:	04.05.2022	Hatay
Interview 24:	04.05.2022	Hatay
Interview 25:	18.04.2022	Adana
Interview 26:	18.04.2022	Adana
Interview 27:	18.04.2022	Adana
Interview 28:	19.04.2022	Adana
Interview 29:	19.04.2022	Adana
Interview 30:	19.04.2022	Adana
Interview 31:	20.04.2022	Adana
Interview 32:	20.04.2022	Adana
Interview 33:	20.04.2022	Adana
Interview 34:	12.06.2022	Gaziantep
Interview 35:	12.06.2022	Gaziantep
Interview 36:	12.06.2022	Gaziantep
Interview 37:	13.06.2022	Gaziantep
Interview 38:	13.06.2022	Gaziantep
Interview 39:	14.06.2022	Gaziantep
Interview 40:	14.06.2022	Gaziantep
Interview 41:	14.06.2022	Gaziantep
Interview 42:	15.06.2022	Gaziantep
Interview 43:	15.06.2022	Gaziantep
Interview 44:	15.06.2022	Gaziantep
Interview 45:	16.06.2022	Gaziantep
Interview 46:	16.06.2022	Gaziantep

Uluslararası Rekabet Gücünü Etkileyen Makroekonomik Faktörler: Türkiye Savunma Sanayi Üzerine Bir Uygulama

Macroeconomic Factors Affecting International Competitiveness: An Application on Turkish Defense Industry

Muhammet Ali AVCİ^a

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi	
Başvuru	28 Ağustos 2023
Kabul	23 Kasım 2023
Yayın	28 Kasım 2023

Makale Türü	Araştırma Makalesi
-------------	--------------------

Anahtar Kelimeler

Savunma Sanayi Rekabet Gücü,
Eşbütünlüşme,
Nedensellik,
Makro Ekonomik Değişkenler

ARTICLE INFO

Article History	
Received	28 August 2023
Accepted	23 November 2023
Available Online	28 November 2023

Article Type	Research Article
--------------	------------------

Keywords

Competitiveness of Defense Industry,
Cointegration,
Causality,
Macroeconomic Variables

ÖZ

Bu çalışmada Türkiye’de savunma sanayinin rekabet gücü makro ekonomik açıdan analiz edilmiştir. Bu bağlamda savunma sanayinin rekabet gücünü temsil eden AKÜ endeksi ile seçilmiş makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki, Türkiye’nin 2001-2022 dönemi için alternatif eşbütünlüşme ve nedensellik testleri yardımı ile incelenmiştir. Eşbütünlüşme analizi sonucu, AKÜ endeksi ile RGSYH, MFO, TÜFE, RDK ve savunma harcamaları arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. FMOLS analizi sonucu, RGSYH ve RDK’deki artışın rekabet gücünü arttırdığı; MFO, TÜFE ve savunma harcamalarındaki artışın ise rekabet gücünü azalttığı görülmüştür. Nedensellik analizi sonucu, AKÜ endeksi ile RGSYH ve TÜFE arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisi; savunma harcamaları, RDK ve MFO’dan AKÜ endeksine doğru ise tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu bulunmuştur.

ABSTRACT

In this study, the competitiveness of the defense industry in Turkey was analyzed from a macroeconomic perspective. In this context, the relationship between the RCA index, which represents the competitiveness of the defense industry, and selected macroeconomic variables was examined for the period 2001-2022 in Turkey, using alternative cointegration and causality tests. The results of the cointegration analysis indicate a long-term relationship between the RCA Index and RGDP, DIR, CPI, RER, and defense expenditures. The findings from the FMOLS analysis suggest that an increase in RGDP and RER enhances competitiveness, while an increase in DIR, CPI, and defense expenditures decreases competitiveness. The causality analysis reveals a bidirectional causality relationship between the RCA Index and RGDP as well as CPI, while a unidirectional causality relationship was found from defense expenditures, RER, and DIR towards the RCA Index.

EXTENDED SUMMARY

Today, one of the most important resources for countries to have a sustainable growth structure and to rise to the top in international competition is to produce and export products with high added value. However, the rapid change in technology in the 21st century makes it increasingly difficult to create high value-added products and production processes. This situation makes it a necessity to focus on high value-added production, especially for developing countries. One of the main factors that determine the position of countries in international competitive advantage is the strength of the army and its defense potential. The defense industry is one of the main sectors in which products with high added value and advanced technology such as information and space technologies and health are included. An advanced and internationally competitive

defense industry has many benefits for countries. Some of those; Production and export revenues increase, balance of payments deficits decreases, exchange rate, interest and price stability which express stability in the economy are ensured and progress occurs in other areas of the economy through positive externalities. In addition to these economic benefits, a developed defense industry contributes to the formation of independent policies and allows countries to have a right to speak in world politics. Considering such advantages in the defense industry, this sector should be chosen as the leading sector and supported. On the other hand, the literature review reveals that most of the studies on the defense industry in Turkey examine the relationship between defense industry expenditures and macroeconomic variables and try to determine the competitiveness of the industrial sector. In the literature, there is no study analyzing

^a Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Denizli, E-Posta: maliavci@pau.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3193-3482

the relationship between the competitiveness of the Turkish defense industry and macroeconomic variables. It is thought that the study will contribute to the literature in terms of filling this gap.

In the literature review on the relationship between the competitiveness of countries and macroeconomic variables, it is seen that studies are generally categorized in three groups. These are studies examining the relationship between sectoral expenditures and macro-economic variables; studies to determine the competitiveness of industrial sub-sectors and studies examining the relationship between the competitiveness of industrial sub-sectors and macro variables. Some of these studies are as follows: (Yıldız and Yıldız, 2019), in the study, the relationship between economic growth and defense expenditures in the economies of five Middle East countries and Turkey for the period 1990-2015 was investigated. In the analysis in which panel bootstrap causality analysis was applied, a two-way causality relationship was found only for Iran, and a unidirectional causality relationship from economic growth to defense expenditures throughout the panel. (Ateş, 2021), investigated the competitiveness of Turkey's unmanned aerial vehicle exports in the 2002-2020 period. The Revealed Comparative Advantage Index, Revealed Competitive Advantage Index and Export Specialization Index were calculated using the HS six-digit data of this sector. He stated that especially in recent years, Turkey's competitiveness in the field of unmanned aerial vehicle has increased. (Yapraklı, 2011), in his study, investigated the relationship between the international competitiveness of the Turkish manufacturing industry sector and macroeconomic variables for the period of 1980-2010. The relationship between the RCA index and the selected macroeconomic variables was examined with multiple cointegration and error correction models. As a result, international competitiveness is affected positively by GDP and openness, and negatively by labor cost and real exchange rate. In this study, like the third group studies in the literature, the relations between the competitiveness of the defense industry and macroeconomic variables were analyzed.

Due to the advantages listed above, in the study, the relationships between the competitiveness of the defense industry and selected macroeconomic variables were examined with the help of alternative cointegration and causality tests for Turkey's 2001-2022 period. In the first stage of the analysis, the RCA index, which represents the competitiveness of the Turkish Defense Industry, was calculated. In the second stage, the stability of the variables was tested with Augmented Dickey Fuller (the traditional test) and Zivot-Andrews (including structural break) unit root test. In the third stage, the cointegration relationship between the RCA index and the selected macroeconomic variables was investigated with Engle-Granger, Phillips-Ouliaris and the Gregory-Hansen (including structural break) cointegration tests. In the fourth stage, the coefficients in the cointegration relationship were estimated by using the FMOLS method. In the fifth stage, the causality relationships between the RCA index and selected macroeconomic variables were examined with the traditional Granger test and the Fourier Granger causality test which allow for structural break.

As for the results of the analysis, according to the calculated RCA index, while Turkey didn't have a comparative advantage in the defense industry until 2020, after this year it became a country with a weak comparative advantage and gradually increased its comparative advantage in the 2005-2021 period. According to the results of both unit root tests, it was found that the variables were stationary in the first order. According to the results of the third stage in which we analyze the cointegration relationship, a long run cointegration relationship between the RCA index and the selected macroeconomic variables is found by all three methods. According to the FMOLS analysis result, in which we estimated the cointegration coefficients, there was a negative correlation between the RCA index and DIR, CPI, RER and defense expenditures; a positive correlation was found between RGDP. These results indicate that when interest and inflation increase and the national currency appreciates, the revealed comparative advantages decrease, whereas when GDP increases, RCA increases. The determination of an inverse relationship between the real exchange rate and the competitiveness index shows that Turkey achieves its international competitiveness through price advantage. According to the results of the causality analysis, which is the last stage of the study, it is seen that there is a bidirectional causality between RGDP, CPI and RCA, and a unidirectional causality from defense expenditures, DIR and RER to RCA.

When we evaluate the results of the analysis in general, an important condition for countries to have a sustainable development structure is to increase their international competitiveness. Policies aimed at increasing GDP, which represents economic growth, will also increase international competitiveness. Increasing competitiveness will also contribute to economic growth. Interest rates, inflation, instability in exchange rates (indirect parity) and high numbers in these indicators, which are also referred to as indicators of economic instability, negatively affect international competitiveness as well as the entire economy. Therefore, macroeconomic policies that will control these three indicators will also positively affect international competitiveness. The basis of these policies is the medium and long-term structural measures to be taken in the economy. Some of these structural measures can be listed as follows; Savings should be increased at the level of all economic units, ineffective and inefficient investments and waste should be prevented, the resources should be used in the development of high value-added technological products and production processes, especially in education and R&D expenditures and a growth strategy based on exports rather than domestic consumption should be established. If we look at the defense industry in particular; Although Turkey has gradually reduced its foreign dependency in the defense industry and increased its international competitiveness (with the effect of developments in unmanned aerial vehicles), in recent years Turkey is not a country with a highly competitive power in the defense industry in general. To increase the competitiveness of the defense industry, in addition to the above-mentioned macro measures, sector-specific structural transformations are required. In this context, transforming defense expenditures into a structure that will improve the quality and quantity of domestic production and production processes rather than importing goods and

services, and implementing more effective defense industry strategy plans will contribute to increasing international competitiveness.

1. Giriş

Günümüzde ülkelerin sürdürülebilir bir büyüme yapısına sahip olabilmeleri, temel olarak dört faktöre bağlı görülmektedir. Bunlar; sermaye birikiminin, ihracatın, eğitim ve Ar-Ge harcamalarının artırılması ve teknolojik yeniliklerin ekonominin bütün alanlarına yaygınlaştırılmasıdır. 21. yy.'daki teknolojiye hızlı değişim, katma değeri yüksek ürünlerin ve üretim süreçlerinin gittikçe sofistikeleşmesine ve yüksek teknoloji içermesine, dolayısıyla küresel rekabetin ve ihracatın daha zor bir hale gelmesine yol açmıştır. Özellikle yüksek teknoloji içeren mal ve hizmetlerin üretimi, üretimin nitelikli insan gücü ve hassas teknikler gerektirmesi, yüksek düzeyde sermaye ve Ar-Ge harcamasına ihtiyaç duyması, projelerin geniş kapsamlı olması ve üretim süreçlerinin uzun zamana yayılması gibi nedenlerden dolayı sınırlı sayıda gelişmiş ülkeler tarafından yapılabilmekte ve üretim sürecindeki bu zorluklar ilgili ülkelere uluslararası rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. Bu bağlamda Park (2014), Güney Kore Savunma Sanayinin gelişimini incelediği çalışmada devlet desteğinin, yüksek teknolojinin ve hızlı öğrenme yeteneğinin G. Kore savunma sanayinin rekabet gücünü yükselttiğini ve G. Kore'yi dünyadaki en önemli savunma sanayi ihracatçılarından birisi haline getirdiğini ifade etmiştir. Fischer vd. (1993), Avusturya ekonomisinin ihracat performansını inceledikleri çalışmalarında patent sayılarının yüksek teknolojiye sahip sektörlerde yoğunlaştığını ve bunun, ilgili sektörlerde rekabet gücünü ve dolayısıyla ihracatı artırıcı yönde bir etki oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Katma değeri düşük ürünlerin ihracatında ise iş gücü maliyetleri uluslararası rekabeti zorlaştırmaktadır. Özellikle Hindistan, Çin gibi nüfusu yoğun uzak doğu ülkelerinin işgücü maliyetleri açısından avantajlı olmaları, düşük teknoloji yoğunluğuna sahip ürünlerin ihracatında gelişmekte olan ülkelerin önündeki en büyük engellerden birisidir. Kalkınma sürecindeki ülkelerin sayılan nedenlerden dolayı küresel rekabette üst sıralara çıkabilmeleri için üretimde katma değeri yüksek ürünlere yönelmeleri bir zorunluluk haline gelmektedir.

Literatürde genel olarak ülkeler gelişmişlik düzeylerine göre üç gruba ayrılmaktadır. Birinci grup ülkeler geri kalmış ülkelerdir. Bu ülkelerin ihracatı genel olarak hammadde ve işlenmemiş ürünlere dayandığı için bu ülkelerin ihracat gelirleri son derece az ve büyüme rakamları düşüktür. İkinci grup ülkeler, ülkemizin de içinde yer aldığı gelişmekte olan ülkelerdir. Bu ülkeler düşük ve orta teknolojiye sahip ürünler üretip ihraç ettikleri için ihraç gelirleri genellikle düşüktür ve büyüme hızları istikrarsızdır. Ayrıca bu ülkeler, üretimlerini genel olarak emek yoğun bir şekilde gerçekleştirdiklerinden rekabet üstünlüğünde işgücü maliyetleri temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Üçüncü grup ülkeler, dünya gelirinin büyük bir kısmına sahip olan gelişmiş ülkeler grubudur. Bu ülkeler, ileri teknoloji içeren katma değeri yüksek ürünler üretip ihraç ederek ihracattan büyük kazançlar elde etmektedirler ve istikrarlı bir büyüme yapısına sahiptirler. Katma değeri yüksek ürünlerin giderek daha sofistike teknolojiler gerektirmesi bu ülkelerin rekabet üstünlüğünü devam ettirmelerini sağlamaktadır.

Ülkelerin uluslararası rekabet üstünlüğündeki konumunu belirleyen temel unsurlar; coğrafi faktörler (sınırlar, iklim, doğal kaynaklar, su kaynakları), demografik faktörler (nüfus ve nüfusun yapısı), ekonomi (büyüklük, yenilik ve teknolojik ilerlemeler), yetki ve gücün doğası, ordu ve savunma potansiyeli (cesaret ve toplumun fedakarlık yapma isteği, savunma harcamaları, silahlı kuvvetlerin nitel ve nicel özellikleri) ve ülkeler arası ittifaklardan oluşmaktadır (Kaczmarek vd., 2008:104). Tüm bu unsurlar arasında savunma sanayinin özel bir önemi vardır.

Savunma sanayi; bilişim ve uzay teknolojileri, sağlık, otomotiv, finans gibi katma değeri yüksek ve ileri teknoloji içeren ürünlerin yer aldığı belli başlı sektörlerden birisidir. Savunma sanayinin gelişmiş olması, ülkelere rekabet üstünlüğünün yanında birçok avantaj sağlamaktadır. Savunma sanayii neo-klasik teoriye göre oluşturduğu sermaye birikimi ile ülkelerin sürdürülebilir büyüme ve kalkınma yapısına sahip olmasında önemli bir faktördür. Sermaye birikiminin artması savunma sanayii geliştirirken, savunma sanayindeki gelişmeler de sermaye birikimini artırmaktadır. Savunma sanayinde meydana gelen gelişmeler, pozitif dışsallıklar kanalıyla ekonominin diğer alanlarında da ilerlemelere yol açmakta ve makro ekonomik göstergeler olumlu yönde değişmektedir. Özellikle savunma sanayinde yeni alanlar oluşturarak (Türkiye'nin insansız hava araçlarındaki başarısı gibi) bu alanlarda ürün geliştirmek, ülkeleri uluslararası rekabette hızlı bir şekilde üst sıralara taşımaktadır.

Gelişmiş bir savunma sanayi bir taraftan ülkelerin bağımsız politikalar oluşturabilmelerine katkıda bulunurken diğer yandan ülkeleri dünya siyaseti içerisinde önemli bir konuma taşımaktadır. İthalata dayalı oluşturulan bir savunma sanayii, ülkeleri silah aldıkları ülkelere bağımlı hale getirmektedir. Diğer yandan, ülkeler savunma sanayine sahip olsun ya da olmasın iç ve dış güvenliklerini sağlamak için savunma ürünlerine ihtiyaç duymaktadır. Savunma ihtiyaçlarını ithalat yoluyla karşılayan ülkeler, kalkınmada kullanılabilecekleri kaynaklarını yurt dışına transfer ettikleri için makroekonomik performansları bu durumdan olumsuz etkilenirken, bu ürünleri ihraç eden ülkeler açısından tam tersi bir durum ortaya çıkmaktadır.

Son yıllarda Rusya-Ukrayna, Azerbaycan-Ermenistan ve Ortadoğu'daki birçok ülkeyi içine alan savaş ve karışıklıklar, ABD-Rusya-Çin arasındaki güç mücadeleleri, Afrika'da batılı ülkelerin hakimiyet savaşları gibi yerel ve bölgesel düzeydeki sorunların artması, savunma sanayi ürünlerine yönelik ihtiyaç artarak bu ürünlerin ihracatını pozitif yönde etkilemiştir. Küresel bazda savunma sanayine yönelik toplam ihracat rakamlarına baktığımızda giderek arttığı görülmektedir. Dünya toplam ihraç ve ithalatında en büyük paya sahip olan ülkeler aralarında ABD, Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya, Kanada'nın da yer aldığı gelişmiş ülkelerdir. Rusya ve Çin gibi ülkeler büyük bir savunma sanayine sahip olsalar da daha ziyade kendi ihtiyaçlarına yönelik üretim yaptıkları için bu alanda dış ticaretleri Avrupa ülkelerine nazaran düşüktür. Dünya üzerindeki savaş ve karışıklıkların artması Türk savunma sanayinin ihracat yapısını da etkilemiştir. Bir yandan savunma sanayi ihracatı giderek artarken diğer yandan ihracat pazar yapısı büyük değişime uğramıştır. Beş sene öncesine kadar savunma ürünleri genel olarak ABD ve Avrupa ülkelerine ihraç edilirken günümüzde ABD ilk sıradaki yerini korumuş

olsa da dünya üzerindeki karışıklık olan pek çok ülkeye ihracat yapılmaktadır. İhracatımızın yoğunlaştığı bu ülkelerden bazıları, Ukrayna, Polonya, Pakistan; başta Azerbaycan olmak üzere Türk Cumhuriyetleri; Fas, Tunus, Nijer gibi birçok Afrika ülkesi; BAE, Sudi Arabistan, Katar gibi Ortadoğu ülkeleridir.

Savunma sanayindeki bu tür avantajlar göz önünde bulundurulduğunda, bu sektörün öncü sektör olarak seçilmesi ve desteklenmesi önemlidir. Diğer yandan, tarafımızca gerçekleştirilen literatür taramasında savunma sanayi ve Türkiye özelinde yapılan çalışmaların çoğunluğunun savunma sanayi harcamaları ile makro ekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyen ve sanayi sektörünün rekabet gücünü belirlemeye çalışan çalışmalar olduğu görülmektedir. Literatürde, Türkiye'nin Savunma sanayi rekabet gücü ile makro ekonomik göstergeler arasındaki ilişkileri inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Türk savunma sanayinin rekabet gücünü belirlemek, ikincisi ise belirlenen rekabet gücü ile seçili makro ekonomik değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri ve nedensellik ilişkilerini ortaya koymaya çalışmaktır. Çalışmanın bu açıdan literatüre katkısı olacağı düşünülmektedir. Yukarıda sayılan nedenlerden dolayı mevcut çalışmada savunma sanayinin rekabet gücünün makroekonomik göstergelerle ilişkisi incelenmiştir. Çalışma beş bölüme ayrılmıştır. İkinci bölümde ülkelerin rekabet gücüne etki eden faktörler incelenmiş; üçüncü bölümde rekabet gücüne etki eden faktörlerle ilgili literatür taraması sunulmuş; dördüncü bölümde veri seti ve yöntemden bahsedilmiş ve beşinci bölümde yapılan ampirik analiz sonuçları verilmiştir.

2. Ülkelerin Rekabet Gücüne Etki Eden Faktörler

Literatürde ülke sanayilerinin rekabet güçlerine etki eden birçok ekonomik faktör bulunmakla birlikte çalışmanın kapsamı gereği, analizler için literatürde en fazla kullanılan ve makro ekonomiyi temsil ettiği düşünülen değişkenler arasından bir seçim yapılmıştır. Bu bağlamda çalışmada reel gayrisafi yurtiçi hasıla (RGSYH), reel döviz kuru (RDK), tüketici fiyat endeksi (TÜFE), mevduat faiz oranı (MFO) ve savunma harcamaları ile savunma sanayinin rekabet gücünü temsil eden açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi (AKÜ) arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Aşağıda bu değişkenler arasındaki ilişkiler kısaca açıklanmaya çalışılacaktır.

Ülkelerin uluslararası rekabet güçlerini kalıcı bir biçimde arttırabilmelerine imkân veren temel iki faktör, makroekonomide istikrarlı bir ortam ve sürdürülebilir büyüme rakamlarına sahip olmaktır. Makro ekonomik çevre, bir ülkedeki tasarruf, yatırım ve tüketim kararlarını doğrudan etkilemektedir. Makroekonomik ortamın istikrarlı olması, temel olarak fiyatta, faizlerde ve döviz kurlarında istikrarı ifade etmektedir. Bu değişkenlerin istikrarlı olmasının yanında enflasyonun ve faizlerin, yatırımları olumsuz etkilemeyecek ve döviz kurlarının rekabetçi olacak bir düzeyde tutulması gerekmektedir (Fischer, 1993:3-7).

Savunma sanayinin istihdam üzerindeki etkisine bakacak olursak, özellikle savunma sistemlerinin yerli olarak üretilmesi durumunda istihdama daha çok katkı sağlayacağı görülmektedir. Yerli üretimin ihracata yönlendirilebilmesi durumunda bu katkı daha da artacaktır. Savunma sanayinde

üretilen ürünler ve teknolojiler, aynı zamanda yan sanayilerin ve diğer sanayi dallarının da gelişmesini sağlayarak istihdam artışına katkıda bulunmaktadır (Korkmaz ve Topçu, 2019: 319-320).

Savunma sanayinin gelişiminin büyüme ve ödemeler dengesi üzerindeki etkisi kısa ve uzun vadede farklılaşmaktadır. Bu alana yapılan harcamalar kısa vadede yüksek bir mali yük ve ödemeler dengesi açıkları getirirken; uzun vadede uluslararası rekabet gücünün ve ihracatın artması, ödemeler dengesi ve büyüme üzerinde olumlu etki oluşturacaktır (Canbay ve Mercan, 2017:90-91). Döviz kurları özellikle gelişmekte olan ülkelerde dış ticarete müdahale aracı olarak kullanılmaktadır. Kurlara yapılan yerli paranın değersizleştirilmesi yönündeki müdahaleler ile nisbi fiyat düzeylerini kendi lehlerine çevirebilen ülkeler, uluslararası rekabet güçlerini arttırmaktadır.

Literatürde savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişkiye yönelik iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi savunma harcamalarındaki artışın, oluşturacağı çarpan etkisi ve pozitif dışsallıklar ile yatırımları artırarak ekonomik büyümeyi pozitif etkileyeceğini ileri süren arz yanlı "Askeri Keynesçi" yaklaşımdır. İkinci görüş ise savunma harcamalarındaki artışın devlet bütçesinden doğrudan üretime yönelik diğer sanayi kollarına ayrılan payı azaltarak ekonomik büyümeyi negatif etkilediğini savunan talep odaklı "Neo-Klasik" yaklaşımdır. Bu bakış açısına göre savunma bütçesinin özellikle tamamlanmış ithal ürünlere harcanması, diğer sanayi kollarındaki yatırımları azaltacak, ödemeler dengesini bozacak ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyecektir (Giray, 2004:189-190).

Enflasyon oranlarının yüksek ve istikrarsız olduğu ülkelerde ortaya çıkan spekülasyon ortam ve belirsizliğin artması, yatırım, tasarruf ve tüketim kararları üzerinde olumsuz etkiler oluşturmakta ve ileriye dönük verilecek kararları engellemektedir. Yüksek enflasyon, üretim maliyetleri ve vergi açıklarını artırarak devletin borç yükünü ve vergi oranlarını arttırmaktadır. Bu durum ekonomide daraltıcı bir etkiye sahip olmaktadır (Deger ve Smith, 1983: 338). Yüksek enflasyonun bir diğer zararı ise, ülke içi fiyatları artırarak ülke ihracatını ve dolayısıyla ülkenin uluslararası rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemesidir.

3. Ülkelerin Rekabet Gücüne Etki Eden Faktörler ile İlgili Literatür

Ülkelerin rekabet gücünün makro ekonomik değişkenlerle ilişkisine yönelik yapılan literatür taramasında çalışmaların genellikle üç grupta toplandığı görülmektedir. Bunlar, sektör harcamaları ile makro ekonomik değişkenlerin ilişkisini inceleyen çalışmalar; sanayi alt sektörlerinin rekabet gücünü belirlemeye yönelik çalışmalar ve sanayi alt sektörlerinin rekabet gücü ile makro ekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalardır. Bu çalışma gruplarına ait literatür taraması aşağıda verilmiştir.

Yıldız ve Yıldız (2019), çalışmada 1990-2015 dönemi için beş Orta Doğu ülkesi ve Türkiye ekonomilerine ilişkin ekonomik büyüme ile savunma harcamaları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Panel bootstrap nedensellik analizinin uygulandığı analizde İran için karşılıklı nedensellik ilişkisi bulunurken, panel için ise büyümeden savunma

harcamalarına doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Bildirici (2016), çalışmasında Çin'in savunma sanayi ile ekonomik büyümesi arasındaki ilişkiyi 1987-2013 dönemi için Granger nedensellik testi kullanarak analiz etmiştir. Çalışma sonucunda ekonomik büyüme ve savunma harcamaları arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisinin olduğu ifade edilmiştir.

Pieroni (2009), 90 ülkenin 1970-2008 dönemini analiz ettiği kapsamlı çalışmasında doğrusal olmayan panel modelini kullanmıştır. Savunma harcamaları düşük düzey ve yüksek düzey olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Analiz sonucunda, yüksek düzeyde gerçekleşen savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi azaltıcı yönde etkileyeceği bulunmuştur.

Dunne vd. (2001), çalışmalarında 1960-1996 dönemi için Türkiye ve Yunanistan'ın ekonomik büyümesi ile savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, ekonomik büyüme ile savunma harcamaları arasında Türkiye için negatif bir ilişki bulurlarken Yunanistan için ise pozitif bir ilişki bulmuşlardır.

Köseoğlu ve Erdem (2014), Türkiye'de 1970-2010 dönemi için Türk imalat sanayinin rekabet gücüne etki eden faktörleri incelemişlerdir. Çalışmalarında VAR modeli ve Johansen eşbütünlük analizlerini uygulamışlardır. Çalışma sonucunda teknolojik değişimin ve GSYH'nin rekabet gücünü pozitif; reel efektif döviz kurunun ise negatif etkilediği sonucuna varılmıştır.

Yapraklı (2011), çalışmasında Türkiye'nin 1980-2010 dönemi için imalat sanayi rekabet gücü ile makro ekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. AKÜ endeksi ile seçilen ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler eşbütünlük analizi ile incelenmiştir. Sonuç olarak Türkiye'nin uluslararası rekabet gücü, GSYH ve dışa açıklık oranından pozitif etkilenirken reel döviz kurundan negatif etkilenmektedir.

Vergil ve Yıldırım (2006), çalışmalarında 1993-2002 dönemi için Türkiye'nin AB piyasalarındaki uluslararası ihracat rekabet gücünü ölçmeye çalışmışlardır. Bu amaçla 215 ihracat sektörünün AKÜ endeksi hesaplanmıştır. Analizler sabit etkiler panel veri yöntemi kullanılmış ve emek yoğun mallar üreten sektörler için AKÜ ve reel döviz kuru arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. İleri teknoloji ve standart teknoloji içeren sektörlerde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Amendola vd. (1993), çalışmada 1966-1987 yılları arasında 16 OECD ülkesinde seçilen makroekonomik değişkenlerin uluslararası rekabet gücü üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Analiz sonucunda ücret düzeyi ve döviz kuru değişkenleri rekabet üzerinde kısa vadeli avantajlar sağlarken; teknoloji düzeyi uzun vadeli avantajlar sağlamada daha başarılı bulunmuştur.

İzgi (2003), çalışmasında 2001-2021 dönemi için Türk savunma sanayinin rekabet gücünü alt sektörler itibari ile incelemiş, Uyumlaştırılmış Mal Tanım ve Kod Sistemine (HS) göre 88 ve 8526 nolu alt başlıklarda rekabet gücünün

zayıf olduğunu ancak 93 ve 8906 nolu alt başlıklarda rekabet gücünün yüksek olduğunu bulmuştur.

Ateş (2001), çalışmada 2002-2020 dönemi için Türkiye'de insansız hava aracı ihracatının rekabet gücü araştırılmıştır. Analizde bu sektörün HS altı dijital verileri kullanılarak Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük Endeksi, Açıklanmış Rekabet Üstünlüğü Endeksi ve İhracatta Uzmanlaşma Endeksleri hesaplanmıştır. Çalışma sonucunda, son yıllarda Türkiye'nin insansız hava aracı alanında rekabet gücünün giderek arttığını ifade edilmiştir.

Sandalcılar vd. (2018), çalışmalarında Türkiye ve ABD'nin savunma sanayi ihracat rekabet gücünü alt gruplar bazında 2008-2017 dönemi için AKÜ endeksini kullanarak analiz etmişlerdir. Sonuç olarak, Türkiye'nin 2008-2012 dönemi için 8911 ve 8912 nolu ürün gruplarında uluslararası rekabet açısından dezavantajlı; buna karşın 8913 ve 8919 nolu ürün gruplarında avantajlı olduğu bulunmuştur.

Buzdağlı vd. (2018), çalışmalarında stresli ekonomiler olarak nitelendirilen Türkiye, ABD, Rusya, Mısır'ın 1995-2016 dönemini incelemişler. Yöntem olarak AKÜ Endeksini kullanarak bu ülkelerin savunma sanayi rekabet güçlerini karşılaştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda özellikle ekonomik kriz dönemlerinde savunma sanayi rekabet gücünde azalmalar olduğu gözlenmiştir.

4. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada ilk önce Türkiye'nin Savunma Sanayi sektörü için AKÜ endeksi hesaplanmıştır. Daha sonra savunma sanayinin rekabet gücüne etki edebileceği düşünülen beş farklı ekonomik değişkenin, hesaplanmış olan AKÜ endeksi ile ilişkileri alternatif eşbütünlük ve nedensellik testleri ile analiz edilmiştir. Bu bölümde ilk önce uygulamalarda kullanılan veri setleri hakkında bilgi verilecek ve ardından kullanılan yöntemler tanıtılmaya çalışılacaktır.

4.1. Veri Seti

Türkiye için 2001-2022 dönemine ait Savunma Sanayi sektöründeki karşılaştırmalı üstünlüklerinin hesaplanmasında Uyumlaştırılmış Mal Tanım ve Kod Sistemi (HS) dikkate alınmıştır. Literatürden yararlanılarak seçilen Savunma Sanayi sektörüne ait 4 digitli HS fasılları tablo 1'de verilmiştir.¹ Çalışmada bu fasıllara ait ihracat verilerinin toplamı kullanılmış ve tüm veriler Uluslararası Ticaret Merkezinin (ITC) web sayfasından elde edilmiştir. Çalışmadaki analizler Eviews-12 ve Gauss-10 programları kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Yapılan eşbütünlük ve nedensellik analizlerinde kullanılan bağımlı değişken AKÜ endeksidir. Bağımsız değişkenler olarak kullanılan mevduat faiz oranı (MFO), reel gayri safi yurt içi hasıla (RGSHY) ve tüketici fiyat endeksi (TÜFE) serileri Uluslararası Para Fonunun (IFS) veri tabanından; Reel döviz kuru serisi (RDK) T.C. Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden ve savunma harcamaları serisi Stokholm Uluslararası Barış Antlaşmaları Enstitüsünden (Sipri) elde edilmiştir. Analizlerde bütün değişkenlerin logaritmik değerleri kullanılmıştır. TCMB, reel kur endeksini hesaplarken dolaylı kotasyon yöntemini

¹ Ayrıntılı açıklama için bakınız (Ateş, 2021; Dalum vd., 1998; Demirdağ ve Marşap, 2023; European Commission, 2013; İzgi, 2023)

kullandığı için reel döviz kurundaki artışlar Türk lirasının değer kazandığını göstermektedir.

Tablo 1. Savunma sanayine ait HS kodları

Kod	İçerik
3601	Silah barutu...
3602	Müstahzar patlayıcı maddeler...
3603	Fitiller, infilak kapsülleri...
8802	Motorlu hava araçları "ör. helikopterler ve uçaklar"
8803	Uçak ve uzay araçlarının aksam ve parçaları...
8804	Paraşütler, dahil. zeplin paraşütleri..., bunların parçaları ve aksesuarları...
8805	Uçak fırlatma teçhizatı; güverte durdurucu veya benzeri ...
8906	Gemiler, savaş gemileri ve cankurtaran botları...
901310	Silahlara takmak için teleskopik manzaralar; periskoplar...
93	Silahlar ve mühimmat; bunların parça ve aksesuarları...

Not: Tarafımızca derlenmiştir.

4.2. Yöntem

Çalışmanın bu bölümünde sırasıyla açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi, geleneksel ve yapısal kırılmalı dikkate alan birim kök, eşbütünleşme ve nedensellik testleri hakkında temel bilgiler verilecektir

4.2.1. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi

Balassa (1965) tarafından geliştirilen yaklaşım, ülkelerin ticaret performanslarını hesaba katarak bir karşılaştırmalı üstünlük endeksi hesaplamaya dayanmaktadır. Balassa, uluslararası karşılaştırmalı üstünlüğün, ticaret sonrası verilerinden daha sağlıklı bir şekilde gözlemlenebileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla buradaki temel amaç karşılaştırmalı üstünlüğün kaynaklarına odaklanmadan, üstünlüğün var olup olmadığını hesaplanmasdır. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi (AKÜ) eşitlik 1'deki gibidir.

$$AKÜ = \frac{x_{ij} / \sum_i x_{ij}}{\sum_j x_{ij} / \sum_i \sum_j x_{ij}} \quad (1)$$

Eşitlik 1'deki X ihracatı, i ve j alt indisleri ise sırasıyla mal grubunu ve ülkeyi göstermektedir. Endeksin payı, bir ülkenin toplam ihracatında ilgili mal grubunun ihracatının payını gösterirken, paydası ise toplam dünya ihracatında ilgili mal grubunun ihracatının payını göstermektedir (Balassa ve Noland, 1989:9). Dolayısıyla AKÜ endeksi belirli bir mal grubunun ihracatında bir ülkenin göstermiş olduğu performansın bu malın toplam dünya ihracatındaki performansı ile karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Bulunan değerlerin birden küçük olması karşılaştırmalı dezavantaja işaret ederken birden büyük olması ise ilgili mal grubunda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu göstermektedir.

Uygulamalı analizlerde çok sık kullanılan AKÜ endeksinin dağılımı teorik olarak elde edilmediği ve ampirik olarak da analiz edilmediği için hesaplanan AKÜ değerlerinin yorumlanması oldukça zor olmaktadır. Bu nedenle analizlerde daha doğru yorumlar yapabilmek için endeksin birden büyük olduğu durumda ilave sınıflandırmalar yapılmıştır (Hinloopen ve Marrewijk, 2001:3). Bu sınıflandırmaya göre; $0 < RCA < 1$ ise karşılaştırmalı üstünlüğün olmadığını; $1 < RCA \leq 2$ ise zayıf karşılaştırmalı üstünlük durumunu; $2 < RCA \leq 4$ ise orta karşılaştırmalı üstünlük durumunu ve $4 < RCA$ ise güçlü karşılaştırmalı üstünlüğün varlığını ifade etmektedir.

4.2.2. Geleneksel ve Yapısal Kırılmalı Birik Kök Testleri

Ekonometrik analizlerde, değişkenler arasında ilişkilerin anlamlı olabilmesi için değişkenlerin durağanlık düzeylerinin saptanması gerekmektedir. Zaman serilerinde doğal afetler, ekonomik krizler ve savaşlar gibi faktörler, yapısal değişimler meydana getirdiğinden dolayı zaman serilerinde yapısal kırılmalar meydana gelmektedir. Bu nedenle, serilerin durağanlık düzeyinin doğru bir şekilde belirlenebilmesi için yapısal kırılmaların dikkate alınması gerekmektedir. Aksi takdirde birim kök testleri yanıltıcı sonuçlar verebilmektedir. Çalışmanın bu bölümünde sırasıyla geleneksel testlerden Augmented Dickey Fuller (ADF) testi ve yapısal kırılmaları içeren Zivot-Andrews (ZA) birim kök testi hakkında bilgi verilecektir.

ADF birim kök testi, ekonometrik analizlerde en yaygın kullanılan testlerden birisidir. Temel olarak (Dickey ve Fuller, 1979) tarafından geliştirilen bu testte, hata terimlerindeki otokorelasyonu yok etmek için bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini modele dahil edilmektedir. ADF birim kök testinde sabit terim ve trend içeren model eşitlik 2'de gösterilmiştir.

$$\Delta y_t = \rho y_{t-1} + \gamma' Z_t + \sum_{j=1}^k d_j y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Burada Z_t matrisi kurulan modele göre sabit ve trendi içermektedir.

Zaman serisi analizlerinde serilerde yapısal kırılmaların bulunması, birim kök test sonuçlarının güvenilirliğini azaltmaktadır. Bu nedenle (Zivot ve Andrews, 1992), yapısal kırılmaları dahil ettikleri birim kök testleri ile bu sorunu ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. ZA testi, tek kırılmaya izin veren ADF tipi bir birim kök testidir. ZA testindeki regresyon modelleri kırılmanın sabitte, trendde ya da her ikisinde olmasına göre farklılaşmaktadır. Sabitte ve trendde kırılmayı içeren model eşitlik 3'teki gibidir.

$$\Delta y_t = \alpha + \rho y_{t-1} + \beta_1 + \mu_1 DU_t(\lambda) + \mu_2 DT_t(\lambda) + \sum_{j=1}^k d_j \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Modelde yapısal kırılmalar kukla değişken yardımıyla modele dahi edilmektedir. Eşitlik 3'teki DU ve DT kukla değişkenleri sırasıyla sabitte ve trendde kırılmayı ifade etmektedir.

4.2.3. Geleneksel ve Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testleri

Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen Engle-Granger (EG) testi iki aşamadan oluşmaktadır. Testin ilk aşamasında öncelikle (4) nolu eşitlikteki denklem en küçük kareler yöntemine göre tahmin edilir ve bu tahminden elde edilen hata terimlerinin durağanlığı ADF testi ile sınanır.

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 X_t + u_t \quad (4)$$

Hata terimlerinin durağan çıkması durumunda bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığından söz edilebilir.

Phillips ve Ouliaris (1990), çalışmalarındaki Phillips-Ouliaris (PO) testi temelde eşitlik 4'teki EG testine benzese de değişkenlerin otokorelasyon ve değişken varyans içermeleri durumunda daha iyi sonuçlar vermektedir. EG testinden farkı, boş hipotezin doğruluğu altında testin dağılımının açıklayıcı değişken sayısına ve trendin varlığına bağlı olarak değişmesidir (Ireland, 2009:1046-1048).

Gregory ve Hansen (1996) tarafından geliştirilen Gregory-Hansen (GH) testi, değişkenler arasındaki eşbütünlüğün varlığını tek kırılma durumunda inceleyen bir testtir. Bu test, modelde kullanılan zaman serilerinde kırılma olması durumunda değişken katsayılarının kırılma tarihlerinde değişime uğrayacağını ifade etmektedir. Testin temel hipotezi değişkenler arasında yapısal kırılma altında eşbütünlük olmadığıdır. GH testinde eşbütünlüğün varlığı sabitli, tren içeren sabitli, sabitli ve trendli olmak üzere üç farklı modelle incelenmektedir (Karaağaç ve Ceylan, 2018:210-211). Sabitli ve trendli model eşitlik 5'te gösterilmiştir.

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1t} + \alpha_1 y_{1t} + \alpha_2 y_{2t} \varphi_{1t} + \varepsilon_{1t} \quad (5)$$

Modelde yer alan φ , kırılma tarihlerine göre hesaplanmış kukla değişkenini ifade etmektedir.

4.2.4. Nedensellik Testleri

Granger (1969), tarafından geliştirilen test değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin basit bir şekilde araştırmaktadır. Granger'e göre, Y'nin tahmin yapılırken X'in geçmiş değerleri kullanıldığında daha başarılı sonuçlar elde ediliyor ise X, Y'nin Granger nedenidir. Örneğin, eşitlik 6'daki model, X'ten Y'ye doğru bir nedenselliğin varlığını test etmektedir. Testin boş hipotezi X'ten Y'ye doğru bir nedenselliğin olmadığıdır.

$$Y_t = \sum_{i=1}^k \alpha_i Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i X_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (6)$$

Enders ve Jones (2016), Granger nedensellik testinin yapısal kırılmaları dikkate almaması sorununa karşı fourier

fonksiyonlarını VAR analizine dahil ederek Fourier-Granger (FG) nedensellik testini geliştirmişlerdir. FG nedensellik testinin avantajı, modelde kırılma tarihleri ve kırılma sayısının belirlenmesine ihtiyaç duyulmamasıdır. FG nedensellik testinin modeli eşitlik 7'de verilmiştir.

$$y_{it} = \alpha_{i1} y_{1t-1} + \alpha_{i2} y_{2t-1} + \sum_{k=0}^n [y_{ik} \sin(2\pi kt/T) + \delta_{ik} \cos(2\pi kt/T)] + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

Eşitlik 7'de α katsayılarından herhangi birisinin 0'a eşit olmaması durumunda, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin varlığından bahsedilebilir.

5. Ampirik Sonuçlar

Çalışmada ilk önce denklem 1'de gösterilen AKÜ endeksi hesaplanmış ve elde edilen sonuçlar aşağıdaki Tablo 2'de sunulmuştur. Daha sonra analizlerde kullanılan değişkenlerin durağanlığı geleneksel ve yapısal kırılma içeren birim kök testleri ile araştırılmıştır. Bütün değişkenlerin I (1) dereceden durağan olduğu bulunduğundan sonra AKÜ endeksi ile makro ekonomik değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiler geleneksel ve yapısal kırılma içeren eşbütünlük testleri ile incelenmiştir. Yapılan testler sonucu eşbütünlük ilişkisi bulunduğu için sonraki aşamadan FMOLS yöntemi ile eşbütünlük katsayılarının tahmini yapılmıştır. Çalışmanın son aşamasında AKÜ endeksi ile seçilen makro ekonomik değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri Granger ve Fourier-Granger nedensellik testleri ile incelenmiştir. Çalışma bulguları aşağıda sırasıyla açıklanacaktır.

Tablo 2. Türkiye için Hesaplanan Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük Endeksleri (AKÜ) ve Alt Sektörlerin Savunma İhracatındaki Payları

	Alt Sektör AKÜ Endeksleri						Savunma İhracatında Alt Sektör Payları				
	36	88	89	90	93	Top.	36	88	89	90	93
2001	0.22	0.95	0.20	0.20	0.94	0.93	0.15	95.30	0.39	0.04	4.13
2002	0.36	0.21	0.96	2.17	1.57	0.28	0.84	69.68	4.15	1.82	23.52
2003	0.32	0.64	1.55	0.10	2.29	0.72	0.40	83.56	2.48	0.04	13.51
2004	0.23	0.81	4.37	0.01	1.74	0.91	0.34	81.21	5.95	0.01	12.49
2005	0.16	0.27	4.87	0.22	1.59	0.43	0.52	55.25	17.52	0.21	26.51
2006	0.27	0.35	8.53	0.07	2.20	0.55	0.44	58.83	22.93	0.04	17.77
2007	0.47	0.37	1.01	0.04	2.41	0.47	0.90	73.29	3.70	0.02	22.09
2008	0.70	0.16	1.34	0.08	2.27	0.28	2.19	51.85	7.27	0.10	38.59
2009	0.38	0.27	1.54	0.35	1.45	0.41	1.16	59.39	10.87	0.39	28.20
2010	0.57	0.28	1.00	0.01	1.95	0.45	1.81	56.03	6.43	0.01	35.72
2011	0.64	0.30	2.40	1.13	2.24	0.51	1.71	51.04	10.76	1.13	35.36
2012	0.82	0.35	0.61	1.41	2.53	0.54	1.92	56.84	1.95	1.13	38.16
2013	0.78	0.48	0.37	0.37	2.72	0.68	1.42	62.30	1.25	0.21	34.82
2014	0.97	0.42	2.97	0.75	4.25	0.72	1.53	52.70	10.75	0.35	34.66
2015	1.12	0.37	1.02	0.31	3.43	0.59	2.03	57.39	3.68	0.18	36.73
2016	1.01	0.37	1.23	0.01	3.42	0.58	1.77	59.00	4.96	0.01	34.27
2017	0.74	0.82	0.62	0.48	2.19	0.90	0.89	81.30	1.82	0.19	15.80
2018	0.49	0.51	0.77	0.74	2.47	0.64	0.88	71.66	3.42	0.48	23.56
2019	0.57	0.60	0.53	0.35	2.47	0.74	0.86	73.14	1.15	0.22	24.62
2020	0.56	0.65	3.02	0.02	4.36	1.06	0.70	53.03	7.80	0.01	38.46
2021	0.59	0.96	1.41	0.02	5.75	1.49	0.63	54.66	2.56	0.01	42.15
2022	1.07	0.41	1.08	1.04	5.05	1.33	2.13	23.00	2.97	1.06	70.83

Not: Kendi hesaplamamız.

Tablo 2'den de açıkça görüldüğü gibi Türkiye savunma sanayinde 2020 yılına kadar karşılaştırmalı üstünlüğe sahip değilken, 2020'den sonra zayıf karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan bir ülke haline gelmiştir. Bununla beraber 2005-2021 dönemini incelediğimizde karşılaştırmalı üstünlüğün giderek arttığı görülmektedir. Bu sonuç genel olarak Türkiye'nin sahip olduğu zayıf karşılaştırmalı üstünlüğün zamanla arttığını göstermektedir. Tablo 2'yi savunma sanayi alt sektörleri bağlamında analiz ettiğimizde;

ihracattaki payları açısından en büyük sektörlerin havacılık sektörü (88) ile silah ve mühimmat üretimini içeren sektör (93) olduğu görülmektedir. Diğer sektörler ise ihracatta nispeten çok daha düşük paylara sahiptirler. Rekabet gücü endeksine alt sektörler itibari ile baktığımızda ise en yüksek rekabet gücüne sahip sektörün 93 kodlu sektör olduğu ve son yıllarda bu sektörün güçlü karşılaştırma üstünlüğü elde ettiği görülmektedir. Rekabet üstünlüğü açısından 93 kodlu sektörü 89 kodlu sektör takip etmektedir. Savunma

ihracatında çok önemli bir paya sahip olan 88 kodlu sektörün rekabet gücü zaman içinde az da olsa yükselse de bu sektörün karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı görülmektedir. Bu sonuçları genel olarak değerlendirdiğimizde savunma sanayinin rekabet gücünü artıran temel sektörün 93 kodlu sektör olduğu, her ne kadar son dönemde büyük başarılar elde edilmiş olsa da 88 kodlu havacılık sektörünün rekabet gücüne yeterli katkıyı sağlayamadığı görülmektedir. Sektör özellikleri açısından incelediğimizde ise 93 kodlu sektörün 88 kodlu sektöre göre daha düşük yoğunlukta teknoloji gerektirdiği görülmektedir. Bu sonuçlar, sektörleri birleştirilerek bulduğumuz rekabet gücü değerinin temel olarak yüksek

teknolojili ürünler ihraç edilerek sağlandığını göstermemektedir. Teknoloji yoğunluğu nispeten düşük olan 93 kodlu sektördeki rekabet gücü artışı rekabet gücünün kaynağının Ar-Ge'den ziyade üretim-geliştirme Ür-Ge'den kaynaklandığını göstermektedir. Savunma sanayiinde rekabet gücünün gerçek madana artırılabilmesi için Ar-Ge'ye daha fazla önem verilmelidir.

Çalışmanın sonraki aşamasında eşitlik 2 ve 3 kullanılarak değişkenlerin durağan olup olmadıkları test edilmiştir. Birim kök test sonuçları aşağıdaki tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Birim Kök Test Sonuçları

	ADF				ZA			
	Model	Düzye	1. fark	Düzye	KT	1. fark	KT	
AKÜ	A	-1,684(0)	-6,796(0)***	-4,733(0)*	2019	-7,333(0)***	2005	
	B	-3,019(0)	-6,586(1)***	-4,533(0)	2020	-6,638(0)	2007	
SHAR	A	-3,286(3)**	-3,661(5)***	-4,648(3)*	2015	-5,397(5)***	2014	
	B	-1,624(4)	-4,5375***	-4,228(3)	2009	-5,373(4)***	2013	
RDK	A	1,018(2)	-5,192(0)***	-2,789(0)	2019	-7,748(0)***	2005	
	B	0,592(2)	-6,313(1)***	-4,417(5)	2017	-7,599(0)***	2009	
TÜFE	A	-1,373(0)	-3,795(1)**	-3,986(0)	2016	-8,605(0)***	2017	
	B	-3,868(0)**	-7,017(0)***	-6,848(0)***	2017	-6,911(0)***	2017	
RGSYG	A	-0,789(0)	-3,363(0)**	-3,713(1)	2012	-4,983(0)***	2009	
	B	-3,371(1)*	-3,565(0)**	-4,798(5)	2016	-7,750(4)***	2012	
MFO	A	-3,644(0)**	-3,290(1)**	-3,436(1)	2017	-6,427(4)***	2019	
	B	-2,401(0)	-3,851(4)**	-4,104(3)	2014	-8,778(5)***	2018	

Not: Parantez içindeki rakamlar gecikme sayılarını göstermektedir. Maksimum gecikme uzunluğu 5 olarak alınmış ve uygun gecikme uzunluğu Schwartz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Model A sabitli kırılmayı; Model B sabit ve trendle kırılmayı ifade etmektedir. ***, ** ve * ifadeleri %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerinde test istatistiğinin anlamlı olduğunu göstermektedir. ADF ve ZA testleri için %1, %5, %10 anlamlılık seviyelerinde kritik değerler sırasıyla Model A için -3.788, -3.012, -2.646 ve Model B için -4.647, -3.644, -3.261'dir.

Tablo 3'teki sonuçlar hem ADF hem de ZA birim kök testlerinde değişkenlerin birim kök içerdiğini ifade eden boş hipotezin düzey değerlerinde reddedilemediğini, fakat birinci fark değerlerinde güçlü bir şekilde reddedildiğini göstermektedir. Bunun sonucunda TÜFE değişkenine ait ZA testinin B modeli hariç bütün değişkenlerin %1 anlamlılık düzeyine göre 1. dereceden durağan oldukları söylenebilir. Bütün değişkenlerin aynı seviyede durağan olmaları sonucunda eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Eşbütünleşme analizi sonuçları aşağıdaki tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4'teki tau istatistiklerinin olasılık değerlerini incelediğimiz zaman, her iki test sonucunda da eşbütünleşmenin bulunmadığını ifade eden boş hipotezin %5 anlamlılık düzeyinde reddedildiği görülmektedir. Bu sonuç bize yapısal kırılma içermeyen geleneksel EG ve PO testlerine göre AKÜ ile seçilen değişkenler arasında güçlü bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermektedir. Diğer bir deyişle, savunma sanayinin rekabet gücü ile seçili makro ekonomik değişkenler arasında uzun dönemli bir birlikte hareket söz konusudur. Yapısal kırılmaya izin veren GH eşbütünleşme testinin sonuçları tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 4. Engle-Granger (EG) ve Phillips-Ouliaris (PO) Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Değişken	Test	Model	Tau istatistiği	Olasılık Değeri	Z İstatistiği	Olasılık Değeri
AKÜ	EG	A	-6,662	0,008	-28,689	0,007
		B	-6,853	0,014	-29,129	0,007
	PO	A	-7,450	0,002	-25,903	0,034
		B	-7,784	0,003	-16,584	0,055

Not: AKÜ= f (rghyh, shar, rdk, mfo, tüfe). Model A sabitli modeli, Model B sabitli ve trendli modeli ifade etmektedir. EG ve PO testlerindeki model A ve B için %1, %5, %10 anlamlılık seviyelerinde kritik değerler sırasıyla tau istatistiği için -5.281, -4.700, -4.430; -5.584, -5.028, -4.731 ve Z istatistiği için -52.172, -41.938, -37.007; -58.161, -47.383, -42.383'tür.

Tablo 5'teki GH eşbütünleşme testi sonuçları incelendiğinde EG ve PO test sonuçlarına benzer sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. GH test sonuçlarına baktığımızda, AKÜ endeksi ile seçilen makro ekonomik değişkenler arasında %1 anlamlılık düzeyinde, ADF ve Zt test istatistiklerine göre uzun dönemli güçlü bir ilişki varken, Za istatistiğine göre değişkenler arasında bir ilişki bulunamamıştır. GH testi, maksimum dört bağımsız değişkene izin verdiği için modelde SHAR ve RGSYH değişkenleri yerine SHAR/RGSYH değişkeni

kullanılmıştır. Sonuç olarak her üç eşbütünleşme testinin sonucunu birlikte değerlendirdiğimizde incelenen değişkenler arasında %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde uzun dönem bir ilişkinin var olduğu söylenebilir.

Birim kök ve eşbütünleşme testlerinden elde edilen kırılma tarihleri bir arada değerlendirildiğinde, tarihlerin genellikle 2005, 2008, 2012 tarihleri çevresinde ve 2017 tarihi sonrasında yer aldığı görülmektedir. 2005 yılındaki kırılma Türkiye'de gerçekleştirilen seçimlerin; 2008 yılındaki kırılma küresel finansal krizin; 2012 yıllarındaki kırılma ise

Avrupa ülkelerindeki ekonomik krizin Türkiye'nin ihracatına olumsuz yansması olarak değerlendirilebilir. Türkiye, 2016 yılındaki 15 Temmuz darbe girişiminin ardından birçok iç ve dış kaynaklı faktörlerin yol açtığı çalkantılı bir döneme girmiştir. 2017 yılındaki kırılmanın da

bu faktörlerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Sonuç olarak, uygulanan testlerin Türkiye ekonomisinde meydana gelen kırılma dönemlerini doğru tespit ettiğini söyleyebiliriz.

Tablo 5. Gregory-Hansen (GH) Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Değişken	Model	ADF	KT	Zt	KT	Z α	KT
AKÜ	(C/C)	-9,756***	2005	-8,597***	2005	-30,367	2005
	(C/T)	-9,590***	2005	-8,379***	2005	-30,844	2012
	(C/S)	-8,024***	2009	-8,013***	2006	-31,900	2006

Not: AKÜ= f (shar/rgsyh, rdk, mfo, tüfe). Model C/C sabitte kırılmayı; model C/T trend içeren sabitte kırılmayı; model C/S sabitte ve trendde kırılmayı içeren modelleri göstermektedir. KT kırılma tarihlerini ifade etmektedir. GH testindeki model C/C, C/T ve C/S için %1, %5, %10 anlamlılık seviyelerinde kritik değerler sırasıyla Zt istatistiği için -6.05, -5.56, -5.31; -6.36, -5.83, -5.59; -6.92, -6.41, -6.17 ve Z α istatistiği için -70.18, -59.40, -54.38; -76.95, -65.44, -60.12; -90.35, -78.52, -72.56'dır.

Eşbütünleşmenin varlığı gösterildikten sonra eşbütünleşme parametrelerinin tahmin edilmesi gerekmektedir. Çalışmada FMOLS yönteminden yararlanılarak eşbütünleşme katsayılarının tahmini gerçekleştirilmiştir. Analizlerde yapısal kırılmanın etkilerini görebilmek amacıyla ZA birim kök ve GH eşbütünleşme analizlerinde bulunan kırılma tarihlerinden elde edilen kukla değişkenlerden faydalanılmıştır. Alternatif kukla değişkenleri kullanılarak oluşturulan modellerden en anlamlısı, kırılma tarihinin 2005 yılı olarak seçildiği K05 kukla değişkenini içeren model olmuştur. Bu modelin sonuçları tablo 6'da verilmiştir. FMOLS1 ve FMOLS2 modelleri sırasıyla EG-PO ve GH eşbütünleşme analizlerinde kullanılan modelleri temsil etmektedir.

Tablo 6'daki FMOLS1 tahmin sonuçlarını incelediğimizde sabit dışındaki bütün değişkenler %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu bulunmuştur. Bütün değişkenlerin katsayı işaretleri beklenen yönde ve literatürle uyumludur. AKÜ

endeksi ile MFO, TÜFE, RDK ve SHAR arasında negatif; RGSYH arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Buna göre MFO, TÜFE, RDK ve SHAR'daki %1'lik bir artış savunma sanayinin rekabet gücünü sırasıyla %0.13, % 0.37, % 1.50 ve %0.69 oranında azaltırken, ekonomik büyümeyi temsil eden RGSYH'daki %1'lik bir artış savunma sanayinin rekabet gücünü %0.84 oranında artırmaktadır. Diğer bir deyişle faiz ve enflasyon oranlarındaki artış ve TL'nin diğer paralar karşısında değerlenmesi, Türk savunma sanayinin rekabet gücünü olumsuz etkilemiştir. Literatürde savunma harcamalarının rekabet gücüne etkisi, harcamanın niteliğine, etkinliğine ve ülkenin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak olumlu yada olumsuz olabilmektedir. Türk savunma sanayi için bulduğumuz negatif ilişkinin bir nedeni, ilgili dönem boyunca savunma sanayinin rekabet gücü sürekli artarken savunma harcamalarının fazla değişmemesi ve özellikle 2019'dan sonra azalışa geçmesi olarak düşünülebilir.

Tablo 6. FMOLS Tahmin Sonuçları

Değişken	FMOLS1		FMOLS2	
	Katsayı	T değeri	Katsayı	T değeri
MFO	-0,129*	-8,681	-0,026	-0,389
TÜFE	-0,372**	-1,785	-0,310***	-3,486
RDK	-1,504***	-8,681	-1,557***	-9,443
SHAR/RGSYH	-	-	-0,109***	-6,463
RGSYH	0,840***	0,009	-	-
SHAR	-0,696***	0,000	-	-
C	4,533	0,161	10,503***	8,562
K05	-0,273***	0,005	-0,315***	-3,987

Not: Her üç yöntemde optimal gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Yöntemlerde uzun dönemli tutarlı varyans tahmini Bartlett Kernel ve Newey-West düzeltmesi kullanılarak yapılmıştır. FMOLS1= f (rgsh, shar, rdk, mfo, tüfe) ve FMOLS2= f (shar/rgsyh, rdk, mfo, tüfe).

Tablo 6'daki FMOLS2 sonuçlarını incelediğimizde FMOLS1'e yakın sonuçlar karşımıza çıkmaktadır. MFO dışında bütün değişkenlerin katsayıları %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı çıkmıştır. TÜFE, RDK ve SHAR/RGSYH'daki %1'lik artışlar savunma sanayinin rekabet gücünü sırasıyla %0.31, %1.55 ve %0.11 oranında azaltmıştır. SHAR/RGSYH'daki bir artışın AKÜ endeksini azaltmasının nedeni, ilgili dönem içinde GSYH'daki artışın SHAR'daki artıştan daha fazla olması olarak düşünülebilir. Bu sonuçlar faiz ve enflasyonun artması, ulusal paranın değer kazanması durumunda açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüklerin azaldığını; GSYH arttığında ise açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüklerin arttığını göstermektedir. Reel döviz kuru ile rekabet gücü endeksi arasında ters yönlü bir

ilişkinin tespit edilmesi, Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünü fiyat avantajı yoluyla elde ettiğini göstermektedir. Tablo 6'da gösterilen FMOLS sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde savunma harcamaları, reel döviz kuru, mevduat faiz oranı, tüketici fiyat endeksi ve reel gayrisafi yurtiçi hasıla değişkenlerinin savunma sanayi rekabet gücünün temel belirleyicilerinden olduğu ve iki modele göre de ilgili değişkenlerin savunma sanayinin rekabet gücü üzerinde %1 anlamlılık düzeyinde uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Savunma sanayinin rekabet gücünü artırmak için ekonomik istikrarın üç temel unsuru olan kurlarda, faizlerde ve fiyatlarda istikrarın sağlanması gerekmektedir.

Tablo 7. Alternatif Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Nedensellik	Model	Wald İstatistiği	Bootstrap Olasılık	Optimal Frekans	Optimal Gecikme
RGSYH \neq AKÜ	A	5,761	0,027	0	1
	B	6,289	0,024	2	1
	C	26,238	0,081	3	4
AKÜ \neq RGSYH	A	2,627	0,128	0	1
	B	0,869	0,376	2	1
	C	29,284	0,064	3	4
SHAR \neq AKÜ	A	15,741	0,005	0	1
	B	43,766	0,008	1	4
	C	76,418	0,020	3	4
AKÜ \neq SHAR	A	2,721	0,116	0	1
	B	0,961	0,905	1	4
	C	1,960	0,754	3	4
RDK \neq AKÜ	A	18,270	0,010	0	3
	B	15,293	0,020	2	3
	C	16,331	0,140	3	4
AKÜ \neq RDK	A	5,350	0,203	0	3
	B	2,314	0,541	2	3
	C	1,358	0,835	3	4
TÜFE \neq AKÜ	A	9,858	0,006	0	1
	B	26,964	0,015	1	4
	C	19,984	0,105	3	4
AKÜ \neq TÜFE	A	5,663	0,028	0	1
	B	14,041	0,068	1	4
	C	11,871	0,186	3	4
MFO \neq AKÜ	A	14,861	0,050	0	3
	B	40,808	0,004	2	4
	C	25,976	0,073	3	4
AKÜ \neq MFO	A	6,306	0,257	0	3
	B	6,538	0,268	2	3
	C	3,132	0,603	3	4

Not: Analizlerde maksimum frekans ve gecikme sayıları sırasıyla 3 ve 4 olarak alınmıştır. Optimal gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. \neq işareti 1. değişkenden 2. değişkene nedenselliğin olmadığını söyleyen temel hipotezi ifade etmektedir. Model A: Standard GC; B: Fourier Standard GC-tek frekanslı; C: Fourier Standard GC-Kümülatif frekanslı.

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya koyduktan sonra çalışmada son olarak değişkenler arasında nedensellik ilişkisini araştırmak için, Granger ve Fourier-Granger nedensellik testleri kullanılmış ve sonuçlar tablo 7'de gösterilmiştir. Değişkenler arasında elde edilen eşbütünleşme sonuçları aynı zamanda nedenselliği de desteklemektedir.

Nedensellik testi sonuçlarına göre RGSYH'den AKÜ'ye her üç modele göre de %10 anlamlılık düzeyine göre nedensellik bulunmuşken AKÜ'den GSYH'ye sadece C modeline göre nedensellik bulunmuştur. Diğer bir deyişle savunma sanayinin rekabet gücü RGSYH'den kaynaklanırken, RGSYH'nin kaynağı sadece bir modele göre savunma sanayinin rekabet gücüdür. RGSYH'deki değişimin sermaye birikimi kanalı ile rekabet gücünü etkilerken, rekabet gücündeki değişimlerin de dış ticaret dengesi kanalı ile RGSYH'yi etkilediği düşünülmektedir. SHAR, MFO ve RDK ile AKÜ arasındaki nedenselliğe baktığımızda %10 anlamlılık düzeyinde SHAR, MFO ve RDK'den AKÜ'ye doğru tek taraflı bir nedenselliğin olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle savunma sanayinin rekabet gücü SHAR, MFO ve RDK'den kaynaklanırken tersi geçerli değildir. SHAR, MFO ve RDK'deki değişimlerin sırasıyla sermaye birikimi, maliyet artışı ve fiyat avantajı kanalları ile rekabet gücünü etkilediği düşünülmektedir. TÜFE ile AKÜ arasındaki nedensellik ilişkisine baktığımızda A ve B modellerine göre %10 anlamlılık düzeyinde TÜFE ile AKÜ arasında çift taraflı bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. TÜFE'deki değişimlerin fiyat avantaj/dezavantajı kanalı ile, rekabet gücünü; rekabet gücündeki değişimlerin ise dış ticaret dengesi kanalı ile TÜFE'yi etkilediği düşünülmektedir. Genel olarak Granger nedensellik testleri sonuçlarının %5 ve %10 anlamlılık

düzeyleri için beklentiler doğrultusunda çıktığımız söyleyebiliriz.

6. Sonuç

Günümüzde ülkelerin sürdürülebilir bir büyüme yapısına sahip olabilmeleri ve uluslararası rekabette üst sıralara çıkabilmelerinin en önemli kaynaklarından birisi, katma değeri yüksek ürünler üretip ihraç edebilmektir. Ancak, 21. yy.'daki teknolojiye hızlı değişim, katma değeri yüksek ürünlerin ve üretim süreçlerinin oluşturulabilmesini gittikçe zorlaştırmaktadır. Bu durum özellikle kalkınma sürecindeki ülkeler için katma değeri yüksek üretime yönelmeyi bir zorunluluk haline getirmektedir. Ülkelerin uluslararası rekabet üstünlüğündeki konumunu belirleyen temel unsurlardan birisi ordusunun gücü ve savunma potansiyelidir. Savunma sanayi; bilişim ve uzay teknolojileri, sağlık gibi katma değeri yüksek ve ileri teknoloji içeren ürünlerin yer aldığı belli başlı sektörlerden birisidir. Gelişmiş ve uluslararası rekabet gücüne sahip bir savunma sanayinin ülkeler için birçok faydası bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; üretim ve ihraç gelirleri artmakta, ödemeler dengesi açıkları düzelmekte, ekonomide istikrarı ifade eden kur, faiz ve fiyat istikrarı sağlanmakta, oluşan pozitif dışsallıklar kanalıyla ekonominin diğer alanlarında da ilerlemeler ortaya çıkmaktadır. Bu ekonomik faydaların yanında gelişmiş bir savunma sanayi, ülkelerin bağımsız politikalar oluşturabilmelerine katkıda bulunmakta ve ülkelerin dünya siyasetinde söz hakkına sahip olmasına olanak vermektedir.

Yukarıda sayılan avantajlarından dolayı çalışmada, savunma sanayinin rekabet gücü ile seçilmiş makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler, Türkiye'nin 2001-2022 dönemi için alternatif eşbütünleşme

ve nedensellik testleri yardımı ile incelenmiştir. Yapılan analizin ilk aşamasında Türkiye'nin Savunma Sanayi için AKÜ endeksleri hesaplanmıştır. Tüm sektörü temsil eden AKÜ endeksine göre, Türkiye savunma sanayinde 2020 yılına kadar karşılaştırmalı üstünlüğe sahip değilken, 2020'den sonra zayıf karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan bir ülke konumuna yükselmiştir. Bununla beraber 2005-2021 dönemini incelediğimizde karşılaştırmalı üstünlüğün giderek arttığı görülmektedir. Alt sektörler itibari ile AKÜ endeksini incelediğimizde en yüksek rekabet gücüne sahip sektörün 93 kodlu sektör olduğu ve son yıllarda bu sektörün güçlü karşılaştırma üstünlüğü elde ettiği görülmektedir. Savunma ihracatında çok önemli bir paya sahip olan 88 kodlu sektörün rekabet gücü zaman içinde az da olsa yükselse de bu sektörün karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı görülmektedir. Bu sonuçları genel olarak değerlendirdiğimizde savunma sanayinin rekabet gücünü artıran temel sektörün 93 kodlu sektör olduğu, her ne kadar son dönemde büyük başarılar elde edikmiş olsa da 88 kodlu havacılık sektörünün rekabet gücüne yeterli katkıyı sağlayamadığı görülmektedir. Analizin ikinci aşamasında ADF ve Zivot-Andrews birim kök testleri ile değişkenlerin durağanlığı test edilmiş ve her iki teste göre de değişkenlerin 1. dereceden durağan oldukları bulunmuştur. Üçüncü aşama olarak AKÜ endeksi ile seçilen makroekonomik değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi Engle-Granger, Phillip-Ouliaris ve Gregory-Hansen eşbütünleşme testleri ile incelenmiştir. Sonuç olarak her üç teste göre de AKÜ ile seçilen değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını bulunmuştur.

Analizin dördüncü aşamasında bulunan eşbütünleşme ilişkisinin parametreleri, FMOLS yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. EG-PO eşbütünleşme testindeki modelin kullanıldığı FMOLS1 tahmin sonuçlarını incelediğimizde, sabit dışındaki bütün değişkenler anlamlı bulunmuştur. AKÜ endeksi ile MFO, TÜFE, RDK ve SHAR arasında negatif, RGSYH arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlar faiz ve enflasyonun artması, ulusal paranın değer kazanması durumunda açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüklerin azaldığını; GSYH arttığında ise açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüklerin arttığını göstermektedir. Reel döviz kuru ile rekabet gücü endeksi arasında ters yönlü bir ilişkinin tespit edilmesi, Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünü fiyat avantajı yoluyla elde ettiğini göstermektedir. Analizin son aşamasında AKÜ ile seçilen makroekonomik değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri Granger ve Fourier Granger nedensellik testleri ile araştırılmıştır. Nedensellik testi sonuçlarına göre RGSYH'den AKÜ'ye her üç modele göre de nedensellik bulunmuşken AKÜ'den RGSYH'ye sadece C modeline göre nedensellik bulunmuştur. RGSYH'deki değişimlerin sermaye birikimi yolu ile AKÜ'yü etkilerken AKÜ'deki değişimlerin de dış ticaret dengesi kanalı ile RGSYH'yi etkilediği düşünülmektedir. SHAR, MFO ve RDK ile AKÜ arasındaki nedenselliğe baktığımızda, SHAR, MFO ve RDK'den AKÜ'ye doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu görülmektedir. SHAR, MFO ve RDK'deki değişimlerin sırasıyla sermaye birikimi, maliyet artışı ve fiyat avantajı kanalları ile AKÜ'yü etkilediği düşünülmektedir. TÜFE ile AKÜ arasındaki nedensellik ilişkisine baktığımızda A ve B modellerine göre TÜFE ile AKÜ arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. TÜFE'deki değişimlerin fiyat avantaj/dezavantajı kanalı ile, AKÜ'yü; AKÜ'deki

değişimlerin ise dış ticaret dengesi kanalı ile TÜFE'yi etkilediği düşünülmektedir. Genel olarak Granger nedensellik testleri sonuçlarının beklentiler doğrultusunda çıktığını söyleyebiliriz.

Analiz sonuçlarını genel olarak değerlendirdiğimizde ülkelerin sürdürülebilir bir kalkınma yapısına sahip olabilmelerinin önemli bir koşulu, uluslararası rekabet gücünün artırılmasıdır. Ekonomik büyümeyi ifade eden RGSYH'yi artırmaya yönelik politikalar aynı zamanda uluslararası rekabet gücünü de artıracaktır. Artan rekabet gücü de ekonomik büyümeye katkıda bulunacaktır. Ekonomik istikrarsızlığın göstergeleri olarak da ifade edilen faiz, enflasyon ve kurlardaki (dolaylı parite) istikrarsızlık ve yüksek rakamlar ekonomin bütününe olduğu gibi uluslararası rekabet gücünü de olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle bu üç göstergeyi kontrol altına alacak makro ekonomik politikalar, uluslararası rekabet gücünü de olumlu etkileyecektir. Bu politikaların temelinde ise ekonomide alınacak orta ve uzun vadeli yapısal tedbirler yatmaktadır. Bu yapısal tedbirlerden bazıları şöyle sıralanabilir; Bütün ekonomik birimler düzeyinde tasarruflar artırılmalı, etkin ve verimli olmayan yatırımlar ve israfın önüne geçilmeli, elde edilen kaynaklar başta eğitim ve ar-ge harcamaları olmak üzere katma değeri yüksek teknolojik ürünler ve üretim süreçlerinin geliştirilmesinde kullanılmalı, iç tüketime değil ihracata dayalı bir büyüme stratejisi oluşturulmalıdır. Savunma sanayi özelinde bakacak olursak; Türkiye, son yıllarda bir taraftan savunma sanayinde dışa bağımlılığının giderek azaltıp diğer yandan (başta insansız hava araçlarındaki gelişmelerin etkisi ile) uluslararası rekabet gücünü artırsa da savunma sanayinde genel olarak yüksek rekabet gücüne sahip bir ülke değildir. Savunma sanayinin rekabet gücünün artırılabilmesi için yukarıdaki makro tedbirler yanında sektör özelinde yapısal dönüşümler yapılması gerektiği görülmektedir. Bu bağlamda; savunma harcamalarının mal ve hizmet ithalatından ziyade, yerli üretimin ve üretim süreçlerinin niteliği ve niceliğini geliştirecek bir yapıya dönüştürülmesi ve daha etkin savunma sanayi stratejik planlarının oluşturularak uygulamaya alınması, uluslararası rekabet gücünü artırıcı önde katkıda bulunacağı düşünülebilir.

Kaynakça

- Amendola, G., Dosi, G. ve Papagni, E. (1993). The dynamics of international competitiveness. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 129(3), 451-471. <https://doi.org/10.1007/BF02707997>
- Ateş, E. (2021). Türkiye'nin insansız hava aracı (iha) ihracat rekabet gücünün analizi. *Türkiye İnsansız Hava Araçları Dergisi*, 3(1), 7-16. <https://doi.org/10.51534/tiha.884468>
- Balassa, B. (1965). Trade liberalisation and revealed comparative advantage. *The Manchester School*, 33(2), 99-123. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9957.1965.tb00050.x>
- Balassa, B. ve Noland, M. (1989). Revealed comparative advantage in japan and the united states. *Journal of International Economic Integration*, 4(2), 8-22.
- Bildirici, M. (2016). Defense, economic growth and energy consumption in China. *Procedia Economics and Finance*, 38, 257-263. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(16\)30197-6](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(16)30197-6)
- Buzdağlı, Ö., Bilici, N., Emsen, Ö. S. ve Gerni, M. (2018). Stresli ekonomilerde savunma sanayi rekabet gücünde gelişmeler. *International Conference On Eurasian Economies* (s.384-390). Tashkent, Uzbekistan.
- Canbay, Ş. ve Mercan, D. (2017). Savunma harcamalarının ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesine etkisi: Türkiye örneği. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 2(2), 86-104.

- Dalum, B., Laursen, K. ve Villumsen, G. (1998). Structural change in OECD export specialisation patterns: de-specialisation and 'stickiness'. *International Review of Applied Economics*, 12(3), 423-443.
- Deger, S. ve Smith, R. (1983). Military expenditure and growth in less developed countries. *The Journal of Conflict Resolution*, 27(2), 335-353.
- Demirdağ, G. ve Marşap, B. (2023). Comperative advantage of Turkish aerospace industry in the context of industrial clusters. *Journal of Management and Economics Research*, 21(2), 39-64. <https://doi.org/10.11611/yead.1203781>
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431. <https://doi.org/10.2307/2286348>
- Dunne, P., Nikolaidou, E. ve Vougas, D. (2001). Defence spending and economic growth: a causal analysis for greece and Turkey. *Defence and Peace Economics*, 12(1), 5-26. <https://doi.org/10.1080/10430710108040974>
- Enders, W. ve Jones, P. (2016). Grain prices, oil prices, and multiple smooth breaks in a var. *Studies in Nonlinear Dynamics and Econometrics*, 20(4), 399-419. <https://doi.org/10.1515/snde-2014-0101>
- Engle, R. ve Granger, C. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- European Comission. (2013). Comission Implementing regulation. *Official Journal of the European Union*, 1001/2013.
- Fischer, S. (1993). The role of macroeconomic factors in growth. *Journal of Monetary Economics*, 32(3), 485-512. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(93\)90027-D](https://doi.org/10.1016/0304-3932(93)90027-D)
- Fischer, M. M., Fröhlich, J. ve Gassler, H. (1993). An exploration into the determinants of patent activities: Some empirical evidence for Austria". *Regional Studies*, 28(1), 1-12.
- Giray, F. (2004). Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme. *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1), 181-199.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438. <https://doi.org/10.2307/1912791>
- Gregory, A. W. ve Hansen, B. E. (1996). Residual based tests for cointegration in models with regime shifts. *Journal of Econometrics*, 70(1), 99-126. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(96\)01685-7](https://doi.org/10.1016/0304-4076(96)01685-7)
- Hinloopen, J. ve Marrewijk, C. (2001). On the empirical distribution of the balassa index. *Review of World Economics (Weltwirtschaftliches Archiv)*, 137(1), 1-35.
- Ireland, P. N. (2009). On the welfare cost of inflation and the recent behavior of money demand. *American Economic Review*, 99(3), 1040-1052. <https://doi.org/10.1257/aer.99.3.1040>
- İzgi, F. (2023). Türk savunma sanayisinin ürün haritalaması: widodo yöntemiyle bir analiz. 1.Uluslararası Öğrenci Kongresi (s.214-224). Batman, Türkiye.
- Kaczmarek, J., Łepkowski, W. ve Zdrodowski, B. (2008). *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego* (5. edition). <https://www.studocu.com/pl/document/universytet-pedagogiczny-im-komisji-edukacji-narodowej-w-krakowie/bezpieczenstwo-panstwa/slownik-terminow-z-zakresu-bezpieczenstwa-narodowego/15386993>
- Karaağaç, G. E. ve Ceylan, R. (2018). Seçilmiş OECD ülkelerinde enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizi: yapısal kırılmalı eşbütünleşme tekniğinden kanıtlar. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 204-222. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.407977>
- Korkmaz, G. ve Topçu, M. K. (2019). Savunma alımlarının ülke kalkınmasına etkisi ve rolü. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 8, 309-327. <https://doi.org/10.28956/gbd.646351>
- Köseoğlu, E. E. A., & Erdem, E. (2014). Teknolojik değişim ve rekabet gücü ilişkisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 9(1), 51-68.
- Merkez Bankası. (2023). Elektronik Veri Dağıtım Merkezi (EVDS). <https://evds2.tcmb.gov.tr> adresinden 19.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- Park, C. (2014). The South Korean Defence Industry. <https://www.cfc.forces.gc.ca/259/290/301/305/park.pdf> adresinden 20.11.2023 tarihinde alınmıştır.
- Phillips, P. C. B. ve Ouliaris, S. (1990). Asymptotic properties of residual based tests for cointegration. *Econometrica*, 58(1), 165-193. <https://doi.org/10.2307/2938339>
- Pieroni, L. (2009). Military expenditure and economic growth. *defence and peace economics*, 20(4), 327-339. <https://doi.org/10.1080/10242690701589876>
- Sandalcılar, A. R., Hacırımamoğlu, T. ve Cihan, K. A. (2018). Türkiye ile ABD arasında ateşli harp silahları ve malzemeleri dış ticaretinin analizi. *Business and Organization Research Kongresi (s.401-409)*. Karabük, Türkiye.
- Stokholm Ulus. Barış Antlaşmaları Enstitüsü (2023). Askeri harcamalar veri tabanı. www.sipri.org adresinden 19.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- IMF. (2023). Uluslararası Finansal İstatistikler veri tabanı (IFS). data.imf.org adresinden 19.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- Uluslararası Ticaret Merkezi. (2023). Dış ticaret veri tabanı. www.trademap.org. adresinden 19.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- Vergil, H. ve Yıldırım, E. (2006). AB-Türkiye gümrük birliğinin Türkiye'nin rekabet gücü üzerindeki etkileri. *Erciyes Üniversitesi İBF Dergisi*, 26, 1-21.
- Yapraklı, S. (2011). Uluslararası rekabet gücünü etkileyen makroekonomik faktörler: Türk imalat sanayi üzerine bir uygulama. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(22), 373-401.
- Yıldız, B. ve Yıldız, G. A. (2019). Ortadoğu ülkelerinde askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: bootstrap panel granger nedensellik analizi. *Sayıştay Dergisi*, 112, 53-74.
- Zivot, E. ve Andrews, D. W. K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3), 251-270. <https://doi.org/10.2307/1391541>

Giriş

Dergi orijinal ampirik ve ampirik olmayan araştırmaya dayalı makalelerle özel sayılar için yazılmış çalışmalara yer vermektedir. Özel sayılara katkı veren yazarlar ilgili sayıya makale gönderdiklerini belirtmelidir.

Makale sunumu için kontrol listesi

Makalenizi sunarken aşağıdakilerin olduğuna emin olun:

- Birden fazla yazar varsa bir tanesi iletişim kurulacak yazar olarak belirtilmeli ve bu yazarın e-posta ve posta adresi bulunmalıdır.
- Makalenin:
 - anahtar kelimeleri olmalıdır,
 - tüm şekil vb.nin başlıkları olmalıdır,
 - tüm tablolarının başlık, tanım ve dipnotları olmalıdır,
 - tüm tablo ve şekillerinde renk önemliyse belirtilmelidir.
- Diğer önemli noktalar:
 - makalenin dil ve gramer kontrolü yapılmalıdır,
 - tüm atıflar Kaynakçada yer almalı, Kaynakçada yer alan her kaynağa metin içerisinde atıf verilmelidir,
 - fikri mülkiyet ihlali olmaması için gereken tüm durumlarda tüm izinlerin alınmış olması gereklidir,
 - çıkar çatışmasının varlığı veya yokluğu mutlaka belirtilmelidir,
 - Dergi'nin ihtiyaç duyması halinde bir hakem listesi verilmelidir.

Başlamadan Önce

Yayın Etik Kuralları

2020 yılından itibaren Sosyal Bilimler dahil olmak üzere tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için "Etik Kurul Onayı" alınmış olmalıdır. Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgilere (kurul adı, tarih ve sayı no) çalışmanın yöntem bölümünde ve ayrıca makalenin sonunda yer verilmelidir.

Yazarlık

Makale metninde listelenen tüm yazarlar, deneysel tasarıma ve uygulanmasına ya da verilerin analizi ve yorumlanmasına önemli katkıda bulunmuş olmalıdır. Yazarların tümü, makale metninin taslağında ve gözden geçirme safhalarından herhangi birinde yer almış olmalı ve nihai versiyonu okumuş ve onaylamış olmalıdır. Makale metninin yazılmasına büyük katkıda bulunan herkes yazar olarak listelenmelidir (örn. "birinin yerine yazma" Dergi tarafından yasaklanmıştır). Deneye ya da makalenin yazımına daha az oranda katkıda bulunan diğer kişilere teşekkür bölümünde yer verilmelidir. Makale metninin ilk hali sunulduktan sonra yazımında yapılan herhangi bir değişikliğin (yazarın yazım düzeni de dahil olmak üzere) tüm yazarlar tarafından yazılı olarak onaylanması gerekir.

Yazarlık ve “Şemsiye” Grupları

Çok sayıda büyük ölçekli işbirliği çalışmaları, tüm katılımcıları temsil eden bir grup adı altında organize edilmektedir. Tüm makale metinlerinde en az bir kişi yazar olarak adlandırılmış olmalıdır. Verilere kaynaklık eden şemsiye grubuna teşekkür etmek isteyen yazarlar öncelikle makalenin yazarını/yazarlarını listelemeli ve bunu 'GRUP ADINA' şeklinde sürdürmelidir. Gerekirse, katılımcıların isimleri Teşekkür bölümünde listelenebilir.

Orijinallik

Makale metninizi dergiye göndermeniz onun orijinal bir makale ve yayınlanmamış bir eser olduğu ve başka herhangi bir yerde incelenmemekte olduğu anlamına gelmektedir. Yazarın kendi eserinin çoğaltılması da dahil olmak üzere uygun bir atıf yapılmadan kısmen veya tamamen yapılan intihal, dergi tarafından tolare edilmez. Dergiye sunulan makale metinleri, özgünlük açısından intihal karıştı yazılım kullanarak kontrol edilmektedir.

Çıkar Çatışmaları

Gönderim noktasında her bir yazar, rapor edilen çalışmada, sonuçlarda, yansımalarda ya da belirtilen görüşlerde dolaylı veya dolaysız herhangi mali çıkar veya bağlantıları veya ilgili yazarlara ya da ilişkili bölümlere ya da kuruluşlara, kişisel ilişkilere ya da doğrudan akademik rekabete yönelik ilgili ticari kaynaklar veya diğer finansman kaynakları dahil olmak üzere yanlılık sorusunu doğurabilecek diğer durumları açığa vurmalıdır . Çatışan çıkar veya bağlantıyı bildirmeniz gerekip gerekmediğini değerlendirirken lütfen şu çıkar çatışması testini değerlendirmeye alın: Sizi ya da yardımcı yazarlarınızdan herhangi birini utandıracak yayınlanmasından sonra ortaya çıkacak ve bildirmediğiniz herhangi bir düzenleme var mı?

Makalenin yayınlanması halinde, ilgili Çıkar Çatışması bilgisi yayınlanmış bir bildiriye bir ifade ile bildirilecektir.

Çıkar Beyanı

Tüm yazarlar, çalışmalarını uygunsuz şekilde etkileyebilecek (önyargılı) diğer kişi veya kuruluşlarla olan finansal ve kişisel ilişkilerini net olarak açıklamalıdır. Potansiyel çıkar çatışması örnekleri olarak istihdam, danışmanlıklar, hisse senedi sahipliği, hizmet karşılığı ödenen ücretler, ücretli bilirkişi tanıklığı, patent başvuruları / kayıtları, hibe ya da diğer fon kaynakları sayılabilir. Yazarlar, herhangi bir çıkarını başlık sayfası dosyasındaki çıkar beyanı özetinde açığa vurmaya zorundadır. Şayet beyan edecek bir çıkar yoksa, lütfen şu şekilde belirtin: 'Çıkar beyanları: Yok'. Makalenin kabul edilmesi durumunda, bu özet beyan nihai olarak yayınlanacaktır.

Başvuru Beyanı ve Teyit

Bir makalenin sunulması, söz konusu eserin daha önce yayınlanmadığını (bir özet, yayınlanmış bir ders notu veya akademik tez hariç), başka bir yerde yayınlanmak üzere incelenmemekte olduğu, yayınlanmasının tüm yazarlar tarafından onaylandığını, ayrıca yürütüldüğü yerde sorumlu makamlar tarafından çalışmanın zımni veya açıkça teyit edildiği, neticede şayet kabul edilirse, telif hakkı sahibinin yazılı izni olmadan elektronik ortamda da dâhil olmak üzere, aynı içerik ve formatta, İngilizce veya başka bir dilde yayınlanmayacağı anlamına gelmektedir. Özgünlüğünü doğrulamak için makaleniz Turnitin programı kullanılarak kontrol edilebilir.

Dergi yayın kurulu, intihal politikası açısından aşağıdaki kuralları benimsemiştir:

- Benzerlik oranı %15'den fazla olan makaleler değerlendirilmeye alınmadan reddedilir.
- Sadece benzerlik oranı %15 ve altındaki makaleler inceleme sürecine alınır.
- Yukarıda belirtilen kurallar, Dergi'ye makale yükleyen tüm yazarlar tarafından kabul edilmiş demektir.

Kapsayıcı Dil Kullanımı

Kapsayıcı dil, çeşitliliği kabul etmek, tüm insanlara saygı göstermek, farklılıklara duyarlı olmak ve eşit fırsatları teşvik etmek demektir. Makaleler, herhangi bir okuyucunun inançları veya vecibeleri hakkında hiçbir varsayımda bulunmamalı, bir bireyin ırk, cinsiyet, kültür veya başka herhangi bir özellik nedeniyle diğerine üstün olduğu manasına gelebilecek hiçbir şey içermemeli, neticede kapsayıcı bir dil kullanılmalıdır. Yazarlar, örneğin cinsiyet ayrımcılığı içerebilecek “bay” veya “bayan” ifadeleri yerine “bay/bayan” ifadesi şeklinde kullanarak (İng. 'he" or "she', 'his" or "her" yerine 'he or

she', 'his/her'); ayrıca cinsiyete ilişkin önyargı ve klişe algılar içermeyen meslek ve mensubiyet (İng.' 'chairman' yerine 'chairperson'; 'stewardess' yerine 'flight attendant') “bilim adamı” yerine “bilim insanı” gibi ifadeleri kullanmak durumundadır.

Yazarlığa Dair Değişiklikler

Yazarların, makalelerini göndermeden önce yazarların listesini ve sırasını dikkatlice göz önünde bulundurmaları ve orijinal başvuru sırasında yazarların kesin listesini sunmaları beklenir. Yazar listesindeki yazar adlarının eklenmesi, çıkarılması veya yeniden düzenlenmesi, yalnızca makale kabul edilmeden önce ve sadece Dergi Editörü tarafından onaylanması durumunda yapılmalıdır. Böyle bir değişiklik talep etmek için Editör, ilgili yazardan şunları almış olmalıdır: (a) yazar listesindeki değişimin nedeni (b) tüm yazarlardan eklenmeyi, isminin çıkarılması veya yeniden düzenlemeyi kabul ettiğine ilişkin yazılı onay (e-posta, mektup). Yazarların eklenmesi veya çıkarılması durumunda, bu değişiklik, eklenen veya ismi çıkarılan yazarın onayını kapsar. Sadece istisnai durumlarda Editör, yazının kabul edilmesinden sonra yazarların eklenmesini, çıkarılmasını veya yeniden düzenlenmesini dikkate alacaktır. Editör söz konusu isteği değerlendirirken, makalenin yayınlanması süreci askıya alınacaktır. Şayet makale zaten çevrimiçi olarak yayınlanmışsa, Editör tarafından onaylanan herhangi bir talep, baskı düzeltilmesi ile neticelenecektir.

Etik Beyan Formu

Makale başvuru esnasında bütün yazarlar tarafından “Etik Beyan Formu” imzalanmalı ve taratıldıktan sonra sisteme yüklenmelidir.

Telif Hakkı

Bir makalenin kabulü üzerine yazarlardan “Telif Hakkı Devir Formu” doldurmaları istenecektir.

Telif Hakkı Devir Beyanı

İşbu altında imzası bulunanlar, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi'ne telif hakkı kapsamındaki tüm haklarını ve yukarıdaki çalışmaya dâhil olabilecek tüm hakları ve çalışmayı esas alarak imza edenler tarafından Dergi'ye sunulan tüm gözden geçirilmiş, genişletilmiş veya türetilen çalışmanın haklarını devrettiğini beyan ederler. Her imza sahibi, çalışmanın orijinal olduğunu ve çalışmanın yazarı olduğunu; çalışmanın metin içeriğini, rakamları, verileri veya başkalarının çalışmalarından elde ettiği diğer materyalleri kapsamaması halinde, gereken herhangi bir izni almış olduğunu teyit eder.

Bu makalenin telif hakkı Akdeniz İİBF dergisine devredilmiştir. Telif hakkı devri, Dergi'nin teknik yayınlarını tüm dünyaya dağıtması; bunu, basılı kopya, mikrofiş, mikrofilm ve elektronik medya gibi çeşitli yollarla gerçekleştirmesini kapsar. Ayrıca, dergi eseri özet haline getirerek, toplu eserlere, veri tabanlarına ve benzer yayınlara dâhil edilmek üzere, yayınları ve ilgili makaleleri özetleyip çevirebilir.

Dergi, teknik yayınlarını tüm dünyaya dağıtır ve yayınlarına sunulan materyalin bu yayınların okur kitlesine uygun bir şekilde ulaşmasını temin etmek arzusundadır. Yazarlar, Çalışmalarının orijinalliğini, yazarlıklarını, yazar sorumluluklarını ve yazara dair suiistimalleri kapsayan hükümler de dâhil olmak üzere, Dergi'nin taleplerini yerine getirmek durumundadır.

Gizlilik Beyanı

Bu dergi sitesine giriş yapılan isimler ve e-posta adresleri, yalnızca bu derginin belirtilen amaçları kapsamında kullanılacak, ayrıca başka hiçbir amaç için veya herhangi başka bir tarafça kullanılmayacaktır.

Finansman Kaynağının Rolü

Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için kimin maddi destek sağladığı, varsa sponsorun rolü; eserlerin çalışma tasarımında; veri toplama, analiz etme ve yorumlamada; raporun yazılmasında ve makaleyi yayına sunma kararında kimlerin rolü olduğunu kısaca tanımlamanız

gerekmektedir. Şayet Finansman kaynaklarının temininde bu türden bir dâhil olma durumu yoksa, o da ayrıca belirtilmelidir.

Açık Erişim

Bu dergide hakemler tarafından incelenerek dâhil olan her araştırma makalesi, açık erişim şeklinde yayımlanacaktır. Buna göre, ilgili makaleye yayımlanmasından hemen sonra, sadece ticari olmayan amaçlarla kolayca okunabilen bir formatta, internet üzerinden kalıcı olarak evrensel ve serbestçe erişilebilecek demektir. Yazara açık erişim için mahsup edilen herhangi bir yayın ücreti yoktur. Kullanıcılar, aşağıdaki şartlarda ticari olmayan amaçlar için makalelere erişebilir, indirebilir, kopyalayabilir, tercüme edebilir, metin ve verilere ulaşabilir:

- Uygun bir bibliyografik alıntı şekli (örneğin yazar (lar), dergi, makale başlığı, cilt, sayı, sayfa numaraları, DOI ve DergiPark'ta yayınlanan nihai versiyonun bağlantısı) kullanarak makaleyi alıntulamak.
- Makalenin bütünlüğünü korumak.
- Diğer kullanıcılar açısından söz konusu makaleyle nelerin yapılabileceği ve yapılamayacağı net olması için, telif hakkı bildirimlerini, ilgili şartlar ve koşullara dair bağlantıları muhafaza etmek.
- Makalede yer alan ve bir üçüncü tarafa ait olarak tanımlanan herhangi bir içeriğin, üçüncü tarafın yeniden kullanımını telif hakkı politikalarına uygun olmasını temin etmek.

Yazarlar, Yayın Etiği Kurulu (COPE) ve Uluslararası Tıp Dergisi Editörleri Kurulu (ICMJE) tarafından belirlenen yayın etiği hususundaki yüksek standartları gözetmek durumundadır. Verilerin sahteciliği veya türetilmesi, yazarın kendi eserinin uygun şekilde alıntı yapılmadan kopyalanması ve eserin yanlış kullanılması da dâhil olmak üzere intihal kapsamındakiler, kabul edilemez uygulamalardır. Her türlü etik suiistimal vakası, çok ciddiye alınacak ve COPE kuralları gereğince değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Hakemler için Etik Kurallar

- Yazı, uzmanlık alanınızla ilgili olmalıdır. Yalnızca kaliteli bir inceleme sunabilecekseniz, ilgili yazıyı kabul edin.
- Potansiyel bir çıkar çatışmanız varsa, yanıtınızda editöre bilgi vermelisiniz.
- Hakemlik ve gözden geçirme işlemi çok fazla iş yükü olabileceğinden, yeterli zaman ayırabileceğinizden emin olun.
- Karar vermeden önce, son teslim tarihine yetiştirebileceğinizden emin olun.
- Davetler en kısa sürede cevaplandırılmalıdır. Geç gelen davet yanıtları hakemlik inceleme sürecini yavaşlatmaktadır.
- Daveti reddederseniz, alternatif hakemler için öneride bulununuz.
- Size sunulan materyal gizlidir; bu, editörden izin almadan ilgili materyalin diğer taraflarla paylaşılması anlamına gelir.
- İncelemenize ilişkin hiçbir bilgi, editöre ve yazarlara hakem değerlendirmesi konusunda bilgi vermeden, hiç kimseye paylaşılamaz, gizlidir.

Editörler için Etik Kurallar

- Editörler, dergiye gönderilen makalelerden hangi eserin yayımlanacağına, söz konusu çalışmanın geçerliliğine, araştırmacılara ve okurlara olan önemine, hakemlerin yorumlarına ve bu gibi yasal şartlara göre karar vermekten sorumludur. Editörler dergiye gönderilen çalışmaların, intihal sorunu olması, akademik özgünlüklerinin yetersiz olması gibi nedenlerle dergi politikalarına uygun olmadığını düşünürlerse hakemlere göndermeden reddedebilirler. Editörler dergiye gönderilen çalışmaların dergi politikalarına uygun olduğunu, akademik özgünlüklerinin ve kalitelerinin iyi olduğunu düşünürse hakemlere göndermeden yayımlanmak üzere kabul edebilirler. Ayrıca çalışmalarında uzman en az iki hakeme gönderebilirler.
- Editörler, makale önerisini sunan yazar/ların ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, etnik köken, uyruk, veya politik görüşlerini dikkate almazlar. Düzeltme ya da yayımlama kararına dergi editör kurulu dışında diğer kurumlar etki edemez.

- Editörler gönderilen bir yazıyla ilgili bilgileri, sorumlu yazar, hakemler ve yayın kurulu dışında başka herhangi biriyle paylaşmazlar.
- Editörler ve yayın kurulu üyeleri, yazarların açık yazılı izni olmaksızın kendi araştırma amaçları için sunulan bir makalede sunulan yayınlanmamış bilgileri kullanmazlar.

Yazı Gönderme - Yazar Kuralları

Makaleler Dergi'nin <http://dergipark.gov.tr/auuibfd> adresi aracılığıyla yüklenmeli ve gönderilmelidir. Başlık sayfası (Bu bölüm, makalenin başlığı, yazarların adları, bağlı oldukları kurum ve unvan, adresleri, teyitleri veya referansları, fon sağlayan kuruluşlarla ilgili bilgileri ve Çıkar Beyanı formu ve başvuran yazarın e-posta adresi de dâhil olmak üzere tüm bilgileri içermelidir. Ayrıca yazar / yazarların kısa Özgeçmişleri (CV) ve ORCID CV bilgileri başlık sayfasında yer almalıdır.), ana metin (Makalenin ana metni (referanslar, şekiller, tablolar ve diğer teyitler de dâhil) yazarların isimleri veya bağlantılı olduğu kurumlar gibi herhangi bir tanımlayıcı bilgiyi içermemelidir.), dekont (ödeme makbuzu makale başvuru ücretinin ödendiğine dair banka dekontudur) ve telif hakkı devir formu (bu form her bir yazar için ayrı ayrı doldurulup imzalanmalıdır. Yazarlar imzaladıktan sonra tarayıcı yardımıyla tarayıp yükleyebilirler) ayrı dosyalar halinde yüklenmelidir.

Yazıların Dergi kapsamında dikkate alınabilmesi için aşağıdaki hesaba 250 TL (Türk Lirası) aktarılması gerekir: İş Bankası "I.I.B.F. Dergisi" IBAN: TR390006400000162020432141. Reddedilen makalelerin başvuru ücreti geri ödenmez. Herhangi bir şekilde reddedilen makalelerin yeniden başvurularının kabul edilmesi için tekrar başvuru ücreti ödenmelidir.

Sonuç olarak başvuru için sisteme yüklenmesi gereken dosyalar aşağıdaki gibidir:

ÖNEMLİ: BAŞVURU YAPMADAN ÖNCE ÇALIŞMANIZIN TURNİTİN RAPORUNU KONTROL EDİNİZ (BUNU YAPARKEN DE TURNİTİNDE ÇALIŞMANIZI DEPOYA KAYDETMEYİNİZ). BENZERLİK ORANI %15'İN ÜZERİNDE OLAN BAŞVURULAR DEĞERLENDİRİLMEMEYE ALINMADAN REDDEDİLMEKTEDİR.

1) Başlık sayfası (Sıralı yazar isimleri, yazarların ORCID numaraları, e-mail adresleri ve kurum bilgileri, sorumlu yazar belirtilmeli ve sorumlu yazarın telefon vs. tüm iletişim bilgileri olmalıdır).

2) Telif hakkı devir formu (Her yazar ayrı ayrı doldurup imzalamalıdır).

3) Etik beyan formu (Her yazar ayrı ayrı doldurup imzalamalıdır. Ek dosya seçeneği ile yükleyiniz)

4) Banka Dekontu (Ek dosya seçeneği ile yükleyiniz).

5) Yazarlara ait ad, soyad, iletişim bilgisi gibi hiçbir bilgi olmayan tam metin dosyası.

Yazılar, Dergi'nin değerlendirme sürecinde iken önceden yayınlanmamış olmalıdır, ayrıca herhangi başka bir yerde yayın olarak inceleme sürecinde bulunmamalıdır.

Çift-kör Hakem İncelemesi

Bu Dergi, çift-kör inceleme kullanır, dolayısıyla, yazarların kimlikleri inceleme yapan hakemlerden gizlenir, ayrıca bunun tam tersi hakemler için de geçerlidir. Tüm dâhil edilen makaleler bilimsel nitelik değerlendirmesi için genellikle en az iki bağımsız uzman hakeme gönderilir. Editör, makalelerin kabul veya reddedilmesine ilişkin nihai karardan sorumludur. Editörün kararı nihaidir. Bu süreci kolaylaştırmak için lütfen aşağıdakileri ayrı ayrı olarak ekleyin:

Başlık sayfası (yazar detayları ile birlikte): Bu bölüm, yazarların adları, bağlı oldukları kurum ve unvan, adresleri, teyitleri veya referansları, fon sağlayan kuruluşlarla ilgili bilgileri ve Çıkar Beyanı formu ve başvuran yazarın e-posta adresi de dâhil olmak üzere tüm bilgileri içermelidir. Ayrıca yazar / yazarların kısa Özgeçmişleri (CV) ve ORCID CV bilgileri başlık sayfasında yer almalıdır.

Kör Okunabilir Yazı (yazar bilgileri olmayan): Makalenin ana metni (referanslar, şekiller, tablolar ve diğer teyitler de dâhil) yazarların isimleri veya bağlantılı olduğu kurumlar gibi herhangi bir tanımlayıcı bilgiyi içermemelidir.

Kelime işlem yazılımının kullanımı

- * Dosyanın, kullanılan kelime işlemcisinin ulusal dil formatında kaydedilmesi önemlidir.
- * Metinler tek sütun formatında olmalıdır.
- * Metnin düzeni mümkün olduğunca basit tutulmalıdır.
- * Tablo hazırlarken, bir tablo ızgarası kullanıyorsanız, her bir tablo için yalnızca tek bir tablo ızgarası kullanın, her satır için ayrı tablo ızgara formatı kullanmayın. Izgara kullanılmıyorsa, sütunları hizalamak için boşlukları değil, sekmeleri kullanın.
- * Tablolar ve şekiller, yazının ana gövdesinde başlıklarla birlikte gösterilebilir.
- * Gereksiz hatalardan kaçınmak için kelime işlemcinizin 'yazım denetimi' ve 'dilbilgisi denetimi' işlevlerini kullanmanız kesinlikle önerilir.

Ekler

Birden fazla ek varsa, A, B vb. şeklinde tanımlanmalıdır. Metin içindeki formül ve denklem ekleri için sonraki ayrı bölüme de ek halinde numaralandırma verilmelidir: Denk. (A.1), Denk. (A.2), vb. ; Denk. (B.1) vb. Benzer şekilde tablolar ve şekiller için de: Tablo A.1; Şekil A.1, vb.

Lütfen matematik denklemlerini görüntü olarak değil, düzenlenebilir metin (kelime işlemcisinin denklem düzenleyicisini kullanarak) şeklinde gönderin. Art arda, metinden ayrı olarak gösterilmesi gereken denklemleri (metinde açıkça belirtilmişse) numaralandırın.

Dipnotlar

Dipnotlar az ve uygun miktarda kullanılmalıdır. Makalenin tümü boyunca bunları sırayla numaralandırın. Birçok kelime işlemci metnin içine dipnotlar ekleyebilmektedir ve bu özellik de kullanılabilir. Aksi takdirde, lütfen dipnotların metindeki konumunu belirtiniz ve dipnotları makale sonunda ayrı olarak listeleyiniz. Referans listesine dipnot eklemeyiniz.

Renkli Resimler

Lütfen resimlerin kabul edilebilir bir formatta (TIFF veya JPEG), (EPS veya PDF) veya (MS Office dosyaları); ve doğru çözünürlükte olduğundan emin olun.

Şekiller

Her şeklin üstünde bir başlık olduğundan emin olun. Başlığı ayrı olarak verin, şeklin etrafına veya içine iliştilmiş olmamalıdır. Metin içindeki görünümüne göre art arda şekilleri numaralandırın ve şekil gövdesinin altına ilgili bir not yerleştirin.

Tablolar

Lütfen tabloları resim olarak değil, düzenlenebilir metin olarak sunun. Başlığı metnin üstüne koyun ve metin görünümüne uygun olarak tabloları art arda numaralandırın, ayrıca tablo notlarını tablo gövdesinin altına yerleştirin. Tablo boyutu, sayfa boyutuna göre ayarlanmalıdır. Tablolar dikey veya yatay olarak yerleştirilebilir, ancak sayfa portre formatında olmalıdır.

Özet

İlk sayfada yazının başlığı, anahtar kelimeler, Jel kodları ve özet metni (200 kelimeyi aşmamalıdır) hem Türkçe hem de İngilizce olarak yazılmış olmalıdır.

İngilizce Genişletilmiş Özet

Dergimiz Editör Kurulu 2021 yılından itibaren Türkçe dilinde yayınlanacak makaleleri genişletilmiş İngilizce özet (Extended Summary) ile yayınlama kararı almıştır. Genişletilmiş Özet, makalelerin dergimize ilk başvurusu esnasında talep edilecektir. İngilizce genişletilmiş özet bölümünü makalenin Öz ve ABSTRACT bölümlerinden hemen sonra Giriş bölümünden hemen önce en az 750, en çok 1500 kelime olacak şekilde yazınız. Genişletilmiş özet metninde, çalışmanın amacı, kavramsal çerçevesi, içerdiği araştırmanın yöntemi, varsa modeli, bulgu ve sonuçlarına aşağıda açıklandığı

şekliyle yer vermelisiniz. İngilizce özeti akademik bir dil kullanarak yazmalısınız. İngilizce özetinizin dilinden dolayı makaleniz editör kurulu tarafından ya da hakemler tarafından reddedilebilecektir. İngilizce genişletilmiş özet şu başlıklar altında ilgili içerikler dikkate alınarak yazılmalıdır:

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

Kısa bir giriş yaptıktan sonra çalışmanızın amacını detaylıca belirtiniz.

Research Questions

Çalışmanıza temel olan araştırma sorularını, varsa hipotezlerinizi açıkça belirtiniz. Çalışmanızın literatüre nasıl katkı yaptığını, hangi bağlamda özgün bir çalışma olduğunu açıklayınız.

Literature Review

Konuyla ilgili literatür hakkında bilgi veriniz. Bu bölümün sonunda çalışmanızın bahsettiğiniz literatürle olan benzerlikleri ya da farklılıklarını tartışıp farkını ortaya koyunuz.

Methodology

Çalışmanızda kullandığınız bilimsel yöntem (nicel/nitel/karma, popülasyon, örneklem, veri kaynağı, model, tahmin yöntemi, etik kurul onayı vs.) hakkında bilgi veriniz.

Results and Conclusions

Çalışmanızın bulgularını tartışınız. Sonuçların diğer çalışmalardan farklılıklarını, benzerliklerini belirtiniz. Tüm sonuçlardan varsa politika önerilerinizi, literatüre olan katkınızı açıklayınız ve varsa çalışmaya ait kısıtlarınızı ve sonraki çalışmalar için önerilerinizi yazınız.

Yukarıdaki başlıklar, örnek sunma ve yol gösterme amaçlıdır. Eğer çalışmanız yukarıdaki başlıklara göre açık ve ayrıntılı bir şekilde özetlenemiyorsa ya da daha farklı bir tarzda çok daha açık bir şekilde makalenizi özetleyeceğinizi düşünüyorsanız, kendi alt başlıklarınızla Genişletilmiş Özetinizi organize edebilirsiniz. Genişletilmiş İngilizce Özet bölümündeki başlıklara numara vermeyiniz.

Ana Metin

1. Makale MS Word formatında ve A4 sayfa yapısına uyumlu hazırlanmalıdır. Metin içi yazım stili Times New Roman 10 punto olarak ayarlanmalıdır. Paragraflar arasında üstten ve alttan 6nk boşluk bırakılmalıdır. Ayrıca tüm Word sayfasında tek satır aralığı kullanılmalıdır ve sayfalar numaralandırılmalıdır.

2. Kenar boşlukları (cm)

Üst= 2 Alt =1

Sol =1.5 Sağ =1.5

3. Tüm başlıklar (makale başlık ve alt-başlıkları, tablo, şekil, vs.) Times New Roman 11 karakter tipi ile yazılmalı, hepsi koyu, tüm kelimelerin ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Ana başlık 13 punto ile yazılmalıdır. Paragraf öncesi ve sonrasında 6nk boşluk verilmeli ve satır araları tek olmalıdır. Makalenin Türkçe ve İngilizce adı yatay olarak ortalanmalı, diğer tüm metinler iki yana yaslanmalıdır.

4. İngilizce ve Türkçe özet yazılırken Times New Roman 10 karakter tipi kullanılmalı; Anahtar Kelimeler ve Jel Kodları Times New Roman 10, yatık ve koyu karakter tipi olmalıdır.

5. Dipnotlar için Times New Roman 8 karakter tipi kullanılmalıdır.

6. Giriş ve Sonuç bölümleri dışında numaralandırma 1., 1.1., 1.1.a. ... 2. şeklinde olmalıdır.

7. Ana metin yazılırken Times New Roman 10 karakter tipi kullanılmalıdır.

8. Tüm sayfalar dikey (portrait) olarak kullanılmalıdır.

9. Kaynakça yeni bir sayfadan başlamalıdır.

10. Makaleler 30 sayfayı geçmemelidir.

11. Atıflar metin içinde verilmeli, dipnot olarak verilmemelidir ve aşağıdaki örneklerde verildiği gibi olmalıdır (yazarın soyadı, yayın yılı, sayfa numarası sırası korunmalıdır).

Örnekler

“... these findings are encouraging (Giddens, 2007:119).”

“...(Harvey, 1989a:18-25; 1989b:78-79; 1989c:13-56).”

Birden fazla yazar varsa: “...(Savcı et al. 1972:21-27).”

Birden fazla yazara aynı anda atıf varsa: “...(Poulantzas, 1979:136-138; Althusser, 1961:34, Gramsci, 1945:132).”

Kaynakça

Kaynakça sadece makalede atıf verilen kaynaklardan oluşmalıdır. Dergimiz kaynak göstermede APA (American Psychological Association) Style 6th Edition stilini kullanmaktadır. Yazarlar, Amerikan Psikoloji Derneği'nin yayımladığı Amerikan Psikoloji Derneği Yayın Kılavuzu'nda belirtilen yazım kurallarını ve formatını takip etmelidir. Ayrıca dergimiz kaynak gösterilen makalelerin DOI bilgisinin kaynakçaya eklenmesini önermektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>.

Kitaplar

Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford.

Harvey, D. (1989a). *Urbanization of Capital*, Blackwell, Oxford.

Mitchell, T.R., & Larson, J.R. (1987). *People in Organizations*. McGraw-Hill, New York.

McAdam, D., Tarrow, S., & Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge University Press, Cambridge.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2005). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)*. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

Özveren, E. (2003). Türkiye’de Yaygın İktisat: Nereden Nereye?. *İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar*. A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan (dr.). İletişim Yayınları, İstanbul.

Freire, P. (1991). *Ezilenlerin Pedagojisi*. (Çev. D. Hattatoğlu ve E. Özbek), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.

Bilimsel Dergilerde Makaleler

Ulucak, R. (2018). İktisatta Çevreci Dönüşüm: Ekolojik Makro İktisat. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (51), 127-149. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.402928>

Fearon, J. D., & Laitin, D. D. (2003). Ethnicity, Insurgency, and Civil War. *American Political Science Review*, 97(01), 75. doi: 10.1017/S0003055403000534

Mert, M., Bölük, G., & Çağlar, A. E. (2019). Interrelationships among foreign direct investments, renewable energy, and CO 2 emissions for different European country groups: a panel ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(21), 21495-21510. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-05415-4>.

Editöryal Kitaplarda Bölüm ve Makaleler

Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan*. Hill Yayınları, İstanbul, 689-713.

Yayınlanmamış Tezler

Özgül, S. (2009). *Türkiye’de Basın ve Demokrasi İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Kongre Raporları

Baydar, G. (2013). Gençlerin gündelik yaşamında sosyal medya. *Yeni Medya Çalışmaları I. Ulusal Kongresi Kongre Kitabı*. 7-8 Mayıs 2013, Kocaeli, 132-142.

Deniz, S. (1997). Divan Şiirinde Güzelin Saç Şekli. *Türk Kültüründe Ayrıntılar: Saç Düzenlemesi Uluslararası Konferansı*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi. 8-9 Aralık 1997, İstanbul.

Gazete Makaleleri

“Arap ülkelerinden Yemen’e hava saldırısı”, X, 26.03.2015.

Ansiklopedi veya Sözlükler

Sadie, S. (Ed). (1980). *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Macmillan, London.

Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük*. (10. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ersoy, O. Kağıt ve Kağıtçılık. *Türk Ansiklopedisi*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, XXI, 112-115.

Röportajlar

Güllü, A. (19 Aralık 2012). Ferruh Bozbeyli ile söyleşi. Ferruh Bozbeyli’nin Evi, Ankara.

İnternet Siteleri

Uyar, T., Bankanız sizi gözetliyor olabilir mi?
<http://www.tevfikuyar.com/2015/blog/gunluk/bankaniz-sizigozetliyor-olabilir-mi.html>
(Erişim tarihi:20.01.2015).

Raporlar

Devlet Planlama Teşkilatı (2004). *Devlet Yardımlarını Değerlendirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Rapor No: DPT: 2681)*. DPT. Ankara.

Seminerler

Lawrence, E. (24-25 Ekim 1983). “Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Piyasası ve Bankaların Fonksiyonu”. *Uluslararası Sermaye Piyasası ve Bankalar Semineri*. Çeşme, 33-37.

Broşürler

Türk Psikologlar Derneği. (Yıl). Depremin Psikolojik Sonuçlarını Hafifletme. 4. Baskı [Broşür].

YAZILARIN DEĞERLENDİRİLME SÜRECİ

Makaleler

AKDENİZ İİBF Dergisi'ne gönderilen yazıların yazarları ve bu yazıları değerlendiren hakemlerin isimleri karşılıklı olarak gizli tutulur. Dergiye gönderilen ve Editör Kurul tarafından hakemlere gönderilmeye değer bulunan makale türündeki yazılar, Hakem Kurulunda yer alan en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Editör ve Yayın Kurulu tarafından gerek duyulduğunda hakem sayısı artırılabilir. Hakemler, yazıları bilimsel katkı, çalışma sorunsalının ele alınış biçimi, ilgili literatürden yararlanma düzeyi, bilimsel makale hazırlama düzenine uygunluk, (varsa) alan araştırmasında kullanılan yöntem ve bulguları ile önemli buldukları diğer unsurlar açısından değerlendirerek yazılı görüşlerini Editör Kurula iletirler.

Editör Kurul, hakemlerin görüşlerinin birer kopyasını yazar(lar)a gönderir. Hakemler tarafından talep edilen düzeltmeler, yazar(lar) tarafından Editör Kurulun uygun gördüğü süre içinde tamamlandığında, yazı yeniden hakemlerin görüşüne sunulur. Hakemler açısından yayımlanabilir aşamasına gelen tüm yazılar için son değerlendirme, Yayın Kurulu tarafından yapılır. Yayımlanabilir kararı verildikten sonra yazı yayım sırasına alınır ve nihai aşama yazar(lar)a bildirilir. Yazısı yayım sırasına alındığı bilgisini alan yazar(lar)ın, Telif Formu'nu doldurup Dergi Editörlüğü'ne ulaştırması gereklidir. Aksi durumda ilgili yazı yayımlanamaz. Ardışık iki sayıda aynı yazara ait makalelere yer verilmez.

Kitap Tanıtım ve Eleştirileri, Örnek Olay İncelemeleri, Raporlar, Bilimsel etkinlikler hakkında Haberler vb.

Dergide, kitap tanıtım ve eleştirileri, yayım duyuru ve özetleri, önceden yazılmış bir makaleye getirilen ekler, eleştiri ve yorumlar, yanıtlar ve yanıtla yanıtlar da yer alabilir. Ayrıca konferans, kongre gibi toplantılar ve diğer bilimsel etkinlikler hakkında haberlerin yanısıra, örnek olay incelemeleri ve raporlar da yayımlanabilir. Bu tür yazıların dergide yayımlanması ile ilgili karar, Editör Kurulu önerisi ile Yayın Kurulu tarafından verilir.

Önemli Not: Dergiye gönderilen tüm yazılar önce Editör Kurulu tarafından ön değerlendirmeye alınır. Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi kapsamında yer alması öngörölmüş konular ile doğrudan ilişkili olmayan ya da bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, Editör Kurulu veya Yayın Kurulu tarafından hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bu kurullar yazılarla ilgili değişiklik önerileri yapabilirler.

Introduction

The Journal gives place to writings on original empirical and non-empirical research, on specific review articles or literature surveys, special issue papers as well as on conference notes, case studies. Authors contributing to special issues should ensure that they select the special issue article type from this list.

Submission checklist

Ensure that the following items are present

- One author has been chosen as the corresponding author with contact details:
 - e-mail address
 - full postal address
- Manuscript:
 - include keywords
 - all figures (include relevant captions)
 - all tables (including titles, description, footnotes)
 - ensure all figure and table citations in the text match the files provided
 - indicate clearly if color should be used for any figures in print
- Further considerations:
 - manuscript has been 'spell checked' and 'grammar checked'
 - all references mentioned in the Reference List are cited in the text, and vice versa
 - permission has been obtained for use of copyrighted material from other sources (including the Internet)
 - a competing interests statement is provided, even if the authors have no competing interests to declare
 - referee suggestions and contact details provided, based on journal requirements

Before You Begin

Ethics in publishing

Authorship

All authors listed on the manuscript should have contributed significantly to the experimental design, its implementation, or analysis and interpretation of the data. All authors should have been involved in the writing of the manuscript at draft and any revision stages, and have read and approved the final version. Anyone who made major contributions to the writing of the manuscript should be listed as an author (e.g. "ghost writing" is prohibited by the Journal). Any other individuals who made less substantive contributions to the experiment or the writing of the manuscript should be listed in the acknowledgement section. Any change in authorship (including author order) after the initial manuscript submission must be approved in writing by all authors.

Authorship and "Umbrella" groups

Many large collaborative studies are organized under a group name which represents all the participants. All articles must have at least one named individual as author. Authors who wish to acknowledge the umbrella group from which the data originate should first list the author(s) of the article and follow this with 'on behalf of the GROUP NAME'. If necessary the names of the participants may be listed in the Acknowledgements section.

Originality

By submitting your manuscript to the journal it is understood that this it is an original manuscript and is unpublished work and is not under consideration elsewhere. Plagiarism, including duplicate publication of the author's own work, in whole or in part without proper citation is not tolerated by the journal. Manuscripts submitted to the journal are checked for originality using anti-plagiarism software.

Conflicts of interest

At the point of submission, each author should reveal any financial interests or connections, direct or indirect, or other situations that might raise the question of bias in the work reported or the conclusions, implications, or opinions stated – including pertinent commercial or other sources of funding for the individual author(s) or for the associated department(s) or organization(s), personal relationships, or direct academic competition. When considering whether you should declare a conflicting interest or connection please consider the conflict of interest test: Is there any arrangement that would embarrass you or any of your co-authors if it was to emerge after publication and you had not declared it?

If the manuscript is published, relevant Conflict of Interest information will be communicated in a statement in the published paper.

Declaration of interest

All authors must disclose any financial and personal relationships with other people or organizations that could inappropriately influence (bias) their work. Examples of potential competing interests include employment, consultancies, stock ownership, honoraria, paid expert testimony, patent applications/registrations, and grants or other funding. Authors must disclose any interests in a summary declaration of interest statement in the title page file. If there are no interests to declare then please state this: 'Declarations of interest: none'. This summary statement will be ultimately published if the article is accepted.

Submission declaration and verification

Submission of an article implies that the work described has not been published previously (except in the form of an abstract, a published lecture or academic thesis), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright holder. To verify originality, your article may be checked by the originality detection service Crossref Similarity Check and/or by using a software such as Turnitin.

The editorial board of Akdeniz İİBF journal complies with the following rules for plagiarism policy:

- Articles with a similarity rate of more than 15% are rejected.
- Only articles with a similarity rate $\leq 15\%$ are taken into the review process.
- The above mentioned rules are accepted by all authors who have uploaded articles to the Akdeniz İİBF journal.

Use of inclusive language

Inclusive language acknowledges diversity, conveys respect to all people, is sensitive to differences, and promotes equal opportunities. Articles should make no assumptions about the beliefs or commitments of any reader, should contain nothing which might imply that one individual is superior to another on the grounds of race, sex, culture or any other characteristic, and should use inclusive language throughout. Authors should ensure that writing is free from bias, for instance by using 'he or she', 'his/her' instead of 'he' or 'his', and by making use of job titles that are free of stereotyping (e.g. 'chairperson' instead of 'chairman' and 'flight attendant' instead of 'stewardess').

Changes to authorship

Authors are expected to consider carefully the list and order of authors before submitting their manuscript and provide the definitive list of authors at the time of the original submission. Any addition, deletion or rearrangement of author names in the authorship list should be made only before the manuscript has been accepted and only if approved by the Journal Editor. To request such a change, the Editor must receive the following from the corresponding author: (a) the reason for the change in author list and (b) written confirmation (e-mail, letter) from all authors that they agree with the addition, removal or rearrangement. In the case of addition or removal of authors, this includes confirmation from the author being added or removed. Only in exceptional circumstances will the Editor consider the addition, deletion or rearrangement of authors after the manuscript has been accepted. While the Editor considers the request, publication of the manuscript will be suspended. If the manuscript has already been published in an online issue, any requests approved by the Editor will result in a corrigendum.

Ethics Statement Form An "[Ethical Declaration Form](#)" must be signed by all authors during the article application and uploaded to the system after being scanned.

Copyright

Upon acceptance of an article, authors will be asked to complete a "[Copyright Transfer Form](#)"

Copyright Transfer Statement

The undersigned hereby assigns to the Akdeniz İİBF journal all rights under copyright that may exist in and to the above Work, and any revised or expanded derivative works submitted to the JEAS by the undersigned based on the Work. The undersigned hereby warrants that the Work is original and that he/she is the author of the Work; to the extent the Work incorporates text passages, figures, data or other material from the works of others, the undersigned has obtained any necessary permission.

The copyright to this article is transferred to the Akdeniz İİBF journal. The copyright transfer covers that the Akdeniz İİBF journal distributes its technical publications throughout the world and does so by various means such as hard copy, microfiche, microfilm, and electronic media. It also abstracts and may translate its publications, and articles contained therein, for inclusion in various compendiums, collective works, databases and similar publications.

The Akdeniz İİBF journal distributes its technical publications throughout the world and wants to ensure that the material submitted to its publications is properly available to the readership of those publications. Authors must ensure that their Work meets the requirements of the Akdeniz İİBF journal, including provisions covering originality, authorship, author responsibilities and author misconduct.

Privacy Statement

The names and email addresses entered in this journal site will be used exclusively for the stated purposes of this journal and will not be made available for any other purpose or to any other party.

Role of the funding source

You are requested to identify who provided financial support for the conduct of the research and/or preparation of the article and to briefly describe the role of the sponsor(s), if any, in study design; in the collection, analysis and interpretation of data; in the writing of the report; and in the decision to

submit the article for publication. If the funding source(s) had no such involvement then this should be stated.

Open access

Every peer-reviewed research article appearing in this journal will be published open access. This means that the article is universally and freely accessible via the internet in perpetuity, in an easily readable format immediately after publication but only for non-commercial purposes. The author does not have any publication charges for open access. Users may access, download, copy, translate, text and data the articles for non-commercial purposes provided that users:

- Cite the article using an appropriate bibliographic citation (i.e. author(s), journal, article title, volume, issue, page numbers, DOI and the link to the definitive published version on DergiPark).
- Maintain the integrity of the article.
- Retain copyright notices and links to these terms and conditions so it is clear to other users what can and cannot be done with the article.
- Ensure that, for any content in the article that is identified as belonging to a third party, any re-use complies with the copyright policies of that third party.

Authors should observe high standards with respect to publication ethics as set out by the [Committee on Publication Ethics \(COPE\)](#) and [International Committee of Medical Journal Editors \(ICMJE\)](#). Falsification or fabrication of data, plagiarism, including duplicate publication of the authors' own work without proper citation, and misappropriation of the work are all unacceptable practices. Any cases of ethical misconduct are treated very seriously and will be dealt with in accordance with the COPE guidelines.

Ethical Guidelines for Peer Reviewers

- The manuscript must be related to your area of expertise. Only accept if you can provide a high quality review.
- If you have a potential conflict of interest, you must inform the editor when you respond.
- Make sure you can allocate enough time since reviewing process can be a lot of work.
- Before you commit, make sure you will be able to meet the deadline.
- Invitations must be replied as soon as possible. Late invitation responses decelerate the review process.
- If you decline the invitation, suggest for alternative reviewers.
- The material you receive is confidential, which means that it is not to be shared with other parties without getting authorization from the editor.
- Any information regarding your review also cannot be shared with anyone without informing the editor and the author(s) as peer review is confidential.

Ethical Guidelines for Editors

- Editors are responsible for deciding which of the articles submitted to the journal should be published. The validation of the work in question and its importance to researchers and readers must always drive such decisions. Editors may reject manuscripts submitted to the journal without sending them to the reviewers if they think that the manuscripts are not in compliance with the journal policies due to the reasons of plagiarism, lack of academic originality. If Editors agree that the manuscripts submitted to the journal are in compliance with the journal policies and that their academic originality and quality are good enough for the publication, they may accept the manuscripts for publication without sending them to the reviewers. Furthermore, Editors can also send manuscripts to at least two reviewers who are experts in their field to make a decision for publication.
- Editors should evaluate manuscripts for their intellectual content without regard to the author's race, gender, sexual orientation, religious belief, ethnic origin, citizenship or political philosophy. Other institutions, other than the journal editor board, cannot influence the revision or publishing decision.

- The Editor-in-Chief and editorial staff must not disclose any information about a submitted manuscript to anyone other than the corresponding author, reviewers, potential reviewers, other editorial advisers or the publisher, as appropriate.
- Unpublished materials disclosed in a submitted manuscript must not be used in the editor's and editorial staff's own research without the expressed written consent of the author. Privileged information or ideas obtained through peer review must be kept confidential and not used for personal advantage.

Submission-Author Guidelines

Articles should be uploaded and submitted through <https://dergipark.org.tr/en/pub/aiiibfd> address of the Journal. The title page, main body, copyright transfer form (signed by each author) and receipt of payment should be uploaded in separate files.

In order for manuscripts to be considered for Akdeniz İİBF Journal, **50\$** (Dollar) should be wired to the following account: İş Bankası "I.I.B.F. Dergisi" IBAN: TR960006400000262020077060. Receipt of payment should be uploaded during the manuscript submission as additional file. Submission fee for rejected manuscripts is not refundable. Resubmission fee will be paid for resubmitted manuscripts that have been rejected in any way.

Manuscripts should be unpublished and not under consideration for publication elsewhere while it is under evaluation process of the Akdeniz İİBF journal.

Double-blind Peer review

This Journal uses double-blind review, which means the identities of the authors are concealed from the reviewers, and vice versa. All contributions are typically sent to a minimum of two independent expert reviewers to assess the scientific quality of the paper. The Editor is responsible for the final decision regarding acceptance or rejection of articles. The Editor's decision is final. To facilitate this, please include the following separately:

Title page (with author details): This should include the title, authors' names, affiliations, addresses, acknowledgements, information regarding funding bodies and any Declaration of Interest statement, and a complete address for the corresponding author including an e-mail address. In addition author/s' short cv.'s and ORCID ID's should be on the title page.

Blinded manuscript (no author details): The main body of the paper (including the references, figures, tables and any acknowledgements) should not include any identifying information, such as the authors' names or affiliations.

Use of word processing software

- *It is important that the file be saved in the native format of the word processor used.
- *The text should be in single-column format.
- *Keep the layout of the text as simple as possible.
- *When preparing tables, if you are using a table grid, use only one grid for each individual table and not a grid for each row. If no grid is used, use tabs, not spaces, to align columns.
- *Tables and figures may be presented with captions within the main body of the manuscript.
- *To avoid unnecessary errors you are strongly advised to use the 'spell-check' and 'grammar-check' functions of your word processor.

Appendices

If there is more than one appendix, they should be identified as A, B, etc. Formulae and equations in appendices should be given separate numbering: Eq. (A.1), Eq. (A.2), etc.; in a subsequent appendix, Eq. (B.1) and so on. Similarly for tables and figures: Table A.1; Fig. A.1, etc.

Please submit math equations as editable text (use equation editor of the word processor) and not as images. Number consecutively any equations that have to be displayed separately from the text (if referred to explicitly in the text).

Footnotes

Footnotes should be used sparingly. Number them consecutively throughout the article. Many word processors can build footnotes into the text, and this feature may be used. Otherwise, please indicate the position of footnotes in the text and list the footnotes themselves separately at the end of the article. Do not include footnotes in the Reference list.

Color artwork

Please make sure that artwork files are in an acceptable format (TIFF (or JPEG), EPS (or PDF), or MS Office files) and with the correct resolution.

Figures

Ensure that each figure has a title on top. Supply title separately, not attached to the figure or in the figure. Number figures consecutively in accordance with their appearance in the text and place any notes below the figure body.

Tables

Please submit tables as editable text and not as images. Put the title on top and number tables consecutively in accordance with their appearance in the text and place any table notes below the table body. Table size should be adjusted accordingly with the page size. Tables can be positioned vertical or horizontal but page should be in portrait format.

Abstract

In the first page, there should be the manuscript's title, key words, Jel codes and its abstract (not exceeding 200 words).

Main body

1. The article should be prepared in MS Word format and compatible with A4 page structure. The text style should be set to Times New Roman 10 points. There should be 6nk space between top and bottom between paragraphs. In addition, single line spacing should be used on the entire Word page and the pages should be numbered.
2. Page margins (cm)

Top= 2	Bottom = 1
Left = 1.5	Right = 1.5
3. In all titles (including article title, section main and sub-titles, tables, figures etc.) use Times New Roman (size 11) font, in bold, first letters are in capital, 6nk before and after paragraph, single space. The main title should be written in 13 font size. Article title in Turkish and in English should be centered, the rest should be justified.
4. 4. Abstract in English and Turkish should use size 10 Times New Roman font, first line of the paragraph should use 0.5 cm indent from left. Keywords and Jel codes should be written in Times New Roman 10 in italics and bold.
5. Footnotes should be in Times New Roman size 8.
6. Except Introduction and Conclusion other sections, sub-sections should be numbered as in: 1., 1.1., 1.1.a. ... 2. etc.
7. Main text should be written in Times New Roman size 10.

8. All pages should be in portrait format.
9. References should start from a new page.
10. Articles should not exceed 30 pages.
11. Citations should be made through opening parentheses in the text, not through footnotes, and the following order should be used in the parentheses: Last name(s) of Author(s), year of publication, page number(s).

Examples

“... these findings are encouraging (Giddens, 2007:119).”

“...(Harvey, 1989a:18-25; 1989b:78-79; 1989c:13-56).”

in the case of more than two authors: “...(Savcı et al. 1972:21-27).”

If the references are made to more than one authors at the same time: “...(Poulantzas, 1979:136-138; Althusser, 1961:34, Gramsci, 1945:132).”

References

Bibliography should include only the works which are cited in the text. Our journal uses the APA 6 style to cite. Authors should follow the spelling rules and format specified in the American Psychological Society Publication Guide published by the American Psychological Association. In addition, our journal suggests that DOI information of the cited articles should be included in the bibliography. For detailed information, see: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>.

Books

Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford.

Harvey, D. (1989a). *Urbanization of Capital*, Blackwell, Oxford.

Mitchell, T.R., & Larson, J.R. (1987). *People in Organizations*. McGraw-Hill, New York.

McAdam, D., Tarrow, S., & Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge University Press, Cambridge.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2005). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)*. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

Özveren, E. (2003). Türkiye’de Yaygın İktisat: Nereden Nereye?. *İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar*. A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan (drl.). İletişim Yayınları, İstanbul.

Freire, P. (1991). *Ezilenlerin Pedagojisi*. (Çev. D. Hattatoğlu ve E. Özbek), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.

Papers

Ulucak, R. (2018). İktisatta Çevreci Dönüşüm: Ekolojik Makro İktisat. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (51), 127-149. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.402928>

Fearon, J. D., & Laitin, D. D. (2003). Ethnicity, Insurgency, and Civil War. *American Political Science Review*, 97(01), 75. doi: 10.1017/S0003055403000534

Mert, M., Bölük, G., & Çağlar, A. E. (2019). Interrelationships among foreign direct investments, renewable energy, and CO 2 emissions for different European country groups: a panel ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(21), 21495-21510. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-05415-4>.

Book Chapters

Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya alışmalarında Kamusal Alan Kavramı. M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan*. Hill Yayınları, İstanbul, 689-713.

Unpublished Thesis

Özgöl, S. (2009). *Türkiye’de Basın ve Demokrasi İlişkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Proceedings

Baydar, G. (2013). Gençlerin gündelik yaşamında sosyal medya. *Yeni Medya alışmaları I. Ulusal Kongresi Kongre Kitabı*. 7-8 Mayıs 2013, Kocaeli, 132-142.

Deniz, S. (1997). Divan Şiirinde Güzelin Sa Şekli. *Türk Kültüründe Ayrıntılar: Sa Düzenlemesi Uluslararası Konferansı*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi. 8-9 Aralık 1997, İstanbul.

EVALUATION PROCESS FOR MANUSCRIPTS

Articles

Akdeniz İİBF journal conducts ‘double blind review’ policy in which both the authors’ names of manuscripts sent to the journal and referees who evaluate these manuscripts are concealed. Manuscripts, which are sent to the journal, and are found worth passing on to the Editorial Board in the first month, are evaluated by at least two referees from the Referee Board in the next 6 weeks. If it is found necessary by the Editorial and the Publishing Board, the number of referees may be increased. Referees send their written remarks to the Editorial Board by assessing manuscripts according to scientific contribution, the way in which problematic of the topic is taken, citation of relevant literature, compatibility with the criteria of preparing a scientific article, (if possible) methods that are used in a field study and related data, and other criteria to which they attach importance.

The Editorial Board sends a copy of written remarks from referees to the author(s). Corrections suggested by referees are made by the author(s) within the next 6 weeks, and the manuscript is resent to referees to have referees’ opinion (following 2 weeks). The Publishing Board has the last word on all manuscripts which are considered for publication by referees. After being deemed publishable, manuscripts are put on the publication schedule of the journal; and the authors are notified of the final decision. Authors, which are notified that their manuscripts have been put on the publication schedule, are required to fill out the Copyright Transfer Form, and to sent it to the Journal Editorial Staff. Otherwise, manuscripts in question are not published.

Book Reviews and Evaluations, Case Studies, Reports, Stories about Scientific Activities etc.

Book reviews and evaluations, publication announcements and abstracts, post-scripts, evaluations, and remarks on an article written previously, relevant answers and replies to these answers may also take part in the Journal. In addition, along with case studies and reports, stories about scientific activities such as conferences and congresses may also be published. Manuscripts of this sort are published in the Journal by the consent of the Editorial Board.

Important Note: All manuscripts, which are sent to the Journal, are previewed by the Editorial Board. Manuscripts, which are irrelevant to the topic predetermined for Akdeniz İİBF Journal, or manuscripts, which fail to meet the scientific criteria for an article’s content and form, are refused by the desk before the referee review process begins, or else the Editorial Board may make recommendations for changes in manuscripts.